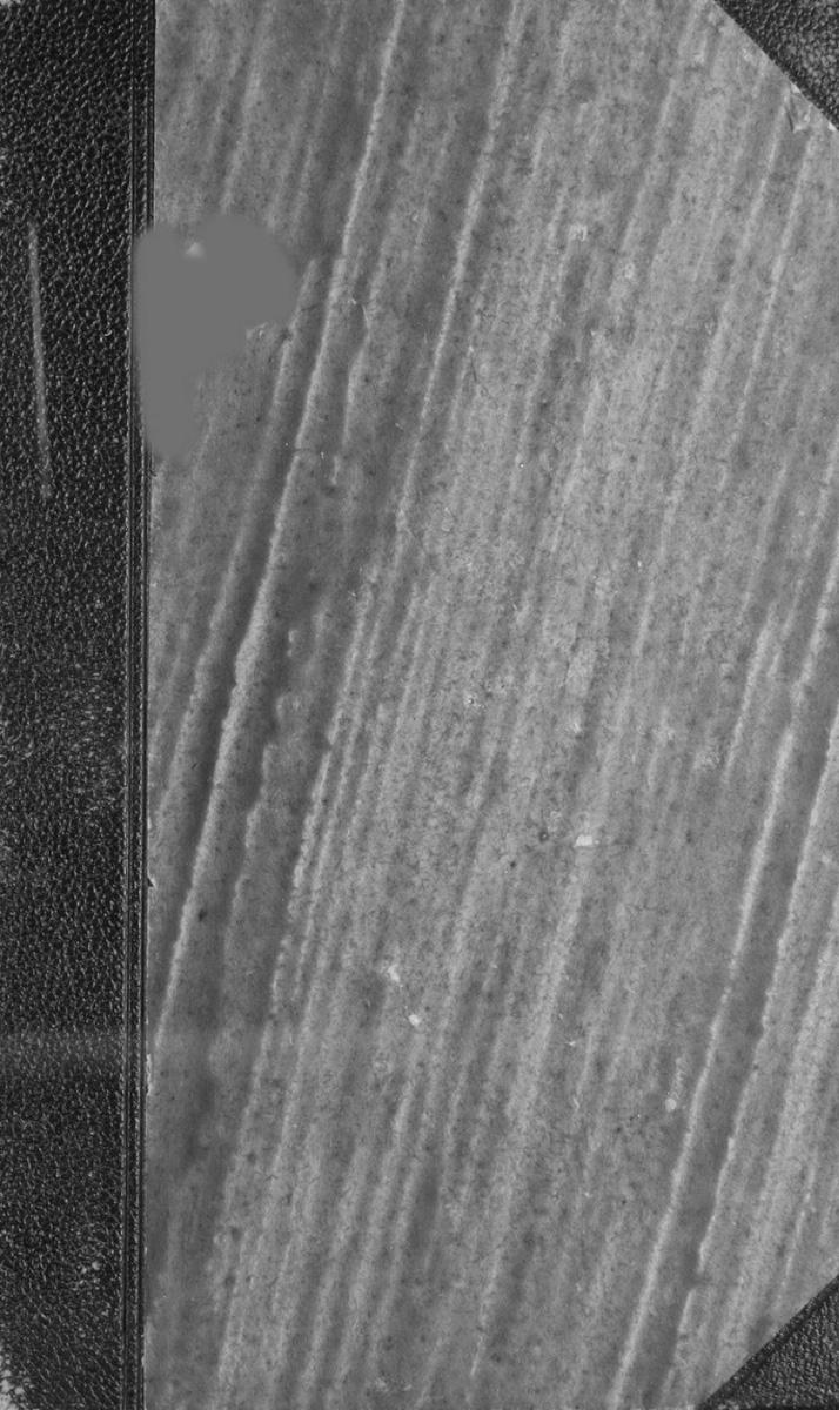

ԱԿՆԱՅ ԳԱՒԱՌԱԲԱՐԲԱՌԸ

ԵՒ

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ԿԷ.

ԱԿՆԱՅ ԳԱՒԱՌԱԲԱՐԲԱՌԸ

ԵՒ

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒՆ

ՎԻԵՆՆԱ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
1912.

ԱԿՆԱՅ ԳԱՒԱՌԱԲԱՐԲԱՌԸ

ԵՒ

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՑ

ԴԿՏ. Մ. Ս. ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ

ՎԻԵՆՆԱ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
1912.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՂՂԵԼԻՔ

Սխալ	Ուղիղ	Էջ	Տող
երակներն	երանգներն	2	6
հա՛րս	հա՞րս	32	20
վշտեմնի	վշտըմնի	49	23
պետ անել	պէտ անել	66	27
ախտաբարոյ	տխրաբարոյ	74	21
Խերուփ	վարուփ	75	3
կը կրեն	կը կռեն	81	1
խագորակ	խաղորակ	180	26
փորհանկորստ	քորհանկորստ	303	18
կը վարէն	կը վառեն	311	9
մոռմիկ	մորմիկ	320	22
աւերը չէն է	աւերը ջէն է	324	27
շղուեցնել	շշուեցնել	326	1
մէջէն	մէկէն	326	14
փինթ	քինթ	334	11
կախ	խակ	350	22

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Բարբառներու ուսումը նորատունկ գիտութիւն մըն է մեր մէջ եւ չի մշակուիր դեռ բոլոր այն կաթոգին հոգածութեամբ որուն արժանի է։

Բարբառագիտութեան ծառայութիւններն բազմադիմի են — լեզուաբանական, բանասիրական եւ պատմական։ Անիկա կ՚օգնէ մեզի հայ լեզուին հին, նոյն իսկ նախապատմական հոլովոյթին ընթացքը նշմարել ընդ աղօտ, եւ լեզուին ամբողջութեանն ու բնիկ ոգւոյն աւելի ճշգրիտ տեսիլն ունենալ։ Գաւառական բարբառը իր բազմազան աղաւաղումներովն եւ օտար տարրերու առատութեամբը կը նմանի փլուզեալ յիշակերտի մը որուն խառնակուտակ դէզերուն մէջ պահպանուած կը մնան հին հրաշակերտին շատ մը մասերն անվթար ու անաղարտ — մասեր որք նորակառոյց շինուածին կրնան հայթայթել բազում չքնաղագեղ տարրեր։ Վերջապէս գաւառական բարբառին մէջ կը բաբախէ սիրտը զայն խօսող ցեղին...

Իմ ողբացեալ բարեկամս, Յովսէփ Էֆ. Ճանիկեան, իր “Հնութիւնք Ակնայ„ կոչուած հատորին մէջ տուած էր արդէն Ակնայ Գաւառականին ճաշակը։ Սակայն հարկ էր այդ սքան-

չէլի բարբառը աւելի քննական եւ լիակատար ուսման մը նիւթ ընել: Այդպիսի ուսում մըն է զոր ներկայ հատորովս կու գամ ընծայել:

Գաւառականի մը բառերուն եւ բացատրութեանց ճշգրիտ նշանակութիւնն եւ նուրբ երանգներն լիովին հասկնալու համար պէտք է անդստին ի մանկութենէ լսել զանոնք գործնական կեանքի մէջ՝ անոնց մասնաւոր առիթներուն եւ յատուկ ընկերային մթնոլորտին մէջ: Ակնայ բարբառը իմ իմացական եւ զգացումնական էութեանս մէկ մասը կը կազմէ, եւ կրնամ ուրեմն գիտակցօրէն հետազօտել զայն եւ ճշդիւ նկարագրել:

Հազիւ հարկ է ըսել թէ այսպիսի աշխատութեան մը ձեռնարկողն պարտի նաեւ հմուտ ըլլալ դասական, հին գրաբար հայերէնին, որ մեր գնահատումներուն եւ բաղդատութեանց ապահով խարիսխը եւ չափանիշը կ՚ընծայէ: Իմ այս երկասիրութեան քիչ սատար չեն եղած նաեւ ուրիշ հայ բարբառներու մասին տեղեկութիւններս: Ես բաղդն ունեցայ բնիկի մը շրթունքին վրայ ուսումնասիրել Սասունի բարբառը, լեռնորդիներու բարբառ մը որ, թէեւ իմ գաւառականին նրբութիւններէն եւ ճոխութիւններէն զուրկ, այլուստ, համաձայնական ինչ ինչ հանգամանօք, ամէնէն մերձաւոր ներկայացուցիչն է մեր հին գրաբարին, այսինքն այն գրաւորին զոր մեր Ե դարու գրական նախնեացմէ աւանդեալ ունինք: Տարօնի եւ Վանի գաւառականներն, որ չեն կարի ընդհատ Սասնոյ

բառարանէն, չափով մը ծանօթ են ինծի Սրուանձտեան եպ.ի “Մանանայ”ին շնորհիւ։ Գաղանճեան էֆ.ի “Եւդոկիոյ գաւառաբարբառը”, կը պարզէ ինծի այդ բառբառին մասնայատկութիւններն, բառբառ մը որ էապէս նոյն է իմ գաւառականին հետ։ Այս ծանօթութիւններն կարող կ'ընեն զիս մերթ ընդ մերթ բաղդատական դիտողութիւններ ընել այլեւայլ բառբառներու մասին, եւ այսպէս տալ գործոյս գաւառաբարբառներու վրայ ընդհանուր տեսութեան մը գծերն ալ։

Ներկայ աշխատասիրութեան տիրական տեսակէտը բանասիրական է, որուն ստորակարգեալ է լեզուաբանականը։ Բառբառին աղաւաղումի եւ քերականութեան երեւոյթներն քննուած են հոս որքան հարկաւոր էր զայն ճանչցնելու համար իր էական մասնաւորութեանց մէջ, եւ միանգամայն անոր արժէքն ու կարեւորութիւնը գնահատելու իբրեւ օճան եւ սատար մեր արդի հայերէնին շինութեան։

Իրօք ճոխ եւ պատուական է օճանը զոր Ակնայ գաւառականը կու գայ ընծայել արդի հայերէնին կատարելագործմանը։ Անիկա կը բերէ նոր արմատներ, նոր ածանցեալներ ու բարդեր որոնք գերազանցապէս հայացի ու աղուոր են, զուգապատիւ ոսկեղենիկ մատենագրութեան ընծայածներուն։ Կան կարգ մը բառեր ալ որք իրենց հայ ազնուականութեանը մէջ գեղափայլելու համար քիչ մը սրբուելու պէտք ունին։ Քիչ չեն այն կարգի բառերն ալ

որք, թէպէտ լեզուին ազնուականութեան դասական չափանիշին չեն համապատասխաներ, տոհմային դրոշմը յայտնի կը կրեն արդի հայերէնի մէջ ապահովապէս ընդունուելու համար:

Ակնայ գաւառականին „Գեղեցկութիւններն„ պատմող գլխուն մէկ հայ բանասիրութիւնը պիտի գտնէ ճարտար, նրբամիտ, կտրուկ եւ հանճարեղ խօսքեր եւ բացատրութիւններ որք համարձակ կրնան դրուիլ աշխարհիս ամենէն մեծ խօսքի վարպետներուն ամենալաւ ֆռազներուն քով:

Բառին կազմն ու խօսքին ձեւը ցեղին իմացական յատկութիւններն յաւէտ ցոյց կու տան, մինչ սիրտը ի հանդէս կու գայ ժողովրդական փոքրիկ բանաստեղծութիւններուն մէջ: Ատոնցմէ ալ ընտրանօք դրուած են այս հատորին մէջ: Այս պզտիկ քերթուածները բազմաճամուկ բուրաստաններու չեն նմանիր, ինչպէս Տանդէներու, Շէյքսփիրներու եւ Հիւկոներու արտադրութիւնք, այլ լերանց կողերուն վրայ ինքնաբոյս վայրի ծաղիկներու նման են, պարզ գեղեցկութեան հրաշալիքներ: Թէպէտեւ անոնց հոգեյոյզ զօրութիւնը իմ վրայ ըստ մասին ընծայելի ըլլայ դրախտակեաց մանկութեան մը անուշիկ յիշատակներուն, գնահատումս բոլորովին ենթակայական չէ, եւ վստահ եմ թէ ցուրտ տրամաբանական վերլուծումն ալ պիտի ցոյց տայ անոնց գերագունութիւնը, տեսակէտով մը անգլելի:

Նիւ-Եորք: Մ. Ս. ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ

ԱԿՆԱՅ ԳԱՒԱՌԱԲԱՐԲԱՌԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ներածական Դիտողութիւններ:

(Ա = Ակնայ. Ե = Եւդոկիոյ. Ս = Սասնոյ. Վ = Վանի գաւառական:)

1. Ոեւէ ցեղի մը անցեալ կենաց ամենէն վաւերական ստուգարանն է անոր լեզուն: Քաղաքական եւ ազգային ինքնուրոյն կեանքի շրջաններէն աւելի հեռուն՝ մինչեւ խորագոյն նախապատմական դարերը կը հասնին լեզուին վկայութիւններն որք ցեղի մը իմացական, կրօնական եւ բարոյական փորձառութիւններն հաւատարմօրէն կը վկայեն:

Հայ լեզուի համեմատական հետազննութիւնք ապացուցած են թէ մեր ցեղը հնդեւրոպական ընտանեաց ոչ ասիական, այլ եւրոպական հատուածին կը պատկանի: Հայ գաւառաբարբառներու մանրակրկիտ եւ համեմատական ուսումն ալ կոչուած է ամբողջացնել եւ հաստատել դասական հայերէնին քննութեանց եզրակացութիւններն:

Ու այժմ դժուար է գուշակել թէ բարբառագիտութիւնը որչափ պիտի օժանդակէ

ճանչնալու նախահայերէնը, այսինքն մեր լեզուին նախապատմական շրջանի վիճակը։ Լ. Մսերեանց, ակնարկելով Tomsonի առ այս ըրած փորձին, վաղաժամ կը համարի զայն՝ նայելով հայ գաւառաբարբառոց գիտութեան դեռ շատ թերակատար վիճակին[1]։

2. Ստոյգ է, սակայն, թէ բարբառներու քննութիւնը սահմանուած է աւելի մտերմական ծանօթութիւն մը տալ մեր լեզուին այն շրջանի վիճակին վրայ զոր ունէր ան Ն. Ք. Է դարէն մինչեւ Ե դարը Յ. Ք.։ Մեսրոպի ժամանակէն առաջ հայերէն տառեր եւ գրութիւն եղած է, բայց քիչ, եւ այն քիչէն բան մը ցարդ չէ եղած երեւան։ Միայն «Թուելեաց» կամ վէպերու հատակոտորներ, Ե դարու հայերէնէն աւելի հին ձեւով, մեզ հասած են, մեր հին մատենագիրներէն պատահարար յիշուելով։ Ե դարու մատենագրութիւնն է ուրեմն հնագոյն ստուգարանը հայ լեզուին։ Մեր գրականութեան հիմնարկուներն, Սահակ ու Մեսրոպ, եւ անոնց աշակերտներն, Եղնիկ, Յովսէփ, Կորիւն եւ ընկերներ, մեզ թողած են թարգմանեալ ու ինքնագիր գրքեր ուր հայերէնը կը ներկայանայ իբրեւ մին հին աշխարհի մեծագոյն լեզուներէն, իբրեւ հաւասարը լատիներէնի եւ յունարէնի։ Ի ներկայութեան այդ շնորհազեղ եւ կորովի, միանգամայն պարզ ու կանոնաւոր լեզուին՝ խնդիր կը ծագի թէ ան ինչ չափով հաւա-

---

1 Մսերեանց. Հայերէն բարբառախօսութիւն, էջ 15 եւ 22։

տարրիմ ներկայացուցիչն է հայ ժողովուրդին այնժամու խօսած լեզուին. — Թէ արդեօք մեր գրական նախնիք զհայերէնը ամենէն աւելի զարգացած լեզուներուն հասակին հասցնելու իրենց ճիգին մէջ չըռնազբօսեցի՞ն զայն ու չայլանդակեցի՞ն՝ աստի պահլաւերէնի հետեւողութեամբ, եւ անտի՝ յունարէնի նմանողութեամբ։ Քննութիւնք ցոյց կու տան թէ մեր նախնիք գիտցած են այդ երկու փորձանքներէն եւս խոյս տալ եւ հայերէնը մատենագրական վսեմ բարձրութեանը հասցնել անոր բնիկ ոգւոյն եւ միտումներուն համաձայն ուղղութեամբ մը։ Եւ ահա հայ բարբառներու ուսումն եւս կու գայ նոյնը հաստատել։ Ե դարու ոսկեղենիկ գրաբարին հիմնական գծերը կը գտնենք մեր բարբառներու մէջ մինչեւ այսօր, հակառակ այն բոլոր աղաւաղմանց զորս անոնք կրած են տասնեւհինգ դարերու ընթացքին։ Օտար լեզուաց հետ շփումը եւ քաղաքական դէպքերու թաւալումը չէին կրցած մինչեւ Ե դար եւ չեն զօրած յայնմհետէ խաթարել հայերէն լեզուին իսկութիւնն ու հիմնական նկարագիրը։ Երբ մեր բարբառներու փոշին կը սրբենք եւ աղտերէն ու օտար տարրերէն կը մաքրենք զանոնք, կը գտնենք բնիկ հայ լեզուն իր չքնաղ եւ հրապուրիչ գեղեցկութեանը մէջ մշտափայլ։

3. Բարբառներու ուսումը ոչ միայն ոսկեղենիկ գրաբարին հայացի հանգամանացը կը բերէ իր անհերքելի վկայութիւնը, այլ եւ հզօրապէս կը սատարէ հայ լեզուին խորագոյն

եւ լիակատար ծանօթութեանը։ Մեր հին մատենագրութենէն դուրս մնացած է լեզուին հարստութեան կարեւոր մէկ մասը զի գրողներն առիթ ունեցած չեն գրելու ամէն ինչ որ հայ ժողովուրդը կ'ըսէր։ Բարբառագիտութիւնը մեզի կը բերէ նոր արմատներու, նոր ածանցեալ եւ բարդ բառերու անհամար բազմութիւն մը՝ բնիկ հայերէնի բոլոր բարեմասնութիւններովն շնորհազարդ։ Արդի հայերէնը, իր կերպաւորման ներկայ արագ ընթացքին մէկ որքան սնունդ եւ ոյժ պիտի ընդունի ուրեմն մեր բարբառներէն։ Միայն Ակնայ գաւառականը կարող է՝ եւ ներկայ աշխատութեամբ կու գայ ընծայել ոչ նուազ քան հազար պատուական հայ բառ ու ասացուած՝ լի շնորհքով ու անբիծ գեղեցկութեամբ։

4. Թէ ինչ պիտի հասկնանք “բնիկ„ կամ “ճշմարիտ հայերէն„ ըսելով, թէ ինչ սկզբանց համաձայն կարելի է ճանչնալ բուն հայ բառի մը կերպարանը, հոս չունիմ ճառել։ Այն կարծիքն ունիմ որ գաւառական բարբառներու խորագոյն ծանօթութիւնը պիտի օգնէ լեզուաբան գիտուններուն եւս՝ լոյս սփռել կարգ մը բառերու վրայ որոց մասին վէճ եւ անհամաձայնութիւն կը տիրէ — ոմանք փոխառեալ կամ ընդելացեալ կը համարին զայնս եւ ոմանք բուն հայերէն։ Բարբառագիտութիւնը շատ մը դէպքերու մէջ ցոյց պիտի տայ, կարծեմ, թէ վիճեալ բառերէն ոմանք ծանօթ եղած ըլլալու են հայ ժողովուրդին նախապատմական դարերէն ի

վեր, եւ կը պատկանին հայերէնի հիմնական բառագանձին:

Սակայն երբեմն շատ դժուար է օտարը բնիկէն զանազանել: Բարբառագիտութիւնը պարտի ծայրագոյն զգուշութիւն ի գործ դնել չխաբուելու համար այն օտար բառերէն որք հայ հնչաբանութիւն եւ ձեւ զգեցած են: Այսպիսի բառեր, իբրեւ հայերէն, նշանակուած կը գտնուին հաւաքածոներու մէջ:

Հայ արտասանութեան միտումն է օտար բառերուն փոքր ձայնաւորներն աւելի մեծ ձայնաւորներու վերածել. այսպէս, զ. օ., օտարին "չէքէր"-ը մենք "շաքար" կը հնչենք, եւ "ըպրըխ"-ը "իպրեխ": Թուրք արտասանութիւնը ասոր ճիշդ հակառակը կ'ընէ հայ բառերուն համար, եւ մեր "ճախրակ"-ը "չըգըրըխ", "բանճար"-ը "փէնճէր", "Ակն"-ը "Էկին" կը հնչէ: Ուրեմն տառադարձութիւնը բառերուն ցեղափոխութիւնն է, կամ նոր լեզուական միջավայրին յարմարցուիլը:

Հարկ է ուրեմն նախ եւ առաջ խնամով ճշդել կասկածելի բառի մը հնչումն եւ նշանակութիւնը: "Համբայ" բառը, զոր օրինակ, իբրեւ հայերէն յիշուած է "Եւդոկիոյ գաւառաբարբառին" մէջ եւ բացատրուած է իբրեւ "համախոհ:" Այդ բառն ունինք Ակնայ գաւառականին մէջ եւս եւ հաւաստեաւ գիտեմ թէ նշանակութիւնն է ոչ "համախոհ" այլ համաստիճան: "Ա-ը Բ-ի համբայ չէ" խօսքը կը նշանակէ թէ անոր հաւասարը, ընկերային դա-

սակիցը չէ։ Նշանակութեան այս ճշգրտումը թոյլ կու տայ մեզ վճռել թէ այդ բառը մեր «բայ» (խօսք, բան,) արմատէն չէ, այլ պարսկերէն «փայէ» (աստիճան) բառէն, եւ է օտար ու մերժելի։

Կասկածելի բոլոր բառերը պէտք է զգուշաւոր բաղդատութեան դնել տաճկերէն եւ այլ դրացի լեզուաց համապատասխան բառերուն հետ։ Ընկնայ գաւառականն ունի «խալտենալ», որ կայ նաեւ Վանեանին մէջ՝ ֆուլտնել ձեւով, շատ հայադէմ բառ մը։ Սակայն օտար «խալատ»էն է յայտնապէս։ «Աղուոր ես չունիս ֆալաթ. Քու էմմէն տեղդ է դէ-խալատ» (Ա) խօսքին մէջ օտարութիւնը ինքնին կը հռչակուի։ «Գահ» (Վ.) որ պահ կամ ժամ կը նշանակէ «կեահ» պրս. բառին հայացած ձեւն է. Նոյնպէս ջէն, ջնոտէլ, ջէնա եկաւ (Վ.), եւ «ճինս գլուխս ժողվտեցաւ» (Ա), օտար «ճին»ն է։ «Թխել»ն տճ. «Թըգմագ»ն է, բուն հայերէնը «կոել» է (Ը)։

Ղ եւ ֆ տառերով սկսող բոլոր բառերն կասկածելի են, եւ կրնան իբրեւ օտար մերժուիլ, ինչպէս նաեւ ֆ պարունակողներն, զ. օ., ֆըֆըլտան. ֆօնչոտոտաւ, ֆաւ. տէնդ, ըլընտէլ, ղմղմաւ, ղաղ, ան-ղըլող, ղօ-ճոխ անել (Ե), ֆըրթէլ նետել, ֆէր տալ. ֆոթէլ (Ա) եւայլն։

Մանր ուշադրութիւն կը պահանջեն բնաձայն բառերը (onomatopée), այսինքն անոնք որ նշանակուած առարկային կամ գործողութեան հանած ձայնին նմանութիւնն են։ Այս

կարգի բառերէն ոմանք կրնան այլացեղ լեզուներու մէջ գտնուիլ առանց որ իրարմէ փոխ առնուած ըլլան: Հին Հայերէն յափ-շտակեմ բառին արմատը, տճ. գափ-մաք, եւ Փռանսերէն happer, եւ վերջապէս մեր գաւառական (մանկական լեզուով) հափփ անելը, բոլորն ալ նոյն բնաձայնական ծագումն ունին եւ նոյն նշանակութիւնը, սակայն կը թուին չորսն ալ իրարմէ անկախօրէն շինուած ըլլալ: Բուն Հայերէն է դղրդալ բնաձայնը, իսկ Թնդալ-ը տճ.ի նմանութիւն է եւ մերժելի: Այդ տաճկերէն բառին համապատասխանող ուրիշ բնիկ մըն ալ ունինք որ է ճարճատել: Տճ. չաթլամաք եւ փաթլամաք կրնան անկախօրէն յօրինուած ըլլալ կամ Հայերէն «ճայթել» եւ «պայթել»էն օրինակուած:

Զմոռնանք այն կարեւոր երողութիւնը թէ հին դարուց մէջ, ինչպէս կը հաստատէ Պետերմըն[1], հայկական բառեր փոխառութեամբ մտած են Թուրք լեզուներուն մէջ, ինչպէս, օրինակի համար, էշէք, խօյէն, ղօղ, կօռ, քէօյ, Թօրուն, տավար, որք Հայերէնէն էշ, խոյ, ոտք, կոյր, գեղ, Թոռն, տաւար բառերն են: Ուրիշ աւելի բնական է քան որ Թուրքերը, միջին դարերէ ի վեր դրացի, ուրիշ շատ մը բառեր ալ վերջին ժամանակներս առած ըլլան Հայերէնէ, ինչպէս իրօք առած են, զ. օ., կարգ մը պարտիզպանական եւ մշակական բառեր, փէնճէր, լէօլէկ, մէրմէր, չամիչ, Թասթ, պարան, ջրդան, փէօփէր, որք Հայերէն բանճար, լոլիկ, մարմար, չամիչ, Թասթ, պարան, ջրդան, փոփար բառերն են:

[1] Պետերման. Հայերէն եւ դրացի լեզուները:

նոյնպէս բնական էր որ Հայերէն տեղւոյ յատուկ անուններն փոխ առնէին անոնք, ինչպէս, Կէպէն, Էկին, Կէմիրկէպ, Չարաղ, Հափանուս, Այներ, (Կապան, Ակն, Կամարակապ, Չարաղ, Հէբէզնոց, Այներ), որոց մեծ մասը օսմանեան հնչում եւ գոյն առած են անոնց շրթանց վրայ:

5. Բառի մը Հայացի հանգամանքը ստուգելէ ետք՝ կը մնայ նաեւ կշռել անոր արժէքը: ինչպէս հին գրաբարին նոյնպէս եւ գաւառական բարբառներուն մէջ կը գտնուի ոսկւոյն առընթեր նաեւ արծաթ ու կապար: Գաւառականներուն մէջ ցեխ ալ շատ կայ, բոլորովին խոտելի:

Ոսկի է բառը որ (1) բնիկ Հայերէն է, ոչ օտարամուտ. (2) կազմը գեղեցիկ է, հնչաբանօրէն կորովի կամ ախորժելի. (3) իմաստը կարեւոր է, կամ նոր նշանակութիւն մը կամ նոր երանգ մը արտայայտելու կը ծառայէ: “Կիպ„ (Ա) նոր արմատ մըն է, “արեգի„ (Ա) նոր ածանցեալ մը, “կենսատ„ (Ե), “տիմորմ„ (Բալուայ), “խաղընկեր„ (Ա) բարդեր, որոնք ոսկեղինիկ գրաբարին ամենէն ազնիւ բառերուն նման են, ամեն քննադատութենէ գերիվեր: Սահակ եւ Եզնիկ ալ կարող էին այսպիսի բառերը գործածած ըլլալ իրենց ամենէն մաքրամոլ էջերուն մէջ:

Արծաթ է այն բառը որ թէպէտ բնիկ Հայերէն է, հնչմամբ ախորժելի, նշանակութեամբ կարեւոր, սակայն յօրինուածին մէջ թեթեւ խոտորում մը կը կրէ ոսկեղինիկ գրաբարին ազ-

նուազոյն տիպարէն. —. յօդակապը զանց ընելէ զատ (ինչ որ գրաբարն ալ կ՚ընէ երբեմն — ջրհոր —) կամ գրաբարի ծանօթ նշանակութիւնէն տարբեր առում ունի, կամ բաղաձայն մը փոփոխած է, կամ ձայնաւոր մը նուազած, ինչպէս “առջինեկ„, “ինկաւոր„ (Վ. լուսնոտ), “բռնատուն„ (Վ. բանտ). “չքեր„ (Վ. ամուլ). “չիր„ (Վ. չոր միրգեղէն). “կածառ„ (Ա.), “խմուք„ (Ա. եւ Ե. մէկուն խմածէն աւելցածը.) “տնկող„ (Ա. վէս, ինքնահաւան). “մոմտալ„ (Ա.) “շոգշգալ„ (Ա. աղւոր հանդերձներով եւ զարդերով փայլիլ, փերեւետել). ‘‘ճուկ տալ,, (Ա.) եւայլն։ Այսպիսի “արծաթ„ կարգի բառերը պատուական հայերէն են, զանոնք առաջին անգամ լսողն իսկ կրնայ իսկոյն կամ քիչ մը անդրադառնալով նշմարել նշանակութիւնը։ Եթէ Սահակ ու Եզնիկ այսպիսի բառերու հանդէպ վերապահ կեցուածք մը ունեցած են, Կորիւն եւ ուրիշներ հաւնած են անոնց։

Կարելի է մինչեւ անգամ վիճել թէ այս բառերը ոչ մէկ կերպով նուազ ազնիւ են քան գրաբարին ամենէն ազնուականները. կրնայ ըսուիլ թէ “ինկաւոր„ը աւելի պարզ է քան “լուսնոտ„ը, եւ “առջինեկ„ը աւելի քան “անդրանիկ„ը. — թէ ‘‘կածառ,, աւելի հին ձեւով յօրինուած մը ունի քան “ունելի„, — թէ “բռնատուն„ը աւելի հայացի է քան “բանտ„ը որ պարսկերէնէ եկամուտ կը համարուի. — թէ “չիր„ը իբրեւ “չոր„ի մէկ զանազանակը կամ

ենթաձեւը, լեզուին զարգացման օրէնքներուն համակերպ է եւ օրինաւոր. — Թէ “չքեր„ը գէթ կ'արժէ “ամուլ„ը. — “տնկող„ը անբասիր է իբրեւ բնիկ եւ պարզ, “մոմոալ„ը բացատրուն, “շողշըրգալ„ը անգլելի՝ կազմով ու հայազանութեամբ։ Ուրեմն այսպիսի գաւառականներն պատուական եւ ընտիր հայերէն կոչելով չափազանցութիւն մ'ըրած չենք ըլլար, քանի որ կարելի էր զանոնք մաքուր “ոսկի„ի կարգն իսկ դասել։

Մինչ արծաթափայլին ու ոսկեփայլին միջեւ խնդիրը հազիւ զգալի է, “կապար„ը որոշապէս ստոր է անոնցմէ։

Կ–դ–է կը համարինք այն բառերը որոնք օտարութեան յայտնի նշան մը չունին եւ շատ կասկած չեն ներշնչեր, բայց եւ այնպէս չենք տեսներ լեզուին բնիկ բառերուն կամ արմատներուն հետ անոնց կապակցութիւնը. այն տպաւորութիւնը կ'ընեն մեր վրայ իբր թէ լեզուին հին բառագանձին մոլորեալ եւ կորուսեալ մասերը չեն որ գաւառականի մը միջոցով մեզի կը ներկայանան, այլ գաւառական եւ յետին ծագում մ'ունին, կամ բնաձայնական յաջող նմանողութիւններ են, տեղական նորաբանութիւններ։ Կրնան անդրագոյն հետազօտութիւնք երեւան հանել ասոնցմէ ոմանց օտար ծագումը։ Օրինակի համար յիշենք “շախլակ„ (Ա. ապտակ). “տախ„ (Վ. տարիքը, ժամանակը անցուցած, Խ–ր–ն). “լախ„ (Վ. փուտ, հոտած). “մռութ„ (Վ. ստորին պռուկ). “չանչուլ„ ըլլալ,

(Ա. անդամի մը կոտրիլ եւ կախուիլը). «լուլախ» (Վ. կարկտախառն անձրեւ). «սլուլ» (Վ. սառնամանիք). «ակար» գտնել (Ա. խծբծել). «գուլոփ» (Ա. ժոյր եւ խծբծան կին). «գոբանալ» (Ա. գովեստէ մը ազդուելով չափազանց ուռիլ, գոռոզնալ). «թէթէխուլ» (Ա. խարխուլ, անհաստատ. «շթառ» (Ա. կոշտ եւ անզգոյշ կերպով վարուող, կոտրող, թափող), եւայլն:

Այս կարգի բառերն ոչ ոք կրնայ համարձակ գործածել արդի հայերէնի մէջ, զի անհասկանալի կը մնան՝ առանց բացատրութեան, եւ անստուգաբանելի կը թուին: Սակայն եւ այնպէս գաւառական լեզուին բառացուցակին մէջ պէտք է անցնին, այն յուսով որ նոր լոյս սփռուի թերեւս անոնց վրայ, ոմանց օտարականութիւնը, այլոց ճշմարիտ հայութիւնը հաստատուի: Կրնայ օր մը ցոյց տրուիլ, օրինակի համար, թէ «սլուլ» բառը «սուլեմ» ի արմատէն է եւ ցրտաշունչ սառնամանեաց սուլման ձայնէն կազմուած է. եւ թէ նոյն արմատէն ուրիշ բառեր ալ կը գտնուին Վանի կամ այլ գաւառականի մէջ. այն ատեն բառը կը բարձրանայ արծաթի աստիճանին: Եթէ հաստատուի թէ «ակար գտնել» բացատրութեան մէջ «էկէր» (եթէ) օտար բառը ունինք ձայնաւորի փոփոխումով, բառը կ'արտաքսուի սպառսպուռ:

Կապար համարելի են նաեւ այն բարդ բառերը որք տաճկերէնի հետեւողութեամբ շինուած տեղական բացատրութիւններ են, եւ որոց

բնիկ հայերէն համապատասխանները կան. գ. օ. “խօսքկապ„ (-էօղ դ-ղը, նշանախօսութիւն։)

Ցէ՛ կամ տիղմ են այն ամէնը որ կոշտ ու կոպիտ աղաւաղմունք են հայերէն բառերու կամ օտար բառեր են հայ հնչում առած, եւ կամ բուն հայ մասնիկի մը, բառի մը կցուած են։ Այս խոտան կարգէն են, գ. օ. “խեռնիկ„ (Վ. մէկ տարեկան հորթ,) որ “հերուընեկ„ի աղաւաղեալն է. “պայյոգ„ (Ա. պատրոյգ). “չալել„ (Ա. նուագել.) “կլայեկ„ (Ա. եւ Ե. անագ. տճ. խ-լ-յ)։

Այս խոտելի կարգին կը պատկանին բոլոր այն ռամիկ ապերասանութիւններն որք ծնունդ կու տան անճահ նորաձայնութիւններու, բռնազբօսիկ նմանաձայնութիւններու, ինչպէս “աճիլ ու դաճիլ„ (Ա.). “գովել ու լոֆել„ (Ա.). “ձան ձուն„ հանել, “վառդ վուռդ„ ընել, “խռթ խռթ„ կրծել, եւ այլն։

6. Աւելորդ չ՚ըլլար դիտել թէ գաւառական ընտիր ու պատուական բառերուն մէջ շատեր կան որ պզտիկ սրբագրութիւն մը կրելէ ետք պարտին արդի հայերէնի մէջ մտցուիլ։ Ուղղագրական սկզբունքներ կան արդի հայերէնին համար ընդունուած եւ նուիրագործուած որոց հարկ է համակերպել նորամուտ գաւառականները՝ որպէս զի լեզուին մէջ միութիւն եւ ներդաշնակութիւն պահպանուին։ Փոքր Ասիոյ գաւառականը, որուն ներկայացուցիչն է Ակնայ բարբառը, երբ արեւմտեան նոր գրաւորին հիմ առնուեցաւ, կարգ մը ուղղագրութիւններու են-

թարկուելով բարձրացաւ այդ դիրքին. օրինակի համար, “մար”, “հար”, “ծար” սրբագրուելով եղան հին հայերէնի “մայր”, “հայր” “ծայր”ը: Այս կերպով միօրինակ ու անշփոթ կը մնան անոնցմէ շինուածներն ալ “մայրենի”, “հայրական”, “ծայրագոյն”: Արդ, երբ նոր բառ մը, իբրեւ ընտիր, ընդունինք գաւառականէ մը, պարտինք զայն համակերպել ուղղագրօրէն արդէն ընդունուած քաղաքացիական օրէնքին — այսպէս ըսենք —: Շատ լաւ բառ է “մարտեսիկ”, (Ա.) մօրմէն բաժնուելու չդիմացող (տղայ). սակայն պէտք է որ “մայրտեսիկ” ուղղագրենք զայն: “Ծարկորուս” ընտիր է (Ե.), “ծայրը կորսուած” (թել ըլլայ թէ գործ թէ խօսք կամ հաշիւ, — կնճռոտ) սակայն պէտք է ուղղել եւ ըսել “ծայրկորուս”, որուն նման է “տարկորուս” (Ն.), որ տարագրութեան մէջ կորսուած, ու անյայտ եղող պանդուխտ կը նշանակէ: կարելի է “ծայրկորոյս”, “տարկորոյս” ուղղագրել, ինչպէս ունինք “աղտկորոյս” (Ա.), սակայն չեմ կարծեր թէ հարկ է, զի “կորուս” ալ կրնայ “կորնչիմ”ի արմատը համարուիլ, ինչպէս “կորոյս”ը, քանի որ բուն արմատը “կոր” է: “Հարսնքոր”ը պէտք է ուղղագրել “հարսնքոյր”, “երկրմար”ը՝ “երկրմայր”, “սանըմար”ը՝ “սան-մայր”, “թխմար”ը՝ “թխմայր”. “ընտալ”ը (խօսիլ, զառանցել. Ա.)՝ “ընդայլ”. “հաւկոր”ը՝ “հաւկոյր”:

“Տաշտըքեր”ը կ'ուղղագրենք “տաշտաքեր” զի չենք կրնար -ի տեղ ը յօդակապ ըն-

գունիլ սակայն նոյնութեամբ առնելու ենք “գիշերփախ„, “կերկոխ„, “մազկարօտ„, “չարխափան„ եւ այլն, եւ չփորձել — յօդակապն յաւելուլ եւ ըսել “գիշեր-փախ„, “կեր-կոխ„, “մազ-կարօտ„ եւ այլն. զի լեզուին մէջ հարկադրիչ օրէնք մը չկայ — յօդակապը ամեն դէպքի մէջ դնելու. գրաբարն ալ կը վայելէ այդ ազատութիւնը, զի կ՚ըսէ “հրդեհ„, “հըրձիգ„, “ջրգող„, “ջրմուղ„, ինչպէս նաեւ “հր-բուղխ„, “հրաբաշխ„. “բան-քաղ„ եւ “բանբեր„. “աստուած-պաշտ„ եւ “աստուածպաշտութիւն„: Նոյն ազատութիւնը կը վայելէ գաւառականն եւս, զի ունի “մարդ-շող„. “մարդամօտ„, “մտ-մոլոր„, խնտ-մոլիկ„, ինչպէս նաեւ “ներքնգործ„, “ասղնծեծ„, “մատնշունչ„: Գաւառացիին ասոնք բնական կը հնչեն եւ ականջը կը գայթակղի երբ “մազկարօտ„ի տեղ կը կարդայ “մազ-կարօտ„, օրինակ իմն: Ցորչափ բառին նշանակութիւնը պարզ կը մնայ եւ արտասանութիւնը հեշտ, — յօդակապը յապաւող գաւառականներն ընդունուելու են ինչպէս որ են:

Ազատութեան օրինաւոր սահմաններն տեսնել եւ ըստ այնմ վարուիլ պէտք է: Ինչպէս արդէն դիտեցի, օրինաւոր սահմանը կ՚անցնի գաւառականը երբ “-„ յօդակապի տեղ ը կը դնէ. Նոյնպէս անիրաւ է երբ արմատի մը նման ձայնաւորներուն երկուքն ալ կը սղէ, թէպէտ թոյլ կու տանք երբ զմին միայն սղէ: ‘Թափթըփել„ը կ՚ընդունինք, բայց “շըլըրիլ„ը ստիպուած

ենք ուղղագրել գէթ "շօլըրիլ,,ի, եթէ ոչ "շօ-լօրիլ,,ի։

Բարբառի մը քննութեանը մէջ ի հարկէ բոլոր տարրերը իրենց գաւառական ձեւովը մէջ կը բերուին, առանց սրբագրման. սակայն մեր այս բարբառի "բառարանին,, մէջ պիտի դրուին՝ ի փակագծի՝ սրբագրեալ ձեւերն ալ այն բառերուն որոնք սրբագրման կարօտ են արդի հայերէնին մէջ գործածուելու համար։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Աղաւաղմունք։

7. Թէպէտ բազմազան են հայ գաւառական բարբառներն, իրենց ընդհանուր գծերուն համեմատ կը բաժնուին երեքի։ Առաջինն է Մեծ Հայոց բարբառը, երկրորդը՝ Փոքր Հայոց, երրորդը՝ Կովկասահայոց։ Փոքր Հայոց ճիւղին կը վերաբերի Կ. Պոլսոյ հայ Գաղութին բարբառը, իսկ Կովկասեանին՝ Պարսկահայոցը։

Մեր ցեղին ազգային փառաց եւ գրական գործունէութեան կեդրոնը Մեծ Հայքն եղած ըլլալով՝ կ'ակնկալուէր որ մինչեւ այսօր հոն ապրող հայ հասարակութիւնը մեր հին գրաբար կոչուած լեզուն ամենէն աւելի մերձուստ յիշեցնող բարբառը խօսէր։ Արդարեւ անոր սահմաններուն մէջ, ի Սասուն, կը խօսուի հայերէն մը որ համաձայնութեան կողմանէ աւելի նման է հին հայերէնին քան ոեւէ ուրիշ բարբառ։ Ասոր համոզուելու համար պէտք է քնիկի մը շրթուն-

2*

քէն լսել կենդանի բարբառը, եւ անուս, անդաստիարակ բնիկի մը: Գրողները տրամադիր կը գտնուին խափանուած հին ձեւեր խառնել իրենց մայրենի բարբառին հետ, եւ երբ ոեւէ հին գրուած կը քննենք, այս երկբայութենէն բոլորովին զերծ չենք կրնար ըլլալ: Սակայն երբ կարդալ գրել չգիտցող լեռնորդի մը՝ իր բնագաւառէն նոր հեռացած՝ կը խօսի, փորձդ բաղձալի ամէն պայման ունի եւ արդիւնքը բոլորովին հաւաստի է:

Որչափ մեծ եղաւ հիացումս երբ այսպիսի անուս եւ տգէտ բնիկի մը բերանէն, երկարաձիգ խօսակցութիւններուս մէջ, լսեցի, եւ ի գիր առի, հայ բարբառ մը որ կը թուէր նուազեալ արձագանգն ըլլալ այն հին ու փառաւոր հայերէնին զոր մեր նախնիք երկու հազար տարի առաջ կը խօսէին: Ամենէն աւելի ուշադրութիւնս գրաւեց զ նախդրին գործածութիւնը որոշեալ հայցականներուն առջեւ: Օրինակի համար՝ կ՚ըսէր անիկա —

Զիմ հոգին տամ քեզի: — Մոռցայ զանուն: — Զվեցը բռնեցին, կապեցին զաչուին իրանց: — Երթամ տեսնեմ զիմ աղբեր, զիմ դուռը դրկիցը: — Զընկուզ, զխնձորէքը, զսալորէքը, զուռէքը, զորթոդը կտրեցին:

Իմ խօսակիցը որոշեալ հայցականները զ նախդրով կը յօրինէր ոչ պատահական կամ ցանցառ կերպով այլ գրեթէ միշտ, հեշտ ու բնական կերպով մը, եւ միշտ անսխալ: Աւելորդ է ըսել թէ աշխարհի լեզուներուն մէջ հայե-

րէնը միայն ունի որոշեալ հայցականի նախդիր մը, եւ մեր լեզուն յատկանշող էն էական ու էն զարմանալի տարրերէն մին է այդ ղան. անտի՛ հին ու բնիկ հայերէնի սխրալի բոյրը զոր Սասնոյ բարբառը կ'արձակէ։

Կովկասահայոց բարբառը, հակառակ իր ինչ ինչ բարեմասնութեանց, աւելի հեռու եւ այլակերպ է հին հայերէնէն քան միւս երկու բարբառները։

8. Ակնայ գաւառականը կրնայ տիպար ներկայացուցիչը համարուիլ Փոքր Հայոց բարբառին եւ է, ըստ բառագիտութեան, աւելի մերձաւոր հին հայերէնին քան զՍասնոյն։

Ակնայ գաւառականին բառերն ալ, շատ դէպքի մէջ, սղումներ, ամփոփումներ, նուազումներ կրած են, բայց ոչ այնչափ մինչեւ անճանաչելի այլակերպութեան մը հասնէին, որպէս պատահած է միւս երկու գաւառականաց շատ մը բառերուն։ Հին հայերէնի երկար ձայնաւորները քիչ կամ շատ կարճեցուցած է այս բարբառը, բայց եւ այնպէս նուազ հեռացած է հինէն քան միւսները։ Հետեւեալ օրինակները կը ծառայեն այս բաղդատութիւնը լուսաբանելու։

Հին գրաբար	Ակնայ գաւ.	Միւս գաւառականք:
Հայր	Հար	Հէր.
Մայր	Մար	մէր.
Այլ	Ալ	էլ, լ.
Գայլ	գալ	գէլ, գիլ.
Վայր	վար	վէր

Հին գրաբար	Ակնայ գաւ.	Միւս գաւառականք
Սայլ	սալ	սէլ.
Ձայն	ձան,	ձէն,
Ծայր	ծար,	ծէր.
Այգի,	էգի,	իգի.
Քոյր	քոր,	քիր.
Լոյս	լոս,	լիս.
Պտոյտ	պտոտ,	պտիտ.
Արիւն	արուն,	արին.
Ձիւն	ձուն,	ձին.
Հարիւր	հարուր,	հարիր.
Ամէն,	էմէն	ըմէն.
Կարմիր	կարմիր,	կէրմիր.
Սեաւ,	սեւ,	սիւ.
Գայր	(կու) գար,	(կի) գէր:

9. Դիտենք այժմ քիչ մը աւելի մանրամասնօրէն Ակնայ բարբառին աղաւաղումներն եւ դասական հայերէն ձեւերէն խոտորումներն:

Ա փոխան ԱՅ-ի. — լան = լայն. երկան = երկայն. փատ = փայտ. աս = այս. ատ = այդ. ան = այն:

Է փոխան ԱՅ-ի. — էրել = այրել. էրիկ = այր. գէռ = գայռ. ձէն(ել) = ձայն(ել):

ՈՒ փոխան ՈՅ-ի. — պիտու = պիտոյ. սիրելու = սիրելոյ. երթալու = երթալոյ.

Ո փոխան ՈՒ-ի. — դոռ = դուռն. գլոխ = գլուխ. Այս երեւոյթը շատ սահմանափակ է, զի ՈՒ երկբարբառը ընդհանրապէս անայլայլ մնացած է -կուռ, մուռ, բուռ, մուր, եւ այլն:

Է փոխան ՅԱ-ի, բառից սկիզբը. — Էղթել = յաղթել. էմել = յամել:

Ո կամ Օ փոխան Ա-ի. — ճոնճ = ճանճ. մոնչ = մանչ. առոնց = առանց. ակոնճ = ականճ, կոյնիլ = կանգնիլ. օնցնիլ = անցնիլ. օնթ = անութ. սոյր = սանտր. մոյրը = մանր. օլլի = անլի:

Է փոխան Ա-ի. — Էմմէն = ամեն. Էռէջ = առաջ. Այս ալ հազուադէպ երեւոյթ է, զի կ'ըսեն — աղել, թաղել, մաղել, փաղել, եւայլն: “Էմմէն„ը “համայն„ին եւ “Էռէջ„ը “յառաջ„ին սղումներն են հաւանօրէն:

Է փոխան Ե-ի, մասնաւորապէս ղ եւ ռ ձայներէն առաջ. — ձէռք = ձեռք. ձմէռ = ձմեռն. մէռնիլ = մեռնիլ. հէռուն = հեռի. էռսուն = երեսուն. դէղին = դեղին. լէղի = լեղի. մէղու = մեղու. մէղաւոր = մեղաւոր:

Ը փոխան Ե-ի. — վըրայ = վերայ. ըղունկ = եղունգ.

Ը փոխան Է-ի. — թը = թէ. նը = նէ:

Ը փոխան Ա-ի. — ըսել = ասել:

Ը փոխան Ի-ի. — լընիմ = լինիմ:

Է փոխան ԵԱ երկբարբառին. — լէռ = լեառն. լէռդ = լեարդ:

ՈՒ փոխան Ո-ի. — ուչ = ոչ. ուր = որ:

Ի կամ Ե փոխան ԻՒ-ի. — աղբիր = աղբիւր. աղջիր = եղջիւր:

Ի փոխան Ը-ի. — ինկեր = ընկեր. ինկող = ընկոյզ. իստակ = յստակ:

Դիտելի է թէ երբ արմատի մը երկու վանկերուն մէջ նոյն ձայնաւորը կրկնուած է, անայլայլ կը պահուին ձայնաւորներն — պատառ. սատառ. ոլոր. բոլոր եւայլն։ Սակայն երբ վերջադիր մասնիկ մը աւելնայ, երկրորդ վանկին ձայնաւորը կը նուազի՝ ը-ի փոխուելով. գ. օ. պատըռտել. սատըռել. կարկըտել. քաշքըշել. գողգըղալ. շոգշըգալ. մարմըրիլ. հարհըրել. վառվըռուն։

10. Հիմնական սկզբունք մը կայ որ աղաւաղմանց մեծագոյն մասը կը վարէ, այն է ուժի տնտեսութեան կամ հեշտ ուղին ընտրելու սկըզբունքը։ — Այս սկզբունքը թէ բարբառումի եւ թէ զեղծումի դրդիչ եղած է լեզուաց հոլովոյթին մէջ։ Զեղծում յառաջ կու գայ երբ տնտեսելու միտումը ապերասան կերպով կը գործէ եւ չափազանցութեան կը մղէ։ Հարեւանցի միայն կ՚ակնարկենք հոս այս մեծ սկզբունքը, առանց զբաղելու այն փափուկ ու երկար խնդրով թէ ինչ են օրինաւոր եւ ապօրէն փոփոխութեանց սահմանները։

Արտասանութիւնը հեշտ ընելու բնական հակամիտութիւնը պատճառ եղած է որ երբ բառի մը մէջ՝ ձայնաւորի մը թօթափմամբ՝ երկու բաղաձայններ քով քովի գան եւ հնչումը դժուարանայ, երկու բաղաձայններուն մէկը միւսին վերածուի, այսպէս Տն-ի փոխան նն. Լն-ի փոխան նն. ՆԼ-ի փոխան ԼԼ. ԼՐ-ի փոխան ԼԼ. ՏՑ-ի փոխան ՑՑ. հնչուի. զոր օրինակ.

Մաննել = մատնել. մաննի = մատ(ա)նի. մննել = մտ(ա)նել. գննել = գտ(ա)նել. պիննալ = պիտ(ա)նալ. փննուկ = փտնուկ. կ'ուլլիմ = (կու)լ(ի)նիմ. բալլի = բան(ա)լի. օլլի = անլի. կցցել = կտ(ու)ցել. փետտել = փետ(ու)րել. պլլել = պլ(ո)րել.

Այսպիսի բառեր երբ խոնարհման ընթացքին մէջ արտասանութեան դժուարութենէն ազատին, աղաւաղումը աներեւոյթ կ'ըլլայ եւ բառին ուղիղ ձեւը կը վերահաստատուի. զ. օ. գիննալ-գիտցայ. պիննալ-պիտցաւ:

Վերոյիշեալ տնտեսական սկզբունքը որ ծուլութեան ու անհոգութեան ախտերուն սահմանակից է, բնականապէս այնքան աւելի հզօրապէս պիտի գործէր որքան աւելի մեծ ըլլար արտասանական դժուարութիւնը: Այս պատճառաւ այն բառերը որ կազմով եւ հնչաբանական հանգամանօք շատ բարդ են, քով քովի ունենալով այնպիսի տառեր զոր անայլայլ արտասանելու համար յատուկ մտադրութիւն հարկաւոր է, ամենէն աւելի չարաչար աղաւաղուած են ռամկին բերանին մէջ: Ընիկա առանց ոեւէ խղճմտութեան մէկ տառի տեղ ուրիշ տառ մը կը դնէ, կամ թէ բոլորովին դուրս կը ձգէ՝ մէկ ծայրէն կամ միւս ծայրէն, եւ կամ թէ մէջ տեղերէն: Կիսաձայնները — ղր, ռր, եւայլն — մասնաւորապէս չարաչար փոփոխուած են, եւ շատ մը դժուար բառեր մէկ, երկու կամ նոյն իսկ երեք տեսակ այլայլում միանգամայն կրած են: Հետեւեալ համայնապատկերը գա-

ղափարները ճշգելու կրնայ ծառայել այս մասին։

Մըյրը = մանր. ծըյրը = ծանր. թօրգը = թանձր. սըյր = սանտր. օրգնւ = անձրեւ. մեռղ = մեղր. բարս = բարձր. փշել = փշրել. կըւյել = կտրել. հըւյել = ընտրել. կըյյել = կոտրել. սըյյել = սանտրել. ջահ = ճախր։

խոստել = խոցտել. խոստուկ = խոցտուկ. կմլթտել = կցմ(ա)տել. պըւյտել = պկտել. իյնիլ = ինկնիլ. կըյնիլ = կանգնել. մեյնել = մեկնել. ճօշնալ = ճանչնալ. պառռել = պատռել, իձծուն = յիսուն. վաթծուն = վաթսուն. օնիլ = անցնիլ. հօգչիլ = հանգչիլ։

Շաժ = շարժ. պաք = պահք. աժել = արժել. կոճ = կոճղ. կաժառ = կարժառ. եք = երբ. լիր = լիտր. ըղել = յղել. մանիլ = նմանիլ. ջաղացք = ջրաղացք. հիրաց = հետ իրերաց։

Նշանակութիւնը սաստկացնելու համար բառերէն ոմանց բաղաձայնը կը կրկնէ. — էմմէն = ամէն. որդդի՛ = որդի. ճչչել = ճչել. կցցել = կցել. քմմել = քամել։

11. Ակնայ գաւառականն ունի երկբարբառ ձայնաւորներու քանի մը ինքնուրոյն հնչումներ որք չեն կրնար ճշգիւ ցոյց տրուիլ գրաւոր կերպով։

ՈՅ երկբարբառը, մանաւանդ երբ ը, ն, - տառերէն մէկը ունենայ ետեւէն, մասնաւոր

հնչում մը կ'առնու, որ ֆրանսերէն leur կամ տաճ. էօն բառերուն մէջ լսուածին ճիշդ նման չէ, այլ աւելի ճշգամերձ կ'ըլլայ ըսել թէ օէ հնչումն է, (ՈՅ-ի փոխան օէ հնչումը) մէկ վանկ. զ. օ.

Թօէլ = Թոյլ. խօէլ = խոյլ. լօէս = լոյս. բօէլք բոյլք: Նաեւ օէ՞վ = ո՞վ. սօէխ = սոխ. օէր = որ:

Այս երեւոյթը սահմանափակ է, օյ-էն կամ պարզ օ-էն յետոյ ր, ռ, է, ղ տառերէն մէկը հանդիպելու է որ այս մասնաւոր հնչումը տեղի ունենայ, եթէ ոչ ընդհանրապէս օ ձայ-նաւորը իր սովորական պարզ հնչումը կը պահէ. զ. օ. “հով„, “կով„, “սով„, “գոչան„, “մոլորիլ„ եւ այլն, երբեք չեն հնչուիր իբրեւ հօէվ, կօէվ, եւ այլն:

Ու ձայնաւորն ալ հնչումի մասնաւոր ե-ղանակաւորում մը ունի այս բարբառին շատ մը բառերուն մէջ, ոչ ճիշդ lune ֆրանսերէն եւ ոչ tune անգլիերէն բառերուն մէջ լսուածին պէս, այլ թեթեւ կերպով անուշցած ու-մըն է. զ. օ. տիւն = տուն բառը չի հնչուիր տճ. dü-ն (երէկ) բառին նման. այլ ու եւ ի- հնչումներուն միջակայ ձայն մը կը լսեցնէ. այսպէս կը հնչուին թիւք = թուք, շիւն = շուն, կատիւ = կա-տու, Մ'անիւկ = մանուկ, դիւրս = դուրս, լիւր = լուր, թիւթ = թութ, թիւր = թուր, տիւր = տուր, դիւն = դուն բառերը:

Սակայն եւ այս եղանակաւորեալ հնչումը հեռու է ընդհանուր երեւոյթ մը կացուցանելէ,

զի -- ձայնը բառերու մեծ մասին մէջ պարզ -- կը հնչուի սովորական ՕՒ փռանսերէն ձայնաւորին նման։ Զ. օ. կ-- գամ, կ-- տաքնամ եւ այլն կ՚ըսուի եւ ոչ երբեք կէ- գամ, կէ- տաքնամ եւ այլն։ Սովորական ձայնը կը լսուի, օրինակի համար, սա բառերուն մէջ — --զիմ, --տիմ, --նիմ, --րագ, --րախ, --խտ, ապ--ր, մած--ն, խմ--ք, ք--ռեկ, ք--րուկ, ջ--ր, մ--ր, հ--րք, ծ--ռ, բ--ռ, ն--ռ, փ--ր, մ--թ, կ--տ, ք--ն, --թը, ս--րբ, ծ--ծ, խծ--ծ, ս--ր, եւ այլն, եւ այլն։

Օրինակներուն վերլուծումը ցոյց կու տայ թէ Ր, Ջ, Դ, Ւ, Ղ գրերէն մէկուն ետեւէն -- ձայնը կը փափկանայ, իսկ միւս բաղաձայններուն ետեւէն գալու ատեն կամ բառերուն սկիզբը միշտ սովորական պարզ հնչումը կը պահէ [1]։

12. Աղաւաղմանց այս նկարագրութիւնը շատ պակասաւոր եւ անճիշդ տպաւորութիւն մը կը ստեղծէ անշուշտ ընթերցողին մտաց մէջ, եւ երեւակայել կու տայ ծամածռուած, այլանդակ բարբառ մը։ Ուստի տպաւորութիւնը ուղղելու համար հարկ է ըսել թէ նկարագրուած աղաւաղ-

---

[1] Ճանիկեան «Հնութիւնք Ակնայ» գործին մէջ թէ -- ձայնաւորին եւ թէ ---ի մասին շփոթութեան մէջ ինկած է, եւ կէ- տամ, կէ- բերին, երկէ-ք, կէ-- եւ այլն ուղղագրած է, հակառակ իր ականջներուն եւ յիշողութեանը բողոքող վկայութեանը։ Ասիկա օրինակ մըն է ցոյց տալու թէ մասնաւոր դէպքերէն ընդհանուր կանոններու եւ եզրակացութեանց յախուռն վազելու վտանգը որքան մեծ է։

մանց ոչ մին կը կացուցանէ ընդհանուր երեւոյթ մը, եւ թէ իբրեւ օրինակ յիշուած բառերէն զատ կը մնան ուրիշ շատեր անայլայլ մնացած, ինչպէս քանի մը տեղ դիտել տուինք: Հայերէն լեզուին բառերուն մեծ մասը միավանկ եւ երկավանկ բառեր են, կազմով պարզ եւ հնչմամբ հեշտ, եւ ուստի ոեւէ այլայլում չեն կրած Ակնայ գաւառականին մէջ. այնպէս որ խօսակցութեան ընթացքին անթիւ բառերու կը հանդիպինք որք հին գրաբարին ձեւն ու հնչումն ունին կամ թէ միայն թեթեւ կերպով անկէ կը տարբերին. ինչպէս, օրինակի համար —

Հաց, ջուր, կաթ, թան, ծառ, վարդ, ծաղիկ, ուռի, տերեւ, կարմիր, ճերմակ, երես, աչք; ճակատ, լեզու, բերան, ձեռք, ոտք. թեւ, խաղ, միս, կաշի, մորթ, պարան, երկինք, երկիր, դժոխք, արեւ, ամպ, գետ, ծով, ցամաք, հեղեղ, գարուն ամառ, աշուն, ձմեռ, նշան, օձ, ուրուր, աղուէս, ձի, էշ, շուն, կատու, հաւ, մարդ, դրացին, տղայ, հարս, փեսայ, աներ, պսակ, թոռ, ծեր, մահ, սեղան, խօսք, բան, գործ, խաչ, զատիկ, հաղորդ, արդար, մեղաւոր, անօրէն, արծաթ, պղինձ, ոսկի, անբան, անասուն, թուղթ, գիրք, գինի, լեղի, թթու, անուշ, կծու, հաստ, բարակ, պանիր, կթել, ուտել, ծամել, վառել, եփել, թրծել, շինել, կործել, երթալ, գալ, դնել, գրել, կարդալ, սիրել, շահիլ, ատել, մնալ, խաղալ, ցաւիլ, խնդալ, խաւարիլ, կոչել, պահել, սեւել, նայիլ, փախչիլ, թռչիլ, աղալ, սողալ,

շրջել, կարել, սրբել, բարեկենդան, խնամութիւն, նշանտուք, եւայլն, եւայլն:

13. Բարբառի մը կրած այլայլումներուն չափը որոշելու ատեն պէտք է նաեւ նկատողութեան առնել թէ որքան օտար տարրեր խառնուած են անոր:

Այս տեսակէտով Ակնայ գաւառականը դատելու համար պիտի առնեմ զայն ինչպէս կը խօսուէր 30—40 տարի առաջ, որպէս կ՚ընեմ այս ուսման բոլոր ընթացքին մէջ: Դպրոցական կրթութիւն առած նոր սերունդը աւելի մաքուր հայերէն մը կը խօսի, սակայն այլապէս ալ հեռացած է իր գաւառականէն: Իսկ անուս դասակարգին մէջ, ընդհակառակն, միտում մը կը տեսնուէր տաճկերէն բառեր աւելի գործածելու, ազդուելով ոչ իրենց օտարալեզու քաղաքակիցներէն՝ այլ Կ. Պոլսէն վերադարձած ազգայիններու ոճէն, որ շատ աւելի տաճկերէն կը պարունակէ, եւ զոր նրբութեան ցոյց մը կը համարին: Օրինակի համար, ծերերը միշտ կ՚ըսէին, կրկնութեան պարագային, «ուչ (ոչ) ես գնացի, ուչ հարսս խրկեցի.» Նոր սերունդը կ՚ըսէ «նէ ես գնացի նէ հարսս խրկեցի:» Այսպէս նաեւ «թալցայ» կամ «խռնճեցայ» ըսելու տեղ կ՚ըսէ «եորուլմիշ եղայ.» «կածառ»ի տեղ «մաշա» կը գործածէ. «սըվարնալ»ու տեղ «ալըշմիշ» կ՚ըլլայ. «շատ կու ֆէրէհնայ նը դուն ալ տիգաս» չ՚ըսեր, այլ «շատ էքէհ կ՚անէ նէ դուն ալ տի գաս», եւայլն: Շատ որոշ կ՚երեւնայ որ, եթէ դպրոցական կրթութիւնը օգ-

նութեան չհասնէր, այս գաւառականը արագօրէն վատթարանալու դատապարտուած էր։

Չմոռնանք գիտել տալ նաեւ սա իրողութիւնը թէ աւելի հայերէն գիտեն անոնք — հին թէ նոր սերունդ — քան անոնց խօսակցութենէն կարելի էր տեսնել։ Սովորութիւն ըրած են շատ մը տաճկերէն բառեր գործածել որոնց հայերէնններն լաւ ծանօթ են իրենք, զոր օրինակ, լաւ գիտեն Թռչուն, ատաղան, ածել, խնդիրք, ձեր, մանուկ, ընտանիք, նորէն, ընդունել, բառերուն նշանակութիւնը, սակայն իրենք կը գործածեն տաճկերէնները (խուշ, կօլ կամ հաւաաջ, պալլայէլ, էրէճա, չաաափ, ճըլուխ, քուլֆաթ, կէնէ, խապուլ անել։)

Կան կարգ մը բացատրութիւններ եւս մանաւանդ հայհոյանք եւ յիշոցք, զոր տաճկերէնէ առած կը գործածեն, շատ լսած ըլլալով, թէպէտ այն օտար բառերուն դէմ, զատ զատ առած, հայերէն բառերը գիտեն ու կը գործածեն ուրիշ խօսքերու մէջ. զ. օ. "խօխ ըլնիս" (խօխ օլասըն), "ըռէղէլ ըլնիս" (ռէղէլ օլասըն). "տէֆ էղի" (դէֆ օլ.) եւայլն։

Կան նաեւ կարգ մը հայերէն բառեր զորս չեն սովոր գործածել, բայց եւ ոչ անոնց տեղ տաճկերէններ կը դնեն, այլ պարզ ու նախնական բացատրութեան մը կը դիմեն. զ. օ., "չէ չիմ ըսեր" (չեմ մերժեր). "չէ չես կրնար ըսեր" (չես կրնար մերժել.) "անենկ է նը" (ուրեմն), "ա՛լ ինչ կայ" (զարմանք)։ Այս բացա-

տրութիւններն տաճկերէն համապատասխան ձեւերուն թարգմանութիւնն են թերեւս։

14. Ոչինչ այնպէս լաւ կը ծառայէ բարբառի մը աղաւաղմանց աստիճանին եւ ընդհանուր կերպարանին վրայ ճիշդ գաղափար մը տալու ինչպէս այն բարբառով խօսակցութեան մը նմոյշը, մանաւանդ կանանց միջեւ խօսակցութեան։ Ահաւասիկ օրինակ մը, ուր կատարեալ հաւատարմութիւն պահուած է Ակնայ բարբառին հանգամանացը[1]։

—

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

(Թագու խաթուն կ'այցելէ Հուփսիմէ խաթունենց տունը, ուր ներկայ են այն պահուն հիւրընկալ տիկինին հարսն ու մէկ թոռը, Հաճի Ցառ։)

Հ. Խ. — Բարո՜վ եկիր, Թագո՛ւ խաթուն։

Թ. Խ. — Բարին աղաներուն արե՛ւը լընի։

Հ. Խ. — (Հարսը կ'ուզէ հիւրին ձեռքը պագնել) Քը՛լ, ձէռքտ տուր ուր (որ) պագնէ։

Թ. Խ. — Մէղա՜յ, նոր հա՛րս է. ա՛լ ան հին էգէթներէն վազ տի գանք։

Հ. Խ. — Ես քանի ողջ իմ նը մեր տունը նոր էգէթ չի տի մնէ. տատս ու մարս ուսկի

---

[1] Աւելորդ կը համարիմ, սակայն, ճշգրտութեան համար է—ով հեգել այն բառերը ուր —— երկբարբառը մեղմացած հնչում մ'ունի, վասն զի է— հեգելով չափազանցութիւն մը ըրած եւ ճշգրտութենէ աւելի եւս հեռացած պիտի ըլլայի։

վար գնաց նը ես ալ անկի վար։ Չէ՞ք պագնե-լով որո՞ւ բերան է մաշեր։

Թ. Խ. — Եկու քովս նայիմ. Հաճի Տատ, բարո՛վ տղայ. (շաքար կը լեցնէ մանուկին ափը)։

Հ. Խ. Քո՛լ, չէ՞ն կենաս, Թագո՛ւ խաթուն, էմմէն գալուտ բա՞ն տի տաս. ի՞նչ զէհմէթ։

Թ. Խ. — Զէմէթի՞ ինչ կայ. անո՛ւշ լընի. տղայ է, պիտի ուտէ ուր մեզնայ։

Հ. Խ. — Բերանը կոյնած ունի՞. առ-տըւընէ միժվի իրիկուն կ'աղայ ու կ'աղայ։ Գնա աղբիրէն պաղ ջուր մի բեր ուր նէնէ խաթունտ խմէ (խօսքը Հաճի Տատին ուղղելով)։ — Ասօր շատ շոգ է, նստած տեղերնիս կու քրտնինք։

Թ. Խ. — Քանի՞ տարուան է թոռտ, Հռ՛ոփսըմա խաթուն։

Հ. Խ. — Զատկուն չորեքշաբթին վեցը լմնցուց օխտը մտաւ։ Անպարտակ է. հեչ տտիկ չունի. խաղընկեր չի փննէ նը բարձերուն հետ կու գզուըտի. հոգին մեծ է. ինք տու տանձէ։ Աշունս աշկերտ (դպրոց) տի տանք ուր ինք իր ձէռացը խալըսի։

Թ. Խ. — (ջուրը մանուկին ձեռքէն առ-նելով) Ապրիս։ (Խմելէն վերջը՝) երկանարեւ լընիս. աղաաղըարտ (հայրդ) աս ջըին պէս վազէ ու գա՛յ (պանդխտութեան տեղէն)։

Հ. Խ. — Աս(տ)ուած ձանիկտ լսէ, Թա-գո՛ւ խաթուն։

Թ. Խ. — Գիտիմ թը հինկ տարի մի էղաւ Կարօ աղային Ստըմպօլ գնալուն։

Հ. Խ. — Վե՛ց լսէ. Հաճը Տատը չորս ամսուան էր գնաց նը։ Դիմանալու բան չէ, մարի՛կ, ըմա Աս(տ)ուած համբերութիւն կու տայ։ Դաւիթ աղա՞ն (Թ. Խ.ին այրը որ Պոլիս է) ի՞նչ կու գրէ։

Թ. Խ. — Աշունս սիլա տի գայ։ Սրբուն նշանեցանք, հարսնիքին հոս տ՚իլլի։

Հ. Խ. — Քէ՛լ, չըսե՞ս ուր խնտամ՝։ Շնորհաւոր լընի. Աստուած կատա՛րն հասցնէ։

Թ. Խ. — Տառօսը Հաճի Տատին գլո՛խը լընի։

Հ. Խ. Տառօսը էմմէն էրկէնի գլուխը լընի։ Գիտէի ուր ծամկոչենք Սրբուն կ՚ուզին, ըմա ձան մի չելաւ նը ըսանք թը զըհէր ջուրն ինկաւ։

Թ. Խ. — Քէ՛լ ի՞նչ կ՚ըսես ուր. շատ մարդ ախշիկ է նշաներ ըմա, մերինը առակ ւ՚օրինակ էղաւ։ Անոնք կու գրին Ստըմպօլ, մենք կու գրինք. չորս ամիս էր ուր (որ) մէջն երերուն էանք։

Հ. Խ. — Անդիի գուլօփը հըմա շատ կու խոխայ։

Թ. Խ. — Ես էուջի օրէն ըսի թը անոր ախշիկ չիմ ի տար։ Տղան բարով տղայ է ըմա ան ի՞նչ կապուտցած մար է. մասլուսմ ի՞նչ ըսիմ ու անոր ճաթակը ձգիմ. ախշընակս դըսի դո՞ւն է մնացեր։

Հ. Խ. — Հըլա թող անոր խնամի լընէիր ուր տեսնէիր թը ձէռքը ինչե՛ր քաշէիր։ Խօսքս քեզ միայ. անոր մեկալ խնամին իմ դըրացինս է, շատ է տէրտեր թը ախշընին վայն ի վըրան

կու գայ. կեսուրը միժմի իրիկու գլխուն վըրայ քար կ'աղայ. գագկայ մին է ո՜ւր, ջուրը կու բացեղի, անոր բերանը չի բացեղիր: Խնամուն էմմէն արածին ալ ակար մի կու գննէ. սինի է կապեր խրկեր նը, հացենի է էղեր, բերնին մէջ չի հալիր էղեր... Ժամուն ճամբան ռաստ է եկեր նը ձէռքը չէ քաշեր պագեր...: Դիմանալու բան չէ ըմա, մուռ կ'անին, մինչուկ ուր (հարսին) երիկը Ստըմպօլէն գայ. գայ նը տի բաժնուին:

•

Թ. Խ. — Հը՜, ըսել է թը պզտի տղան տի կարգէ ու անոր հետ տի նստի:

Հ. Խ. — Հըմա ալ Գաբիկոնց ախչըննին ետըւէն ին ինկեր. մարդը մարդն ին կցցեր (կցեր):

Թ. Խ. — Լըսեցի. հէմ միտք ունին էղեր տալու: Ախչիկը դըմչխի բան մին է. քարին վըրայ կոխէ՝ քարը կու պառռի. աջիկ աչքն ալ շիլ է քիչ մի: Ըննենկ կեսրոջն ալ աննենկ հարս մի պէտք է ուր իրարու տան ու առնին:

Հ. Խ. — Տեսեր իմ, գիտիմ թը ինչ սեւ կատու է: Տարի մի հարսնութիւն ուր անէ նը ճակտին տէրին տի ճաթի. հըլա անկի ետեւ կրա՞յ նը կեսուրը թող ըսէ թը աչիցս վըրայ ունք (յօնք) կայ, տես թը ինտո՞ր բրդերը տի տնկուին:

Թ. Խ. — Մէյ մի ուր ան շիլ աչուին խոլըրէ նը՝ կեսրոջը սիրտը փորը տ'իյնի (երկու տիկինները կը ծիծաղին): Չի տի կրնայ հարսին

շատ առղայ բանեցներ ըմա, ըսածիտ պէս, մօրը միսը տ'ուտէ խէտիմի։

Հ. Խ. — Ինչո՞ւ ելար, Թագու խաթուն. պոհ մին ալ նստէ խաթերս հըմար։

Թ. Խ. — Չէ, չիմ կրար։

Հ. Խ. — Ըճէլէ արիր. գիտես թը կրակի վըրայ էիր նստեր։

Թ. Խ. — Ես ալ կ'ուզիմ ուր նստիմ ըմա չիմ կրար. հազար բան կայ անելու. գալ շաբթու նշանտուք տի գան. անկի ետեւ ալ ճիհէզին երերը տ'ինինք։

Հ. Խ. — Քանի՞ խաթ ճիհէզ տի տաք։

Թ. Խ. — Հինգ խաթ. — Սումալու էնթէրի մի, չէթէրի ֆիստան մի, կիւլմէզ ֆիստան մի, հինգ կոճիկ քուռք, հինգ պօյով քուռք, լաֆուռ շալ մի, ճառ շալ մի...։ Գէրէճէն ու ծոյլը բաները Ստըմպօլէն հետը տի բերէ, մեկալներն ալ հոս տ'անինք։ — Մնաս բարո՛վ, Հաճի՛ Տատ...։ Հետս կու գա՞ս. քեզի շատ շէքեր կու տամ մերը կու գաս նը։

Հ. Տատ. — Տու գամ, մամաս ալ գայ նը տու գամ։ (Երկու տիկինները կը ծիծաղին)։

Թ. Խ. — “կու գամ„ չի կրար ըսեր, տըհա թէրխաշ կու խօրըթէ։

Հ. Խ. — Շնահուորել ուր գամ մը հետս տի բերիմ, խելօք կենայ նը։

Թ. Խ. — Մնաք բարով, Հոռփսըմա խաթուն։

Հ. Խ. — Բարով եկիր։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Ակնայ Բարբառին Քերականութիւնը։

15. Ակնայ գաւառականը, ինչպէս նախորդ գլխուն մէջ ցոյց տրուեցաւ, շատ աղաւաղումներ կրած է եւ վերջին կէս դարու ընթացքին աւելի որոշապէս միտած է իր վաղնջական կերպարանը կորսնցընելու, այսու ամենայնիւ, առնելով զայն ինչպէս ես սորված եմ իմ մանկութեան տարիներու ընթացքին, տակաւին կ'ընծայէ քերականական խոր հնութիւններ, որոց շատերը անշուշտ նախապատմական դարերէ ի վեր պահպանուած են անոր մէջ եւ շատ դէպքերու մէջ կը նոյնանան հին գրաբարին հետ։

Այս բարբառին վաղնջական գծերը մասնաւորապէս երեւան կու գան բայատրութեանց հնաւանդ կերպերու, ասացուածոց եւ առակներու մէջ, այնպէս որ երբ ունկնդիր կ'ըլլանք ծերոց խօսակցութեանը, այն տպաւորութիւնը կ'առնենք թէ անոնք իրենց խօսքի հասարակ հիւսուածքին մէջ առատօրէն կը յեռուն հին պատուական քարեր եւ անարատ մարգարիտներ, ժառանգուած բայց ոչ գնահատուած։

Սասնոյ բարբառը որքան նշանաւոր է ն նախդրին գործածութեամբը, Ակնայն ալ երեւելի է ի նախդրին պահպանումովը իր շատ մը հնաւանդ խօսքերուն մէջ։ Ահա քանի մը օրինակներ.

“Սրտէ ի սիրտ ճամբայ կայ„։

“Իմ սէրս է քեզ, իմ գանգատս ալ է քեզ„։

“Շունն է շէմը, հարսն է կեսուրը„։

“Մահն է քեզ„. — “Մահն է խելքս ելլէ„։

“Վայն է վըրա՛դ„. — “Վայն է վըրա՛ն բերին„։

“Գլուխն է քարը„։

“Գլուխն է փորը„։

“Հարսն է հորուն, տղան ի փորուն„։

Զ Նախդիրն ալ որոշ հայցականի վրայ գրուած կը գտնենք հնաւանդ բացատրութեանց մէջ.

“Մար զմանուկ կ՚ուտէ„։

“Փորս մօտ է քան զքորս„։

“Զտեսը տես է ելեր. զոր տեսեր են արմնցեր„։

Այն պարագային ուր է Նախդրին գործածութիւնը դժուարութիւն մը պիտի պատճառէր արտասանութեան, զանց կ՚առնուի. այսպէս “մահն է քեզ„ կ՚ըսէ, սակայն “մահն ինք ելլէ„ կը շարունակէ, զի ոչ “մահն է ինք„ եւ ոչ “մահն զինք„ հեշտ է ըսել։

Խօսքի բազմաթիւ օրինակաց մէջ որ դեռ ընթացիկ են, է Նախդիրը չի լսուիր այժմ, սակայն յայտնի է թէ յառաջագոյն լսուած է, զոր օրինակ.

— Աստուած (յ)իշխանութեան պահէ։

— Ինքն (յ)իր մօրն դրեր է։

— (Ի) մերն երթանք. (ի) Ձերն էինք երէկ. (ի) մեծ-մըրոնցը տ'երթայ. — (ի) Գաբիկոնցն երթանք: (Այս խօսքերուն մէջ "տուն" բառը զեղչուած է, եւ կը նշանակեն ի մեր տունն երթանք. ի Գաբիկոնց տունն երթանք, եւայլն:)

— (յ)ո՞վ է եկեր. — (ի) Հօրքորն է եկեր:

— (յ)եռ եկաւ, (յ)եռ հանեցի՞ր ջուրը:

— (յ)իս տի գաս. — (յ)իս ինչո՞ւ չի գար (երախան):

— (է կամ ——) պարնտատս անխօս կեցայ:

— Խօսքս (ի) քեզ մնայ:

Յայտնի է թէ "դուրս" եւ "ներս" ալ յառաջագոյն "ի դուրս" եւ "ի ներքս" նախդրով գործածուած են:

Նախադրութիւնը երբեմն իր խնդրէն առաջ դրուած կը գտնուի, զօրէն գրաբարի.

Դէմ Աստըծու է:

— Հետ ատ էմէնուն:

16. Հոլովմանց եւ յոգնակիի ձեւերուն մէջ եւս շատ վաղնջական գծեր կը մնան:

Յոգնակիի սովորական ձեւը կայ — քարեր, ծառեր, սրտեր, տներ, բայց կայ նաեւ, մասնաւոր բառերու համար մասնաւոր ձեւ:

Տալ, ներ, տագր. աղբար, քոյր. յգ. մէջ կ'ըլլան տալ-ուըտաք, նիրուըտաք, տագերտաք, աղբըրտաք, քուրուըտաք: Ծայրի +էն ցոյի փոխելով կը շինեն սեռական եւ տրական — տալուըտաց, նիրուըտաց, եւն: Սեռականին վրայ մէ վերջաւորութիւնը աւելցնելով կը շինեն բացառական — տագերտացմէ, աղբըրտացմէ.

Ընտանեաց անդամներուն անուններէն զատ նաեւ ուրիշ անձ նշանակող բառեր այդ կերպով յոգնակի կ'ըլլան. — մեծ — մեծունաք. Սուրբ — Սրբունաք. եւ կը հոլովին մեծունաց, Սրբունաց:

Մարմնոյ անդամոց միավանկ անուններն եւս յատուկ յոգնականակերտ մասնիկ մ'ունին որ է --ի. աչ-ուի. ընք-ուի. ձեռ-ուի, ծնկ-ուի, ոտ-ուի. մատ-ուի: Այս բառերուն բարդեալներն յոգնակիին վրայէն կը ձեւանան. կամարընքուի. Թուխաչուի,

Այս խմբին կրկին յոգնակի ձեւը — ծնկուըներ, ձեռուըներ եւ այլն — ստորին դարերու մէջ սկսած ըլլալու են: Սասունցին դեռ կ'ըսէ «աչուի»:

Այլուստ գիտենք թէ -տի մասնիկն ալ յոգնակի կը չինէ. մանուկ, մանկտի: Թերեւս նիր-ուը-տ-աք, տալ-ուը-տ-աք երկար ձեւին մէջ կուտակուած են --ի, -տի եւ + յոգնականակերտները:

Պատճառ կայ հաւատալու թէ այդ պարզ +էն ալ ի+ եւ -+ ձեւէ մը ամփոփուած է ի հնումն. երդ-իք, կար-իք, պարտ-իք եւ այլն՝ վկայ են այսմ:

17. Յոգնակիի + մասնիկը Ակնայ բարբառին մէջ կը բանի նաեւ տեսակ մը գոյական կազմելու՝ բազմութեան կամ սաստկութեան իմաստ մը աւելցնելով արմատին նշանակութեան. այսպէս հետեւեալ օրինակները.

Հ––ր+, որ կը նշանակէ վառուած կրակէ մը արձակուած ջերմութիւնը։ Նմանութեամբ կ'ըսուի նաեւ ջերմէ տառապողի մը տաքութեանը համար, «Հուրքը կ'առնէ» եթէ ճակտին վրայ թաց լաթ մը դնես։

Կր–կ+, կերակուր եփելու համար խոհանոցին մէջ շինուած փոքր վառարաններու ամբողջ խումբը։

Խ–չ+, ծառի մը բունէն խոշոր ճիւղերու բաժնուած կէտը։

Ե–+, մարմաջ (démangeaison, itching), ինչպէս կ'ըլլայ մորթային ախտերու պատճառաւ։

Կէր+, փտութիւն, իբր թէ անտեսանելի ուտիճներ տակաւ ծակէին ու փճացնէին. «կերք է ինկեր»։

Պ–ղ+, հուրքին հակադիրը, պաղէն պատճառած վիճակը — սառ։

Խ–ղ+, խաղի եւ ծիծաղի նշաւակ ըլլալ. «խաղք եղաւ», կը նշանակէ խայտառակեցաւ։

Ս–ղ+, սայլերէ շինուած աւազան մը ուր խաղող կը կոխեն, գինի շինելու։

Ո–+, անօթեններու յատակը։ «Ոտքը փակեր է կերակուրը»։

Հէ–+, asthme ախտը, որ դժուարաշնչութեամբ կը բնորոշուի։

Ասոնք գրաբարէն մեզի ծանօթ կարգ մը բառերու նման են — Կ–––+, Գ–ր+, Պէր+, Բէր+, Ծ–ր+։ Երբ + մասնիկը վերցնենք, բառին իմաստը կը փոխուի, — կեր, կրակ, պաղ, հեւ, խաղ, կուռ, գիր, բեր՝ տարբեր նշանակութիւն ունին։

Շատ տարօրինակ է օրէրք բառը, որ թէ էր եւ թէ ք մասնիկները կուտակած է, եւ կը նշանակէ յղութեան վերջին ամսուն վերջին օրերը. կայ նաեւ ըրթու-էրք բառը, որ յղի կնոջ ճաշակի եւ մարսողութեան խանգարումը կը նշանակէ. ք մասնիկին յաւելումովը կ'ապահովուի բառին գոյականութիւնը, զի ըրթու-էր պիտի նշանակէր սիրտ ուրող կամ սիրտը ուրած:

18. Հոլովման կողմանէ Ակնայ բարբառը յաճախ նման է գրաբարին, զ. օր. սեռականները.

Չկան, մկան, գառան, նռան, ձմռան, ամռան, թոռին, տան, շան, ձնան (փոխ. ձեան) եզան, բեռան, անձին, մատին, հարսին, ասղան (ասեղան):

Ցղու, ձիու, իշու, սիրու, գինու, սիրելու, ատելու (սիրելույ, ատելույ), հոգու, որդու, արեւու, ժամու, ծովու: Հոս ոյ եւ –ոյ-ի տեղ ումերձաձայնը դրուած է:

Ընկանոն հոլովմանց մէջ եւս յաճախ գրաբարին հետ նոյն կամ նման է.

Հօր, մօր, եղբօր, աւուր, տագեր:

Ուրիշ վաղնջական ձեւով սեռական մը կը գործածէ հետեւեալ բառերուն համար.

Քրոջ, Ցալոջ, Նիրոջ, տիրոջ, կեսրոջ, աներոջ, ընկերոջ, երկան, կնկան, աղջկան:

Ի մասնիկով սեռական ունեցող բառերուն հոլովմանը մէջ գրաբարին նման է սեռականի, տրականի ու բացառականի մասին, սակայն գործիականը է– կամ ա–-ի տեղ ով մաս-

նիկով կը կազմուի։ Նաեւ, երկրորդ կամ վերջին վանկին այբը կը ջնջէ կամ ը-ի կը փոխէ, ուր գրաբարը կը պահէ զայն. զ. օ.

Քաղքի, քաղքով, քաղքէ,
Դանկի, դանկով, դանկէ,
Լեզուի, լեզուով, լեզուէ,
Շաքրի, շաքրով, շաքրէ.
Կոնըկի, կոնըկով, կոնըկէ։

Կարգ մը բառեր այս բարբառին մէջ ան կամ այ երկար մասնիկը կ՚առնեն սեռականի մէջ, մինչ գրաբարը պարզ ի-ով կը շատանայ. զ. օ. ամսուան, վաղուան, հերուան, իրիկուան, շաբթուան — լուսաւորչայ, Աս(տ)ուածածնայ, Ս. Փրկչայ։

19. Բազմավանկ բառերուն վերջին վանկին — այդ վանկը արմատական ըլլայ թէ մասնական — ա, ե, է, ու, ձայնաւորները կը սղէ հոլովման մէջ. զ. օր.

Սատանայ — սատընի, սատընով, սատընէն.
Ցորեն — ցորնի, ցորնով, ցորնէ.
Բերան — բերնի, բերնով, բերնէ.
Կոլվակ — կոլվըկի, կոլվըկով, կոլվըկէ.
Սնտուկ — սնտըկի, սնտըկով, սնտըկէ.
Քթնիկ — քթնըկի, քթնըկով, քթնըկէ.

Կամք, կամաց, կամօք.
Մեղք, մեղաց, մեղօք.
Միտք, մտաց, մտօք, խելք, խելաց, խելօք, կեանք, կենաց, ձեռք, ձեռաց, ձեռօք, կը հոլովէ

անեզական այս բառերը, գրաբարին նման. մինչ ուրիշ օրինակներու մէջ գրաբարէն կը տարբերի. այսպէս, ոտք, ոտաց (ոչ ոտից). Աչք, աչից (ոչ աչաց). եւ կ՚ըսէ “աչից լոյս„, “ոտացս միսը թափեցաւ„: Իսկ “ոտից„ կը նշանակէ տեսակ մը ոտնաման: Ձեռք, ձեռաց, ձեռօք՝ կը գործածուի ասացուածոց մէջ, (ի) “ձէռացս ինչ կու գայ„. “ձեռօք ու ոտօք„, “ձեռաց խաչլըխ„, եւ այլն. իսկ սովորական յոգնակի ի համար կ՚ըսէ “ձեռուըններ„ եւ երբեմն ձեռքեր, զի “ձեռք„ը եզակի կը համարի: Նոյնպէս “պըռկունք„ բառը իբրեւ եզակի կը գործածէ, իսկ յոգնակին կը հանէ “պռուկն„, հին ձեւէն, զոր յոգնակիին մէջ միայն երեւան կը հանէ — “պռկըներ„: Սասնոյ բարբառը եզական ձեւը լաւ կը ճանչնայ, “վերին պռուկ„, “ներքին պռուկ„ բացատրութիւններով:

20. ԴԵՐԱՆՈՒԱՆՔ գրեթէ նոյն են արեւմտեան արդի գրաւորին հետ:

Այս բարբառին անծանօթ են “ասի„, “ատի„, “անի„, “ասիկայ„, “ատիկայ„, “անիկայ„:

21. ՆԱԽԴԻՐՆԵՐու մասին ալ այս բարբառը նման է արեւմտեան գրաւորին: Ինչպէս տեսանք վերը շատ ասացուածներու եւ առակներու մէջ վաղնջական ձեւեր ունի, եւ յաճախ կը գործածէ է նախդիրը: Լեռն ի վեր, լեռն ի վար. դարն ի վեր, դարն ի վար (վազել). գետն ի վեր, գետն ի վար (լողալ). բերեսք ի վեր բերեսք ի վար (պառկիլ). բերանն ի վար (խոթել).

քինթն ի վեր (քաշել). երեսն ի վեր (լսել). ակռնճն ի վար (փսփսալ). գլխուն ի վար (թրջել). մէջքն ի վար (ուռենալ). իրիկուընէ ի վեր (հաղալ). գլխիվար (կախել)։

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ նոյն են արեւմտեան գրաւորին հետ. հետ, ետքը, էւէջ, հըմար, ետեւ. մէջ. առնց, քով, մինչեւ, մինչուկ, միժվի. քան, քընծ, քըղ. հէռուն. դուրս. ներս. պէս։

Այս բարբառին անծանօթ են “կուշտ„ եւ “խեչ„ նախադրութիւններն։

22. ՄԱԿԲԱՅՆԵՐՆ եւս արեւմտեան գրաւորին մէջ ճանչցուածներն են. “հոս,„ “հոտ,„ “հոն,„ “ուր,„ եւայլն։ Քանի մը մակբայներ տարբեր կը հնչուին. ուչ (ոչ). ասենկ (ասանկ). հըմա (հիմա). պոհ մի (պահ մի)։

Ուշադրութեան արժանի է գոյականի մը կամ ածականի մը կրկնութեամբը շինուած մակբայը, ինչպէս գրաբարին մէջ կը տեսնենք օրինակները — չարաչար (տանջել), կէս ի կէս, խառն ի խուռն։ Այսպէս Ակնայ գաւառականը կ՚ըսէ. “վախն ը վախն ուտել,„ “ծուռն ը ծուռը քալել,„ “խենթն ը խենթը խնտալ,„ “կաղն ը կաղը խաղալ,„ “մութն ը մութը չի կարդացուիր,„ “չորն ը չորը չերթցուիր,„ եւայլն, գործածելով ը իբրեւ կապ[1]։ Դժուար կը թուի ինձ վճռել թէ ասիկա է՞ թէ — յօդակապին սղեալն է այս պարագային մէջ, սակայն

---

[1] Ճանիկեան այս ը յօդակապը է-ի ուղղագրած կը դնէ իր աշխատութեան մէջ։

վայելուչ եւ միանգամայն ապահով է արդի գրաւորին մէջ ընդունուած ձեւը է-ով — վախն է վախը, եւայլն։

Գրաբարին մակբայակերտ "գոյն„ը որ "գոն„ եւ "կէն„ ձեւերով ալ երեւցած է (հանգոյն, որգոն, հինկէն), Ակնայ բարբառին մէջ եւս կը տեսնուի "կուն„ ձեւով, եւ ունի մասնաւոր երանգ մը նշանակութեան։ Մանուկները "խնամուկունը„ կը խաղան, այսինքն նմանութիւնը կ'ընեն մեծերուն խնամիական յարաբերութեանց։ "Ինչուկո՞ւնն (կամ ինչուկինն) է„ կը հարցուի, այսինքն "ի՞նչ խաղ„ կամ ինչ տեսակ գործ է այս, ի՞նչ դնենք այս շարժումին անունը, բացատրեցէք։

Կայ նաեւ "ինչեխ„ տարօրինակ մակբայը, որ կը նշանակէ "այնպէս„։ "Ինչեխ կ'անիմ քեզ ուր„ կամ "ինչեխ ըլնիս ուր„ (այնպէս ըլլաս որ...)։ Այս է անշուշտ վաղնջական "այնցեղ„ ձեւի մը աղաւաղեալը։ Մեծ Հայոց մէջ նոյնը կը հնչուի "էնցե։„

23. ԲԱՅԵՐԸ կազմով եւ խոնարհումով նոյն կամ նման են արեւմտեան գրաւորին, միայն քանի մը բաներու մէջ տեղական նկարագիր ունի այս բարբառը։

Կու— է միակ ձեւը որ սահմանական եղանակին հետ կ'երթայ, կը եւ կէ անծանօթ են։ Այս մասնիկը կը հնչուի պոլսական հնչումին ճիշդ նման, եւ ոչ "կիւ„ ի պէս։ Միշտ բայէն առաջ կը դրուի, եւ ոչ երբեք "խաղամ կու„ եւայլն կը լսուի։

…Եմ վերջաւորող բայերուն ամենն ալ …էմ կը հնչուին։ Կու սիրէմ, կու քալէմ, կու հեծնէմ։

Ահա քանի մը կարեւոր բայերու խոնարհման այն մասերը ուր այս բարբառը իրեն յատուկ գծեր ունի։

Իմ (եմ). ես էմ, դուն ես, ան է. մենք ենք, դուք էք, անոնք են։ Մենք էանք, դուք էիք, անոնք էին։ Տի ըլնիմ, տի ըլնիս, տի ըլնի, եւայլն։ Տի ըլնէանք։ Էղիր, մի ըլնիր, մ'իլլէք։ Տ'իլլիս, չի տի ըլնիս։ Թը ուր ըլնէի, թը ուր ըլնէանք։ Ըլնիլ, չիլլիլ։ Ըլնելու, չիլլելու։ Էղած, չէղած։

Կու ըլնիմ, կու ըլնիս, կ'ուլլի, կու ըլնինք։ Կ'ուլլէի (կու ընէի), կ'ուլլէանք։

Անէմ (անեմ). կ'անիմ, կ'անես, կ'անէ, կ'անինք, կ'անէք, կ'անին։ Կ'անէի. կ'անէանք. արի, արիր, արաւ. արանք, արիք, արին. տ'անիմ, տ'անես, տ'անէ. տ'անինք, տ'անէք, տ'անին։ Արէ. մի աներ, մ'աներ, մ'անէք։ Անիմ նը, անես նը. անէ նը. անինք նը, անէք նը, անին նը։ Անել. անելու. անելիք. արած։

Հարցնէմ (հարցնեմ). կու հարցնիմ, կու հարցնես, կու հարցնէ։ Կու հարցնէի, կու հարցընէանք։ Հարցայ, հարցար, հարցաւ. հարցանք, հարցաք, հարցան։ Տի հարցնիմ, տի հարցնինք։ Հարցէք, մի հարցնէք։ Հարցնել. հարցած. հարցնելու. հարցնելիք։

Կալլէմ (ունենամ). Ունիմ բային պակասները կը լեցնէ։ Ունիմ, ունէի, ունէանք. կալ-

լէի նը, կալլէանք նը (եթէ ունենայի, եթէ ունենայինք). կալլես, չի կալլես (ունենաս, չունաս). կալլածս (ունեցածս)։

24. ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ. Այս գաւառականին մէջ հայերէն լեզուին մասնիկներուն ամէնն ալ գրեթէ ծանօթ են, եւ ոմանք շատ սիրուած են։ Հոս պիտի յիշեմ զանոնք ոչ այնքան կատարեալ ցուցակ մը կազմելու նպատակաւ որքան յիշելու համար ածանցեալ շատ մը բառեր որք կարեւոր նշանակութիւն ունին եւ ոմանք կը թուին Ակնայ բարբառին մէջ միայն պահուած ըլլալ։

ԱԿ. կարմնճակ. ներքընակ. բուլթակ. անցակ. գաղտընակ. ձեռնակ. խացակ. վախընակ. անպարտակ. անառակ։

ԱՆ. Անառ, աներես. անժուր. անհատնում. անկուտի. անտունի. անպարտակ. անառակ. անզգամ. անբան անասուն։

ԱՆ. (վերջադիր). կոկան. գուլան. զունչան կթան, խոչան (կով). հաչան (շուն). կճան (մեղու, խոտ). կարգճան, ածան (հաւ). ուզան (բերան). գործան (պլոճ). ուտան, խման, վազան, խնտան, ճչան (մարդ, մանուկ)։

ԵՂԷՆ. խմորեղէն. անուշեղէն. մսեղէն. բանճարեղէն. չորեղէն. կաթնեղէն. ընտեղէն. ճերմակեղէն։

ԵՆԻ. պահենի. ինչենի։

ԵՆՔ. Ցեղ. խազարենք. ժամկոչենք. խանարենք. Չոփուենք. Զանկենք. Ախենք. Վանենք. Թաթարենք։

Է. բրդէ, դերձանէ, մազէ, քթանէ, բամպակէ, տերեւէ, թղթէ, կաշիէ, փատէ, քարէ, երկըթէ, պղնձէ, արծըթէ, ոսկիէ։

Ի. աղի, օլլի (անաղի), մատնի. կաղնի։

ԻԿ. կրծիկ. տոտիկ. թոկիկ. գնծիկ. գնտիկ. հարիկ. մարիկ. էրիկ, կնիկ. պլիկ. խպլիկ. տտիկ. մտիկ. հատիկ. կտիկ. մուղիկ (մեղրիկ). չլթիկ, լօլիկ, լօշիկ. դլիկ. լլիկ. կզնիկ. քթնիկ. կուիկ. ճուիկ. վուիկ. գուգուլիկ. խատուտիկ. կկրիկ. մճրիկ. թստափորիկ. շուշտիկ. լափստիկ. ծափլիկ. մթուիկ. չտիկ. քստիկ. սվլիկ. ուզուզիկ, պլպլիկ. քցրփուիկ. խզիկ բզիկ, մոացիկ. գլթիկ, խնկիկ. ճլթիկ. կլիկ. շուտիկ. փզիկ, բշտիկ. իլիկ. կուճիկ. կոտիկ։

ԻՉ. Մանիչ. ձաղկիչ. փարդիչ. քերիչ. կապիչ. խառնիչ, ջրխմիչ. վերվերիչ. նետիչ, առիչ։

ԻՔ. Առնելիք, տալիք. ուտելիք, խմելիք։

ԾՈՒ. Շինծու. տրծու. փոխծու։

ԿԱՆ. Սիրական. լալկան. ծծկան։

ԿՈՏ. Մսակոտ. վախկոտ. մոռցկոտ. պարծենկոտ։

ՄՆԻ. Ահոմնի, վշտնմնի, նեղմնի, հեւըոմնի, դաշմնի։

ՆՈՑ. Հաւնոց. զղոնոց. գոգնոց. մատնոց. վարնոց. հինկնոց. քսաննոց։

ՈՋ. Տնկոջ. կոկոջ. գողոջ. լոլոջ։

ՈՂ. Եփող. թրող. սիրող. ուտող. գրող. կարդացող, եւայլն։

ՈՆՔ. Խաղիկոնք. գարիկոնք. մարոնք, կեսրոնք, աներոնք. հօրքրոնք. մօրքրոնք. աղբրոնք. քրոււոնք։

ՈՎ. Ուժով, բարով. սիրով. համով. հոտով։

ՈՏ. Փոշոտ. աղտոտ, եւայլն։

ՈՐԴ. փոխնորդ. ճամբորդ։

ՈՑ. Հարոց. սղոց. յօտոց։

ՈՒԱԾՔ. Իջուածք. աւլուածք. լուածք. հըյըլուածք (ընտրուածք)։

ՈՒԹԻՒՆ. Տաքութիւն, պաղութիւն, եւայլն։

ՈՒԿ. Այս մասնիկն ալ ԻԿ ին նման շատ գործածական է, եւ թէ նուազական, թէ փաղաքշական եւ թէ դերբայական նշանակութիւններ կու տայ։ Իշուկ. նազուկ. նունուկ. սանուկ. սուսուկ. տաքուկ. պաղուկ. էրուկ. գիրուկ. փախուկ. խենթուկ. կամցուկ. կծկծուկ. քսրտուկ. լղըռճուկ. լփռտուկ. որսուկ. կարմրուկ. քուրուկ. հարսնուկ. աղբրուկ, մոնչուկ. ճաղուկ. սեւուկ. — կայնուկ, նստուկ. պառկուկ. անցուկ ու մոռցուկ։

ՈՒՑ. Սեւուց, դեղնուց, ճերմկուց. ժամուց։

ՈՒՔ. Մաշուք. մաղուք. ծամուք. խմուք կերուք. խառտուք. փշ(ր)ուք. տաշուք. քերուք. թափուք. էւըլցուք։

ՈՔ. Փշոք. պլոք։

Չ. Չտես. չհաւան. չիպիտու,

ՉԻՔ. Կրողէք. բերողէք. կարողէք. կաղոնտէք:

ՎԱՐ եւ ՎԱՐԻ. Հայեվար, քրդեվար մարդավարի, ամպավարի:

ՑԻ. Ակնցի, Արեգըցի. Կամրկըպցի:
այն:

Ան բացասական մասնիկը Ակնայ բարբառին մէջ կ'երեւնայ “անտնէ՞ն կու գաս„ բացատրութեան մէջ, որ կը նշանակէ “դո՞ւն միայն անիրազեկ ես:„ Ինչպէս ունինք “տեղ„ բառէն “անտեղեակ„, նոյնպէս “տուն„ բառէն “անտնէն:„ Արդէն “տուն տեղ,„ “տնով տեղով„, ոճը կայ, ցոյց տալու թէ այդ երկու բառերը հոմանիշ նկատուած են:

“Անտունի„ բառն ալ բացասական մասնիկն ունի, եւ կը թուի սկզբնապէս նշանակած ըլլալ “տունէն զրկուած կամ պանդուխտ մարդու„ երգը:

“Անտնտիլ„ բայն ալ ան-տուն-տ-իլ է, որ է յանկարծական եւ վաղանցիկ կերպով մոռնալ, չյիշել, չգիտնալ դիւրին բան մը. “ինչո՞ւ անտնտեցար,„ այսինքն, ինչպէս կ'ըլլայ որ անտեղեակ, անյիշող կը գտնուիս այս պահուս:

Այս տարօրինակ ածանցեալներու շարքին մէջ է նաեւ “անառ„ը, “անառը քաշուեր է:„

25. Այս գաւառականը բարդ բառերուն – յօդակապը կը գործածէ սակաւաթիւ օրինակներու մէջ, ինչպէս մտ–մոլոր, խնտ–մոլիկ, մարդ–մօտ, մարդ–շող, թստ–փորիկ, ծռ–մատ, քնք–պապ, մեծ–միտ: Երբեմն –ի փոխան ը կը

գնէ, ինչպէս սանըմար, հաստըշլլի, տաշտըքեր։ Իսկ բարդերուն ամենամեծ մասը առանց յօդակապի կը կերտէ, ինչպէս բուխսիրտ, խոտկուռ, կերկոխ, ընկզմէջ, ոտնտախտակ, մածնապուր, ջրծաղիկ, վերկար, մեծգլուխ, կախգլուխ, կամարընքուի, սեւընքուի. թուխաչուի, սեւաչուի. բարակպռկներ. բացբերան, թուլբերան, անուշբերնակ. ամուրերես, սեւերես, ճերմակերես. ճերմակմօրուք, երկանմօրուք. ծուռշլլի, երկանշլլի, լանկռնակ. ոսկիփորիկ. սեւջլեր։

Բարդութեան մէջ ածականը գոյականին նախադաս կը դնէ, ուստի տաճ. “կէօզլի աչըգ„ բարդին նիւթական թարգմանութիւնն է “աչքը բաց-ը, որուն հայ ձեւը պիտի ըլլար “բացաչուի,„ աւելորդ հոմանիշ մը “արթուն„ եւ “աչալուրջ„ բառերուն։

Հետաքրքրական է նկատել թէ բարդումը երբեմն յօգնակի ձեւին վրայ ալ կ'ըլլէ այս բառերը — ‘թուխաչուի„ “սեւընքուի„ “բարակպռկներ„ “սեւջլեր։„

26. Շարադասութիւնը ճկուն է այս բարբառին մէջ, եւ շեշտին պահանջման համեմատ բառերուն դիրքը փոխել գիտէ։ Օրինակի համար բաղադրեալ ժամանակներուն մէջ եմ, ես, է, էի, էիր, էր, կրնան աներեւոյթ անցեալէն առաջ դրուիլ շեշտը զգալի ընելու համար. — Նուռ կերե՞ր ես. կերեր իմ. — Չիմ կերեր։ Աղբարտ քեզ ուզե՛ր է, տ'երթաս. — Աղբարտ քե՛զ է ուզեր, դո՛ւն տ'երթաս։ Տատտ կու կանչէ՜ քեզ. — Տատտ քե՛զ կու կանչէ. —

տատս քեզ է կանչեր։ — Ես ալ քարի մը վրայ նստեր էի. — Ես ալ քարի՛ մը վրայ էի նստեր։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Ընտիր բառեր։

27. Ակնայ գաւառականին ընտիր բառերուն վրայ ուշադրութիւն դարձնելով՝ նախ եւ առաջ կ'արժէ ի մէջ բերել այն արմատ բառերը որոնք կա՛մ բոլորովին անծանօթ են գրաբարին կամ ծանօթ արմատներու ուրիշ մէկ ձեւն կը ներկայացնեն։ Այս արմատներն, մեծ մասամբ շատ հին կը թուին։ Անոնք պէտք է ձեւաւորեալ ըլլան լեզուին զարգացման այն նախնական շրջանին երբ տակաւին արմատի նոր ձեւեր կը ստեղծուէին։ Թէ ժողովուրդը, իր պարզամիտ համարձակութեամբը քանի մը նոր արմատական ձեւերու ծնունդ տուած ըլլայ պատմական ժամանակներու ընթացքին՝ կարելի է ենթադրել՝ առանց սակայն ապացուցանել կարենալու։ Ակնայ գաւառականին արմատ բառերէն մէկ քանին ալ այնու միայն նոր են որ նոր առումով մը, գրաբարին անծանօթ նշանակութեամբ մը կը գործածուին։ Ոմանք ալ գրաբարին ծանօթ ձեւով եւ նշանակութեամբ կը ներկայանան, սակայն արմատ են այնպիսի բառերու որք գրաբարին մէջ ածանցեալ կամ բարդ վիճակի մէջ միայն կը գտնուին։ Ահաւասիկ օրինակները։

ԿԻՊ, որ “կպչիմ„ բային արմատն է եւ “կապ„ արմատին մէկ ընկեր ձեւը։ Երբ աչքին վերի եւ վարի կոպերը ի ծնէ կից ըլլան աչքին դուրսի ծայրին վրայ, աչքը “կիպ„ է կ'ըսեն։

ՑՈՒՐ, գրաբարի “ցիր„ արմատին ուրիշ մէկ ձեւը։ “Կուտ կուտ ու ցուր ցուր անել„ կ'ըսուի։

ԼՈՒՐ, իբրեւ լէր արմատին ուրիշ մէկ ձեւը, երեւան կու գայ “լուրել„ բային մէջ, որ կը նշանակէ լռացնել, բոլորել. “Երեսը լուրեր է„ կ'ըսեն երբ մորթային բորբոքում մը բոլոր երեսը կը վարակէ։ Ուրեմն ինչպէս կայ կէր եւ կուր, ծէղ եւ ծուղ, ծէն եւ ծուն, կէց եւ կուց, նոյնպէս եւ լուր եւ լէր, ցուր եւ ցէր։

ԱՔՆ կամ աքն արմատը կը գործածուի միակ բացատրութեան մը մէջ — “ագինը տակն առնել„ (ագինս տակը կ'առնիմ քեզ)։ Գրաբար աքացի ածանցեալին արմատն է որ հոս երեւան կու գայ։ Ինչպէս ակն, ոտն, թէկն, ոլոգն, ունկն, ուլն, ռունգն, շուրթն, արմուկն, մատն, ձեռն ունին ն թարմատարը, նոյնպէս եւ ագն կամ աքն է եղած բառը, որուն նուն ինկած է “աքացի„ ածանցեալին մէջ։

ԹԷՆ, խոնաւութիւն (ջուր), “ամպէն թէն կ'առնէ„ կ'ըսեն։ “Թանամ„ բային արմատն է, միւս “թան„ արմատէն պատշաճօրէն զանազանուած է այբի փոխուելովն յէ։ Երրորդ ձեւ մըն ալ դասական հայերէնին ծանօթ “թօն„ն է։ “Թէն„ը իբրեւ ածական եւս կը գործածուի,

սակայն դարձեալ “թէն„ը նուազ ջուր կը պարունակէ քան “թայ„ը։

ՓԱԽ. Գրաբարը “փախչիմ„ բային պարզ “փախ„ արմատը չէ աւանդած մեզի, Ակնայ գաւառականը կ'ըսէ “փախ դնել ետեւէն,„ “հալածել զոք„ նշանակութեամբ։ “Ո՞վ է ետեւէդ փախ դնողը„ (ինչո՞ւ այդքան արագ կը քալես)։ Ունի նաեւ աղուոր բարդ մը — գիշերփախ — որ կը նշանակէ գիշերային (խուճապեալ) փախուստ. “ի՞նչ է էճէլէնիտ, գիշերփա՞խ է,„ կ'ըսուի։

ԾԵԾ արմատն ալ, “ծեծ ուտել„, “ծեծ (պատերազմ) անել„ եւ նման բացատրութեանց մէջ կը գործածուի, մինչ դասական հայերէնը զայն առանձին արմատ ձեւին մէջ չի աւանդեր, այլ “բրածեծ„ եւ այլն բարդութեանց մէջ միայն ցոյց կու տայ անոր գոյութիւնը։

ՔԵՐ, “քերեմ„ բային արմատը առանձին գործածութիւն ունի “քերի երկաթ„ բացատրութեան մէջ. կայ նաեւ բարդ մը “տաշտաքեր„։

ԱՃ, աճեմ բային արմատը, դասական հայերէնին մէջ չենք գտներ. այս գաւառականը ունի զայն՝ նախ իբրեւ ծառի նորարձակ ճիւղ. “աճ է նետեր։„ Երկրորդ. նաեւ իբրեւ յոյժ տարապայման աճում ստացող բուսական մակաբոյծ մը որ ջրի փողրակներուն մէջ կրնայ այնքան աճիլ մինչեւ խափանել. այս առումն է որ կ'ըսեն շատակեր եւ անյագ մարդուն՝ “ա՞ճ ես կլլեր։„

ԲՈՒԽ կամ բուղխ, "բղխեմ"ի արմատը, առանձին կը գործածուի "բուխ սիրտ" բացատրութեան մէջ, եւ կը նշանակէ դիւրաբուղխ դիւրազգած սիրտ, ոչ քար եւ չոր սիրտ։

ԽԻՊ, որ է ամօթ, պատկառանք, "խպնիմ" (ամչնամ) բային արմատը։ Երբեմն կ'ըսուի "խիպ ու ամօթ չունին։" Այս արմատը բնիկ հայ է իբրեւ խէ-ուած, գոց, ծածկուած, (Համեստ)։

ՃՈՒԿ, դարձ, ուղղութեան յանկարծական փոփոխում։ Կայ նաեւ "ճուկ տալ", ասացուածը։

ՆՈՒԱՂ, քնոյ նշոյլն է, թեթեւ եւ կարճատեւ քուն մը. "աչքս նուաղ չմտաւ։"

ՔՐՔԻՐ, "քրքրեմ"ի արմատը, որ կ'երեւնայ "քրքիրն առեր է" բացատրութեան մէջ, խօսելով խմորին վրայ, եւ կը նշանակէ թէ զանգուածը ճիշդ բաւական ազդուած է խմորէն եւ կրնայ մանր հացերու ձեւով տարածուիլ եւ եփուիլ։

ՀԱՐ, "հարբուխ" կը նշանակէ. "հար եմ եղեր" կ'ըսուի։ Ասիկա "հարկանեմ" բային արմատը չէ. այլ ընկերն է "սոր"ամ, "թոր"ամ արմատներուն, եւ կը նշանակէ վազել, հոսիլ։ "Հ—ր"ուստ (իբրեւ առատահոսութիւն) եւ "—ր"ին (իբրեւ վազուն), եւ "Հ—ր"իւր (իբրեւ հոսող, առատ), կը թուին նոյն արմատէն ծագած ըլլալ (Բագրուպանեան, Հ. Ա. 4—5, 1908)։ Այս արմատը իր կարճութեամբը ընտիր է, զի կրնայ բարդութեանց հիմ ըլլալ,

ինչպէս եղած ալ է, “փորհար„ բառին որ է աղեաց հարբուխը։

ԱՌՔ, առնուածքը, ապրանքի մը առնուած գինը. “առքը քանի՞ է։„ “Ծախք„ (վաճառում) բառին հակադիրն է կազմով։

ՈԼՈՐՔ, ոլորուած, պրկուած վիճակ կամ իր. “ճիվերուս ոլորքը քակեցաւ„ խօսքը կը նշանակէ թէ սրունքը շատ քալելէն ուժասպառ են եւ այլեւս անզօր են անձը վեր բռնելու։

Այս “Առք„ եւ “ոլորք„ արմատները, +-ի յաւելմամբ, կը յիշեցնեն ամբողջ հոյլ մը նմանօրինակ կազմով բառերու, ինչպէս լ-յն+ (լայնութիւն), Երկ-յն+ (երկայնութիւն). եւ այն օրինակները որ արդէն տեսած ենք — հուրք, կերք, կապք, հալք, եռք, հեւք, եւայլն (էջ 41), որք ցոյց կու տան թէ այս գաւառականը կը սիրէ արմատ բառեր գործածել՝ ըլլայ բոլորովին նախնական վիճակին մէջ, ըլլայ + մասնիկին յաւելումով։ Ա՟ (երկիւղ), ջէ+ (գիւտ) եւ օ՟ (օգն) արմատներն, գրաբարին ընտանի, նոյնպէս ընտանի են այս գաւառականին։ Կ'ըսեն ‘տատին ահէն„ “Աստուծու ահը„ “կուտը կուտին օգ է„, այս ինչ պտուղը հիմա “գիտ է„ (կը գտնուի, եղանակն է)։

Այս գաւառականին մէջ պահպանուած արմատ բառ մըն ալ ԿԼՈՓՆ է, որ է գունդ կամ գնտակ։ Կը թուի globus լատիներէն արմատին հայաձեւը։ Ակնցիք կ'ըսեն հաւկթին կլոփը (դեղնուցը), աչքին կլոփը։ Յայտնապէս լեզուին բնիկ բառերէն մին է, եւ ոչ փոխառեալ։

28. Կան ուրիշ բառեր ալ, ածանցեալ կամ բարդ, որոնք ձեւով նման են երբեմն գրաբարին, պարզ ենթաձեւ մը կազմելով ծանօթ տիպի մը, եւ երբեմն ալ նոր են թէ ձեւով եւ թէ իմաստի երանգով։ Տեսնենք նախ բայերը։

ԽՈՒՐՈՒՐԻԼ = գրաբարին «խարուրիլ»ը, եւ կը նշանակէ տխրամած ըլլալ[1]։ Խաւար եւ տխուր բառերուն հետ ստուգաբանական կապակցութիւն ունի։

ՔՆԿՐԻԼ = ցաւի կամ տրտմութեան պատճառաւ անքուն մնացած անձին թեթեւ կերպով ի քուն մտնելը։

ԽՈՒԽԱԼ = գրաբարին «մախալ»ին նման է, տհաճութիւն, վիշտ եւ նախանձ խառն են, բայց խուլ կերպով կ'արտայայտուին։

ԽՈԼԸՐԵԼ = «աչքերը խոլըրել», բարկութեամբ՝ վախցնելու համար, կամ հիւանդութեան ատեն՝ անգիտակցօրէն աչքին կլոփը չափէն աւելի վեր, վար կամ մէկ կողմ դարձնել։

ՇԼԸՐԻԼ = երեսն ետին «շլըրեցաւ» կը նշանակէ «ոլորեցաւ» «դարձաւ»։ «Շլըրուիլ» կը նշանակէ դառնալով գետին իյնալ գիտապաստ, ուժգին հարուածի մը ազդեցութեամբ։

---

1 Հանդերձ այդ գլենայր եւ աղաւաղեալ ձեւ—ձեւ իբրեւ գոյանար երեւէր, խօսքին մէջ, «խարուեալը» պէտք է ուղղագրուի «խարուրեալ» եւ նշանակութիւնը ոչ «աղտոտ» այլ «տխուր» ցոյց տրուի։

Այս երկու բառերը, խոլորել եւ շլորիլ, “ոլոր„ արմատէն են, ինչպէս բոլորիլ, մոլորիլ, ջոլորիլ, գլորիլ, եւ այլն։

ԽՈՒԼԱՑԿԻԼ = “խուլ„ արմատէն. անսովոր դիրքերու մէջ մնալով մարմնոյ անդամոց ցաւի եւ թմրութեան խառն զգայութիւնը ունենալն է. ինչպէս երբ գլխուն տակի բարձը չափազանց բարձր կամ չափազանց ցած ըլլայ, վիզը կը խուլատկի։ Շատ խաղալէն, հեծնելէն, քալելէն ետ յառաջ կու գայ այս վիճակը որ յոգնութեան կամ չարախոնջութեան արդիւնք է, տեսակ մը ինքնաթունաւորում։

ԹՆԹԵԼ = պզտիկ հարուած մը տալով դպչիլ. “Թնթես նէ կ'իյնայ„ կ'ըսեն, ցոյց տալու համար թէ անձը որքան տկար է կամ իրը որքան անհաստատ դիրք ունի։ Ասիկա “թինթ„ արմատ մը կ'ենթադրէ, եւ տարբեր է “թունդ„ արմատէն ելած “թնդամ,„ “թնդեցուցանեմ„էն, որոնք յաւէտ ձայնի կ'ակնարկեն, թէպէտ երկու արմատն ալ — թինթ կամ թինդ եւ թունդ բնաձայնական ծագում ունին։ Վանի գաւառականը ունի “թնթոց„, որ է խառնիչ փայտ մը։

ԳՆՏԵԼ = “գունդ„ արմատէն, որ անշուշտ նոյն է գրաբարին “գունդ„ին հետ։ Ուռոյցի մը կամ բարձրացած մասի մը երեւան գալն կը նշանակէ։ Մէկուն գլխուն քար մը կը զարնեն, տեղը կը “գնտէ„։ “Գունտ„ արմատը կը գործածեն իբրեւ ած. եւ գոյ., գնտաձեւ

կամ կլոր նշանակութեամբ: “Տափակ„ին հակագիրն է:

ԿՌԵԼ = “կուռ„ արմատէն, եւ կը նշանակէ պարունակելի բանէն այնքան լեցնել եւ խոթել պարունակիչին մէջ, որ ուռուցիկ վիճակ մը յառաջ գայ: “Խոտկուռ„ բառը այդ իմաստով բարդուած է: Երբ տղայ մը արագ արագ կ'ուտէ, “կու կռէ„ կ'ըսեն: Այս իմաստով Պոլսեցւոց գործածած “թխել„ բառը տճ. “Թըգմագ„ն է:

Կայ նաեւ այս բառին արմատովը ասացուած մը “ուռն ի կուռը„ որ չափազանց լեցուած„ ըսել է. այս ինչեանք ‘ուռն ի կուռը չեն„ կը նշանակէ ‘չափազանց ունեւոր չեն:„

“ԹՈՐԱԼ„, գրաբարին “թորել„ կամ ‘թորիլ„ը: Մասնաւորապէս կը նշանակէ ոչ սաստիկ այլ խաղաղ տեղալը անձրեւի, ցօղի պէս, մանր: ‘Անձրեւը կու թորայ:„

ՃՈՐԱԼ — այս ու այն կողմ շարժիլ, ճօճիլ կանոնաւորապէս. “պարը մոնողը կու ճօրայ:„

ԱՆՏՆՏԻԼ = մտային վաղանցիկ շփոթութեան մը արգեամբ՝ լաւ գիտցած բանը չկարենալ յիշել. amnésie ունենալ: “Ինչու անտնտեցար:„

ԱՐՄՆԱԼ = զարմանալ:

ԲՈՒՆԱԼ = համակրիլ, սիրել, congenious ըլլալ. “սիրտս չի բունար„ այս գործին, պաշտօնին: “Բոյն„ արմատէն է, եւ ըսել կ'ուզէ

թէ սիրտը չէ կրցեր բոյն լինել, իր ներսը ընդունիլ սիրով:

ԳՈՒՐԱԼ = կաթոգին հոգով եւ անխոնջ կերպով բան մը ընել:

ԴԻԶԱՆԱԼ = ջղային եւ արեան շրջաբերութեան անհանգիստ զգացում մ'ունենալ՝ շատ աղմուկ լսելէն կամ վէճի մտիկ ընելէն: 'Գլուխս դիզացաւ:,,

ԺՆՏԱԼ = խլրտիլ, շարժիլ. "Նստած տեղացը չի ժնտար:,, "Հով չի ժնտար:,

ՍՈՍԱԼ, մանր ծածանիլը, ինչպէս գէր անձի մը միսերուն "սոսալ,,ը շարժման ատեն:

ՃՈՂԻԼ, մեռնիլ, հոգին փչել: 'Ճաղ, (ձող) արմատէն է. զի վերջին շունչը փչելու վայրկենին մեռնողին սրունքները կ'երկննան եւ ուղղաձիգ կ'ըլլան ճաղերու նման:

ՄԱՂԿԱՑԵԼ, "մաղ,, արմատէն: կը նշանակէ թուփերը ջրելու մասնաւոր այն կերպը որով առուին ջուրը մանր բազմաթիւ ճիւղերու բաժնուած՝ երկար ատեն բայց ճղճիմ քանակութեամբ կը վազէ ու խորապէս կը թափանցէ հողին:

ՄՇՏԵԼ = մատով դպչել անձի մը՝ անոր ուշադրութիւնը հրաւիրելու համար: "Մէկը (զ)իս մշտեց:,,

ԿՍՄԹԹԵԼ = շատ աղաւաղեալ բայց ընտիր բառ մը, որ պէտք է ուղղագրուի կցմտել, կամ մանաւանդ ԿՑՄԱՏԵԼ, այսինքն երկու մատերու կիցին մէջտեղ բերել եւ սեղմել բան մը.

ինչպէս մայրը իր տղուն “միսը„ կը կցմտէ՝ ի պատիժ։

ԳԿՏԵԼ (դըյաել կը հնչեն). պուկ (կոկորդ, վիզ) բառէն, եւ կը նշանակէ խեղդել։

ՈՐԿԻԼ կամ օրկիլ = մրափելու ատեն գլուխին վար ու վեր տատանիլը։ Որորքէլ ձեւէ մը կրճատուած կը թուի։

ԴՂԿԵԼ = հեղուկով մը ողողել. “ցաւած ակռայիդ վրայ ճերմակ ջուր պղկէ։„

ԽԱՂՈՒԻԼ = խաղցուիլ։ Երախայից մասին կ՚ըսուի, թէ “ինչ կ՚անիմ չի խաղուիր„ չի զբօսցուիր եւ լալէ դադրիր երգել, խաղալիկներ տալ եւ այլն օգուտ չեն ըներ, ՝չի խաղուիր։„

ԲՈՒԱԼ = (բւալ) Մանկան խօսելու նախնական փորձեր ընելը, առանց յստակ արտասանութեան, անասնօրէն։

ԼՈՍԵԼ = գրաբար “լեսում„ին ուրիշ մէկ ձեւը։ Մանրել, փշրել։ Այսպէս նաեւ գր. ձէղուն-ը գաւառ. ձողունք է։

ՄԱՅՋԵԼ = նշմարել. կռահել.

ԽԵԼԸՌԻԼ = քունը սաստիկ գալ, անոր բռնութենէն յաղթուիլ, եւ աչքերը չկարենալ բանալ։

ՓՔՆԵԼ = ցորենը մաքրելու համար տեփուրին մէջ վեր վերնետել եւ նոյն ատեն բերնովը “փչելով„ թեփերը փախցընել։

29. Արկնաւոր բայերը, ինչպէս գրաբարին եւ ուրիշ գաւառականաց, այս բարբառին մէջ եւս յաճախ կը հանդիպին։ Արմատին

կրկնուելովը կը կազմուի բառը, եւ կը նշանակէ պարզ արմատին ցոյց տուած գործողութեան կրկնութիւնը, շարունակումը կամ սաստկացումը: Օրինակաց մեծ մասին մէջ արմատին ձայնաւորը երկրորդ եզրին մէջ կը նուազի, այբը եւ ոն կը փոխուին ըթի: Հանրածանօթ օրինակներ են քաշքըշել, ծակծըկել, թափթըփել, թըթըռալ, դոռդըռալ, փաշփըշել, կոտկըտել, տաղտըղալ, ճարճըրել, քոքոալ: Կան սակայն այս գաւառականին մէջ քանի մը կրկնաւորներ մասնաւոր գնահատումի արժանի, զի կարեւոր իմաստներ արտայայտելու կը ծառայեն, եւ թերեւս յատուկ են այս բարբառին:

ՇՈՂՇԸՂԱԼ = փառաւորապէս վայելել բարիքներ, մանաւանդ հանդերձներ եւ զարդեր: Գրաբար “շողշողել„ին ընկերն է:

ՕՐՕՐԵԼ (օրըրել կը հնչեն): Այս բառին բուն ձեւն է օրյօրել, եւ յիին անկումովն է որ կրկնաւորի երեւոյթն առած է: Կը նշանակէ օրէ օր ձգել, յետաձգել շարունակ:

ԲՈՒՆԲՈՒՆԱԼ = tête-à-tête խօսակցիլ. երկու կամ աւելի հոգիներու գաղտնի խօսակցութիւն ընելն է: Ասոր գոյականն ալ կայ ԲՈՒՆ-ԲՈՒՆ, եւ կ'ըսուի “բունբուն մ'ունին մէջերնին:„ Փսփսալ կամ շշնջել չէ, զի ձայնը սովորական յատկութիւնը կը պահէ, միայն թէ խումբէն դուրս, քիչ մը հեռուն գտնուողները բառերը բաւական որոշ չեն լսեր որ հասկնան: Սքանչելի՜ հայերէն մը:

ԴԻՊԴԸՊԻԼ = պզտիկ վէճ կամ կռիւ մը ունենալ մէկուն հետ: "Ընդհարիլ„ին հոմանիշ մը:

ՀԱՐՀԸՐԵԼ կամ ՀԱՐՀԸՐՈՒԻԼ = "Հարկանիմ„ի արմատէն, կը նշանակէ միօրինակ եւ երկար շարժում մը ենթարկուելով յոգնիլ, ինչպէս անվարժ մէկը ձի հեծնելով շատ կը "հարհըրուի:„

ՄՏՄՏԱԼ = մտածել, խորհիլ քիչ մը մտահոգ ըլլալով, լրջօրէն:

ՉՄՉՄԱԼ = կերակուրը կամաց եւ քիչ ուտել: Պատճառը կրնայ տրտմութիւն ըլլալ կամ անախորժակութիւն, կամ կերակուրէն չախորժել:

ԿՄԿՄԱԼ = խօսքը կամաց եւ դժուար խօսիլ, ոչ բնական թոթովախօսութեան պատճառաւ, այլ ըսելիքը պատրաստ չըլլալով:

ՏՆՏՆԱԼ = վարանիլ կամ դանդաղիլ:

ԿՏՄԸՏԱԼ = նշան տալ նորէն սկսելու, կամ թէ բոլորովին դադրելէ առաջ քիչ մը զգալի ըլլալ դեռ. ցաւի նկատմամբ կ'ըսուի. "ակռայիս ցաւը կու կըտմըտայ:„

ՊԼՊԸԼԱԼ = փոքր լոյսի մը, ճրագի մը, աստղերուն դողդոջ փայլիլը: "Փալփըլալ„ ալ կայ, որ ուրիշ է:

30. Այս գաւառականին ամենէն պատուական գանձերուն մէջ կը գտնուին բաղադրեալ բայերը, որոնցմէ շատ ունի, եւ որով եւս կը նմանի հին գրաբարին: Ցայտնի է թէ գաւառական Հայերէնը աւելի կը սիրէ յայտ առնել,

[illegible] եւ այլն ձեւերը քան ըսել միաձոյլ բառով “յայտնել„ “բարձրացուցանել,„ “հասկանալ,„ “արգելուլ,„ “մտադրել,„ “տագնապեցուցանել,„ “հաւանեցուցանել,„ “կերարկել,„ “ծնանիլ,„ “քննել,„ եւ այլն, նոյնպէս կ'ընէ Ակնայ գաւառականը որուն յաճախ անծանօթ է միաձոյլ բառը։ Ահաւասիկ գլխաւորները։

ՉԻՔ ԼԻՆԻԼ (լընիլ) = չքանալ, կորնչիլ։ “Չի՛ք լընիս„ (անէծք)։

ՃԱԽՈՒՊ ԼԻՆԻԼ = փշրուիլ։

(Յ)ԵՐԵՐՆ ԼԻՆԻԼ = զբաղիլ, — (ի) հարսնիքին երերն էանք.

ՈՂԻԿ ՈՂԻԿ ԼԻՆԻԼ = ծռիլ, կորանալ (ցաւին սաստկութենէն)։

ԿՈՐԾ ԼԻՆԻԼ = կործանիլ, ոչնչանալ. “խերն ալ կործ եղաւ։„

ՄԱՂԱՂՈՒ ԼԻՆԻԼ = շուարիլ, շփոթիլ, շլմորիլ։

ԾԱԼՄԱՇ ԼԻՆԻԼ = (հանդերձեղէնին) ծալուած ձեւով մաշիլը ծալքի գծերուն վրայ։

ՀՈԳԵՊԱՀ ԼԻՆԻԼ = քիչ մը բան ուտելով զերծ մնալ նուաղումէ։

ՁԱԳԽԵՂԴ ԼԻՆԻԼ = վառեկին հաւկիթին մէջ սատիլը դուրս ելլելէ քիչ առաջ։

ԿԵՐԿՈՒԽ ԼԻՆԻԼ = կերածէն սնունդ չառնելով կենսատիլ (երախայից)։

ԱՂՈՒԼՈՍ ԼԻՆԻԼ = փճոիլ:

ԳԵՐ ՈՒ ԳԵՏԻՆ ԼԻՆԻԼ = աղաչել պաղատիլ:

ԽԱՂՔ ԼԻՆԻԼ = խայտառակուիլ:

ԱՉՕՔ ԱՆԵԼ = աչքով նշան տալ. հասկցնել: “ընկերիդ աչօք չի տ'անես:„

ԱՉՕՔ Ի'ՈՒԻՆՕՔ ԱՆԵԼ = աչքով եւ յօնքի շարժումով հասկցնել:

ԴԱՐՁ ԱՆԵԼ = հիւանդին դարձ ընելը՝ լման չապաքինած:

ՄՏԻԿ ԱՆԵԼ = 1 ուշ դնել. 2 անսալ: “Տատին ալ մտիկ չաներ:„

ԵՏ ԱՆԵԼ = մերժել, նշանախօսութիւնը լուծել. “Աղջիկը ետ ին արեր:„

ՆԱԶ ԱՆԵԼ = Նրբավարութեան պահանջման համեմատ “ոչ„ ըսել, չընդունիլ հրաւէրը, մեծարանքը, եւ այլն: Եթէ անկեղծ չէ, եւ այն նպատակով նազ կ'ընէ մէկը որ աւելի պնդեն, “սուտ նազ կ'անէ„ կ'ըսեն:

ՄՈՒՌ ԱՆԵԼ = հանդուրժել, համբերել, չտրտնջել:

ՎՐԱՎԱԶ ԱՆԵԼ = հարեւանցի եւ արագօրէն, անխնամ կերպով ընել բան մը:

ԽԱՂՔ ԱՆԵԼ = խայտառակել:

ՇԽԻԿ ԱՆԵԼ = ցոյց անել, կատակի համար բաներ մը ըսել:

ՊԵՏ ԱՆԵԼ = պէտքը հոգալ, խնամ տանիլ, դարմանել:

ԹՔԾԵԾ ԱՆԵԼ = մէկուն երեսը շատ թքնել ի նախատինս:

ԹԵՐ ԵԼԼԵԼ = կողմնակցիլ: "Ան ալ քեզի թեր կ'ելլէ:,,

ՀՈՒՆ ԵԼԼԵԼ = գլուխ ելլել: "Ո՞վ անոր հետ հուն տ'ելլէ:,,

ԽՌ ԵԼԼԵԼ = խռալ. խռալու աստիճանին հասնիլ: "Ջուրն խռ ելաւ:,,

ԴՈՂ ԵԼԼԵԼ = դողալ, վախնալ յանկարծ:

ԹՈՒՆՏ ԵԼԼԵԼ = իրար անցնիլ:

ԼԵԶՈՒ ԵԼԼԵԼ = խօսիլ սկսիլ: "Ցուսիկը նոր լեզու կ'ելլէ,,:

ԱԾ ԵԼԼԵԼ = հաւուն ածել սկսիլը:

Ելլել բայով շինուածներուն ոմանց նմանը կը կազմուի "հանել,, բայով, առաջիններն չէզոք են, ասոնք՝ ներգործական կամ անցողական. — Խռ հանել, դող հանել, թունտ հանել, եւ այլն:

ԿԱՑԱՆՔ ՏԱԼ = Որոշման մը գալ, եզրակացութեան մը հասնիլ: "Կայանք մի չկրցանք տալ:,,

ԿԵՐ ՏԱԼ = կերցնել. "Հա՛նն ալ շաքար կեր կու տայ:,,

ՃՈՒԿ ՏԱԼ = յանկարծ փախուստի գիծը փոխել:

ՉԱՐ ՏԱԼ = դեւերուն չար ազդեցութիւն ընելը մարդոց, "չար են տուեր:,,

ՎԵՐ ՏԱԼ = մորթին վրայ խռացումներ երեւիլ. "Երեսը վեր է տուեր:,,

ՁԱ(Ց)Ն ՏԱԼ = ձայն հանել, պատասխանել:

ՇԷՆ ՄՆԱԼ, ՇԷՆ ԿԵՆԱԼ = բարօրիկ եւ ունեւոր ըլլալ. “շէն մնաք.„ “շէն կենան:„

ՄՆԱԼ ԲԱՐՈՎ = հրաժեշտի ողջոյն. “մնաք բարո՜վ:„ Պատաս. = բարով եկաք, կամ երթաք բարով: (“Մնաք Բ—րէ.„ “երթաք Բ—րէ„ Ակնայ ոճ չէ:)

ԿԱԽ ՈՒ ԿԱՐԻՔ ՄՆԱԼ = կարօտին փափաքին չկրնալ հասնիլ:

ՍԻՐՏ ԴՆԵԼ = քաջալերել, սրտապնդել. “մօրը սիրտ կու դնէ„:

ՈՏՔ ԴՆԵԼ = նեցուկ տալ. “Թփերուն ոտք դնել„:

ՓԱԽ ԴՆԵԼ = հալածել. “գողին ետեւէն փախ դրին„:

ՔՈՎԷ ՔՈՎ ԴՆԵԼ = երկու կամ աւելի բաներ իրարու բաղդատել:

ԿԾԻԿԸ ԴՆԵԼ = խոյս տալ. փախչիլ արագ: Փաթթած կծիկի մը արագ արագ քակելուն նմանութեամբ ըսուած:

ՔՆԹԻՆ ՉԴՆԵԼ = արհամարհել, առ ոչինչ համարել. տրուած ընծաներու կամ մատուցուած պատիւի նկատմամբ կ'ըսուի, թէ “քնթին չդրաւ„: Այս ոճը կը թուի ծագումն առած ըլլալ վարդի, խնձորի եւ ուրիշ անուշաբոյր ընծաներու առթիւ:

ԴԻԽԻԿ ԴՆԵԼ = նեղութիւններ տալ տագնապներ պատճառել. Ք.ին “գլխուն ինչ դխիկներ դրաւ„: “Դխիկ„ կը թուի նշանակել

կոկանի կամ թօկիկի նման գործիք մը, բնաձայնական ծագումով:

ՊԵՏԷ ԻՑՆԻԼ = անխնամ մնալ. Հոգածութենէ, դարմանէ, նորագումէ զուրկ մնալ: Կ'ըսուի թէ կենդանեաց եւ մարդոց եւ թէ պարտէզի կամ տան վերաբերութեամբ: Գրաբարին ծանօթ ոճն է -- անկանել ի փառաց, յընչից, յարեւէ, եւ այլն:

ԽԱՂ ԻՑՆԻԼ = ախտի մը վերստին զարթնուլը, գաղուն (latent) վիճակէն ելլելը:

ԿԵՐՔ ԻՑՆԻԼ = փտիլ, փճանալ սկսիլ. մուշտակին մէջ "կերք է ինկեր,,: Ուտիճներուն ազդեցութեամբ եղած մասնական խաթարումին համար կ'ըսուի: "Որդ իյնալ,, եւս նման բացատրութիւն մ'է:

ՎԵՐ ԻՑՆԻԼ = ընդոստնուլ, յանկարծական լուրէ մը ազդուիլ, թունդ ելլիլ, զարմանալ:

ԵՐԵՐՆ ԻՑՆԻԼ = զբաղիլ. "Հացին երերն ին ինկեր,,, այսինքն հաց եփելու գործովն զբաղած կը գտնուին:

ԲԵՐԱՆ ԱՌՆԵԼ = յիշատակել:

ԽՕՍՔ ԱՌՆԵԼ = խոստում առնել մէկէ մը: Նոյնպէս "խօսք տալ,, կը նշանակէ "խոստանալ,,:

ԺՈ(Ւ)Ռ ԳԱԼ = պտըտիլ. "գետեզերը ժուռ կու գան,,: "Ժուռ գալ են գնացեր,,, կը նշանակէ պտոյտի են ելել:

ԵՏ ԳԱԼ = վերադառնալ. նաեւ կերակուրէն ստամոքսէն ետ գալը, փսխել: Ետ բերել = փսխել:

ԲԵՐԱՆ ԳԱԼ = 1. *պատրաստ ըլլալ, հասուն ըլլալ, կ'ըսուի վէրքի, մնատամի, խըղ-խայթի մասին, երբ ծակուելու եւ շարաւը պար-պուելու կէտին հասած ըլլայ։ 2. Խուռն բազ-մութեամբ լեցուած ըլլալ մինչեւ դուռը. «տունը բերան կու գար»։*

ՎՐԱՅ ԳԱԼ = 1. *յարձակիլ, մօտենալ. «Թէ որ կրնաք վրայ եկէք»։* 2. *պաշտպանել, թեր ելլել. «աչկանը վրայ կու գայ»։*

ՄԱՏ ԱԾԵԼ = *մատը որկորին տանիլ փսխում պատճառելու համար։ «Մատ ածէ»։*

ՔԱՇ ՉԳԵԼ *ոտքը* = *Տեղէ մը մեկնելու պահուն տնտնալ, դիտմամբ դանդաղ շարժիլ։*

ՎԱԽ ՏԱԼ = *վախցնել. վտանգը հասկը-նալով կամ պատիժ սպառնալով վախ ազդել մէկուն։*

31. *Այս գաւառականին բժշկական բա-ռերը մասնաւոր ուշադրութեան արժանի են հոս կը գնեմ զանոնք ֆրանսերէն կամ անգլիե-րէն համապատասխաններով հանդերձ առ ի ճշդութիւն։*

ՓՉԻԿ = *Ֆր.* bouton, *անգ.* pimple.

ԲՇԴԻԿ = vésicule, *որ շիճուկով լեցուն է։ Եթէ շարաւի փոխուի հեղուկը՝ բշտիկը «խաղաւարտ» կը կոչուի գրաբար* (pustule)։

ԹՈՒԹ = *մատներուն կամ ուրիշ անդա-մոց վրայ յառաջ եկած պզտիկ ամուր կոշտ մը, Ֆր.* verrue.

ԽԼՐԴՈՒԿ = scrofule.

ՄԱՏՆՀՈՒՆՋ = panaris.

ՄԿՆԱՏԱՄ (*մըյյատամ կը հնչեն*) = phlegmon.

ՊԱՏՌՏՈՒՔ = gerçures des mamelons, crevasses des mains, *թէ ձեռաց թէ պտուկի պատռտուք։*

ԽՈՐՇՈՒՔ = eczéma.

ԵՌՔ = prurit, *ասիկա մասնաւոր մորթախտ մը չէ, այլ պէսպէս մորթային ախտերու ընկերացող ախտանիշ մըն է։*

ԾԱՂԻԿ = variole; small pox.

ՀԱՐՍԱՆԻԹ = rougeole; measles.

ԿԱՊՈՒՏՀԱԶ = coqueluche; whooping-cough.

ԹԱՐԱԿՑԱՒ = consomption pulmonaire; tuberculosis.

ԴՈՂ = fièvre paludéenne; malarià. *Ասոր անկանոն եւ ծպտեալ տեսակները կը կոչուին* ԳԱՂՏՈՒԿ ԴՈՂ։

ԽԺՈՒԿ = bronchite.

ԴԵՂՆՈՒԹԻՒՆ = jaunisse.

ՀԱՐ = catarrhe (*իսկ* ՓՈՐՀԱՐ diarrhéo).

ՀԵՒՔ = asthme.

ՔՐՏՆԽԱՇ = sudamina.

ՋՐԾԱՂԻԿ = varicelle; chicken pox.

ՑԱՆ = freckles, tâches de rousseur.

ՑԱՆՈՏ = *ան որ դէմքին կամ ձեռացը վրայ ցան կամ դեղնաթոյր կէտեր ունի։*

ՉԵՉ = *ծաղիկ ախտէն մնացած սպիներ։*

ՁԷՁՈՏ = ան որ դէմքին (կամ մարմնին ուրիշ տեղերը) չէչեր ունի։

ԳԱՐԷԿ = orgelet, փոքր գարիի մեծութեամբ ուռոյց մը աչքի կոպին եզրը։

ՄՍԱՀԱՏ = entorse, մարմնին կակուղ մասերուն խախտումը, առանց ոսկոր կոտրած ըլլալու։

ՄՍԱՀՏԻԼ = մսահատ ըլլալ արկածի մը հետեւանօք։

ՍՐՏԱԻԵՐՔ = յղի կնոջ մարսողական խանգարմունքը։

ԿԱՄԱԿ = հիւանդին ախորժակին ուզած բանը՝ ուտելիք կամ խմելիք։ "Ի՞նչ է հիւանդին կամակը„։

ԿԶՆԻԿ = bossu; hunchback, սապատողն։

ՇԻԼ = strabique.

ԿՌԿԻԿ = կռնակը ծռած զառամեալ (կին կամ այր)։

ՑԱԻ 1. douleur, անգ. pain. 2. Ո եւ է հիւանդութիւն = maladie, mal. Այս առումով "ՑԱԻԱԳԱՐ„, կը կոչուի ան որ հինցած ախտ մը ունի։

ԿԵՐԿՈԽ = athrepsie, փոքր մանուկներու այն շատ ցաւագար վիճակը որ արդիւնք է կերած կերակուրէն սնունդ չկրնալ առնելու, եւ որ արգելք կ'ըլլայ ոտք ելլելու։ "Կերկոխ է եղեր„ կ'ըսուի։ ԿԵՐԿՈԽ ԼԻՆԻԼ՝ է բաղադրեալ բայը։

ԴԱՐՁ ԱՆԵԼ = avoir une rechute, դեռ լաւ մը չապաքինած՝ նորէն ծանրապէս բռնուիլ նոյն ցաւէն։

ԿՐԱԿ = fièvre, high temperature.

ԿՐԱԿԻՈՐԻԼ = avoir de la fièvre, to develop fever.

ԿՐԱԿԸ ԹԱՓԵԼ = défervescence, ջերմը անցնիլ։ Կ'ըսուի "կրակ ունի". "կրակը շատ է", "կրակւորեր է", "կրակը թափեր է"։ "Թաց լաց մի դիր ճակտին ուր կրակը առնէ"։

ՄՏԱՑԻԿ = հիւանդին այն վիճակն է ուր միտքը այլեւայլ կերակուրներու յիշատակին կ'երթայ եւ կը խնդրէ որ իրեն տան ուտել։ "Հիւանդը մտացիկ է եղեր" կ'ըսեն։

ԽՐԽՍԵԼ = վէրքին բուժման այն աստիճանը ուր մորթը կը վերակազմուի։

ՉՔԵԼ = կու չքէ, չքեր է, տի չքէ կ'ըսեն վէրքի մը, պալարի մը վրայ խօսելով, երբ կը նշմարեն թէ կը պզտիկնայ, բորբոքումը կ'անցնի եւ առանց շարաւելու եւ ծակելու աներեւոյթ կ'ըլլայ ծծուելով։

ՀԻՒԱՆԴԿԱԼ = ան որ հիւանդի մը հոգը վրան ունի։ Ֆր. garde-malade բառին նմանութեամբ վերջերս շինուած կայ "հիւանդապահ" նոր բառ մը, որ հին ու աղուոր "հիւանդկալ"ին գոյութենէն անգիտութեամբ յերիւրուած է։

Ակնցիք չեն գիտեր Եւդոկիացւոց "ձմեռնակ"ը (chilblain) եւ Սեբաստացւոց "օձիկ"ը (erysipèle)։

32. Նկարագիր կամ փարմունք պատկերացնող բառերը բազմաթիւ են Ակնայ բարբառին մէջ, եւ արժանի հետաքրքրութեան:

ՏՆԿՈՋ = ինքնահաւան, խօսքի մտիկ չընող, դիմախօսելու հակամէտ, խիստ, (տճ. Բէք): Այս աղուոր ու բնական բառը «տունկ» արմատէն է, եւ կը նշանակէ նկարագրօրէն «տնկուն», ուղղաբերձ, չխոնարհող եւ ականջ չդնող: Գոռ-ող եւ կոկ-ող բառերուն մէջ եւս նոյն ող վերջադիր մասնիկը կը տեսնուի: Այլ է «ֆ——ուղ»ը, ուր ող-ի տեղ ուղ գրուած է, եւ կը նշանակէ գլխու մազերուն դիզուած, խռզանացած վիճակը. իսկ «գռզնոտիլ» համանիշ է «վարազանալ»ի:

ՄԱՐՏԵՍԻԿ = մօրմէն զատուիլ չուզող չփացած մանուկ:

ԹՐԹՌԻԿ կամ ԹՌԹՌԻԿ = թեթեւաբարոյ: Թռթռալ (թռչտիլ) բայէն կ'առնէ իմաստը:

ՄԹՌԻԿ կամ ՄԹԸՌԻԿ = ախտաբարոյ միշտ դժգմնած, յօնքերը պռստած:

ԴԼԻԿ = թոյլ, մեղկ, կորովազուրկ:

ՄՃԸՐԻԿ = արագաշարժ: Մճիր (կայծ) արմատէն:

ՇՈՒՇՏԻԿ = ապուշ, տկարամիտ, միշտ շուարած: Հոս կը տեսնենք ան-շուշտ մակբային արմատը՝ վերջադիր ԻԿ մասնիկով:

ԼԱՓՍՏԻԿ = ան որուն վրայէն կարծես հանդերձները կը թափին:

ԾԱՓԸԼԻԿ = այն որ տափակ տափակ, խեղացած մանուկի նման կը խօսի ու կը խերուի:

ԹՍՏԱՓՈՐԻԿ = երկչոտ եւ թոյլ, ծանր գործի, դժուար խաղի չդիմացող:

ՁԱՆՁԱՆ = երկարախօս ձանձրալի:

ՔԻՍ (քըս) = գծուծ, տալու բանը, ընելու գործը չընող, յետաձգող՝ անյօժարութեամբ եւ անազնուութեամբ — որ չի կորեր ձգեր, լմցներ, այլ կը քսէ:

ԽՆՏԱՄՈԼԻԿ = որ միշտ կը խնդայ, կը ծիծաղի ի ժամու եւ ի տարաժամու:

ԲԱՆՊԱՌԱԿ = կատակաբան, զուարճախօս:

ՆԵՐՔՆԳՈՐԾ = գաղտնի գործող, խորամանկ:

ՄԱՐԴԱՄՕՏ = դիւրահաղորդ, ընկերասէր:

ՄԱՐԴԱՇՈՂ = անոյշ վարուող, սիրտ գրաւող:

ՓՆՃԻՇԿ = դժուարահաճ, խստապահանջ, խիստ բարակը փնտռող (կեսուր, վարպետ եւ այլն):

ՄՁՄԸՁ (ՄՁՄԻՁ) = այն որ դանդաղօրէն կը գործէ բայց լաւ հոգ կը տանի կատարեալ եւ անբասիր ընելու գործը:

ՄԱՆՐՄԺԻԿ = (կը հնչեն մըրըմժիկ) Այն որ փափուկ եւ նուրբ կէտերը կը հասկնայ եւ ըստ այնմ կ'ընէ ձեռագործը: Նրբաճաշակ աշխատող:

ԶՈՒԶՈՓ = խօլ, շրջահայեցութենէ բոլորովին զուրկ խօսող կամ գործող։

ԶԷՃՈՒԿ = հին լաթեր հագնող եւ արհամարհելի կին։

ԶԼԹՈՒԿ = ամենախեղճ կերպով հագուած, որուն "ջուլն ու ջուլփը կը թափի վրայէն"։

ՎԱՅՎԵՐ = ապիկար եւ անճարակ։

ՇԼԸԽՏԻ = գռեհիկ եւ թեթեւ (աղջիկ եւ այլն)։

ՈՒԶՈՒԶԻԿ = միշտ ուզող ուրիշէն։

ՀԱՒԵՐԵՍ = պինտերես, չամչցող, պնդող ուզելու մէջ։

ԱՆՊԱՐՏԱԿ = անհանդարտ, չզսպուող (մանուկ)։

ԶՏԵՍ = վերջէն ունեւորութեան հասած մէկը որուն աչքին իր պզտիկ ծախքն ու չնչին բարիքը չափազանց մեծ կ'երեւնան (տճ. կէօր-մէմիշ)։

ԶՀԱՒԱՆ = բանի մը չհաւնող, խծբծան, դժուարահաճ։

33. Շատ են գոյական, ածական, մակբայ բառեր որոնք կարեւոր երանգներ կը բացատրեն եւ ոմանք հանճարեղ ստեղծումներ են։ Ահաւասիկ օրինակներ։

ԱՄՊԳՈՂ = օդին այն մասնաւոր խեղդիչ տաքութիւնը որ ամպամած երկինքի մը կ'ընկերանայ։ "Ամպգող է" կ'ըսուի։ Հայերէն լեզուին յատուկ եղող բառերէն մէկն է։

ՔԱՄԱԳՈՂ = կրակարանին կամ թոնիրին կրակը անցած ըլլալէն վերջ՝ մնացորդ մեղմ տաքութիւնն է որ պահ մը կը տեւէ դեռ։ Տաքութեան կամ «գոլին քամուքը»։ Այս կազմութեան աւելի ակներեւ մէկ օրինակը ունինք քամըրախի (քամօղի) բառին մէջ, որ է զօրաւոր օղիին թորացումէն վերջը հանուած թոյլ, քամուք օղին։ Ասոր կը համեմատի նաեւ «տաշտաքեր» (տաշտըքեր) բառը, որ է տաշտին խմորին սպառելէն վերջ քերելով ստացուած քիչ մը խմորը։

ՈՂՋՆՁԵՒ = Զգեստ մը ձեւելու այն նախափորձը որով մերձաւորապէս ձեւը կը կարգադրուի առանց կտրելու. դեռ (կերպասը) ողջ կամ ամբողջ կը մնայ։

ՄԱՏՆԽԱՂ = այն չափը որ մատին մէկ խաղէն մինչեւ միւսը եղած միջոցին կը համապատասխանէ։

ՈՏՆԹԱՂ = ոտքը մէջը թաղուելու չափ խոր։ «Ոտնթաղ մը ձիւն էր եկեր»։

ՄԱԶԿԱՐՈՏ = Այն անհատը որուն գլխու մազերը չափազանց քիչ կամ ցանցառ են։

ՀԱՒԿՈՑՐ (հաւկոր կը հնչեն) = այն մարդը որ իրիկուան անարեւ եւ տկար լոյսին մէջ չէ կարող տեսնել։

Լաւ հայերէն են կերակուրի տեսակաց շատ մը անուններ, ինչպէս ՉՈՒԱԾԵՂ (ոչ թէ ձուաձեղ որպէս ոմանք յաւակնած են ուղղագրել),

ԽԱՒԻԾ, ՄԱԾՆԱՊՈՒՐ, ԿԱԹՆԱՊՈՒՐ, ԵՂՈՒ-ՄԵՂՐ, եւ այլն։

Ընտիր են “ընկեր„ բառով շինուած քանի մը բարդերը — ԽԱՂԸՆԿԵՐ, ԹԵՒԸՆԿԵՐ, ԴԱՍԸՆԿԵՐ„։ Նաեւ ՄՆԻ մասնիկով կարգ մը բառեր — ՎՇՏԸՄՆԻ, ՆԵՂՄՆԻ, ԴԱՇՄՆԻ, ԱՀՌՄՆԻ։ Տեսած ենք նաեւ մասնաւոր կազմ ունեցող կրկնաւոր մակբայները — կաղն ի կաղն եւ այլն։ Ընտիր է “ՄԵՌՆ Ի ՄԵՌՆ„ ապրիլ, ծախսել եւ այլն, այսինքն կէս մը մեռած, հազիւհազ ապրիլ, քիչ ծախք ընել։

34. Ակնայ բարբառը կը ներկայացնէ նաեւ բառերու թիւ մը որք կրնան առ այժմ նկատուիլ իբրեւ անստոյգ կամ մութ թէ նշանակութեան եւ թէ ստուգաբանութեան կողմանէ։ Ապաքէն ասոնց մէկ քանիներուն ստուգաբանութիւնը եւ այլոց նշանակութիւնը մերձաւոր կամ հաւանական կերպով կրնան տրուիլ՝ առանց սակայն ստուգութեան մը հասնելու։ Անդրագոյն քննութեան եւ ուրիշ գաւառաբարբառներու հետ բաղդատութեան կարօտ են այս բառերը։

ԳՈԶՈԶ։ Այս բառը կը գործածուի “գոզոզին է մնացեր„, կամ “գոզոզին չէ մնացեր„, բացատրութեան մէջ։ Ծերերը որոշ գաղափար մը չունին թէ ինչ է գոզոզը, միայն տարտամօրէն գիտեն թէ “գէշ մարդ„ է “չար է„։ Ես կը կարծեմ թէ ասիկա “գազան„ բառին հնագոյն ձեւն է, գոզ = գազ, եւ վերջադիր ՈԶ մաս-

նիկ, նման տնկ-ող, գոռ-ող, կոկ-ող բառերուն։ Այս բարբառին մէջ առակ մը կայ որ կ'ըսէ “Աղջուն խաղը գօղօղին մահ է”։ Ուրեմն “գօղօղ” պէտք է հոս նշանակէ արջէն տկար կամ պզտիկ կենդանի մը։ Թերեւս նուազ ահռելի կամ հզօր գազանաց առ հասարակ անունն է գօղօղ։

ԴԽԻԿ։ Մէկուն “գլխուն դխիկներ դնել”, “ինչ դխիկնե՜ր տի դնին գլխուն”։ Կը կարծեմ թէ ասիկա գլխարկ կամ այլ հանդերձեղէն չէ այլ գործիք մը, կոկանի տեսակ մը, որով կոկեն կամ ողորկեն ամուր իր մը։ Հայերէն թօկիկ եւ տճ. “Թօխմախ” բառերուն պէս աս ալ կը թուի բնաձայնական ծագում ունենալ։ Մէկուն “գլխուն դխիկներ դնել”ը պէտք է ծառայէ անոր կրթութեան, անոր խելքը հասունցընելու. Գ. օ. համալսարանական բարձրագոյն կարգաց ուսանողները իրենց նորեկ ընկերներուն գլխին շատ “դխիկներ կը դնեն” պիտի ըսէինք։

ԴՄՇԽԻ։ Հաստ եւ ամուր կազմ ունեցողին կ'ըսուի. կրնայ “դէմ” (յօրմէ “դիմացկուն”) արմատէն ըլլալ։ Կը հնչուի դըմըշխի.

ԴԱԳԳՈՒՌ։ “Չոր” բառին հետ կը գործածուի միայն, եւ շատ նիհար անձի մասին խօսելով կ'ըսեն “չոր դագգուռ” է։ Երկու գ-ին մէկը սաստկական է կարծեմ (ինչպէս կցցել փոխան կցել-ի), եւ բուն բառը “դագուռ” ըլլալու է, ու “դագուռ” սկզբնապէս պէտք է նշանակէ

փայտէ կամ քարէ գործի մը, շինուած մը, տախտակ մը։

ՏԱՓՈՒՐ։ Այս բառը իբրեւ յատուկ անուն տեղւոյ կը գործածուի Ակնայ քաղաքին շատ մօտիկ սարահարթ վայր մը նշանակելու։ Ինձ կը թուի թէ այս բառը բլուրի կամ բարձունքի տեսակ մը ցոյց կու տայ, այսինքն բարձունք մը կամ բլուր մը որուն գագաթը տափարակ է եւ ապառաժ։

ՃԱԹԱԿ։ Մէկուն “ճաթակը ելնալ” կամ “ձգել”, այսինքն ձեռքը կամ ճանքը։ “Ակ” վերջագիր մասնիկով շինուած բառ մը ըլլալ կը թուի։ Կրնայ *թաթ-ակ-ի լծորդ ձայն մը ըլլալ։

ՇԹԱՌ։ “Կամաց երթաս՝ կամկար կ'ըսեն, թէզ թէզ երթաս՝ շթ—— կ'ըսեն” խօսքին մէջ այդ բառին միտքը երեւան կու գայ իբր “չափազանց աճապարող”, հետեւապէս աճապարանքին մէջ սխալող մէկը։ Կրնայ “շուտ”ով եւ շտապ բառերուն հետ կապակցութիւն մը ունենալ։

ԶՌԽԻԹ։ “Զռխիթը տալ” բացատրութիւնը կայ, որ կը նշանակէ դրդել, գրգռել, բորբոքեցնել։ Հաւանօրէն հնոցը կամ կրակարանը խառնելու գործիք մըն է եղած “զռխիթ”ը։ “Խթան”ի տեսակ մը։

ԶՂՌՆՈՑ։ Տան մը այն մասը ուր ոեւէ բան կը խռնեն իբրեւ ամբարի մը մէջ։ Այն գաղափարը կու տայ թէ տեղը նեղ է եւ բռնի

ներս կը կրեն այն բաները որ օր մը կրնան բանի մը գալ:

ԱՌԱԳՈՒՑ ԻՑՆԻԼ: Երբ հիւանդ մը շատ վատած ու փոխուած տեսնեն, "առագուց (կամ երբեմն յ կամ ն ձայնով՝ յառագուց) ինկեր է„, կ՚ըսեն:

ԳԱԳԿԱՑ կամ ԳԱԳԳԱՑ: Շատ խօսող, անդադար խծբծող (մեծ, կեսուր եւ այլն): Կը թուի շատ կառանչող թռչնոյ մը անունէն: Իրօք "կկու„, անունը (ֆր. coucou, անգ. cuckoo): Ակնցիք "գուգգու„ կը հնչեն (փոխան գուգու-ի), եւ կ՚ըսեն գլխուս "գուգգու է դարձեր„, այս ինչը: Այս "գագգայ„ բառը հաւանօրէն "գուգ-գու„ին եղանակաւորեալ մէկ ձեւն է: Բնաձայնական կազմ ունի: Կայ նաեւ բայը՝ "գագ-գայել„:

ԳԱԼԸՆՏԵԼ: Առնել տանիլ, յափշտակել, բաժնել մէջերնին: Մէկուն ստացուածքը "գալընտել„: Կը թուի "գայլ„ գազանին անունէն, իբրեւ գայլօրէն յափշտակել, իր կողմը քաշել տանիլ:

ԲԱԴԵՂԻԼ: "Ջուրը կու բադեղի, անոր բերանը չի բադեղիր„, կ՚ըսեն. այսինքն չի կասիր, չի հանդարտիր խօսելէն, հեղեղի պէս կը հոսի անդուլ: Ստուգաբանական հաղորդակցութիւն մը չեմ կարող գտնել այս բառին նկատմամբ, որ սակայն լաւ հայերէն կը թուի:

ՇՂԱԼ: Ցնորեալ վիճակի մէջ գտնուող հիւանդին ըրած շարժումներն կը նշանակէ, վեր-

մակը չփել կամ բռնել եւ այլն: Հիւանդը կը “շշայ„: Թերեւս “շողալ„ին սղեալն է, որ կը նշանակէ շարժիլ, սողալ, տատանիլ: Եզնիկ բիբին վրայ աղտերուն “շողալ„ը կը յիշէ:

ՔՈՒԹՆԻԼ: Ցափրանալ, ձանձրանալ: “Ես անոր խրատ տալէն քութներ իմ„, կ'ըսուի: Եռանդին թափիլը, մանաւորապէս երիտասարդութեան յատուկ տենչանքներէն յափրանալ:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Այժմու բարբառին ձեւակերպութիւններն:

35. Մինչ հասարակ մարդիկ գոհ կ'ըլլան լոկ արտայայտելով իրենց միտքը, յաճախ տարտամօրէն, երբեմն ալ թիւրիմացութեան տեղի տուող բացատրութիւններով, կը գտնուին ժողովուրդի հանճարեղ զաւակներ ալ որք, առանց մասնաւոր դաստիարակութիւն առած ըլլալու, կը յաջողին խօսքը պայծառ ու յստակ, ուշեղ եւ աղուոր ընել ստեղծելով նորանոր ձեւեր: Այսպիսիք խօսակցութիւնը գեղարուեստի աստիճանին կը բարձրացնեն, մանաւանդ հանդիսաւոր առիթներու մէջ: Քաղաքակրթեալ այն ժողովուրդներուն մէջ ուր իրենց մեծ մատենագիրներն շատ կը կարդացուին, անոնցմէ յաճախ խօսքի ձեւեր եւ ասացուածք կը ներմուծուին գրաւոր թէ բարբառուն լեզուի մէջ. սակայն Հայ ժողովուրդը այդպիսի աղբիւրներէն զուրկ ըլլա-

լով՝ ինքն իսկ ստեղծած է իր խօսքի գեղեցկութիւնները։

Մեր գաւառաբարբառներուն մէջ շատ կան այսպիսի գեղեցկութեանց օրինակներ։ Ոմանք ամէն գաւառականի ծանօթ կը թուին, մինչ ուրիշներ սեպհական են այս կամ՝ այն բարբառին։ Ակնայ գաւառականն ալ ունի կարգ մը այսպիսի բաներ՝ հասարակաց, եւ կարգ մըն ալ՝ իրեն յատուկ։ Իմ նպատակս չէ, եւ ոչ հարկաւոր կը համարիմ, որոնել եւ գտնել հոս Ակնայ սեպհականը ընդհանրականէն, այլ տալ, քիչ մը վերլուծական գործողութեան ենթարկելով ու դասաւորելով, այս բարբառին պէսպէս գեղեցկութիւնները։

Այս գեղեցկութիւններուն մէկ մասը քերականական հանգամանքներու վրայ հաստատուած է, բայց բանաստեղծական պէտք մը հոգալու կը ծառայէ. իսկ միւս մասը աւելի բարձր կարգի գեղեցկութիւն է, արդիւնք զօրաւոր երեւակայութեան, բանաստեղծական ոգւոյ եւ նուրբ ճաշակի։

36. Այս բարբառին շատ սիրական եղող մասնիկը, էկ, -էկ, շատ մը խօսքերու մէջ փայլուն, բանաստեղծական դրոշմ տալը կազմած է. զ. օ.

— Հօրքրոջմէն կու գայ հօր հոտէկ,
Մօրքրոջմէն կու գայ մօր հոտէկ։
— Չէ խաղցեր կարմիրոր-էկ,
Խաղցեր է կշտափոր-էկ։

— Ներսէն, քեզի կ՚ըսեմ,
Դրսէն, դուն լսէ։
— Մի՛ ծեծեր երկըրի դռն—ն,
Կու ծեծին քուկին դռն—ն։
— Եղեր է հերսէն (զայրոյթ), կտրեր է
գլխակ (գլխանոց),
Իջեր է հերսէն, չէ գտեր գլխակ։
— Տաշտէնս ի լի,
Փորէնս անութի։
— Էշեր է ուլէն,
Թըր տ՚ուտէ խոտէն։
— Թոթուէ ջրէն, ժողուէ մէջէն։
— Կախկէն է ու շալկէն է։
— Սեւո—ն, դուն հոստա կեցի, երթամ
Ճերմկո—ն ընտրիմ։
— Օնցո—ն ու մոռցո—ն էղաւ։

37. Շատ սովորական գեղեցկութիւններուն կարգէն է նաեւ երկու մերձաձայն եւ մերձանիշ բառերու զոյգ գործածութիւնը, որով խօսքը թէ աւելի ազդու եւ ուժեղ կ՚ըլլայ եւ թէ աւելի աղուոր. զ. օ.

Թէ— ու Բէ—չէ+ է կտրեր (տիկինը մեծ երանդով կ՚աշխատի)։

Գո— ու Գըր—ջէն վրայ ժողվուեցան։

Տ—ն ու Փ—ր եղաւ գնաց (տունը շատ աղտոտեցաւ)։

Տնօ— տեղով գնացին։ Տ—ն տեղ ինտո՞ր ին։
Նեղ արէք ու տեղ արէք։
Մ—ըն ու Ճ—ը վրայ գայ։

Օր ու՛ արեւ չի տեսաւ։
Գեր ու ջառաղ աշխիկ մին է։
Ընտէքն ու ձնտէքը կու բաէ (փնտռէ)։
Աղէ ըէղէ չի տ՛ուտես։
Շէնք շնորհք եղեր։
Քէնը ու դէնը կ՛անէ (չի հաւնիր)։
Իս հաա ու մէա չունիմ (աս գործին մէջ)։
Տաէջ Ռաէջ մտիկ անելու գլուխ չունիմ։
Հաղ ու հաբէր եղաւ։
Խաղք խայտառակ արին։

Ծանօթ է թէ երկու բառերու այս կերպով զուգեալ ձեւը մեր դասական հայերէնին մէջ եւս յաճախ կ՚երեւայ, զ. օ. Ի խոյզ եւ ի խնդիր արկանել. — Կալուկապ լինել. — Զգարմ եւ զզաւակ իսկ Եգիպտացւոցն ջնջել ջանային. — Որ կապուտ կողոպուտ միշտ զաշխարհն առնէին. — Անշշունչ եւ անմռունչ զմարդն առնիցէ. — Անցեալ զանցեալ զամենեքումբք. — Տեւէր բաւէր մինչեւ ի ժամանակս Մակեդոնացւոցն. — Կացին մնացին փառքն. — Հող եւ մոխիր եղեն, եւ այլն։

Բայի մի իմաստին ուժգնութիւն տալու համար մեր հին լեզուին մէջ մերձանիշ բայի մը ընկերացումէն զատ սովորութիւն եղած է նաեւ "նստիլ" կամ "կալ" բայերը, ըստ տեղւոյն, բային առջեւը դնել. այսպէս Եզնիկ կ՚ըսէ "Նստի առասպելս յօրինէ"։ Հարկ էր հոս "նստիլ" բայը, զի կարկտելու գործողութիւնը նստուկ կ՚ընեն կիները. բայց շատ աւելի սովորական էր

ըսել կայ եւ պատմէ, կայ ու խօսի, եւ այլն, որ ամփոփուելով առած է «կու» պատմէ, «կու» խնտայ ձեւը, որ աւելի եւս կծկելով վերջապէս եղած է կը, կը, եւ սկզբնական իմաստն ալ կորուսած է։

Նմանաձայն եւ մերձանիշ երկու բառեր չգտնելով՝ երբեմն ոչ-մերձանիշ բառ մը գործածեր են, եւ կամ բոլորովին նոր բառ մը դարբներ են այն մասնաւոր խօսքին համար. ասիկա անճարակներու գործ է եւ զեղծում. զ. օ.

Կ'ածի ու կու ք—ծէ։
Ձան ու ձ——ն չի կայ։
Ա—ւք փառօք տարին։

Իշն իշուն քով կապես, եա ———ըը կ'առնէ եա ք———ըը (առօք փառօքին բացառականը)։

Զեղծումի երեւոյթ ունեցող քանի մը զոյգեր ալ կան որք կը թուին ինծի ճշմարիտ գեղեցկութիւններ ըլլալ. զոր օրինակ.

Ալը եկաւ, ք—ըը եկաւ (ըսելով ...)։

Այս խօսքին մէջ ալ-ը գալին ձայնակցելու համար յատկապէս շինուած չէ։ «ԱԼ» կամ «ալ» կը նշանակէ չար ոգի, դեւ։

Ն—ը ձե—ը չգիտէ՝ խօսքին մէջ «եւ» շաղկապը իր սկզբնական իմաստով առնուած է. «կցում» ի նշանակութեամբ, եւ կը թուի շատ հին դարերու մէջ յերիւրուած՝ պատուական զոյգ մը։

38. Մասնաւորապէս խնամուած գեղեցկութիւն մը ունին առածները։ Ինչպէս որ քա-

ղաքական եւ կրօնական հեղինակութեան մարմնացումներն, թագաւորք եւ քրմապետք, իրենց փառաւոր զգեստներով ճանաչելի էին, արժան էր որ բարոյական հեղինակութեան մարմնացումն եղող առածներն, այսինքն նախնեաց փորձառութեան ամենապատուական բանաձեւերն ալ մեծի եւ ազնուականի գեղեցիկ զգեստներ կրէին՝ յարգելի ըլլալու եւ պահպանուելու համար։

Առածներն մեծ մասամբ չափական հանգամանք ունին, եւ ամենամեծ մասամբ անոնց երկու կարեւոր եզրները, երկու գլխաւոր բառերը որք հակադրութիւնը կամ չափակցութիւնը, ըստ տեղւոյն, կը կացուցանեն, նմանաձայն են, նման սկիզբ կամ նման յանգ ունին։ Այս յատկութիւնը առածներուն ուսումն եւ յիշողութիւնը մեծապէս կը դիւրացնէ։ Ահաւասիկ այս կերպով գեղեցիկ եղող առածներ եւ ասացուածք.

Փորս մօտ է քան շապիկս։
Սէրը սուր է, արունը՝ ջուր։
Խենթը տուն ու բաղդն արտուն։
Խենթն է կալլեր ափ մի ջուրան,
Կու չափէ ամանէ աման։
Էշն ի՞նչ գիտէ թը նուշն ինչ է։
Բերնէ բերան՝ կ'ուլլի քերան։
Հէմ տրողն է հէմ քրողն։
Ո՛ւչ աստէնէ է ուչ անտէնէ։
Խոտիգ հող, եզջիգ ծով։
Գողուն սիրտը դող։
Գողու դէ՞ղ է։

Ջուրը գայ ջաղացքն աղայ,
Խենթն ուտէ ելլէ խաղայ:
Բարով բանը լեռանն ետին,
Գէշ բանը դռանն ետին:

Սեւը ուրէն, ճերմակը յուրէն (կու գան):

Աղը կայ, մաղը չի կայ (վիճակը կը նկարագրէ):

Բանբասանք չէ, բանն ասէնք է:
Մեր դուռն ալ դուռ կ'ուլլի:
Շէնը չէն է, աւերը չէն է:

Եա աղն է պակաս եա մաղը (բան մը ուզել է եկեր):

Ուշ եկու, անուշ եկու:
Տնդէ՛ս, հաւսար դէս:
Որը հոդան, որը կարբդան:

Ով կերեր աղան ունէր, ով չէ կերեր մտացն է ուզէր:

Խելքերը ծախու ին հանէր, էմմէն մարդ իր խելացն է հանէր:

Մանէ՛, մանէ՛ ման խաշան, մանը կ'անէ քեզ խաշան:

Մէկը մէկուն քահանայ, մէկու մէկուն սատընա:

Աչաւորը լայ, կուրաւորը լայ, Աստուած ո՛ր մէկին ողորմի:

Խօսքը մեծին, ջուրը պզտիկին:
Մարը հաց, տղան լաց:

Մաման բօն կու տայ, ետեւ ջօն կու տայ։

Աէրը գիտէ գռանը ճօխը։

Խենթն է գնացեր հարսնեւօօն, լսեր աս լաւ է քըղ մեր տօօն։

Սեւ չէր, ճերմակ տանէր։

Պէօօենց տնէն Պ՝օօենց տունը խնամի՞ ես եկեր։

Թող կըյյին (կտրեն) առտուանը, չի խըը-կին իրիկուանը։

Կօնչեցին կանչեցին, կօնօղ արդը չորցուցին։

Շանը շնութիւնը գիտէ, կատուին բնու-թիւնը։

Շունը շապիկ էր հագեր, կատուն վարտիք։

Չո՞ր է թը փոր է։

Ով իս ըղընկին, ես ան ըրըմպին։

Կան առածներ եւ ասացուածներ ուր նմա-նաձայնութիւնը աւելի քան երկու եղըներու վրայ կը զգացուի եւ շատ հաճելի տպաւորութիւն մը կը գործէ. գ. օ.

Մատը մախիրը չի թաթխեր։

Ան շանը ան շարականը շատ է։

Երկու պինտը պատ է պա(տ)ռեր։

Մար զմանուկ կ՚ուտէ։

Շանը շապիկ կու հագցնէ, կատուին վար-տիք։

Խենթը խրատն ինչ անէ, սեւը սապունն ինչ անէ։

Առածներու մէջ յաճախ “խենթ„ եւ “խելօք„ իրարու հակադրուած են. գ. օ.

Խենթն ըսեր, խելօքն աւտըցեր:
Խենթին ուտինք, խելօքինը պահինք:
Երկու խենթին խելօք մի:

Մինչեւ խելօքը մտմտացեր է, խենթը տղան կարգեր է:

Խենթէ կուշտ, խելօքէ կարօտ (եմ):

Խենթը քար մըն է ձգեր հորը, քառսուն խելօք չեն կրցեր հաներ:

39. Շատ բազմաթիւ են նաեւ այն առածներն ու ասացուածք ուր չափեալ կամ նմանաձայն գեղեցկութիւններ չկան, սակայն ուժեղ, ազդու եւ կորուկ բացատրութեանց սքանչելի օրինակներ են. զ. օ.

— Մէկ աչքէն մէկալը չի տար (կաթոգին կը սիրէ զայն):

— Աստուած մէկ աչքը մէկալին կարօտ չանէ:

— Աչքը լուսուն վառ չուզեր:

— Աչքը լոյսը կեր կու տայ զաւկին:

— Աչքս լուսուն գնաց (շատ դժուարութեամբ տուի):

— Ամպէն թէն կ'առնէ (ուրիշներուն միջէն չանցած աղբիւրներէ շահ կը հանէ իրեն):

— Ասեղ ձգես վար չիյնիր:

— Ասղանը ծակէն Հնդուստան սէյիր կ'անին (կը դիտեն):

— Ասեղը շուք կ'անէ (երբ մէկը բան մը ընելու մեծ փափաք ունի, ասեղի մը շուքին մէջ իսկ ինքզինք պահելով՝ կ'ընէ):

— Պուտ մի ջուրի մէջ կու խեղդէ (ամէնափոքր պատեհութիւն մը կը բաւէ իրեն որպէս զի խաբէ դիմացինը։ Ասիկա Անգլիացւոց a tempest in a tea-cupին չափ գեղեցիկ եւ ուժեղ է։

— Բէռ մի բանպակը բերանը չի գոցեր (շատ մեծամտօրէն կը պարծի այս պզտիկ ճարտարութեանը կամ յաջողութեանը վրայ)։

— Հնտուստան կլլէ, բերնէն հոտը չի գար (միլիոններ շահի, յայտնի չ'ըներ, իր ուրախութիւնը զսպուած կը պահէ. Նախորդ առածի մարդուն հակապատկերն է ասիկա)։

— Օձուն վրայ թքնէ, օձը կու սատկի (ա՜յնքան ժանտ է աս մարդը)։

— Գաղին վրայ նստի, գաղը կու չորնայ (ա՜յնչափ կծծի եւ չոր է աս մարդը որ ամէնէն չորն եղող “գաղ„ մացառին հետ եթէ չփման գայ, անոր իսկ դոյզն խոնաւութիւնը իրեն կը քաշէ։ Նախորդ օրինակին ճիշդ նման է. հոն օձը կը սատկի, հոս գաղը կը չորնայ)։

— Քարին վրայ կոխէ, քարը կու պա(տ)ռի (ա՜յնչափ ուժով է աս մարդը)։

— Քարէն ջուր կու հանէ (ուժով եւ ճարպիկ է)։

Քարին հետ կու ծեծուըտի (այս կերպասը կամ հիւսուածոյն շատ դիմացկուն է)։

Բերան ունի, լեզու չունի (շատ հեզ է)։

Մար պիտի ու բերան չի պիտի (մայր պէտք է որ ամէնուն բաշխէ ուտելիքը, սակայն իրեն բաժին չպահէ)։

Օխտը տղին մարը գալը կերեր է (երբ շատեր կան պատասխանատու, գործը երեսի վրայ կը մնայ)։

Արիւնն արիւնով չին վլացներ։

Մաղմաղի կուտ կ՚ուտին (մեծ տագնապի եւ մտատանջութեան մէջ են վերահաս պատահականութեան մը հանդէպ, իբր թէ մանր կայծեր ուտէին)։

Օգը ելլես չիմ հաւտար։

Անանիկը վազեց, ես ալ վազեցի (թրթռուիկ հետեւողութիւն)։

Ո՛վ հարս ելլէ, գուն հարսնքոր։

— Քար բռնես, ոսկի դառնայ (օրհնութիւն)։

— Շէնը կ՚ուտէ, աւերը կու թքէ։

— Խենթը աղջիր չի կալլեր։

— Բարկը քացախը իր ամանը կ՚էրէ։

— Ան ուր մեծ չունի, թող երթայ մեծ կարասին հարցնէ (անհրաժեշտ է մեծի մը հետ խորհրդակցիլ, թէեւ այդ մեծը շատ իմաստուն մէկը չըլլայ)։

Գալուն (գայլին) հետ կ՚ուտէ, տիրոջն հետ կ՚աղայուի։

Դանակը իր կոթը չի քերեր։

Եզը իյնի, դանակը կու շատնայ։

Թուլթը թուլթը կունայի, կու հանի (բարի նմանողութիւն)։

Կուտը կուտին օգ է (պզտիկ փոխադարձ աջակցութիւններ օգտակար են)։

Խաչը տէրը զօրաւոր կ՚անէ։

Խենթը գովէ՛, ելէ խաղայ։

Հարսին սուգը սեղանն է։

Ձէոքը ձէոքը կու վլայ, երկու ձէոքը՝ երեսը։

Մարդն ի հալաւը, էշն ի փալանը։

Հեռուն ուխտը զօրաւոր կ՚ուլլի։

Մօտէն չին առներ թէ կամտտած է, կ՚երթան հեռուէն կու բերին, կէսը տարած է (հարսնցուի մասին է)։

Փշածդ դգալդ տի գայ։
Ինչ ուր ցանես ան տի քաղես։
Շունը շանը միսը չուտեր։
Շունն հաչելով գալ կու բերէ։
Իմ բարով, եմ բարովի ինկեր։
Երկուք չափէ, մէյ մի կըրէ։
Լաւ է հիւանդը քան զհիւանդկալը։
Սրտէ ի սիրտ ճամբայ կայ։
Աչք ունի ու տեսնել չունի։

Աչք չունիս, քնթի ծա՞կ ալ չունիս (որ այսքան ակներեւ բան մը չես կրնար իսկոյն տեսնել)։

Պատը ականջ ունի։

Աոնողը իրեք օր տի խնտայ (երբ այս աղջիկը հարս ըլլայ)։

Ջարկածը շատ է, ձգած չկայ։

Էշը պոչ մ՚ունի, ան ալ (այս ինչ բանը)։

Թանով պատըրագ կ՚ուլլի՞․ — Մենք արանք, էղաւ։

Խնտո՛ր ախշիկ, անմե՛նկ հարս։
Լուսը կ'երթայ. լուս չի տար։
Ծովը մտաւ, ցամաք դուրս ելաւ։
Ձագը կ'ելլէ մայրը կ'ուտէ։

Ձանը տեղն ու խուփն ի վրան (այս բանը մարդ պէտք է չլսէ)։

Ձեռքը բերանը կ'երթայ (աղ քիչ մը ուտելիք ունի. վիճակը քիչ մը բարւոքած է)։

Ճոնճը ոռուն կու խայնէ (խածնէ. — գծուծ մարդ է)։

Մատը բերանը դուրս ելաւ (մեկնեցաւ առանց ոեւէ բան մը շահելու այն գործէն)։

Մատը դրած տեղէն չի վերցներ (պինդ-գլուխ է)։

Մարը դնէ (անունը)՝ գելը կանչէ։

Մեռայ ու ողջըցայ (մեծ տագնապէ անցայ)։

Մէկ աչքը լայ, մէկ աչքը խնտայ՝ (դպրոց տ'երթայ, հարկ է)։

Շէն անունը աւեր քաղքին։
Ո՛ր քար վերցնես, տակէն կ'ելլէ։
Ո՛չ իրէ, ո՛չ իր տիրուն։
Ջուրն ի վար տամ, ջուրն ի վեր բնտրիմ։
Սեւ իշուն ճերմակ դանկեր։

Սոխն ու սխտորը տարի մի հարսնութիւն ին արեր։

Տես ու ուս է։

Տեղը դիւր ու բարձր կակուղ (աղէկ որ մեռաւ)։

40. Այս բարբառին չափազանցութեան ձեւերուն մէջ եւս կան շատ մը վայելուչ եւ ուժեղ բացատրութիւններ. զ. օ.

— Ծով տուն ծով էգի (աճագին ընդարձակութեամբ):

— Կթնուց (կտուց) մի տուն:

— Փարթը բերանը կու գայ:

— Մազիս գիմօվը վլացք իմ արեր:

— Օրս տարի է էղեր (սպասելով):

— Գետը լեցնես, գետը կու կօյնի (ղաւակներս այնքան շատ են):

— Մէռելը կու խնտացնէ:

— Քեղ թապախը կու դնէ կ'ուտէ (քեղմէ շատ հարուստ է):

41. Շատ յաճախադէպ են փոխաբերական բացատրութիւնները եւ ընդհանրապէս անոնց իմաստը պայծառ է: Նմանութիւնները առնուած են հանքային եւ բուսական աշխարհէն ինչպէս նաեւ կենդանեաց. զ. օ.

— Խօսը ձիուն ապիքն է, ձին անութի ժուռ կու գայ:

— Կօտիկ հաւուն պոչ կու դնէ (խծբծող է):

— Անոր առղայ չի կրնար բանեցներ:

— Իրարու միս կ'ուտին: Իրար կ'ուտին:

— Անոր թեւօվը կու թռչի:

— Ուր ուր (որ) ուտէ, հոն կու հաչէ:

— Էռէչ'քը կուտ կու ցանէ:

— Խօտի կուտ է (բթամիտ, պարզամիտ):

— Սարերուն կաքաւը մարմանդը հապս ին արեր:

— Թեպուէն թեպուռ մի լընէր (սերունդ մի թողուր)։

— Կաթդ գետինը մի կթեր։

— Աչքին փուշ է եղեր (անոր նախանձին նշաւակ)։

— Արեւս քարին վրայ է (շատ ծեր եմ)։

— Կովուն տէրը էմմէն օր մածուն չուտեր։

— Խժոռ ընկողը մախ(ա)թով կու փորին։

— Թափած եղը չի ժողուըուիր։

— Ըռատ ջուրը տեղ չի պարտըկիր։

— Ոտքին կու տայ (արջառոց նմանութեամբ)։

— Դուն վերի արտին ցորե՛նն ես։

— Իրարու հետ եղ ու մեղ (մեղր) են։

— Իրարու հետ սիրն ու բիրն են։

— Ջրերնին մէկ առու չերթար (անհամաձայն են)։

— Օնցեր ինք ըռատ առուէ, ագուգ(ա)ին ջրերն ինք մնացեր (շատ աւելի բարօրիկ էինք առենօք)։

— Ջուրը պատն ի վե՞ր տի հանես։

— Երես տուանք, աստառ կ'ուզէ։

— Մուխը կ'ելլէ, բոցը չելլեր (վիշտը չի պատմեր)։

— Մուխն ու բոցը կ'ելլէ (կը հառաչէ կ'ողբայ)։

— Պօշ (պարապ) նետեց, լեցուն բռնեց (ձկնորսի պէս)։

— Փետատի կոթ մի չեղաւ (տղան բանի չեկաւ)։

— Աչը տի դնիս (պիտի խայտառակեն)։

— Ձագը կելլէ մարը կ՚ուտէ։

— Պաղ թանիրէն տաք հաց։

— Մոկեր է (բամբասող)։

— Պոչին վրայ մի կոխեր։

— Կու քսուի (կատուի պէս)։

— Բըդերը տնկուեցան (կատուի պէս)։

— Կուտ չի տի կապէ (բոյսի նմանու-թեամբ)։

— Միջերնուն սեւ կատու է անցեր (կին մը զանոնք իրարմէ գժտեցուցեր է)։

— Սեւ օձը քոյն է մտեր (իր կինը խելքը դարձուցեր է)։

— Սալը գոռալն ի քէն սալվըա՞ն կու գոռայ։

Քանի կատու էր էղեր, մուկ մի բռնեց։

Տոնծը կոթին վրայ բերաւ։

Քինթ ու բերան է դրեր (չէնքին, եւ այլն)։

Քնթին չի դրաւ (չէ հաւնեցաւ, հոտո-տելի ծաղիկի նմանութեամբ)։

Քինթ ու պինչ կ՚անէ (անասնոց նմանու-թեամբ)։

42. Հեգնական եւ երգիծական բացա-տրութիւններն արտասովոր ուժեղութիւն ունին շատ դէպքի մէջ. զ. օ.

— (Մեղա՜յ, Տէր) Տոնծին ալ կո՛թ ես դրեր։

— Կարգն առեր է (գինովցեր է, եկե-ղեցական կարգ յանկարծ առած մարդու պէս հեղինակօրէն կը խօսի)։

— Չին հարցեր թէ դուն ալ շուն ես թէ կատու ես (զինքը բնաւ չեն մեծարած, մարդու տեղ չեն դրած)։

— Ո՛ր քարն ուր (որ) ամուր է, թող երթայ գլուխն ան քարին զարնէ (թող դիմէ իր ապաւինած մարդոցը)։

Ուռին տոնծ մի կայ, քըղ գլուխս մեծ է։

Փառքն ու պատիւը տուի (կշտամբեցի)
Օծեցի (սաստիկ յանդիմանեցի)։

Մարոնցս տունն հէռուն պիտէր, պարծենալու ալ ի՞նչ պիտէր։

Հաց ու գինի ունիս իմ սէրը դուն ես,
հաց ու գինի չունիս իմ դեւը դուն ես։

43. Առակաց եւ մանաւանդ ասացուածոց մէջ կը գտնուին այնպիսիներ ալ որոց իմաստը բացայայտ չէ։ Ասոնք երկու կարգի կրնան բաժնուիլ։ Ոմանք բանաձեւին կարճ եւ կտրուկ ըլլալէն աղօտ կը մնան, եւ ոմանք ալ յատուկ դիտումով խրթին շինուած են որպէս զի ներկայ գտնուող մանուկները չհասկնան։ Քանի մը օրինակներ երկու կարգէն եւս։

Գլուխն է փորը։ Շատ խրթին է, հանելուկի մը պէս, եւ պառաւներն անգամ կը վրիպին անոր մեկնութիւնը տալէ։ Այս խօսքը կ'ըսուի այն անձին նկատմամբ որուն խորհուրդ եւ խրատ տրուած է եւ սակայն չէ ընդունած, չէ համոզուած։ Ուրեմն գլուխն ի փորը, այսինքն թող գլուխը իր փորին դնէ (որ աւելի մեծ է քան գլուխը) եւ անոր խրատին մտիկ ընէ։

Գլուխն է տուրը: Աս ալ առեղծուածի մը պէս դժուար է, եւ կիները կը գործածեն առանց իրենք իսկ յստակօրէն հասկնալու: Սակայն խուզարկու ուշադրութեամբ մտիկ ընելով անոնց խօսակցութեանը՝ կրնանք նշմարել, խօսքին մասնաւոր պարագաներէն, թէ ինչ ըսել է: Մանկամարդ կնոջ մը պզտիկ տղան մեռեր է, ատոր վրայ կը խօսակցին, եւ երկու մեծ տիկինները մտերմօրէն կարծիք կը յայտնեն թէ դեռահաս է կինը, կրնայ նորէն յղանալ եւ մայր ըլլալ, իրեն համար շատ դիւրին է. եթէ բարձ մը չգտնէ որուն վրայ գլուխը դնէ ու պառկի, կրնայ քարի մը վրայ դնել — գլուխն ի քարը (թող դնէ):

Կախկիկ է — շալկիկ է: Մութ խօսք մը որ կը գործածուի այս մտօք թէ ան անձը որ հիմա այս բանը կը քննադատէ, կամ մեր աղջկանը կամ զաւկին համար խիստ դատողութիւն մը կ'ընէ, ինքն ալ պիտի ունենայ, իր կարգին, մեր փորձառութիւնը: Կախկիկ է (հիմա) այսինքն մանուկը ներսն է, իբր կախուած, ծածուկ եւ անտեսանելի, բայց քիչ ատենէն պիտի ծնանի ու մօրը շալակը պիտի ելլէ, եւ ամէն ոք պիտի տեսնէ զայն:

Վա՛յ ըսես — ձագ տանես: Յղի կնոջ ուղղուած բարեմաղթութիւն է. դիւրին ծննդաբերութիւն մ'ունենաս:

Հարսին սուգը սեղանն է: Հարսին մահուան համար շատ երկար սուգ չեն պահեր, տղանուն ուրիշ հարս մը կ'առնեն: Իրենց բոլոր սուգը կը

կայանայ հարսին մեռած օրը տրուելիք ընթրիքին մէջ:

Հարսն ի հորուն, տղան ի ծոցուն: Հոս ալ բաղդատութեան դրուած են հարսն ու տղան. հարսը դրսէն, ուրիշ ընտանիքէ մը կ'առնուի, դիւրին է գտնել. բայց տղան դժուարութեամբ եւ ցաւով կը ստացուի: Մէկը հորէն հանելու պէս է, դիւրին, եւ շատ կը գտնուի. միւսը՝ մօրը մարմինէն է եւ շատ թանկ է[1]:

Սէրը սուր է, արիւնը ջուր: Շատ մերձ ազգականներու միջեւ եղած ծանր գժտութեան, թշնամութեան նկատմամբ կ'ըսուի: Սէրը սուրի փոխուած է, եւ արիւնը իբր թէ ջուր եղած է, իր սիրաշունչ զօրութիւնը կորուսած է անոնց մէջ:

Իննօր լուսէն ու ճարէ աղջկէն: Աղջկան մը գեղեցկութիւնը գովելու համար կ'ըսուի: Այս խօսքին մէջ լուսնկայ բառին տեղ պարզ «լոյս» բառը դրուած է, եւ կը նշանակէ լուսնոյ գեղեցկութիւնը՝ իններորդ օրը: Աղջիկը այնքան գեղեցիկ է որքան լուսինը՝ իններորդ օրը, եւ ինչպէս բարկ արեւը, որպէս թէ անոնցմէ, իբր մօրմէ ու հօրմէ, ծնած ըլլար այս աղջիկը:

Որը հովուան, որը չոբանուան: Դիցուք թէ զաւակներ ունենալու բաղձանք կը յայտնուի, եւ բազմաթիւ զաւակաց տէր եղող մը կ'ըսէ.

---

1 «Հացն ի հորուն» ալ կը լսուի, եւ Ճանիկեան զայն իբրեւ իսկատիպ յիշած է իր գրքին մէջ. բայց սխալ է յայտնապէս, զի բաղդատութիւնը հացի եւ տղու մէջ չէ, այլ հարսի եւ տղու:

“որը հոտուն, որը կարօտուն,„ այսինքն ոմանք հոտն իսկ առնելով կը գանեն, զի շատ նեղու-թիւն կրած են տղոց ձեռքէն. ոմանք ալ կարօտը քաշելով կը նեղուին, բնաւ զաւակ ունեցած չըլլալով: Կերակուրի նմանութեամբ ըսուած է. ամենէն համադամ կերակուրին հոտէն ալ մարդ կը զզուի շատ ուտելով, մինչ անդին աղքատը անոր կարօտը կը քաշէ: Ուրիշ եւ աւելի եր-կայն խօսքով՝ “Ով կերեր աղան է առեր, ով չէ կերեր մտացն է ուղեր:„

Սէւ ջէջէր ճերմակ տանկէր: Սեւ, աղտոտ ոտ-քերով տղաքը ճերմակ, մաքուր տունը կ'աղ-տոտեն, անոր մաքրութեանը ուտիճներն են:

Մարդն է հալաւը, էշն է փալանը: Մարդ մը իր լաւ զգեստներուն մէջ շնորհքով մարդու երեւոյթ կ'առնէ. մինչեւ իսկ էշն ալ իր հա-մետովն աւելի աղուոր չե՞րեւնար:

Սալը գոռան է նէն, սալվրօն ինչ գոռայ: Սայլը, որ բեռը կը կրէ, իրաւամբ կրնայ գո-ռալ (իբր թէ դժգոհիլ), բայց սայլին վրայ նստող մա՞րդը ինչ իրաւամբ կը գանգատի երբ զինքը կրող սայլը լուռ է: Նեղութիւն կրող անձը չի գանգատիր, ու նեղութիւն տուո՞ղը կը բողոքէ:

43. Գաւառական բարբառի պատուական ու ամբիծ գոհարներուն խառնուած են քանի մը անպէտ, գռեհիկ եւ բարոյագիտօրէն ան-ճիշդ բանաձեւներ, զորս պէտք է խստիւ որոշել:

“Հողէն շատ բան չի կայ, օձը տրամով կ'ուտէ,„ եւ “Հաւը ջուր կու խմէ (յ)Աստուած

կու նայի,„ սխալ կարծիքի վրայ հիմնուած առակներ են։ Նոյնպէս է "աստղը-ցած„ բացատրութիւնը, որ դժբախտ կը նշանակէ։

Դառնալով մեր գեղեցկագիտական տեսակէտին, կը գտնենք անճաշակ յերիւրանքներ որք գեղեցիկ խօսքերու կեղծ եւ անպէտ նմանողութիւններ են, կամ տղայական ու բռնազբօսիկ նմանաձայնութիւններ, զ. օ. "Նա՛ հըռօ, նա՛ մըռօ.„ — "Հա՛ ըսէ ու կաւ քսէ.„ — "Դմակ է ու դանակ է.„ — "Գտար մարդը քաղեցիր վարդը։„

Կան նաեւ գռեհիկ եւ անշահ բացատրութիւններ, ինչպէս. "Ձիու պէս կու թըքէր,„ կ'ըսեն այն մարդուն նկատմամբ որ երբեմն հարուստ եւ գոռոզ էր ու այժմ չքաւոր է։ "Դահճեկը բերնին վրայ տոտեր է,„ կը նշանակէ շատախօս է։ "Ցուրտը խլըտին ս—ռ—ն—„ (պատճառանք) կրնայ անցնիլ, որուն տգեղութիւնը յումպէտս չեշտուած է Եւդոկեան զանազանակին մէջ՝ "Խլըտ քիթին ցուրտը մահանա։„ Եւդոկիոյ բարբառը այս առածին իմաստը ուրիշ ձեւով մ'ալ կու տայ, ինչ որ հարկաւոր չէր, եւ շատ գռեհիկ ձեւով մը որ զայն բոլորովին անյիշատակելի կ'ընէ նոյն իսկ անխառն ընկերութեան մէջ (ցռան օռուն գարու հացը մահանա)։ Ակնայ գաւառականին մէջ կան քանի մը համարձակ ձեւեր, որք թէեւ երկսեռ ընկերութեան մէջ յիշուելու չեն, սակայն եւ այնպէս, անպէտ եւ աւելորդ իմաստ մը տալու չէ որ կը ծառայեն, եւ ունին ուժեղ ու

հանճարեղ ձեւ։ Շատ յոյր եւ առոյգ կնոջ համար կ'ըսուի. “ոռ մի ոռուն կ'ելլէ, գոմէշ մի փորուն։” Իսկ շատ նուաստ ու գծուծ ագահը ան մարդն է որ “ճռնճը ոռուն կու խածնէ.” ասացուած մը որ մեր երեւակայութեան առջեւ կը պատկերացնէ մարդ մը՝ ամենէն չնչին բարիքն անգամ վայելելու վարանող, եւ որ, ճանճ մը անգամ — ու ի՞նչ կայ ճանճէն աւելի չնչին — ասդին կը դարձնէ, անդին կը դարձնէ, եւ վերջապէս անոր ալ ամենէն անարգ մասէն կը սկսի վայելել, աւելի սուղ մասերը խնայելով։

44. Միեւնոյն առածը այլեւայլ գաւառական բարբառներուն մէջ երբեմն կ'երեւնայ քիչ մը տարբեր ու իրարմէ աւելի կամ նուազ գեղեցիկ ձեւերով։ Ակնայ ու Եւդոկիոյ բարբառներուն հասարակաց եղող առակներու մէկ քանին այսպիսի զանազանութիւն կը ներկայացնեն։ Ակնցին կ'ըսէ “Մարդն ի հալաւը, էշն ի փալանը.” Եւդոկիացին՝ “Էշը փալանով, մարդը հալաւով։” Առաջինը կ'ըսէ “Էշն ի՞նչ գիտէ թէ նուշն ինչ է,” եւ կը լմնցնէ խօսքը, իմաստը ամբողջ է եւ յայտնի. Երկրորդը կ'ըսէ “Էշն ի՞նչ գիտէ նուշը, կ'երթայ կ'ուտէ փուշը։” Առաջին զանազանակը իր գեղեցիկ նմանաձայնութիւնը ունի “էշ” եւ “նուշ” բառերուն մէջ, եւ ճիշդ այդ նպատակաւ է որ “նուշ”ի տեղ “տանձ” կամ ուրիշ պտուղի անուն չէ դրած. Եւդոկեանը նուշն եւ փուշը հակադրած է, աւելորդ կցում մ'ընելով։

“Սոխ չիմ կերեր ուր (որ) սիրտս մըմռէ„ (Ա) աւելի փափուկ է քան “Սոխ չի կերայ քի բերանս հոտի„ (Ե)։ “Խենթը քուն ու բաղդն արթուն„ (Ա) աւելի խսկատիպ ձեւը կ'երեւի քան “խնքը քուն, բաղդն արթուն„ (Ե)։ “Հաստ ու բարակ մէկ գին է, վայն եկեր բարակ մանողին„ (Ա.) հարազատ ու բնիկ հայ ասացուածքի ձեւ է, մինչ “.. վայն է եկեր բարակ մանողին գլխուն„ (Ե.) տաճկերէնէ ազդուած ձեւ է։ “Երկու պինդը պատ է պառուեր (պատռեր)„ (Ա) աւելի աղուոր եւ բնական է քան “երկու պինդը պատ է ծակէր„ (Ե), որպէս թէ վերջինս լսուած ըլլար այնպիսի մէկէ մը որ առաջինը լսած բայց ճիշդ չէ կրցած յիշել։ “Իրեք օր հիւրնութիւն, պահիկ մի հոգեվարքութիւն„ (Ա), աւելի որոշ գոյներով եւ ճիշդ բացատրութիւն է քան “Քչուկ ցաւիկ, թեզով (գծ. շուտով) մահիկ„ (Ե) որ օտար բառ մ'ալ ունի։ Ակնայ գաւառականին մէջ “գլխակ„ կը նշանակէ գլխանոց, գլխարկ, գլխու ծածկոց, ինչպէս “կրծէկ„ կը նշանակը տղոց կուրծքի ծածկոյթը, կրծկալը (հացի առեն կը կապեն), ինչպէս նաեւ “դիմակ„ գրաբարը կը նշանակէ դէմքի ծածկոց. ուրեմն երբ Ակնցին կ'ըսէ.

“Եղեր է հերսիկ, կտրեր է գլխակ,
Իջեր է հերսիկ, չէ գտեր գլխակ.„

Պէտք է հասկնալ գլխարկը, եւ ոչ թէ գլուխը կտրուած։ Նոյն իմաստով է նաեւ սա

ասացուածին մէջ "քարէն գլխակ մի, ապառաժէն տնակ մի„ ուր գլխակը գլխուն բարձը կը նշանակէ, եւ ոչ թէ գլուխը: Եւդոկիոյ բարբառը բարկացող մարդուն զղջումը սապէս կը բացատրէ.

"Ելլէ հերս, կուէ գլուխ.
Իջնէ հերս, չի գտնէ գլուխ:„

Կարծեմ թէ գլխակը աւելի իսկատիպ է, զի հասարակ մահկանացուները երբ բարկանան, ոչ թէ իրենց տղոց գլուխը կը կտրեն, այլ ուրիշ նուազ պատուական բան մը:

"Տատը թոռին էգի մին է տուեր, տղան տատին կող մի խաղող չէ տուեր„ (Ա), աւելի ճիշդ ու գունեղ է քան "Մէկը մէկին էգի մը... (Ե)„:

"Մէկը չէ աղօթեր չէ աղօթեր, աղօթեր մատն աչքն է խօթեր„ (Ե) առածը Ակնայ գաւառականին մէջ չկայ, սակայն Նոր-Նախիջեւանի Հայոց առածներէն մէկը նոյնը կը ներկայացնէ աւելի որոշ եւ ուժեղ ձեւով մը. "Խաչ չի հանեցիր չի հանեցիր, մէյ մը հանեցիր, ան ալ աչքդ հանեցիր:„

"Էշը իշուն քով կապես, եա առուցը կ'առնէ եա փառուցը„ (Ա) կը թուի իսկատիպ ձեւը, իսկ "էշն իշուն քովը կապես եա վարուցը կ'առնէ, եա բարուցը„ (Ե) տեղական կամ անձնական սրբագրութեան արդիւնք կը կարծեմ: "Թուխ աչքը մօրուց պէտք է„ (Ա) առածին

«Թուխ» ածականին տեղ Եւդոկիանը «սեւ» կ'ըսէ։

«Գլորեր է պտուկը, գտեր է իր խփիկը»։ (Ե) Ակնայ անծանօթ է, ուր Թրքերէն միայն կ'ըսուի՝ «Թէնճիրէ եուվարլանմըշ, գէլթմիշ գափաղընը պուլմըշ։» Նաեւ կ'ըսեն՝ «պալըմ օլսուն, սինէկ պաղտատտան կէլիր» (մեղր թող ունենամ, ճանճը պաղտատէն կու գայ)։ Եւդոկիոյ առածներուն մէջ կը գտնեմ «դուն ճենճ ըսէ, ճանճը պաղտատէն կու գայ[1]։»

45. Գաւառական բարբառի մը գեղեցիկ խօսքերուն ամենէն պատուականներն անոնք են ուր ճշմարիտն ու գեղեցիկը միացած են եւ խտացած, անանկ որ կարճ ու կտրուկ բանաձեւ մը մեծ ճշմարտութիւն մը կը բովանդակէ։ Եւ այդ պատճառաւ է որ գոհարի կամ մարգարիտի կը նմանցնենք զայն։ Երկար կ'ըլլար ըսել — «Դրացինիդ չէն ըլլալը քեզի ալ օգուտ ունի, դրացինիդ աւեր ըլլալը քեզի ալ վնաս է,» ուստի պատգամօրէն կ'ըսէ՝ «Չէնը չէն է, աւերը դէն է։» Փոխանակ երկարօրէն ըսելու թէ փորձառու մարդու մը խրատ հարցնել անհրաժեշտ հարկաւոր է դեռահասից, այնպէս որ եթէ հայր, մայր, կեսուր չունի մէկը, երթալու անպատճառ մեծի մը հետ խորհրդակցելու է, սքանչելի կերպով կ'ըսէ «Ան որ մեծ չունի, թող երթայ մեծ կարասին հարցնէ։»

[1] Փափաքելի էր որ վստահ ըլլայինք թէ այս երկու առածները Գազանճեան էֆ. ինքը չէ թարգմանած Թրքերէնէ։

Պարզ ու բնական գեղեցկութիւն մ'ու-
նին փոխաբերութիւններն, նմանութիւնք, չա-
փազանցութեան ձեւերն։ Օրինակի համար
նկատենք մ—ղ բառին գործածութիւնները։
Մազը շատ նուրբ ու բարակ առարկայ մըն է,
ուստի անջրպետի կամ միջոցի ծայրագոյն նե-
ղութիւնը ցոյց տալու գործածուած է. «մազ
մնաց որ իյնայի,» «մազ մնաց ուր բռնէին իս,»
տեսակէտ մը որ գրաբարին մէջ ալ կը գտնենք՝
«մազապուր զերծանիլ» եւ «մազիւ չափ անջըր-
պետ» բացատրութիւններով։ Աս ալ ուրիշ
օրինակ մ'է ցոյց տալու թէ գաւառական հայ
ոճերը ո՜րքան խոր հնութիւն ունին շատ մը
օրինակներու մէջ։ Նոր գրողներէն ոմանք եր-
բեմն կ'ըսեն «մազի չափ տարակոյս չկայ» եւ
այլն, որ սխալ է, զի մազը քանակի գաղափարը
չի շօշափեր այլ անջրպետի։ Անգլիերէն կ'ըսուի
a hairbreadth escape = մազի լայնու-
թեամբ (մազապուր) պրծում. Նաեւ hair-
splitting = մազ ճեղքել, այսինքն չնչին եւ
անկօր զանազանութիւններ ընել փաստաբանութեան
մը մէջ, որուն մեր գաւառականը կ'ըսէ «մազը
ձարէն զատել։» Նաեւ մազ մը մարմինին ամէ-
նէն բարակ եւ պզտիկ անդամն է, ուստի կ'ըսուի
պատշաճօրէն «տատէն մազ մի չունի» (չը
նմանիր անոր ոչ ֆիզիքապէս եւ ոչ մանաւանդ
բարոյապէս), կամ թէ «մօրմէն մազ մի կալէ
հերիք է.» այսինքն եթէ մօրմէն մէկ հիւլէ իսկ
ժառանգած ըլլայ, ան կը բաւէ այս տղուն ամ-
բողջ էութիւնը ազնուացնելու (մայրը ա՜յնքան

գերազանց ազնուութեան տիպար մըն է)։ Իսկ երբ կ'ըսուի թէ «մազին դիմովը» այս կամ այն բանը ըրած է, հոս մազերուն անթիւ ըլլալուն նայելով կ'ըսուի։

Բնական եւ պատշաճ են նաեւ «ասեղ» բառին կիրարկումները. «Ասեղ ձգես վար չիյնիր.» «Ասղանը ծակէն Հինտուստան կու դիտին.» «Ասեղը շուք կ'անէ.» եւ այլն։ Քարն եւս ունի իր ազուոր գործածութիւնները իբրեւ ամուրի եւ դիմացկունի տիպար. «քըղ քարն ամուր է.» «քարին հետ կու ծեծուըտի (այս կերպասը).» «քարէն ջուր կու հանէ.» «քարին վրայ կոխէ քարը կու պատռի,» «քարէն կու քակի» (շատ դժուարութեամբ կը փրթի տեղէն կամ դրամը ձեռքէն). «քար սիրտ» (անգութ), «քար գլուխ» (յամառ) եւ այլն։ «Քա՞ր տ'ուտին,» կամ «քա՞ր տի կրծին» ըսել է թէ հացի, ուտելիքի պէտք ունին. «քարէն կակուղ» կը նշանակէ ոեւէ բան որ կրնայ ծամուիլ, հոգ չէ եթէ լաւ ուտելիք մը չգտնուի։ Իսկ «քար զքար կ'ուտէ» կը նշանակէ խուճապ եւ շտապում։ «Քար տնկել» արձան մը, յիշատակերտ մը կանգնել է, այսինքն յիշատակելի գործ մը կատարած ըլլալ («քար մի տնկեց Ակինը մէջ)։»

Սեւը խաւարի եւ չարի խորհրդանիշ է նկատուած, ուստի կ'ըսեն «սեւ օձը,» «սեւ կատուն,» երբ վատ անձի մը վրայ է խօսքը։ Ճերմակը լուսաւոր եւ բարի է. «Ճերմակ-երես ըլնիս» օրհնութեան ձեւ է. «սեւ-երես» յանդիմանութիւն է։

Այս ամենուն հետ եւ աւելի բարձր կարգի գեղեցկութիւն մը շատ խօսքերու մէջ կը գտնենք, այսինքն բանաստեղծական չափակցութիւն մը, կշիռ մը, քայլուածք մը ուր երկու անդամներ իրարու կը յաջորդեն ու կը պատասխանեն ինչպէս պարի մէջ: Այս չափաբերական հանգամանքը մերթ երկու բառերու եւ մերթ երկու համակարգ կամ ստորակարգ խօսքերու մէջ կը կայանայ: Քանի մը օրինակներով պարզենք այս յատկութիւնը:

“Մեր դարն ալ դիւր կ'ուլլի:„ Հոս “դար„ բառը “դիւր„ին հակադրուած է: Պարզագոյն ձեւն է:

Երկու իրարու նման պտուղներ, անասուններ կը յիշուին խօսքին իմաստը կրկնելու եւ ուժգնացնելու համար, եւ այս կ'ըլլայ բանաստեղծական չափակցութիւն մը (symétrie) պահելով, զոր օրինակ.

“Տոնծ էր նը հասաւ, խնծոր էր նը կարմրեցաւ:„ Ասոր նման է Եւդոկիոյ բարբառին աղուոր մէկ առածը. “Տանծը կոթ ունի, խնծորը քինթ ունի.„ որ կը նշանակէ “Եթէ ուզես, կրնաս թերութիւն մը վերագրել ոեւէ բանի կամ անձի:„

Շանը շապիկ կու հագցնէ, կատուին վարտիք:
Շանը շնութիւնը գիտէ, կատուին բնութիւնը:
Սեւը սարէն (կու գայ), ճերմակը ձորէն:
Եսիդ հով (լընի), էչքիդ ծով (անէծք է):

Բանաստեղծական այս համակշռութիւնը յառաջ բերելու համար յաճախ բառ մը խօսքին երկրորդ անդամին մէջ կը կրկնուի, զ. օ.

Օձուն վրայ թքնէ, օձը կու սատկի:
Գազին վրայ նստի, ճաղը կու չորնայ:
Քարին վրայ կոխէ, քարը կու պատռի:
Գետը լեցնես, ճէրը կու կոյնի:
Որ քարն որ ամուր է, թող երթայ գլխան
ան քարէն զարնէ:

Ժողովրդի հանճարեղ զաւակի յստակամիտ եւ ճաշակագէտ ողջմտութեան մէյ մէկ կոթողներ են այդ օրինակները: "Օձուն վրայ թքնէ՝ կու սատկի," "Որ քարն որ ամուր է թող երթայ գլուխն անոր զարնէ," եթէ ըսէր՝ պիտի չունենար ոչ նոյն պայծառութիւնը եւ ոչ նոյն հրապուրիչ գեղեցկութիւնն ու ոյժը:

46. Շատ հետաքրքրական բայց նաեւ շատ դժուար հարց է թէ այս հայ գեղեցկաբանութիւններն ե՞րբ ստեղծուած են: Յայտնի է թէ անոնց ամէնը չունին միեւնոյն հնութիւնը: Ոմանք նոր ժամանակաց յօրինուածք են, ոմանք վերջին դարերու, եւ այլք շատ հին դարերու: Առանց մանրակրկիտ խոյզ եւ խնդիր ընելու, կ'ուզեմ քանի մը դիտողութիւն ներկայացնել այս մասին:

Ասացուածոց եւ առածներու մէկ մասը Ակնայ մէջ յօրինուած են, զի տեղական սովորութեանց եւ աշխարհագրական կամ տեղագրական հանգամանաց եւ ընտանեկան ծանօթ անուններու հետ կապուած են: Յիշել պէտք է թէ Ակն

քաղաքը ամեն կողմէն լեռներով շրջապատուած է, եւ Եփրատի ափանց վրայ կառուցուած է:
“Արեւս քարին վրայ է„ կը նշանակէ ծեր եմ, իմ կենաց արեւը մարը մտնելու վրայ է. կ'ակնարկէ Ակնայ արեւմտեան սարը, որուն ետեւ արեւը կը մտնէ:

“Նա քարն ուր նա քարը գայ„ (չի տ'երթամ, չի տի տամ, եւ այլն), կ'ակնարկէ քաղաքին արեւելեան եւ արեւմտեան երկու բարձր սարերն, եւ ըսել կ'ուզէ թէ աւելի հնարաւոր է որ այդ երկու լեռներն իրարու գան, քան թէ ես այս բանը ընեմ:

“Քինթը Պօգուտէն ջուր կու խմէ,„ այսինքն շատ բարձրայօն եւ հպարտ է, կ'ակնարկէ քաղաքին արեւելեան լեռան մէջքին այն մասն ուր Պօգուտ անուն աղբիւր մը կայ:

“Պէռենց տնէն Վառենց տունը խնամի՞ ես եկեր.„ ինչո՞ւ այդքան փափկօրէն կը վարուիս, նազ կ'անես: Ակնայ երկու երեւելի ընտանիքներու անուններն են Պէռենք եւ Վառենք (որ Արփիարենք ալ կը կոչուի):

“Մանէ, մանէ, Ման խաթուն, մանը կ'անէ քեզ խաթուն.„ ջահ կամ ճախրակի վրայ բամբակը թելի վերածելը գրեթէ ամեն Ակնցի կնոջ մէկ գործն էր, եւ տնաշինութեան ապացոյց կը նկատուէր, ոչ թէ չքաւորութեան:

“Թութը թութը կու նայի, կու հասնի:„ Թէեւ Արաբկիր եւ ուրիշ շատ տեղեր թթենին ծանօթ է, Ակն կը համարուի անոր թագաւո-

րութիւնը, զի անոր պարտէզներն լեցուն են թթենիի զանազան տեսակներով:

“Եղ ու մեղր ին իրարու հետ„ (շատ սիրով,) — “Սիրն ու բիրն ին իրարու հետ„ (շատ հակառակ,) — “Անանիկը վազեց ես ալ վազեցի,„ ձեւաբանութիւններ են որք Ակնայ շատ ընտանի կերակուրներու, խաղերու եւ ծանօթ անուններու վրայէն շինուած են: Կան ուրիշ խօսքեր ալ որք Ակն յօրինուած ըլլալու երեւոյթ ունին, ինչպէս “Մար պիտի ու բերան չի պիտի,„ “Խնտո՛ր աղջիկ, անե՛նկ հարս.„ “Լուսը կ'երթայ, լուս չի տար:„

Առածներէն ոմանց մէջ թրքերէն բառի մը ներկայութիւնը կը բաւէ ցոյց տալու, ընդհանրապէս, թէ շատ հին դարերու մէջ չեն յօրինուած, զ. օ. “Ե՛ս աղն է պակաս, է՛ս մաղը.„ “մարդն ի հալաւը, էշն ի ճուլունը.„ “Քեզ բողոխը կու գնէ կ'ուտէ.„ “Սարերուն կաքաւը մարմանդը հուպ ին արեր:„ Գիտենք, սակայն, թէ կրնայ հին հայ առածի մը մէկ բառը թրքերէնի փոխուած ըլլալ նոր ժամանակներուս ընթացքին, ինչպէս որ ուրիշ շատ առածներու մէջ հայերէնի նոր քերականական ձեւեր հիներուն տեղ գրաւած են:

Բառերու, ասացուածներու շատ հին ձեւեր խօսքին վաղնջականութեանը կնիքը կրնան համարուիլ: “Հող ու մախիր եղաւ„ Ակնայ ընտել ասացուածներէն է, որ կը նշանակէ փճացաւ, աւերեցաւ, չիք եղաւ: Թէ այս ասացուածը նոր ժամանակաց կամ միջին դարուց մէջ ծագած չէ,

յայտնի է անկէ որ մեր ոսկեղէնիկ հին մատենագրութեան մէջ ալ կայ նոյնը, «հող եւ մոխիր ելեն.» եւ որովհետեւ մեր գաւառացի ժողովուրդը իր խօսքի ձեւերը գրքերէ չառներ, կը հետեւի թէ մեր հին մատենագիրը ժողովուրդէն առած է այդ ձեւը, եւ թէ ուրեմն անիկա նախապատմական դարերէ ի վեր գոյութիւն ունեցած է։ Ասոր նման է նաեւ «մազ մնաց որ» ասացուածը, «քիչ մնաց որ» «սակաւ մի եւս եւ» նշանակութեամբ. կրնայինք համարիլ թէ նոր ժամանակաց մէջ շինուած ձեւ մըն է, եթէ մեր հին մատենագրութիւնը Ե դարուն մէջ իսկ «մազապուր լինել» եւ այլն բառը չըլլար։ Ուրեմն Հայք, ինչպէս եւ ուրիշ ժողովուրդներ, շատ հին դարերու մէջ մազը ամենաանձուկ անջրպետի նշանակութեամբ գործածած են։ Կարի վաղնջական ըլլալու է նաեւ «կուտ կուտ ու ցուր ցուր անել» ասացուածը, զի «ցուր»ը, որ «ցիր» (ցրիւ) արմատին ուրիշ մէկ ձեւն է, վկայ է անոր նախապատմական հնութեանը. պատմական ժամանակաց մէջ արմատի նոր ձեւեր չեն ստեղծուիր։ Ամենահին ծագում՝ ունեցող խօսքերուն կարգը կրնան դրուիլ սապիսի բանաձեւներ — «Տես ու ուս է.» — «Եւը ձեւը չգիտէ.» — «Որը հոտուն որը կարօտուն.» — «Սէրը սուր է, արիւնը ջուր.» — «Ուչ իր՛ է, ուչ իր տիրուն.» — «Կուտը կուտին օգ է.» — «Շէնը շէն է, աւերը զէն է.» — «Մար զմանուկ կ՚ուտէ։» Ի հարկէ այսպիսի խօսքերն ալ քիչ կամ շատ քերականական ձեւի եղանակաւորումներ կրած են

դարերու մէջէն անցնելով. օրինակի համար "մայր զմանուկ ուտէ" ձեւէ փոխուած կ'ըլլայ տակաւ "մար զմանուկ կ'ուտէ"ի: Բաւական հնութիւն ունենալու են նաեւ "լաւ է հիւանդը քան զհիւանդկալը", "Չէ խաղցեր կարմիրակ, խաղցեր է կշտափորակ", եւ նման բանաձեւեր:

"Խաչը Տէրը զօրաւոր կ'անէ". — "Սրտին սիրածը, եկեղեցու պսակածը," — "Թանով պատարագ կ'ուլլի՞." — "Ան շանը ան շարականը շատ է," եւ այլ նմանօրինակ խօսքեր որք քրիստոնէական եկեղեցւոյ վերաբերեալ յիշատակումներ կը պարունակեն, առաջին կարգի հնութիւն չունին, եւ ոմանք կրնան վերջնագոյն դարերու մէջ յօրինուած ըլլալ:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Ակնայ Բարբառին Բանաստեղծութիւնները:

47. Նախորդ գլխուն մէջ ներկայացուած բանաձեւները, մանաւանդ առածները, լուրջ եւ հրամայական շեշտ մ'ունին: Փորձառութեան, հասուն դատողութեան բիւրեղացումներ են անոնք, գեղեցիկ եւ փայլուն բայց ցուրտ: "Պատուեա՛ զհայր քո եւ զմայր" պատուիրանին նման է "խելօք կեցի՛ր ուր շատ ապրիս"ը: Սակայն երբ ծերունին, դեռահասի մը բարի եւ առաքինական մէկ արարքին վրայ ուրախացած, յուզուած, "ապրի՛ս" կ'ըսէ, խանդաղատանքի եւ օրհնութեան միավանկ երգ մը հնչեցուցած կ'ըլլայ: Հոս զգացում է որ կը բարբառի, եւ

օրհնութեան, ինչպէս անէծքի, ցաւակցութեան ինչպէս խնդակցութեան զգացուած արտայայտութիւններն ոչ միայն գեղեցիկ են այլ եւ եռանդուն, երբեմն հրաշէկ: Այսպիսի ասացուածներ, չափեալ ըլլան թէ արձակ, բառէ մը միայն բաղկանան թէ տողէ մը, բանաստեղծական հանգամանք ունին, եւ ես անոնք օղակը կը համարիմ արձակին ու չափեալ բանաստեղծութեան միջեւ: Այս նկատումով է որ, Ակնայ ժողովրդական քերթուածներուն անցնելէ առաջ, կ'ուզեմ բանաստեղծութեան այդ նախածիները. սկզբնական բողբոջները ներկայացնել:

48. Մեծերը դեռահասները կ'օրհնեն սա բանաձեւներով:

“Ապրի՛ս”: “Շա՛տ ապրիս”: Ասիկա է ամենէն սովորական բանաձեւը եւ շատ պարագաներու մէջ կը գործածուի: Մեծերը ասիկա կ'ըսեն իրենց ձեռքը համբուրողին, իրենց ջուր տուողին, իրենց զգեստը հագցնողին, իրենց ոեւէ ծառայութիւն կամ սպաս մատուցանող պզտիկներուն: Եւրոպացիք “շնորհակալ եմ” կ'ըսեն այսպիսի առիթներով: “Ապրի՛ս” կը նշանակէ նաեւ „bravo!“ եւ “աֆէրի՛մ”: Կրնայ ըլլալ որ “աֆէրիմ” ու “ապրիս” նոյն սկզբնական ձայնին եղանակաւորումներն են: Եթէ դեռահասը ոեւէ գովելի գործ ընէ, աղքատին ողորմի, դասընկերին դասը սորվեցնէ, կոյրին առաջնորդէ, “ապրիս” կ'ըսեն անոր ծերերը:

“Ապրիս”ին միտքը արտայայտող ուրիշ բացատրութիւններ եւս կան, որք մասնաւոր առիթներով կը գործածուին։

“Ո՛ղջ մնաս։”
“Երկան-արե՛ւ ըլնիս։”
“Արեւտ կանա՛չ։”
“Ճերմակ մօրո՛ւք ըլնիս։”
“Աշխըրքի պարծօ՛նք ըլնիս։”
“Հարզի (հազարի) պէտէ՛լ ըլնիս։”
“Խե՛րա տեսնենք։”
“Մէկ ճղէն հազար տերեւէ՛ն ըլնիս։”
“Իստակ-բէխդ ըլնիս։” (Կոյս աղջկանց կ'ըսեն։)

49. Հացկերոյթի առիթով հետեւեալ բարեմաղթութիւնները կ'ըլլան իբրեւ շնորհակալութեան արտայայտութիւն։

“Շէ՛ն մնաք։” “Շէ՛ն կեցէք։” “Աստուած շէ՛ն պահէ։” “Շէն եւ պայծա՛ռ մնաք։”

“Շէն” բառով այս շնորհակալութեան եւ մաղթանքի ձեւը ամենէն սովորականն է ու կը թուի ըլլալ ամենէն վաղնջականն ու հայացին։ “Շինել” բային արմատն է, այդ բառին նախնական առումովը, եւ է հակադիրն “աւեր”ի, ինչպէս կ'երեւի “տնաշէն” եւ “տնաւեր” ածականներէն։ Հայերէն ոճ է թրքերէն “շէն օլասըն” ձեւը։

Այս “շէն մնաք” ոճին համապատասխանող ուրիշ ձեւեր ալ կան որք այլեւայլ առթիւ կը գործածուին։

“Սեղաննիդ դրմա՛ն մնայ։„

“Աստուած վաստկուորին բանին գործին աջողութիւն տայ։„

“Աստուած քէտէրսուզ (անփնաս, անվիշտ) պահէ։„

“...ը սիլայ գայ ուր աչքի լուս գանք։„

“Անո՛ւշ։„ “Անուշ ըլնի։„ Այսպէս կ'ըսեն ջուր, գինի եւայլն խմողին։ Նաեւ կերակուրը աւարտելէն վերջ շնորհակալութիւն յայտնող հիւրին, իբրեւ պատասխան կ'ըսէ տանուտէրը՝ “Անո՛ւշ„ կամ “բարո՛վ եկաք,„ կամ “շա՛տ գաք (յ)ուրախութեան։„

“Աստուած պակաս չանէ.„ Այս եւս հիւրին կողմէն մաղթանք է առ հիւրընկալն։

“Մարսակա՛ն„ կ'ըսեն կերակուրէն վերջ լուացուողին։ Եւ սա պատասխան տալով կ'ըսէ. “Հաւսարտկա՛ն։„

“Ձա(յ)նտ անսպա՛ռ,„ մաղթանքը կ'ուղղուի երգողին։

50. Մկրտութեան կամ ծնունդի, անուան տարեդարձի կամ տօնի, եւ պսակի առիթներով կ'ըլլան հետեւեալ բարեմաղթութիւնները։

“Աչքդ լո՛ւս,„ “Աչքերնիդ լո՛ւս.„ Ասոր պատասխան կը տրուի “լուսո՛վ կեցի,„ “լուսով կեցիք։„

Ասիկա է խնդակցութիւն արտայայտելու ամենէն սովորական ձեւը։

Կ'ըսուի նաեւ։

“Շնորհաւո՛ր ըլնի,„ ակնարկելով մկրտութեան, պսակի, եւայլն։

“Ո՜ղջ մնայ:”

“Խէ՛րը տեսնէք:”

“Հօրով մօրով մեծնա՜յ:”

“Աստուած մանչե՛ր ալ պարգեւէ,” (երբ, ծնածը աղջիկ է:)

“Թագն ու պսա՜կը համբուրեք:”

“Միապսակի՛ ծերանաք:” Նորապսակ ամոլքին կ'ուղղուի այս մաղթանքը:

“Տաւօսը ձերիններուն գլո՛ւխը,” կամ խօսքը մասնաւորելով՝ “տաւօսը Արշալոյսին գլո՛ւխը լընի:” Այսպէս կ'ըսեն Նորապսակ զոյգին հայրը, մայրը, մեծերը՝ ի պատասխան իրենց ուղղուած բարեմաղթութեանց:

Իսկ “բոլո՛ր մնաք,” մաղթանքը կ'ուղղուի ամբողջ ընտանիքին, մանաւանդ խոշոր, քանի մը եղբայրներէ բաղկացած ընտանիքին, եւ կը նշանակէ “ամբողջ,” “անխոռ,” մնաք, “միասին եւ անբաժան,” ապրիք:

51. Ճամբորդ ուղարկելու առթիւ կը լսուին հետեւեալ բարեմաղթութիւնները:

“Աստուած բարի ճամբայ տայ:”

“Աստուած արեւուտ պահապան:”

“Ջուրն երթաս կանաչ դառնաս:”

“Ոտկունքդ քարը չի զարնես:”

“Երթաս բարով, գաս բարով:”

“Քար բռնես, ոսկի դառնայ:”

“Ես քեզ տեսնիմ, դուն հազար բարի:”

52. Աղաչանքի ձեւեր:

“Արեւտ ուր կու սիրես:”

“Տղոցտ արեւո՜ւն.„ — “Ջաւկիտ ա-րեւո՜ւն։„

“Աստուած ուր կու սիրես։„

“Տատիդ Հոգո՜ւն։„

“Վասն Աստըծու սիրո՜ւն թող ըլնի։„

“Խաթե՛րս հըմար։„

“Մեղք է։„ — “Մեղկունք է։„

“Ես ալ մեղք իմ։„

“Ըս(տ)ուած մէկիդ փոխարէն հազար տայ։„

“Վարձքդ Աստըծու առնես։„

53. Անէծքի եւ կշտամբանքի ձեւեր։

Չի՛ք ըլնիս։

Չիլլիս ու չի կատարիս։

Արեւտ հո՛ղը դնիմ։

Չորնա՛յ ձէռքդ։ — Չորնա՛ս։

Կոնծիս։ — Կոնծի՛ ձէռքտ։

Չիքն իյնիս, մուրը գրուիս։

Վեր չելլե՛ս։

Վերնա՛ս։

Հո՛ղը դնիմ։

Մախիրտ հողը տանի՛։

Օսնի՛ք (անցնի՛ք)։

Կրա՛կ թափի վրատ։

Երկնաւորէն գննես։

Փաթթուրկի՛ս։ — Պապնծի՛ս,

Եռոտու չիյնի՛ս։

Տուն չիյնի՛ս։

Սըւկի հունա չիյնի՛ս։

Աճաղկոտո՛ր սափուխս։

Ծակծկե՛ս։ — Ծակտիտ ո՛րդ լցուի։

Շան-սատա՛կ ըլլես։

Գրողը տանի։

Արեւը քո՛ր նայիս։

Մութն ու մշառը վրա՛տ գայ։

Վա՜յն ի վրա՛տ։ — Վայն ի վրա՛տ գա՜յ։

Մահն ի քե՛զ։ — Մահ ի քե՛զ ըլլէ՛։

Երեսի՛ մուր։ — Երեսի՛ աղտ։ — Խա՛ղք ըլնիս։

Անէծքի տարակայ եղող անձը, վշտացած ու զայրացած, կը պատասխանէ երբեմն։

"Բերնէտ ելլէ, ծոցտ ի վա՛ր թափի։"

54. Երգում ձեւերն են "Խա՛չ.", — "Հաղո՛րդ.", "Մէրոնը խռո՛վ կենայ թը ուր ես...։"

Երգումի հնագոյն ձեւը որ Նախաքրիստոնէական դարերէն հասած է, եւ զոր ես ի մանկութեան լսած եմ Ր ականջովս, է՝ "Արե՛ւ"։

55. Գգուանքի եւ փաղաքշանաց ձեւերն են։

Հոգի՛ս. — Աչքիս լո՛ւսը — Անո՛ւշս։ — Անուշի՛կս (գգուանք)։ Եթէ հիւանդ է մանուկը, կ'ըսեն — Էոջի՛գ մեռնիմ. — Եասսիր (էսէր, գերի) ըլնիմ։

Ուշադրութեան արժանի է փաղաքշական եւ գգուանաց ձեւերու սակաւութիւնը տըն-թեր օրհնութեանց եւ անէծքներու առատութեան։ Ակնայ մէջ դեռահաս մայրերը երբեք չեն համարձակիր իրենց մանուկները սիրել ու գգուել ի ներկայութեան ընտանիքին ուրիշ անդամներուն։ Մեծ հայրերն ու մայրերն ալ

շատ բան չեն ըսեր այդ տեսակէն։ Ընկերային զարգացման աւելի փափկացած ու աւելի ազատ փուլերու մէջ է որ գգուանքի ու փաղաքշանքի արտայայտութիւններն կը բազմանան։

56. Մանկական Նորափթիթ հասակին մէջ կան մասնաւոր դէպքեր ու պարագաներ որոց համար յատուկ խօսքեր բանաձեւուած են, եւ հոս է որ արձակէն դէպ ի չափեալ բանաստեղծութիւն անցքը տեղի կ՚ունենայ։

Նորածին երախան ամէն օր կը լոգցնեն քառասուն օր, եւ իւրաքանչիւր լոգանքի աւարտմանէն վերջ՝ անոր այլեւայլ անդամներն ու զգայարանքը շօշափելով մաղթանք մը կ՚ըսեն. Նախ ամբողջ մարմինը թոթվելով կ՚ըսեն.

Թոթուէ՜ ջրի՜կ,
Ծողուէ՜ մսիկ,
Եւ ապա կը շարունակեն —
Կամար-ընքուի ըլնիս.
Սրկան-թարթինչ ըլնիս.
Շահէն-աչուի ըլնիս.
Պզտիկ-քինթ ըլնիս.
Պզտիկ-բերան ըլնիս։

Առաջին տարուան ընթացքին զերախան խնդացնելու եւ զբօսցնելու համար կը դպչին մատի ծայրով անոր ճակատին, քթին, վերի շրթունքին, եւ բերնին՝ ըսելով —

Հուսա եղիկ,
Հուսա մեռղիկ,

Հուսա փաչէ,
Հուսա ուտէ։

Երբ օրօրոցէն կը հանեն երախան, զուարթ ու այտերը կարմրած, կը համբուրեն ըսելով —

Ուշիկ, ուշիկ, պագտ անուշիկ,
Կարմրած ես, կլոր թշիկ։

Երբ եօթներորդ տարիէն սկսեալ կաթնակռաները թափին հետզհետէ, մանուկը տանիքը կ'ելլէ եւ ինկած ակռան հեռուն կը նետէ երեք անգամ կրկնելով —

Իշո՛ւկ, գնա՛, գառնո՛ւկ, եկո՛ւ։

Պզտիկ մանուկները, մանչ եւ աղջիկ, կը սիրեն “խնամուկունը„ խաղալ, այսինքն չափահասներուն խնամիական մեծարանքներն իրարու ընել։ Կ'ախորժին նաեւ մեծերուն պէս զբաղած եւ գործի վրայ ըլլալու ձեւերն ընել։ Մանուկ մը իր ընկերին այսպէս կ'ըսէ, զոր օրինակ, —

Հէքիաթ, հէքիաթ, թէք մի գտայ,
Գնացի էգին, վէգ մի գտայ,
Փորեցի մէջը մտայ,
Հարսնիք արի, ինչո՞ւ չեկիր։

Եւ խաղընկերը կը պատասխանէ (իբրեւ տանտիկին)։

— Մէռղը կ'անէի։
— Մէկալ օ՞րը ինչու չեկիր։
— Սրբուածք կ'անէի։

— Մէկա՞լ օրը ինչու չեկիր։

— Գլուխս կու ցաւէր (կամ՝ հիւանդ էի)։

Որովհետեւ երեք օր կը տեւէ հարսնիքը, մանուկը պարտաւոր է երեք պատրուակ գտնել ինքզինքը չքմեղելու համար։

57. Ակնայ ժողովրդական բանաստեղծութիւնը հինգ խոշոր նիւթերու շուրջ յօրինուած է։ 1. Մանուկները քնացնելու համար օրօրի երգեր. 2. սիրահարական երգեր. 3. Հարսանեկան երգեր. 4. Պանդխտութեան երգեր եւ 5. Ողբեր կամ “լաց„ Ամենուն մէջ ալ Սէրն է որ կը բարբառի։

Նմոյշը տեսնենք նախ օրօրի երգերուն։ Հոն մայրական սէրը կ'երգէ, ու մայրական սէրը, թէեւ սիրահարականին աղմուկն ու խանդը չունի, է սակայն սէրերու ամենէն ազնիւը, խորինը, ստեղծագործողն ու աստուածայինը։ Այր մարդուն հզօրագոյն սէրը առ կինն է, իսկ կնոջ ուժգնագոյն սէրը առ զաւակն է եւ ոչ առ այրն։ Այրը կը հովանանայ իր կնոջ վրայ, եւ կինը, իբրեւ մայր, կը հովանանայ իր զաւակաց վրայ։ Օրօրի երգը մարմնացումն է մայրական սրտին ամենէն ուժեղ եւ անձնուէր զգացումներուն. ու երբ անոր շրթունքէն կը լսենք այդ երգը, այն ծայրագոյն մեղմութեամբ եւ անուշութեամբ հնչող սէրը, կը զգանք թէ արարչութեան սրտին ամենէն փափուկ թելն է որ կը թրթռայ, ու կը հմայուինք։ Երգէ՛, հրեշտակ երգէ՛ որ լսենք քու մայրական սրտին գողտր ու հանճարեղ արտայայտութիւնը։

1. Օր օր օր օր. Հայրիկտ ապրի,
Հայրիկտ ապրի՜, մայրիկտ արեւի.
Արեւը քու տնակը ցաթէ,
Շարվեխը քու մարիկտ առնէ:

2. Ազուոր ես, չունիս խալատ,
Քու էմմէն տեղտ է պէխալատ.
Մինակ մէկ խալատ մ'ունիս,
Քուն չունիս ւ'արթուն կու կենաս:

3. Ազուոր ես ոտքերտ ի վեր,
Երթամ ո՞վ բերիմ խաղընկեր.
Երթամ լուսնկան բերիմ,
Լուսուն աստղը խաղընկեր:

4. Օր օր օր օր աննման,
Աննման ու չիկայ նման.
Ուշ մարն է բերեր նման,
Ուշ արեւն ուշ լուսնկան:

5. Կարմիր վարդ ու լան տերեւ
Բացուեր ես մեր տանն ի վերեւ.
Քանի կայ պաղչան տերեւ
Անքան կ'ուզիմ քեզ արեւ:

6. Ծոցիկս ի պարտէզ տ'անիմ,
Քեզ մէջը մորճիկ տի տնկիմ.
Աչքերս ալ աղբիր տ'անիմ,
Ուներովս քեզ տի ջրիմ:

7. Պիւլպիւլը պաղչան է իջեր,
Վարդենուն թփիկն է թառեր.
Անուշ մէնէմշին հոտուն
Աղուորիս քնիկն է տարեր:

8. Օր օր օր օր, եղներն ին եկեր,
Եղներն ին եկեր լէռնէն ին իջեր.
Քեզ ալ անուշ քնիկ ին բերեր,
Բերեր քու ծով ծով աչերտ ին լցեր:

9. Օր օր օր օր կապիմ կախ օրան,
Ծառէ ի ծառ շուքերն ի վրան.
Ծառ — շքեր վրայ եկէք,
Շուք արէք աղուորիս վրան:

10. Օր օր օր օր օրտ շատնայ,
Օրտ շատնայ տարիտ մեծանայ.
Տարեկտ հազար տարու մտենայ,
Անձիկտ հազար բարու սիրանայ:

11. Դուն ապրիս հօրով մօրով,
Հաց նստիս հուխտակ ազբարով.
Ապրիս դուն հօրով մօրով,
Ու լցուի սրտիկտ արեւով:

12. Սրտիկտ արեւով լցուի,
Մեր դռներն կարմիր խնձորով.
Ո՛վ օնի վարդէտ առնէ,
Ո՛վ դառնայ կարմիր խնձորէտ:

13. Օր օր օր օր, քներ ես,
Ծածկեր իմ քրտներ ես.
Շալ լաթիկտ դան տանիմ,
Վարդի նման բացուեր ես։

14. Պառկէ ւ՚ անուշ քուն էղի,
Մինչուկ գայ լուսն առաւօտուն,
Լուսնայ բարի լուսը գայ,
Պիւլպիւլս ալ ելլէ քնուն։

15. Պիւլպիւլս ալ ելլէ քնուն,
Կէսն է քուն կէսն է արթուն.
Քնանաս .քնիկտ անուշ,
Արթննաս երազտ ի բարին։

Երբ երախան երկար ատեն լայ ու չքնա-
նայ, յոգնած մայրիկը կ՚երգէ.

Քեզի քարէն մարիկ մի պիտէր,
Ուր պղնծէն ձանիկ մի կալլէր։

58. Սիրահարական բանաստեղծութիւն-
ներն նշանաւոր են ուժեղ եւ յանդուգն բացա-
արութիւններով, եւ հիանալի խկատիպու-
թեամբ։

Ահաւասիկ աղջկան մը տարօրինակ փոր-
ձառութիւնը.

Բարի լուսուն դուրս ելայ,
Ես աղուոր կտրիճ մի տեսայ.
Աղուոր կտրիճ մի տեսայ,
Զարկաւ իմ երեսս արունեց։

Մարկին ալ հարցմունք արաւ,
— Ատ երեստ ո՞վ արունեց:
— Ես ասօր պաղչան իջայ,
Վարդենուն փշիկն արունեց:
— Չորնա՛յ ան վարդին փուշը,
Ուր լուս երեստ չարունէ:
— Մ'աներ, մ'անիծեր, մա՛րիկ,
Մէկ աղուոր կտրիճ մի պագաւ.
Պագաւ թը առնէ մուրատ,
Կ'անիծես, կ'ըլլէ պէմուրատ:

Հետեւեալը կը նկարագրէ երիտասարդաց ու աղջկանց հանդիպումը աղբիւրին մօտ: "Թող խմինք ու թող մեռնինք,ը հզօր է:

Աղբիր մի Մգրայ լէռը,
Ջուրն ուռուն տակը կու վազէ.
Փողակն արծըլթէն դրին,
Ջուրն ոսկուն թասը կու վազէ:
Երկու թուխ, աղուոր աղջիկ
Նօշըպօշն (ըմպան) ի ջուրն ին եկեր.
Երկու բէհլիվան կտրիճ
Ձին հեծեր ու սէյր ին ելեր:
— Աղջի՛կ, աղբօրտ արեւուն
Նօշըպէտ պտիկ մի ջուր տուր,
— Ջուրս տաք է, չէ պաղեր,
Մեր սիրուն շատ մարդ է մեռեր:
— Թող խմինք ու թող մեռնենք,
Հաշուիմ թը մարս չէ բերեր:

Հետեւեալ կտորին մէջ սիրահարը քիչ մը աւելի համարձակ վարուած է.

Խմեր իմ ու չիմ գինով,

Ես կ՚երիմ ու չիմ կարօտով:
Հագեր իմ սիրու շապիկ,
Աղուորին դուռը կայնելու:
Աղուոր մ՚ալ ներսէն ի դուրս,
Ծոցն ի լի կարմիր խնձորով.
Ըսի թէ հատ մի առնիմ,
Թունտ ելաւ, թուխ աչքն ի լալու.
Լացաւ ու լալով ըսաւ
— Եա՛ր, զիս խաղք արիր ցորեկով.
Բռնեցիր զօրով ճօրով
Պագ մ՚առիր հազար նազերով:
— Ան մէկ ցորեկուան պագը
Ուր կ՚ա(ր)ժէ հազար գիշերուան:

Աւասիկ կտոր մը ուր սէրը հրաշէկ է.

Մարդն ուր սիրու տէր լընի,
Անոր ալ ճարակ չի լընի.
Թող երթան գերեզման բանան,
Թող մտնէ ի մէջ կենդանի.
Ի մէջ սրտին բաց թողուն,
Ուր ելլէ բոցն ծիրանի.
Օսնող դարձող թող ըսին
«Սիրու տէր մարդ մի կու այրի:»

Արուեստ եւ խորհուրդ աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ են սա գեղեցիկ կտորին մէջ, ուր խօսքը լուսինին ուղղուած է.

Կարմիր կապաւոր աղուոր,
Վար իջի, գօտեկ մի կապիմ.
Կապիմ ալ նը թուլ կապիմ,
Ուր (որպէս զի) հովերը տանի բերէ:

Հա՜յ, տա՛ր ու բե՛ր, տա՛ր ու բե՛ր,
Գեշը տար, ՚ւ՚աղուորը բեր։
— Ես ուշ գիշուն տանողն իմ,
Ուշ աղուոր կու տան տար ու բեր։
Մէկ աղուորին տասը գէշ
Ես կու տամ, աղուոր մ՚առ ու բեր։
Աղուորն արեգակ նման
Սար ու ձոր հաւսար կու ծագէ։
Ան գէշն ի գշկուր նման
Ախոռին պատերն է կողած։
Աղուոր մի գիշուն ծոցը
Կու թապլի, քունը չի տանիր․
Ան գէշն ալ խայալ կ՚անէ
Ի՛ր սիրուն քունը չի տանիր,
Գիշուն տէրն արեւ չունի,
Աղուորին գիշերն է ցորեկ։
Գէշը գիշերով երթայ,
Աղուորէն մազիկ չի խոռի։

59. Մանկիկը օրեցինք․ երիտասարդք երգեցին իրենց սէրը, հիմա տեսնենք անոնց ամուսնութիւնը։ Հարսնիքը կեանքի ամենէն երջանիկ առիթն է։ Պսակուողները կը զգան յանկարծական փոխակերպութիւնը իրենց կենցաղին, որ հասարակ մահկանացուին համար բովանդակ կեանքին ամենէն նշանաւոր փորձառութիւնն է։ Բոլոր հարսներուն համար եւս հարսնիքը գերազանցապէս ուրախ եւ զուարթ դէպքն է։ Ակնայ մէջ մանաւանդ հարսնիքը այն առիթն է ուր կեանքը իր ամենէն խնդագին ու գեղեցիկ զեղումները կ՚ունենայ։ Հարսնիքը իսկապէս կնիկներուն

գործն է, եւ բազմազբաղ երկար պատրաստութիւններու գործ, մանաւանդ աղջկան կողմին համար։ Շատ ժամանակ կու տան աղջկան օժիտը հանդերձելու։ Մօր մը համար հաճելի զբաղում մը, բայց աղջկան մօրն ուրախութիւնը անխառն չէ։ Նոյնպէս է նաեւ աղջկան զգացումը, — ուրախութեան եւ տրտմութեան խառնուրդ մը։ Հարսնիքին կեդրոնական դէմքն է հարսը, եւ շատ պատշաճօրէն “Հարսանիք„ բառը անոր անունէն շինուած է։

Դժուար բան է, մանաւանդ երբ աղջիկը վաղահաս կ'ամուսնացնեն, ինչպէս էր սովորութիւնը յԱկն այդ մատաղատի էակին համար փոխել միջավայրը, եւ երթալ ուրիշ ընտանիքի մը մէջ ապրիլ անմռունչ հնազանդութեան կեանք մը։ Անիկա “անխօս„ կը մնար իր տագերտացը, տալուըտացը, եւ կեսրոջը, իսկ պարընդատին՝ յաճախ ցկեանս։ Հարսանեաց բազմազան ու մանրախնամ արարուածները աւելի եւս կը սաստկացնեն աղջկան տխուր զգացումները։ Հարսանեկան երգերը՝ մեծ մասամբ անոր վրայ յօրինուած են։ Այս բանաստեղծութիւններուն վայելչութիւնն ու զօրութիւնը գնահատելու համար լաւ է գաղափար մը ունենալ հարսնիքի այլեւայլ արարուածներուն վրայ։

Աղջկան համար ամենէն տխուր վայրկեանը կը հասնի պսակէն առաջ։ Ահա այդ վայրկեանը։ Պսակին նախորդ օրը (կիրակի) տղուն կողմէն խնամի կ'երթան հարսնցուին տունը, եւ այդ առթիւ է որ աղջիկը իրենց տղուն կ'առնեն, ա-

մուսնութիւնը կը կնքեն, թէեւ յաջորդ առաւօտուն է որ եկեղեցւոյ պսակովը անիկա կրօնական նուիրագործումը կ'ընդունի։ Այս կէտը կ'ուզեմ պատմել, վասն զի վաղնջականութեան ամէն երաշխիք ունի, այսինքն հեթանոսական դարերէ աւանդ մը ըլլալու դրոշմը. Թէեւ Ակնցիներէն ոմանք, այր մարդիկը, անոր անգէտ են[1], զի արարողութիւնը տեղի կ'ունենայ կանանց անխառն ընկերութեան մէջ։ Յանուն փեսային ընծայուած ձեռք մը զգեստը առանձին սենեակի մը մէջ աղջկան հագցնելէ վերջ, կը բերեն զինքը այն սենեակը ուր խնամիները հաւաքուած են։ Սենեակը մտնելու պահուն խնամիներ երգ մը կ'երգեն (“Աղջիկ, քու հագածը ալ է։„) Ու հոս է որ իմ ակնարկած հայկական արարուածը կը կատարեն։ Աղջկան մօտիկ ազգականներէն տիկին մը, զոր օրինակ մօրաքոյրը, մօր դերը կը կատարէ, (զի մայրը ինքը չափազանց պիտի յուզուէր ու լար եթէ անձամբ ատիկա ընէր), իրարու վրայ դրուած երկու բարձերու վրայ նստելով. իսկ աղջիկը կու գայ, առաջնորդուելով՝ ինչպէս միշտ, անոր առջեւ կը նստի եւ գլուխը անոր գիրկը կը դնէ, իբրեւ թէ անոր կ'ապաստանի, որպէս զի չթողու որ զինքը առնեն տանին մօրը տունէն իբրեւ հարս։ Տիկիններէն մէկը կու գայ աղջիկը զատել մօրմէն, երկու թեւերէն բռնելով վեր կը քաշէ, բայց աղջիկը իր մօրը փարած

[1] Զարմանք է որ Ճանիկեան “Հնութիւնք Ակնայ„ գործին մէջ յիշած չէ Ակնայ հարսնիքին այս բնատոհմիկ հանգամանքը։

կը մնայ։ Երկրորդ տիկին մը նոյն փորձը կ՚ընէ ու չի յաջողիր. այսպէս վեց կիներ մի զմիոյ կնի կը փոխին, եւ կ՚ըսեն. “աղջիկը ծոյլ է նստեր։„ Վերջապէս կը հրաւիրուի կնքամայրը, որ խնամի տիկնանց ամենէն պատուաւորն է, եւ երբ սա կու գայ աղջիկը վեր կանգնեցնել, կը յաջողի։ Սենեկին մէջտեղը երկու բարձ կը դնեն յայնժամ իրարու վրայ եւ աղջիկը անոր վրայ կը նստեցնեն, եւ անոր զգեստաւորման մէջ պակաս մնացած երկու բան ալ կ՚ընեն, այսինքն, գօտին կը կապեն մէջքը, եւ գլխարկը կը դնեն գլուխը։ Այն վայրկենէն ուր գլխարկը կը դնեն, հարսին բոլոր հագածը տղուն ընծաներն են, եւ հարսը անո՛րն է։ Խնամիները ուրախ են. “Հարսը առած են„ վերջնականօրէն։ Եւ ահա կը հնչեցնեն ցնծութեան երգը. “Եկո՛ւր, աղուոր աղջիկ, հարս եղար մեզի...։„

Այդ արարուածը յորում եօթը տիկիններ իրարու ետեւէ կ՚աշխատին զհարսը մօրը գրկէն անջատել, հայկական հարսնիքին կորիզն է, եւ քաղաքակրթեալ ձեւի տակ յիշատակումն է այն բուռն եղանակին որ բարբարոս դարերու մէջ ի գործ կը դրուէր, երբ աղջիկը իր հօրը տունէն, իր մօրը գրկէն յափշտակելով կը տանէին զայն հարսնութեան։ Չափազանց կեղակարծ չըլլար ենթադրել թէ այս հայկական դրուագը, զոր վերեւ պատմեցի, մեր ցեղին բարբարոս ժամանակէն, այսինքն նախապատմական դարերէն, աստիճանաբար եղանակաւորուելով, բայց անընդհատօրէն հասած է մինչեւ մեր

օրերը։ Կը մաղթեմ որ անիկա պահպանուի միշտ։ Թէպէտ այսօրուան արարուածին մէջ արուեստ եւ կեղծիք կայ, սակայն արուեստն ու կեղծիքը իրական զգացումի մը վրայ հիմնուած են, զի ճշմարիտ է թէ աղջիկը եւ մայրը իրարմէ անկեղծ ու խորին ցաւով կը բաժնուին, եւ այն յորդ արտասուքը զոր այդ պահուն երկուքն ալ կը թափեն, սրտէ բխած արտասուք են։

60. Հիմա կրնանք յիշել նմոյշները այն երգերուն որոնք կ'երգուին հարսանեաց իւրաքանչիւր արարքին կապակցութեամբ։

Կեսրոնց կողմէն ընծայուած զգեստները հագած՝ երբ սենեակը կը մտնէ աղջիկը, սա կտորը կ'երգեն խնամիները.

Աղջիկ, քու հագածտ ալ (կարմիր, գեղեցիկ) է.
Ալուկ փէշերտ վեր ծալէ։
Քալէ ու մանտրտիկ քալէ,
Քու աղտուկ պոյիկտ երեւայ։

Զգեստաւորման ամբողջացումէն վերջը կ'երգեն գովեստի սա երգը.

Առաւօտուն կ'ելլես արեւ կու ցաթէ.
Բերանտ ուր կու բանաս մեղր կու կաթէ.
Եկուր նստինք, անուշ անուշ խօրըլթէ,
Եկուր, աղուոր աղջիկ, հարս էղար մեզի.
Խախուլթ, զմրութ, անգին քար էղար մեզի։

Այս կտորները բաղդատօրէն նոր ժամանակաց յօրինուածք են, զուրկ բանաստեղծական մասնաւոր արժէքէ։

Ահաւասիկ հին ու գեղեցիկ կտոր մը.

Աղուո՛ր, քեզ ո՞ր մար է բերեր.
Ան Թուխ-աչուի մարն է բերեր։
Մարն է բերեր մեզի համար,
Մենք ենք եկեր քեզի համար։
Հա՛յ իմ հա՛յ, աննման աղուոր,
Չի կայ քեզի նման աղուոր։

Ասիկա կ՚երգեն զուարթ, պարզ, ընական եղանակով մը, ճշմարտապէս հայկական։ Իւրաքանչիւր տող երկու անգամ կ՚երգեն, սակայն երկրորդ անգամուն թեթեւ իմն եղանակաւորելով տողին առաջին ու վերջին վանկերը։

Շատ գեղեցիկ է "անտունի„ն զոր խնամի տիկիններէն մէկը կ՚երգէ, հարսին զդեստաւորումէն վերջը, գովելով նախ, եւ ապա խրատելով աղջիկը.

Ա՛յ իմ հարստի դստրի՛կ,
Ծոցտ էգի, ծառտ արմաւենի.
Արմաւը քու ծառտ կու լընի,
Պիւլպիւլը քու ճեղտ կու թառի։
Քու ծառն ու ճեղը ոսկի,
Քու տերեւը վարդ կու(ն)մանի։
Հարսնուկ, քեզ խրատ մի տամ.
Ակնճակտ իս արէ։
Ուր գան ու հազար ըսին,
Հազրէն մէկ խօսք մի խօսէ.
Ան ալ չի գիտիմ ըսէ.
Հազար չարէն խալըսէ։

Որովհետեւ աղջիկը հետեւեալ օրը, արշալուսէն առաջ, ձի հեծցուած պիտի տանին

եկեղեցի, եւ հոն պսակի արարողութենէն վերջ, փեսային հետ պիտի երթայ, ոչ եւս իր մօրը, այլ իր էրկանը տունը, այս ճամբորդութեան ակնարկելով խնամիները կ'երգեն յանուն փեսային.

Ման եկո՛ւր, աղուո՛ր ման եկուր,
Դէպ ի մեր դուռն ի դուն եկուր.
Հեչ չես ի գար մերը բանէ.
Թուխ աչուիտ հոգիս կու հանէ։
Հա՛յ իմ հա՛յ, աննման աղուոր,
Չի կայ քեզի նման աղուոր։

Խնամիները բաժնուելէ առաջ հարսին ու մօրը զուարթութիւն բերելու համար կ'երգեն հետեւեալը, աղջկանը բերնէն.

Մի՛ լար, մարի՛կ, մի՛ լար,
Ես նորէն տի գամ.
Ասկի տասնըհինկ օր
Արկովս տի գամ։

Ու մայրը աւելի կ'արտասուէ։

61. Միեւնոյն օրը զտղան ալ հանդիսաւոր զգեստաւորումով կը պատրաստեն իբրեւ փեսայ։ Տաներէցը անոր փեսայական հալաւը կ'օրհնէ, դպիրները կ'երգեն շարականներ, եւ հրապարակաւ բարեկամք կը հագցնեն անոր լաթերը. իւրաքանչիւր կտոր հագցնելէ առաջ երեք անգամ կը դարձնեն անոր շուրջը ըսելով. “Աստուած շնորհաւոր անէ. Աստուած շնորհաւոր անէ. շնորհաւորն

Աստուած անէ։» Ամենէն վերջ՝ տղուն հայրը ճակատը համբուրելով կը դնէ գլխարկը անոր գլուխը, եւ այդ վայրկենէն տղան «Թագաւոր» կը կոչուի, կամ «Թագւոր»։ Մէջքը սուր մը կապած կը պտըտի անիկա, եւ ուր որ նստելու ըլլայ՝ անոր բարձ մը կը մատուցանեն որ վրան բազմի (իբրեւ ի գահ արքայական՝) ուրիշներէն բարձր դիրք մը առած։ Երբ «Թագւորը» գինի խմէ, ճիշդ խմելու պահուն բոլոր հարսնեւորք ահագնագղորդ ծափահարութիւններ կ'ընեն, պատուհաններուն փեղկերը, գաւաթները, ամեն ինչ որ կրնայ ձայն արձակել, կը հնչեցնեն։ Այս պատիւը միայն Թագւորին կ'ըլլայ։

Գովասանական երգերը հարսին համար են, բայց կայ հատ մ'ալ փեսային համար, որ կը նկարագրէ իտէական փեսային Փիզիքը. —

Ելի կոյնէ, Թագւոր աղբա՛ր,
Ես քեզ գովիմ գլխուս ի վար։
Իռէջ ես քու պօյիկդ ըսիմ,
Ուր չինէրի ծառ կու մանի։
Անկից ես քու երեսն ըսիմ,
Ուր լուսնկի կալ կու մանի։
Անկից ես քու փէռչէմն ըսիմ,
Կուլէպիւտիւն թել կու մանի։
Անկից ես քու աչուին ըսիմ,
Ուր շահենի աչք կու մանի։

Կիրակի օրը այս վերջնական պատրաս-տութիւնները կ'ըլլան եւ երկուշաբթի առաւօտ, արշալուսէն առաջ, հարսը ձին կը հեծցնեն ու

կը տանին եկեղեցի, նոյնպէս փեսան ձի հեծած կ՚երթայ հօն, եւ պսակի արարողութիւնը կը կատարուի։ Անկէ դարձեալ երգերով եւ նուագածութեամբ ամէնքը կ՚երթան, հարսն ու փեսան ձիով, ի տուն փեսային։

Այդ երգերուն մէկը կ՚ըսէ. —
Օրզեւը (անձրեւ) խաղաղ կու թօրայ,
Թագաւորին ձին կու խաղայ.
Հարսին ալ սիրտը կու դողայ,
Հարսին ալ սիրտը կու դողայ։

Երբ հարսն ու փեսան, ընկերացող բարեկամներու հետ, կը հասնին տանը դուռը, նուագածուք եւ տիկիններ երկու խմբակի կը բաժնուին եւ կ՚երգեն փոխն ի փոխ պատշաճ երգերը։

Նախ եւ առաջ հարսին կ՚ուղղեն “բարով եկար„ ի սա սքանչելի տողերը, զուարթ եղանակաւ մը. —

Բարի լո՛ւս, աղուո՛ր, բարի լուս. (կրկ.)
Բարի լուսուն բարին վրատ (կրկ.)
Ուր ցաթէ արեւն ի վրատ։ (կրկ.)

Թագւորին մօրը հրաւէր մը կ՚երգեն զայն ալ դուրս բերելու յողջոյն եւ ի տես հարսին. —

Թագւորի մա՛ր, դուրս եկու.
Թագ։ որ որդեկտ է եկեր,
Թէք գնացեր ու չիֆտ եկեր։

Եւ նորէն առ հարսն կ՚ուղղեն խօսքը. —

Ոլըրեցար, բոլըրեցար,
Աղուո՛ր, ճամբան մոլըրեցար.
Մոլըրեցար ու ներս եկար,
Հայ իմ հայ, աննման աղուոր . . .

Այս "մոլորումը„ կ'ակնարկէ այն իրողութեան թէ հարսը եկեղեցիէն ըստ սովորութեան հօրը տունը վերադառնալու փոխանակ, այս անգամ երկանը տունը գնացեր է։

Յանուն փեսային կ'երգեն հետեւեալը. —

Առաւօտուն լուսուն աղուոր մի տեսայ,
Գոհութիւն Աստուծու, եար էղաւ ինծի.
Եախութ, զմրութ, անգին քար էղաւ ինծի։
Եկօ՛ւր, աղուոր աղջի՛կ, հարս էղար մեզի.
Եախութ, զմրութ, անգին քար էղար մեզի։

Եւ սա տողերը. —

Առաւօտուն դէմ ի արեւ,
Թագւորը տայ մօրը բարեւ.
Բարով եկիր տուն, բարկ-արեւ,
Ցաթեցիր մեր տանն ի վերեւ։

Այդ օրը, կէս օրէն վերջը, աղջկան ազգականք ու բարեկամք կու գան ի տես իրենց աղջկան, եւ շատ մեծ ցնծութիւն, կերուխում կ'ըլլայ այդ առթիւ. հարսնիքը իր գագաթնակէտին կը հասնի։ Երբ վերջապէս մայրը եւ հետինները աղջկան հետ բարով կ'ըսեն եւ դուրս կ'ելլեն, սա տողերը սովորաբար կ'երգեն, ինչպէս առիթ ունեցած եմ արդէն անգամ մը յիշելու. —

Մի՛ լար, մարի՛կ, մի՛ լար, ես նորէն տի գամ.
Ասկի տասնուհինգ օր, արկուխ տի գամ։

Արդարեւ այս պահուն աւելի դժուար կու գայ մօրը այս բաժանումը քան երէկուան արարողութենէն վերջը, երբ բաժանումը ձեւական էր։

Այդ պահուն աղջիկն ալ կու լայ, եւ անոր ալ սա տողերը կ'երգեն. —

Նազ արէ, նազ արէ, նազտ վերցնիմ,
Այա քեզի նուշ ու շէքէր կերցնիմ,
Հագցնիմ, կապցնիմ, մարոնցտ խրկիմ։

Աղջկան կողմին համար հարսնիքը ասով կ'աւարտի, իսկ տղուն կողմը երեքշաբթի ալ կը շարունակէ։ Չորեքշաբթի առտու պսակը վար կ'առնեն, եւ երեկոյին միայն առաջին անգամ ըլլալով "Թողու այր զհայր իւր եւ զմայր եւ երթայ զհետ կնոջ իւրոյ"։

62. Ամուսնութեան առաջին տարին դրախտի կեանք մը կ'ապրին նորապսակ զոյգը — հրաւէրներու, խնջոյքներու, ընծաներու տալի մըն է ան, զի երկու կողմին ազգականները իրարու ձեռքէ կը յափշտակեն ամոլքը՝ երեք չորս օր զանոնք պատուելու համար։ Դէպքերու մեծամասնութեան մէջ այդ առաջին մէկ կամ երկու տարուան գերերջանիկ կենցաղավարութեան կը յաջորդէ դառն բաժանումը. փեսան կը թողու իր հարսն ու ընտանիքը եւ կ'երթայ պանդխտիլ, ընդհանրապէս ի Կ. Պոլիս։ Այս բաժանումը կը տեւէ երկու-երեք տարի, կրնայ

երկարիլ մինչեւ հինգ կամ տասը տարի։ Երկու ամուսիններուն սիրտը միշտ կու լայ, մանաւանդ հարսինը։ Զիրար տեսնելու բուռն ու անշէջ տենչը զոր կը զգան կը նմանի պապակած մարդուն ջուրի համար զգացած սաստիկ ծարաւին, եւ այդ նմանութեամբ է որ կոչուած է կարօտ, որ “ծարաւ„ին արմատէն շինուած բառ մ'է։ Մարդ փորձառութեամբ միայն կրնայ գիտնալ այդ կարօտոյ զգացումին անբացատրելի սաստկութիւնն ու ինքնուրոյն հանգամանքը։ Որքան սաստիկ է կարօտը, նոյնքան մեծ եւ ուժգին է ուրախութիւնը զոր կը զգան երբ իրարու երես նորէն կը տեսնեն։ Ասոնք Ակնցիի մը կեանքին ամէնէն խորունկ փորձառութիւններէն են եւ անոր սիրտը կարծես կը հերկեն եւ կը կակղցնեն սիրոյ ամէնէն ազնիւ եւ գեղեցիկ պտուղները արտադրելու։

Ակնայ բանաստեղծութեանց ստուար մէկ մասը կարօտը կ'երգէ, եւ նուրբ, ուժեղ, հանճարեղ բացատրութիւններով կը յորդի։ Ընդհանրապէս կարօտոյ ճիչը Ակնէն կ'արձակուի առ պանդխտեալը։ Երբեմն նամակներուն մէջ կը մտցնեն քանի մը տող այդ սրտայոյզ երգերէն որ անդիմադրելի ուժով մը զպանդուխտը անյապաղ տուն վերադառնալու որոշումին կը բերեն։

Այս քերթուածոց մէջ քանի մը օտար բառեր շատ կը գործածուին, ինչպէս, ղուրպէթ = պանդուխտ. եար = սիրական, ամուսին. արմաղան = ընծայ. պիւլպիւլ = սոխակ. մուրատ = փափաքին, ուխտին կատարումը։

Հետեւեալ անտունին երիտասարդին տունէն ելած աւուր երգն է յորում անիկա իր մատաղ կինը ընտանիքին սիրալիր հոգածութեանը կը յանձնարարէ, եւ յորում կինն ալ իր այրը սուրբերուն պաշտպանութեանը կը յանձնէ։

Գնամ ու գնամ կ՚ըսիմ,
  Ես կ՚երթամ, բարով մնացէք։
Ծաղիկ մի ամանէթ (աւանդ) կու տամ,
  Վարդերուն մէջը պահեցէք։
Ջուր ուզէ՝ գինի տուէք,
  Աղուորիս խաթրը մ՚աւըրէք։
Իմմէնտ հաւսար նստէք,
  Իմ տեղս ալ խոռ պահեցէք.
Իմմէնուտ խմածն անուշ,
  Իմը իմ տեղը թափեցէք։
Կարմիր կապաւոր աղուո՛ր,
  Դուն ո՞ւր կ՚երթաս միաւոր,
Կեցի՛ր, Ս. Գեւորգ հետդ գայ,
  Ու դէմտ ալ չելլէ ձիաւոր.
Բռնէ խարիպիս թեւէն,
  Աներեւ լէռներուն օնցընէ։

Հարսը Լուսինը կը յղէ պատգամաւոր առ իր սիրելին. —

Լուսիկ մի փրթաւ քարէն,
  Կէսն է խոռ, կէսն է բոլոր.
Քիչ քիչ ալ ի վեր եկաւ,
  Բոլորեր ընտոր թագաւոր։
Լուսիկ, դուն լուսով կենաս,
  Թը կենաս պահիկ մի հուսա։

Երկու խօսք գանգատ ունիմ,
　Ան գանգըդիմ դուն ալվա գնա.
Գնա՛, խարիպիս ըսէ,
　Չի կենայ ւ՚ ելլէ ու գայ:
Խօսկունքդ ի գլխուս վրայ,
　Չի գիտիմ դոռը խարիպիտ:
Եկո՛ւր, Նշանով ցոյց տամ,
　Բարձր պատ ու ծառ չքերուն.
Նստեր է ծառին չքին,
　Խատ ու մատ խատէհն ի ափին:
Խատէհն ուր ափիտ ունիս,
　Կա՛մ խմէ, կա՛մ տուր խմողին:
Ան սազն ուր կէօքսիտ ունիս,
　Կա՛մ չալէ (նուագէ) կամ տուր չալողին:

Կարօտակէզ հարսը առուակին կը խօսի: —

Ջրի՛կ, ո՞ր ակնէն կու գաս,
　Իմ պաղուկ ջրիկ ւ՚ անուշիկ:
Ես ան ակնէն կու գամ,
　Հին ու նոր ձնակն է վրան:
Եկուր մեր պաղջան տանիմ,
　Վարդ ու նուռ ունիմ ջրելու.
Վարդ ու նուռ ունիմ ջրելու,
　Ըռահանս փունջ հանելու.
Քաղիմ ու փունջ փունջ անիմ,
　Արմուղան խրկիմ խարիպիս,
Առնէ ու քնթին դնէ,
　Սիւլպէնտին փաթերը շարէ.
Սիւլպէնտան ալ արեւ լընի,
　Իր եարուն սրտիկը ցաթէ:

Պանդխտութեան տարիները շատ են երկարեր, կինը կը թախանձէ. —

Վաղուց գնացած եարո՛ւկ,
Ել եկո՛ւ խիստ իմ կարուտցեր.
Տարին տաս ու՛ երկու ամիս
Դուն ծովուն եալուն կու կենաս.
Ծոցն ալ մահանայ կ՚անես
Իս քենէ կարօտ կու պահես։
Ե(ր)բ ուր գալու ուր լընիս,
Դուն ինծի իմաց արէ,
Թեւս կարմունճակ չինիմ,
Քալէ՛ ու եկո՛ւ տուն։

Բնական է որ կարօտէն տանջուող կինը շատ անգամ յերազի տեսնէ իբրեւ թէ իր սիրելին յանկարծ վերադարձած է։ Հետեւեալ գեղեցիկ կտորը կը կարծեմ թէ երազի մը վրայ ձեւուած է. —

Ես աս գիշեր դուրս ելայ.
Մութ գիշեր՝ չի կայ լուսնկայ։
Իմ եարս ալ ըռաստ եկաւ,
Ձէռքը կար ոսկուն մաշալա (ճրագ)
Թեւէս բռնեց տուն տարաւ,
Դուռ դրաւ, ախիկն ի վրան։
Ձգեց խուշթույի տէօշէկ,
Սէրէսէր բարձերն ի վրան։
Սազեց ոսկունքէն սեղան,
Հաւ խորված, կաքաւն ի վրան։
Խմէ՛ ուր ըսիմ անուշ,
Ես մէվզա բռնիմ քեզի նուշ։

Սէրը սիրողին վայլէ,
Ա՛ս գինին անուշ խմողին.
Ինչեխ անտունի մ՚ըսիմ,
Ուր թնտայ խատէհն ի ափիտ.
Խատէհն ի ափիտ թնտայ,
Ոսկեթել մաղերտ երեսիտ:
Սէր կայ մարդն ի քուն կ՚անէ,
Սէր կայ մարդն արթուն կու պահէ:

Կարծեմ թէ հեռուեւալ կտորին մէջ ալ երազը իր բաժինն ունեցած է. —

Ա՜յ, իմ սարերու հովիկ
Վար իջեր դռնակն է զարկեր.
Արթնցայ ու վեր ինկայ,
Գիտցայ թը խարիպս է եկեր:
Նորուկ ճաշելուկ հարսնուկ,
Ուր իջեր դռնակն է բացեր.
Տեսեր ուր իր եարը չէ,
Մէլուլեր ու ներս է գնացեր:
Կեսրակն ալ հարցմունք արեր.
Հարսնո՛ւկ, քու ո՞ր տեղն է ցաւեր:
Մարի՛կ, քու որդուա սիրուն
Իմ էմմէն տեղիկս է ցաւեր:
Մի՛ լար մի՛ տրտմիր, հարսնուկ,
Գիր կ՚անիմ որդեկս կու բերիմ:
Գիր անես որդեկտ բերես,
Աստըծու լուսուն տիրանաս.
Գիր չանես ու չի բերես,
Կ՚անիծիմ քար կու դառնաս:

Կայ կտոր մ՚ալ որ յուսախաբ եղած կնոջ բարկութեան ժայթքումն է. —

Եկի՛ն ու բերի՛ն խապար,
   Թը եւեր քու եարն ու կու գայ։
Իւմմէն բան ի դան դըրի,
   Ջուր դըրի մազս վըւացի․
Հագայ շարաշար շապիկ,
   Կապեցի լաճուըշաւ գօտի․
Դըդմակ մի Նուան հատ գինի
   Առի ու դէմ գնացի։
Տիւշմանս աւ երեսս ելաւ,
   “Ո՞ւր կ՚երթաս ան քու եարտ չէ„։
Թուլցաւ շաճենի բազկիս,
   Թափեցաւ Նուան հատ գինիս։
Տիւշմա՛ն, աչքըտ քօր կենայ,
   Նենգաւոր լեզուտ չորանայ։
Մէյ մ՚աւ տիւշմանս ուր տեսնիմ,
   Տի հանիմ չախուեկս ի ճեպէս,
Չախուեկս ի ճեպէս տի հանիմ,
   Տի մորթիմ սեւ ոչխըրի պէս․
Արունը խատէհն առնիմ,
   Տի խմիմ անպակ գինու պէս․
Միսկն աւ․ քէպապ տ՚անիմ,
   Տի ուտիմ կաքուու մսի պէս։

63․ Ողբերուն մէջէն պիտի յիշեմ նախ այն շատ տխուր կտորը որ պանդխտութեան մէջ մեռած երիտասարդին վրայ յօրինուած է․—

Եկի՛ն ու բերի՛ն խապար,
   Չէօլ խուրպէթ մանուկ մ՚է մեռեր․
Մեռեր մարդ չէ իմացեր,
   Իրեք օր խանն է մնացեր։

Հարկի պէղիրկեան մ'է եկեր,
Ան խանին դռնակն է բացեր.
Բացեր ու ներս է գնացեր,
Միամօր մանուկ մ'է մեռեր:
Համալներուն ձան տուեր
Առեր ծովեզերքն է իջեր.
Ծովէն ալ ջրիկ առեր,
Մանուկին պօյն է վլացեր.
Գլխուն փօշին (փաթօցը) վար առեր,
Սեւ պօյին պատենք է ձեւեր.
Փէռչէմէն մազիկ առեր
Խարիպին պատենքն է կարեր:
Եկին օտար մարերն ի վրան,
Եկին օտար քուրերն ի վրան,
Եկին ու վայ բերին բերողին,
Վայ բերին վայ օնցունողին.
Վա՜յ լուսէ լուս արթուն կեցողին:

Հետեւեալը մօրը ողբն է իր մեռած որդւոյն վրայ. —

Ես աս գիշեր դուրս ելայ,
Ողորմուկ ձանիկ մի կու գայ:
Ցածցայ ու մտիկ արի,
Ան ալ իմ որդուն ձանը կու մանի (նմանի.)
"Չիմ կենար հողուն ու' երերուն,
Սեւ օձերուն բարակ ձաներուն.
Օձերը ձան կու տան ձագկներուն
Միս եկեր աժան ու' ըռական,
Միսը տի ուտինք կողկըներուն,
Ջուրը տի խմինք շահեն աչերուն:"

Ես գիշեր մինչուկ լուսցաւ
Կանչեցի վա՜յ ինձի, դանկիկ.
Մահիկս դանկով արէք,
Չի պիտի ինձի ժամանակ:

Հետեւեալ ողբով դեռատի հարսը այրիացեալ ըլլալով՝ իր կեսրոջ պաշտպանութեանը շարունակումը կը խնդրէ[1]. —

Մարի՛կ ու՛ երեսի քողիկ,
Մի՛ տանիր քողիկտ երեսէս:
Քողիկտ երեսէս տանիս,
Մի՛ քակեր ցանկիկտ ի պատէս.
Ցանկիկտ ի պատէս քակես,
Ինձի շատ դիժար կ՚ուլլի:

Մայրը իր միակ որդւոյն մահը կ՚ողբայ սա յուսահատական տողերով. —

Գնացէք փատ ու փուշ բերէք,
Անորդի մարիկն էրեցէք.
Էրեցէք մոխիր արէք,
Մոխիրը հովուն տուէք:

Քրոջ սէրը, հազիւ նուազ անձնուէր եւ խորին քան մայրականը, սապէս կ՚ողբայ եղբօր մահը. —

Աղբարն է քրոջ սրտին երակը,
Անուշ խօսք մ՚ուր խօսի, կ՚առնէ մուրատը:
Եկո՛ւր, աղբա՛ր, եկո՛ւր, իմ աղբիրի ջո՛ւր.
Սիրուտ չիմ կշտացեր, ո՛ւր գնացիր դուն:

---

1 Ճանիկեան սխալմամբ կարծեր է թէ ասիկա ուղղեալ է առ մեռեալ կեսուրն:

Սիրուտ մութն իմ նստեր, լուս մի արէ դուն.
Սիրուտ պատն է փլեր, եկու շարէ դուն։

Սիրելւոյ մը մահէն շաբաթներ վերջ երբ առիթը կու գայ որ մտերիմները այցելեն սգաւորը մխիթարելու, սգաւորը սա տողերով կը հռչակէ իր սուգին մշտնջենաւորութիւնը. —

Գիտես թը մոռցե՞ր իմ քեզ,
Չիմ մոռցեր, դուն մոռնալու չես։
Մտեր էիր մէջ սրտիս,
Աչերուս ալ ելլելու չես։

Հետեւեալ երկտողը աւելի անմեղ մանուկներու վրայ ըսուած է. —

Առանք ու բարձր լէռն ելանք.
Թռուցանք ու վար մնացանք։

Իսկ երբ ոգեւարքի նեղութիւնը մասնաւոր սաստկութիւն մը ունեցած ըլլայ, կ'ըսեն. —

Ինչեխ խեղճերով մեռաւ,
Վար իջան ամպերն ու լացին։

64. Այս այլազան երգերուն մէջ տեղ տեղ զանազանութիւններ եւ տարբերութիւններ մտած են յիշողութենէ յիշողութիւն եւ սերունդէ սերունդ անցնելով։ Տարբերութիւնը մերթ ազատութեան եւ մերթ սխալման արդիւնք է։ Ճանիկեանի Հաւաքածոյին մէջ օրօրի տող մը կ'ըսէ “Աղուոր ես ծոցուդ ի վեր„, իսկ ես լսած եմ “Աղուոր ես ոտքէդ ի վեր„։ Նոյն Հաւաքածոյին մէջ կ'ըսուի. —

“Արունը ճէնէ տ՛ անէմ,
Տի խմիմ անպակ գինու պէս:„
Իսկ ես լսած եմ սապէս. —
“Արունը խոտէճն տանէմ,
Տի խմիմ անպակ գինու պէս.„
Անդ գրուած է սապէս. —
“Հարսնուկ քեզ խրատ մի տամ,
Թը տէօվլէթ ունիս նը մռէ:
Ջրտ ականջտ իս արէ:
Ջինչ ըսիմ նը ան արէ,
Ու՛ր գան ու հազար ըսին„ եւն:
Իմ լսածս աւելի պարզ է. —
“Հարսնուկ, քեզ խրատ մի տամ,
Ակնճակտ իս արէ.
Ուր գան ու հազար ըսին . . .“

Օրօրի տուն մը կայ ուր “լեռներէն„ կամ “լեռնէն„ի տեղ “լեռներն„ լսուած է անուշադրութեամբ. —

Օրօր օրօր եղներն ին եկեր,
Եղներն ին եկեր, լէռնէն ին իջեր,
(կամ — Եղներն ին եկեր, լեռներէն իջեր),
Քեզ ալ անուշ քնիկ ին բերեր.

Յայտնի սխալ մըն է Ճանիկեանի օրինակին տողը որ կ՚ըսէ “եղներն ին եկեր, “լեռնէըն ին իջեր„: Եղնիկները չեն կրնար աւելի բարձր վայրէ մը, ամպերէն, իջնել լեռները, այլ լեռնէն կ՚իջնեն քաղաքը կամ դաշտը:

64. Հազիւ պէտք կայ ըսելու թէ Ակնայ մէջ երգուող ամէն երգ ընտիր չէ։ Կան այդ գաւառական բարբառին մէջ, ինչպէս ոսկի բառերուն քով կապար ու ցեխ, նոյնպէս եւ երգերուն մէջ անբիծ մարգարիտներուն քով անպէտ ուլունք եւ ապակիի աղտոտ բեկորներ որք հայ հանճարի ոեւէ նշոյլ չունին, այլ ռամիկ կցկցումներ են նոյնայանգ վերջաւորութեամբ։ Զ. օ. —

Առաւօտուն կանուխ կանուխ,
Հարսինը սիրտն է պուլանուխ.
Մննիմ պաղջան քաղիմ անուխ։

Երկու կաքւուկ արանք բունը,
Կու կաթէ երեննուն գունը.
Դուն ես մեր տանն ոսկի սիւնը։

Ոչ պատկերի ամբողջութիւն կայ եւ ոչ իսկ գաղափարաց ոեւէ կապակցութիւն ասոնց մէջ։ Աւելի՛ եւս տգեղներն ալ կան։

Թող ուրեմն լաւ հասկցուած ըլլայ թէ “Ակնայ երգեր„ կամ “բանաստեղծութիւններ„ ըսելով միշտ կ՚իմանանք ընտիրները, հին հեթանոսական դարուց հայ բանաստեղծութեան հոգին, ոճն ու գեղեցկութիւնը կրող երգերը, եւ ասոնց վրայ է որ յաջորդ գլխու մէջ պիտի ընեմ իմ քննական ուսումնասիրութիւնս։

ԳԼՈՒԽ Է.

Գողթան եւ Ակնայ երգոց քերթողական արուեստին նոյնութիւնը։

66. Ակնայ ընտիր երգերը բանաստեղծական հանճարի ամենագեղեցիկ արտադրութեանց տպաւորութիւնը յառաջ կը բերեն, սակայն ոչ ոք, որքան գիտեմ, ձեռնարկած է ցարդ քննական ուսումնասիրութեան մը ենթարկել զանոնք արուեստին տեսակէտէն, վերլուծել գեղեցկութեան տարրերը, եւ ի վեր հանել անոնց հիանալի նմանութիւնը Գողթան երգերուն հետ։ Ասիկա ընել կու գամ այս գլխուն մէջ եւ հայ բանասիրութեան ներկայացնել այս քննութեան վրայ հաստատուած իմ տեսութիւնը բուն հայ բանաստեղծական արուեստին բնորոշ հանգամանքներուն վրայ, տեսութիւն որ մեր գեղեցկագոյն հին շարականներուն շինուածքին վրայ եւս նոր լոյս պիտի սփռէ։

Պիտի տեսնենք թէ մինչ Գողթան եւ Ակնայ արուեստը նոյն են, երկուքն ալ անգիր, երկուքն ալ զերծ ամեն բռնազբօսումէ, մեր գրական նախնիք եւս միեւնոյն հայ արուեստին հետեւած են։ Ինչ որ ըսուած է այս վերջիններուն գրչէն ելած տողերուն վեցտասանոտնեան եւ քառանդամ բաժանմանցը վրայ՝ երեւակայական է։

Նախ Գողթան երգոց հատակոտորներուն եւ Ակնայ երգերուն նմանութիւնները ցոյց պիտի տամ, եւ յետոյ այդ բաղդատութենէն բղխող

սկզբունքներուն համեմատ՝ պիտի լուսաբանեմ մեր հին եկեղեցական բանաստեղծութեանց տաղաչափական արուեստը։

67. Նախ, ծանօթ իրողութիւն է թէ Գողթան երգերուն արուեստը տողերու նոյնայանգ վերջաւորութիւն չի ճանչնար. ատիկա վերջէն արաբական արուեստէն օրինակուած է մեր մէջ։ Հակառակ նոյնայանգ տողերու այնքան սովորական եւ նոյն իսկ հարկաւոր նկատուելուն, Ակնայ բանաստեղծութիւնները հաւատարիմ մնացած են Գողթան դարերու աւանդութեանը։ Իրաւ, նոյնայանգ տողերու կը հանդիպինք երկուքին մէջ ալ, բայց անոնք փնտռուած յանգեր չեն, այլ միշտ բնական հետեւանքը խօսքին պարզ կազմութեանը եւ կրկնութիւններուն։ Օրինակի համար սա կտորին մէջ ակներեւ կը տեսնուի թէ յօրինուածը անյանգ է, ու նման յանգերը ինքնադէպ են.

Խալտեցայ խալատ մի առէ,
Ան գէշէն պագ մի ուշէցէ.
Ան գէշն ալ ի նազն ելաւ,
— Չեմ ի տար անունս աւրրի։
— Պագիգն աղուորէն ուզէ,
Ուր գիտէ խաթրը կտրիճին։

Նոյնը կը տեսնենք Գողթան տողերուն մէջ.

Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր,

Նոյնայանգ են խօսքին ինքնեկ բերմամբը, զի միւս տողերը ոչ-նոյնայանգ են։

Երկնէր երկին եւ ԵՐԿԻՐ,
Երկնէր եւ ծիրանի ԾՈՎՆ,

եւայլն:

68. ԵՐԳԵՐՈՒՆ՝ դիտելու կարեւոր կէտ մը այն է թէ տողերը որոշ թուով վանկերէ բաղկացած անդամներու չեն բաժնուած, ինչպէս կը պահանջուի բանաստեղծութեան արդի ձեւով: Օրինակ,

Երկնէր երկին եւ երկիր,
Երկնէր եւ ծիրանի ծովն,
Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն,

եւայլն:

Ի՞նչպէս բաժնուած են այս տողերը անդամներու: Եթէ կարդանք

Երկնէր երկին | եւ երկիր |

կ՚ունենանք առաջին անդամը չորս վանկով, երկրորդը՝ երեք վանկով:

Երկնէր եւ ծիրանի ծովն.

Ա՞յս տողը ինչպէս պիտի բաժնենք. չենք կրնար կարդալ՝

Երկնէր եւ | ծիրանի ծովն,

եւ ոչ՝

Երկնէր | եւ ծիրանի | ծովն,

այլ պէտք է կարդանք՝

Երկնէր | եւ ծիրանի ծովն | .

որով առաջին անդամը 2 վանկ կ'ունենայ, երկրորդը՝ 5 վանկ։

Երրորդ տողին մէջ 12 վանկ կայ. ինչպէս պիտի բաժնենք զանոնք երկու անդամի. արդեօք երկուքէն աւելի՞ են աստ անդամները։

Երկն ի ծովուն | ունէր | գկարմրիկ | եղէգնիկն?

Ո՛չ. հոս ալ երկու անդամ միայն կայ, այսինքն

Երկն ի ծովուն ունէր | գկարմրիկ եղէգնիկն |

Ա. անդամը 6 վանկով, Բ.ը ևս 6 վանկով։

Աւելի վարը, “Նա հուր հեր ունէր„ տողը ընդ ամենը հինգ վանկ ունի, սակայն դարձեալ երկու անդամէ կազմուած է։

Նոյն ազատութիւնը կը գտնենք Ակնայ երգոց տողերուն մէջ.

Օր օր կանչիմ | իմանաս. (4—3).
Պառկիս | ս'անուշ քնանաս | . (2—5.)
Քնանաս | ու մեծանաս | . (3 – 4)
Մեծնաս | ու մեծ մի լընիս | . (2—5.)
Բոլըրիս | ու գեղ մի լընիս | . (3—5.)
Ան գեղն ուր | մեծ չի կենայ, (3—4)
Ան գեղին մեծը | դուն լընիս | (5—3)
Դուն լընիս | անտառ մօրուն, | (3 - 4)
Զարնես քօքիկդ | ի խորուն. | (4—3)
Քօկիկդ | ի խորուն զարնես, | (3 - 4)
Ծառատ շուք անէ | ճէղերուն | ։ (4—3)

Վերի օրինակին մէջ կը տեսնենք անդամներուն ազատ կազմութիւնը 2, 3, 4 կամ 5

վանկերով, առանց ճիշդ համապատասխանութեան յաջորդական տողերուն մէջ։

Այսպէս յայտնի է թէ Գողթան եւ Ակնայ քերթուածներն արձակ չարադասութեան աւելի նման են քան նոր դարերու տաղաչափական այլեւայլ կերպերը։ Ուրեմն հայ բնիկ տաղաչափութիւնը ինչո՞վ կը տարբերի արձակէն. ի՞նչ են անոր բանաստեղծական յօրինուածքին բնորոշ հանգամանքները։

69. Նմանութեան երրորդ կէտը որ Գողթան եւ Ակնայ երգերուն միջեւ կայ եւ որ դրական եւ անբաղդատելի գեղեցկութիւն մը կու տայ հայ տաղաչափութեան՝ է այն կերպը որով, ինչպէս Հ. Գաթըրճեան դիտել տուած է[1], մէյ մ'ըսուած բացատրութիւնը հետեւեալ բացատրութեան մէջ նոյնութեամբ կամ նոր դարձուածով մը կը կրկնուի, սակայն նոր բառեր ու նոր իմաստներ առջիններուն հետ կը հիւսուին, անանկ որ խօսքերը կարծես թէ կոհակաձեւ ետեւէ ետեւ կը ծփան ու զիրար դէպ առաջ կը քշեն։ Վահագնի երգը օրինակ մ'է.

Երկնէր երկին եւ երկիր,
Երկնէր եւ ծիրանի ծովն.
Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն.
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր,
Նա հուր հեր ունէր,

---

1 Յ. Վ. Գաթըրճեան. Պատմութիւն Մատենագրութեան Հայոց, Վիեննա 1851, էջ 33։

Ապա թէ բոց ունէր մօրուս,
Եւ աչկունքն էին արեգակունք։

Ի՞նչ արուեստագիտական անուն պիտի տանք այս յատկութեան: Հ. Գաթըրճեան, բաղդատելով հայկականը եբրայականին՝ համեմատութիւն (parallélisme) անուանուած է զայն։ Այդ "զուգահեռականութիւնը", այլով բանիւ, շատ հասարակ երեւոյթ է արդարեւ եբրայական բանաստեղծութեան մէջ, որ սովորաբար միեւնոյն իմաստը երկու տարբեր ձեւով իրարու ետեւէ կը կրկնէ, եւ այսպէս քերթուածին կու տայ շէնքի մը երեւոյթը ուր հոյակապ սիւներ զոյգ զոյգ կը կենան դէմ առ դէմ: Օրինակի համար կրնանք առնուլ ոեւէ Սաղմոս մը. առնունք ԺԸ Սաղմոսը.

Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ,
Եւ զարարածս ձեռաց նորա պատմէ հաստատութիւն։
Օր աւուր բղխէ զբան,
Եւ գիշեր գիշերի ցուցանէ զգիտութիւն։
Ոչ են բանք եւ ոչ են խօսք,
Որոց ոչ լսին ձայնք նոցա։
Ընդ ամենայն երկիր ել բարբառ նոցա,
Մինչեւ ի ծագս աշխարհի են խօսք նոցա։

Եւայլն։

Ասիկա ալ գեղեցիկ է, եւ թէպէտ յաճախ երեւակայութիւնը վսեմ խոյանքներ կ՚առնու, բայց արուեստի տեսակէտէն չի կրնար բաղդատուիլ հայկականին։ Մէկ իմաստը միշտ երկու անգամ կրկնելու այդ եբրայական կերպը

փոքր ինչ շատ նուէթական ու միօրինակ է, թեւ-րեւս փոխն ի փոխ ըսելու կամ երգելու համար այնպէս յօրինուած, մինչ հայկականը աւելի շքեղ եւ անընդհատ խաղացք մը ունի, հայ տողերը իրարու օղակաւորուած, իրարու ա-գուցուած շարք մը կը կազմեն։ Ինչպէս որ պարի մը մէջ իւրաքանչիւր ոք իր աջ ու ձախ ձեռքով ղօղուած է իր աջ ու ձախ պարընկերին, նոյն-պէս եւ այս հայ երգերուն մէջ տողերը իրարու ձեռքէ բռնած են կարծես, եւ երկար կամ կարճ հիւսուածք մը կը ձեւացնեն որ կը ծածանի կայտառ ու շնորհալի, ոչ թէ անշարժ սիւնե-րու պէս զոյգ զոյգ կեցած են, ինչպէս եբրայա-կանն է։ Ուրեմն "զուգահեռականութիւն" կամ "համեմատականութիւն" բառը ճիշդ բացա-տրութիւնը չէ հայ յօրինուածքին, որ ե–ղ–ր–ւ, վէ–րվէ–ր, ն–ն–ն–ջ–ե– ընթացք մ'ունի։

Այնոյ երգերն եւս Գողթան երգոց այս կոհակաձեւ ընթացքով հիանալիօրէն ընթա-նալ գիտեն։ Արկնութիւններն երբեմն տողընդ-մէջ տեղի կ'ունենան. եւ երբեմն ալ հ–ն–փ–ը–ն–ն ձեւ կ'առնուն։ Քանի մը օրինակ ուշադրու-թեան առնունք.

1. *Ինչեր անտունի մ'ըսեմ,*
   Ո–ր ը–ն–տ–յ խ–տ–էն է –ծէ–.
   Խ–տ–էն է –ծէ– ը–ն–տ–յ,
   Սամաթել հ–ղ–էր–ր (յ)էր–ե–էր։

2. *Բարի լուսուն դուրս ելայ,*
   Ել– տ–ղ––ր է–ր–է– մ– տ–ե––յ.

Աչուըր չարէ՞ մ՚ տեսայ,
Զարկաւ երեսս արունեց:

3. Մէյ մ՚ալ տիւշմանս ուր տեսնիմ,
Տէ հանէմ չախմախէս է ծեղէս.
Չախմախէս է ծեղէս տէ հանէմ,
Տի մորթիմ սեւ ոչխարի պէս:

4. Առնիմ տաք-տրկիտ փոշին,
Ուր աչքս քաշիմ Լէ-Լէս.
Աչքս քաշիմ Լէ-Լէս,
Պէլքի լուսը շատանայ:

5. Լէռնակ լէռնակ ձոր էկէ,
Ալ լէռները տեղ չի թողի.
Գնացէ նոր ծառէկ մ՚առի,
Ծառն է նոր, պտուղն է լէղէ:

5դ օրինակին վերջին տողին առաջին կէսը կը կրկնէ նախորդ տողին ըսածը, իսկ երկրորդ կէսը կ՚ընդլայնէ նոյն իմաստը:

6. Բարէ լուսա, աղուոր, բարի լուս.
Բարէ լուսացան բարէն վրայ.
Որ ցանէ արեւն է վըրայ:

7. Եկու մեր պաղչան տանիմ,
Վարդ ու նունա ունիմ ջրելու.
Վարդ ու նունա ունիմ ջրելու,
Ըռահան քանց չաղելու.
Քաղէմ ու քանց քանց անիմ,
Արմուղան երգէմ խարիպիս:

8. Պիւլպիւլը ձան արեր ձագերուն,
Քաղն է բերեր շահէն աչերուն.

Քուն է բերեր աչերն լցեր,
Անուշ քնով է քնացուցեր։

9. Օր օր օր օր կախիմ կախ օրան,
Ծառէ ի ծառ, շուքերն ի վրան.
Ծառու-շուքեր վրայ եկէք,
Շուք տուէք ազուորիս վրան։

10. Օր օր օր օր Եղներն էն եկեր,
Եղներն էն եկեր, լեռնէն ին իջեր,
Քեզ ալ անուշ քնէկ ին բերեր,
Բերեր քու ծով ծով աչերտ ին լցեր,
Անուշ քնով ին քնացուցեր,
Քաղցր կաթնով ին կշտացուցեր։

11. Հայվան ի ծառին ճղին
Սիրտն է սեւ, երեսը դեղին։
Երնեկ խնծորին ծառէն,
Իր ծառէն իր տերեւին,
Գիտիմ դուն զօր դեղ ունիս,
Բեր տուր ուր ես լաւանամ.
Թը տաս՝ երթամ լաւանամ,
Թը չէ տաս՝ երթամ մեռնիմ.
Թը չէ տաս երթամ մեռնիմ,
Քեզ ալ կանչին մարդասպան։
— Խնծորս է ծառ ու ճղեր,
Խակ անուշ դեռ չէ հասեր։

Այս կտորին մէջ հակադրական ձեւը աղուոր է. "Թը տաս.. լաւանամ." — Թը չէ տաս, մեռնիմ։"

Ուրիշ հակադրական զուգահեռականութեան օրինակ մը.

12. Գէր առնէս որդեկս բերես,
Աստծու լուսուն տիրանաս.

Գէր չունես ու չես բերես,
Կ'անիծիմ քար կու գառնաս։

Առաջին եւ երրորդ տողերն հակադրուած են, ինչպէս նաեւ երկրորդ ու չորրորդ տողերը։

Դարձեալ հակադրութիւն.

13. Այ իմ մայրիկ անձրեւ,
Ուր կու գաս կանչիս վրայ։
Թը գաս նը կենամ կանաչ
Թը չէ գաս երթամ չորանամ։

70. Գողթան երգերէն քանի մը հատակտորներ միայն մեզի հասած են, ուստի չենք կրնար ապահովապէս ըսել թէ յօրինուածքի ուրիշ ձեւեր գործածուած չէին։ Արդարեւ այդ կտորներուն մէջէն հետեւեալը կրկնութեան եւ վէտվէտումի ձեւը չունի.

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեաւն գեղեցիկ,
Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
Եւ անցեալ որպէս զարծուի սրաթեւ ընդ գետն,
Եւ ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
Ընկեց ի մէջք օրիորդին Ալանաց,
Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ օրիորդին,
Արագ հասուցանելով ի բանակն իւր[1]։

Այս կտորին մէջ տողերը բաղդատական կամ հակադրական կերպով կրկնուած չեն. իւրաքանչիւր տող զատ իմաստ մը կ'արտայայտէ։

71. Ի՞նչ է արդեօք այն ընդհանուր չափաբերական յատկութիւնը որ այս հայկական

---

1 Խորենացի Գիրք Բ. Գլ. Ծ.

երգերուն ամենուն մէջ ալ կը գտնուի։ Երբ արեւելեան գործերը իբրեւ արուեստի արտադրութիւն քննենք, ձեւերու եւ պատկերներու կրկնութիւն, համեմատականութիւն կը տեսնենք, բայց ատկէ զատ բան մը կայ գործին արժէք տուող, այն է հիւսուածքին մանաւոր կերպը որով կը տարբերի ան հասարակ ստոյնակութեան աժան արտադրութիւններէն։ Հայկական քերթուածին եւս խորագոյն եւ ամենաթափանց յատկութիւնը իր մանր հիւսուածքին մէջ է։ Տողէ ի տող կոհակաձեւ յառաջխաղացութենէն զատ — որ յաճախած է բայց ոչ անհրաժեշտ — կայ նաեւ վէվէտումը իւրաքանչիւր տողի մէջ, ելեւէջ մը որ զտողը չափուած մասերու կը բաժնէ։ Ոտանաւոր շարադրութեան ծանօթ կանոնն այն է թէ իւրաքանչիւր տող որոշ թուով անդամներ ունենալու է, եւ իւրաքանչիւր անդամ՝ որոշ թուով վանկեր։ Դասագրոց մէջ աւանդուած են ասոր կանոնները։ Նիւթին զուարթ եւ թեթեւ կամ վսեմ եւ լուրջ հանգամանաց համեմատ՝ կարելի է տողերը երկու, երեք կամ չորս անդամներով կազմել։ Հ. Բագրատունիին մատնանիշ ըրած ձեւը, որ մեր մէջ "հայկական տաղաչափութիւն" անունով կը ճանչցուի, ունի չորս անդամ, եւ իւրաքանչիւր անդամը՝ չորս վանկ. օրինակ իմն.

Այսօր յարեւու | ն մեռելոց | ճեպոյն անմահ | ն եւ երկնաւոր։

Դիտուած է, սակայն, թէ տաղաչափական այդ վսեմ տարազին մէջ անգամ անդամները

միշտ հաւասարաթիւ վանկերէ չեն բաղկանար, կրնան փոխանակ չորսի՝ ունենալ երեք վանկ, նոյն իսկ երկու: Այս բոլորին արժէքը չափելէ առաջ՝ տեսնենք թէ գողթան երգերը ինչ կերպով անդամատուած են:

Գողթան երգոց տաղաչափութեան քննութիւնը ի վեր կը հանէ հետեւեալ սկզբունքները.

Ա. Ամէն տող ամբողջ խօսք մըն է, պզտիկ թէ մեծ իմաստ մը կ'աւարտէ: Երբեք չի պատահիր որ քերականական սերտ կապակցութիւն ունեցող բառ մը կամ բառախումբ մը տողէն զատուելով՝ անցնի յաջորդ տողին:

Բ. Ամէն տող երկու անդամէ կը բաղկանայ, ոչ աւելի եւ ոչ պակաս: Նիւթին եւ ոճին ճոխութեան համեմատ տողերը կրնան աւելի կամ նուազ կարճ ըլլալ, 6, 7, 8 վանկերէ, կամ 9, 10, 11, 12, մինչեւ 16 վանկերէ կազմուիլ, բայց այդ բոլոր վանկերը երկու խումբի, այսինքն երկու անդամի բաժնուած կ'ըլլան ամեն դէպքի մէջ: Ուրիշ խօսքով, տողին անդամները կրնան մանր ըլլալ կամ խոշոր, ինչպէս շէնքի մը սենեակները, բայց երկուք միայն են անդամներուն թիւը:

Գ. Անդամները տողին մէջ բաղադրուած կմախքին երկու մասերը կը ներկայացնեն, այսինքն քերականական սերտ կապակցութիւններով իրարու զօդուած են բառերը կամ վանկերը իւրաքանչիւր անդամի, եւ անդամատութիւնը բոլորովին բնական է եւ հռետորական շեշտին համաձայն:

ինչպէս որ խօսքին մէկ մասը յաջորդ տողին չի կրնար անցնիլ, այնպէս ալ անդամի մը մէկ բառը կամ մասը չի կրնար տողին միւս անդամին խառնուիլ:

Դ. Հետեւապէս, անդամներուն վանկերը կրնան թիւով տարբերիլ միեւնոյն քերթուածին այլեւայլ տողերուն մէջ, եւ միեւնոյն տողին երկու անդամներուն մէջ:

Ե. Ամէն անդամ հռետորական չեշտ մը ունի, որ անդամին կեդրոնը կը կազմէ: Խոշոր կազմ ունեցող անդամներուն մէջ կրնան շեշտի ընդունակ երկու կամ աւելի վանկեր գտնուիլ, սակայն միշտ մէկ շեշտ մը միայն է կեդրոնականն ու հզօրագոյնը, միւսները անոր կ'արբանեկեն՝ առանց ուրոյն կեդրոն կազմելու:

Զ. Անդամներուն չեշտը կրնայ պատահիլ որեւէ վանկի, հարկ չկայ որ ամէն անդամի վերջին վանկին վրայ իյնայ ան:

Է. Խօսքին հիմնական գաղափարներն արտայայտող բառերը միայն կ'ընդունին հռետորական չեշտը եւ կ'ըլլան անդամին կեդրոնը: Այս սկզբունքէն կ'ելլեն քանի մը կանոններ շեշտումի.

1. Շաղկապները, նախադրութիւնները, օժանդակ բայերը, էական բայը շեշտ չեն առնուր: Եւ՛ բայը շեշտ կրնայ առնուլ երբ «գոյ» գտնուիլ նշանակէ:

2. Ածականը գոյականին հետ մէկ բառ կը կազմէ հայ տաղաչափութեան մէջ, ուստի ոչ շեշտ կ'առնու եւ ոչ կրնայ իւրովի անդամ մը

կազմել, բայց միայն երբ գոյականաբար վարուած ըլլայ։

3. Երբ երկու մերձանիշ բառեր զոյգ գրուած ըլլալով ոճ մը կը յօրինեն եւ մէկ բառ կը համարուին, իմաստը կ'ուժովնայ, բայց երկու բառերուն վերջինը միայն կ'առնու հռետորական շեշտը, ինչպէս "խաղաց գնա՛ց." "երկին եւ երկի՛ր":

4. Յատկացուցիչ եւ յատկացեալ պզտիկ բառախումբ մը կը կազմեն, որուն շեշտը յատկացեալին վրայ կ'իյնայ։

5. Երբ բայ մը երկու բառէ կը բաղկանայ, ինչպէս, յոյս տալ, յետս տալ, ի միտ առնուլ, ի վէճ գալ, ի հաւան ածել, պատ առնել, եւ այլն, գոյականը կը շեշտուի եւ ոչ թէ բայը, զի այս դէպքին մէջ բայը շատ ընդհանուր իմաստ մը տալու կը ծառայէ, այսինքն հիմնական բառին, գոյականին քով կազմական մաս մըն է, օժանդակող մը։

72. Այժմ Վահագնի երգին վրայ նախ դիտենք այս սկզբունքներուն ճշմարտութիւնը, կարդալով անոր տողերը հռետորական շեշտին համեմատ եւ անդամատելով.

Երկնէր | երկին եւ երկի՛ր.

"Երկին եւ երկիր" հոս մէկ բառ կը համարուին, "տիեզերք" նշանակութեամբ. անոր համար բայն ալ եզակի գրուած է "երկնէր": (Է. 3։)

Երկնէր | եւ ծիրանի ծո՛վ.

Ածական եւ գոյական միասին բառախումբ մը կազմած են, շեշտը գոյականին վրայ է, զի ան է հիմնական բառը. “ծիրանի„ ածականը անոր ստուերն է, քղանցքը, զարդը:

Երկն ի ծովուն ունէր | զկարմրիկն եղեգնիկն.

Այս տողը միւսներէն շատ աւելի վանկեր կը պարունակէ, 12 վանկ. մինչ առաջին տողը 7 միայն ունէր. սակայն երկայն տողս նոյնպէս երկու անգամ միայն ունի, բացատրութեան պէսպիսութիւն մտցնելու համար երկարած. իրօք ըսել կ'ուզէ.

Երկնէր | եւ (ծովուն) եղեգնիկն:

Ընդ եղեգան փող | ծուխ ելանէր.

“Եղեգան„ յատկացուցիչը շեշտ չունի, “փող„ յատկացեալին հետ մէկ բառ կը համարուի: (Է. 4:)

Ընդ եղեգան փող | բոց ելանէր.

Ինչպէս վերը “ծուխ„ն է շեշտուած, հոս ալ “բոց„ը: “Ելանէր„ բայը “ծուխ„ եւ “բոց„ գոյականներուն քով ձեւական կարեւորութիւն միայն ունի եւ առանց շեշտի է:

Եւ ի բոցոյն | պատանեկիկ վազէր:
Նա հուր | հեր ունէր.

Հոս “հուր„ գոյականը իբրեւ ածական գրուած է, եւ կրնար առանց շեշտի մնալ, սապէս.

Նա հուր հեր | ունէր.

Սակայն նկատելով այդ “հուր„ ածակա-նին մասնաւոր կարեւորութիւնը, պատշաճ կ'ըլ-լայ շեշտել զայն եւ այսպէս զարմացումի զգա-ցումը ուժգնօրէն յայտնել: Այսպէս ընելու պատշաճութիւնը աւելի որոշ է հետեւեալ տողին մէջ.

Ա-պ- Թէ Բո՞ց | --Նէր մօրո՞--.

Գեղեցիկ օրինակ մը որ ցոյց կու տայ թէ բացառիկ կարեւորութիւն ունեցող ածական մը կրնայ շեշտուիլ եւ անգամ մը կենդրոնը դառ-նալ առանց իր գոյականը շեշտի իրաւունքէն անպատճառ զրկելու:

Այս տողին “ապա թէ„ն աւելորդ կցուածի մը երեւոյթն ունի. եւ որովհետեւ մեր անգիր բանաստեղծները վանկ շատցնելու համար եր-բեք աւելորդ բառեր չեն գործածեր, այս տողը պէտք է ըլլար կամ “բոց ունէր մօրուս,„ եւ կամ “ապա Ն– բոց ունէր մօրուս:„ Այս վեր-ջինը շատ հաւանական կ'երեւնայ երբ յիշենք թէ Ակնայ այն երգը որ փեսային անձնական գեղեցկութիւնը կը գովէ, կ'ըսէ “էռէջ ես քու պօյիկտ ըսիմ...„ “–Նչէց (այսինքն –պ–) ես քու երեստ ըսիմ:„

Ե- -չկ՞-Ն-Ն էէՆ | -րէ-ք-կ՞-Ն-:

Գողթան երգոց մէջ երկայն տողերով հատակոտորներ ալ կան, որոնք եւս երկու ան-գամէ բաղկացած են: Զ. օ.

Տէղ --ջէ -էղ-յր | է ջէ--յ--Թէ-ՆՆ Արտ-շէ-է,
Տէղ-յր մ-րք-րէտ | է Հ-ր-Ն--Թէ-Ն Ս-Թէնկ-Ն:

Նոյնպէս են միւս կտորին տողերը.

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս | ի սեաւն գեղեցիկ.
Եւ հանեալ | զոսկէօղ շիկափոկ պարանն.

Եւ այլն։

Առաջին տողը 15 վանկ ունի, բայց խօսքին նշանակութիւնը երկու մասէ կը բաղկանայ, երկու անգամէ, եւ իսկապէս ըսել կ'ուզէ.

Հեծաւ Արտաշէս | ի սեաւն գեղեցիկ։

"Հեծաւ" քաջագործութեան մը նկարագրութիւնը կը սկսի, եւ գլխաւոր շեշտն ունի առաջին անգամին մէջ։ "Ի սեաւն գեղեցիկ." "սեաւ"ն է շեշտուած, զի գոյականաբար վարուած ածական մ'է։ Երկրորդ տողին երկրորդ անգամին ածականներն շեշտելով եւ առանձին անգամներու վերածելով՝ տուած պիտի ըլլայինք անոնց անբնական կշիռ մը եւ աւելորդ կարեւորութիւն։ Պարանին շիկափոկ ըլլալը չի կրնար բաղդատուիլ Հերաց Հրեղէն կամ մօրուաց բոցեղէն ըլլալուն։

73. Գողթան երգոց տաղաչափական կազմն ունին նաեւ Ակնայ ընտիր երգերը. օրինակի համար կարդանք Հետեւեալ կտորը.

Դուն արդէն | հորով մորով.

"Հորով մորով" մէկ բառի տեղ դրուած են, "ծնողքով" ըսել կ'ուզէ. զոյգ բառին վերջինը կ'առնէ շեշտը։ (Է. 3։)

Հա՜յ նուագէս | ջախտակ աղբերով.
Արդէ՞ս բաան | հորով մորով

Ու լցուէ՛ սրտէկտ | արէւո՛վ.
Սրտէկտ արէւո՛վ | լցուէ՛,
Մէր դուռնէ՛ն | կարմէր խնձօրո՛վ.
Ո՛վ անցնէ՛ | վարդէ՛ր առնէ,
Ո՛վ դառնա՛յ | կարմէր խնձօրէն:

Վահագնի երգին բոլոր յատկութիւններն օրօրի այս համարին մէջ կ'արտափայլին: Ամեն տող ամբողջ խօսք մ'է. ամեն անգամ բնական բառախումբ մը, եւ տողէ տող իմաստը կոհակաձեւ կ'ընթանայ, կրկնութիւններով, պէսպիսութիւններով եւ ընդլայնումներով: Ցանգերը ինքնադէպ են: Անդամները հաւասարաթիւ վանկերէ չեն բաղկացած: Բառերը դրուած են այնպիսի դերազանց դիրքերու մէջ որ, մարդ կը ստիպուի ներշնչեալ հանճարի գործ մը համարիլ այդ տողերը. — Աղբիւս դուն հօրով մօրո՛վ, ու լցուի սրտիկտ արեւով„ ըսելէն վերջ, հիանալի ճկունութեամբ մը կ'աւելցնէ. "Սրտիկտ արեւո՛վ լցուի„ ինչո՞ւ ոչ "լցուի սրտիկտ արեւով„ վասն զի կ'ուզէ շեշտել "արեւով„ բառը եւ հակադրել զայն "կարմիր խնձորով„ին՝ հետեւեալ տողին մէջ: Ցիշենք նաեւ թէ խնձորն ու վարդը հօս փոխաբերութիւն են. վարդը մանկան երեսն է, խնձորը՝ անոր այտերն. անցնողը պիտի զմայլի ու դարձողը պիտի համբուրէ զինքը:

Ուրիշ օրինակ մ'ալ դիտենք.

Բարէ լուսնա՛ն | դո՛ւրս ելայ |

Եւ ոչ թէ "դուրս ելա՛յ„: (Է. 5:)

Ես աղուոր էրէ՛ն մի | դեռա՛յ. |
Աղուոր էրէ՛ն մի | դեռա՛յ, |

“Ես„ ենթական դուրս թողած է այս կրկնութեան մէջ, այնքան զերծ է վանկերու թիւը նոյն ընելու հոգէն: Սակայն այդ “ես„ին յապաւումը պզտիկ եւ հաճելի պէսպիսութիւն մը կը մտցնէ:

Զարդա՛ն | էմ երեան արանէ՛ց |
Մարի՛կն ալ | հարցմունք արաւ, |

“Հարցմո՛ւնք արաւ„ եւ ոչ թէ “հարցմունք արա՛ւ„: (Է. 5:)

Ադ երե՛ադ | ո՞վ արանէ՛ց: |
— Ես աօր դադղա՛ն | էջա՛յ, |
Վարդենուն փշէ՛կն | արանէ՛ց.

“Վարդենուն փշէ՛կն„: (Է. 4:)

— Զուրնա՛յ | ան ճարպին փո՛ւշը, |
Որ լուս երե՛ադ | չարանէ՛:

Հարեւանցի դիտենք հոս որ “լուս„ գոյականը ածականն է “երես„ին, ինչպէս Գողթան հատակոտորին մէջ “հուր„ը ածական էր “հեր„ին: Ակնայ գաւառականը “արիւն„ բառն ալ իբրեւ ածական կը գործածէ ըսելով “արիւն քրտինք,„ իբր “արիւնէ„, “արիւնեղէն„ քրտինք:

Մ՛աներ, մ՛անիծեր, | մարէկ:

Այս տողին մէջ շատ ույժ կայ, եւ կրնայ կարծուիլ երեք անգամ բաղկացած “մ՛աներ,„ “մ՛անիծեր,„ եւ “մարիկ.„ սակայն “մ՛աներ„ը

"մ'անիծեր„ին հետ մէկ բառ կը կազմէ, անոր արբանեակն է լոկ, եւ հռետորական շեշտ չունի. "մի„ մակբային շեշտն է որ, "ի„ին կորստեամբը, "անիծեր„ բառին առաջին վանկին փոխադրուած է:

Մարի՛կ, կոչական, եւ իկ մասնկով վերն ալ ըսած էր "փշի՛կ„: Արդէն — դիտեցինք թէ որքան սիրուած է այդ մասնիկը Ակնայ գաւառաբարբառին մէջ (36), մանաւանդ բանաստեղծական լեզուին մէջ, ուր գրեթէ ամէն գոյական կրնայ զարդարուիլ այդ զարդովը — գօտեկ, մազիկ, բազկիկ, պտիկ, անձիկ, քնիկ, ծոցիկ, սրտիկ, թփիկ, ձանիկ, տարեկ, աղաւնիկ, եւայլն: Մինչեւ իսկ կ'ըսէ "խաղաղութիւնիկ„: Վահագնայ երգը ցոյց կու տայ նոյն ճաշակը մեր հեթանոս բանաստեղծներուն մէջ. "եղեգնէկ.„ "պատանեկէկ,„ "կարմրէկ,„ "աչկունք„:

"Մէկ աղուոր նորէ՛ն մի | գտայ.
Գտա՛յ ինը | անէ մարմա՛ր.
Կ'անցնէ՛ս | չ'ելլէ գեմարմա՛ր:

Առնունք երկայն տողով, խոշոր անդամներով օրինակ մը:

Մէ՛ լար, մարի՛կ, մէ՛ լար, | ես նորէ՛ն տէ գամ.
Աչքս [illegible] օր | [illegible] տէ գամ:

Առաջին տողին բացառիկ կազմը, "մի՛ լար„ը երկու անգամ կրկնուած, եւ "մարի՛կ„ կոչականը, կրնան կարծել տալ թէ չորս անգամ, եթէ ոչ հինգ, կը բաղկացնեն գիւրաքանչիւր

տող. սակայն երկրորդ տողը ցոյց կու տայ այդպիսի ենթադրութեան մը անտեղութիւնը։ Արդարեւ եթէ այդ տողերը այլապէս անդամատենք, կ՚ունենանք.

"Մէ՜ լար, | մարէ՛կ, | մէ՜ լար, | ես նորէն | տի գամ.
Ասկի | տասնըհինգ օր՝ | արկո՜խս | տի գամ։"

Առաջին տողը կ՚ըլլայ այդպէս հինգ անդամով, երկրորդը. չորսով, եւ այն այլանդակ անտեղութեամբ որ "ասկի" բառը զատ անդամ նկատուի, "տասնըհինգ օր" անդամը չորս վանկ ունենայ, "արկոխս"ը երեք վանկ, "տի գամ"ը երկու վանկ։ Կրնամ վստահօրէն ըսել թէ այդ Ակնայ երգին ստեղծողը այնքան հեռի էր այդպիսի բռնազբօսիկ բաժանումներու գաղափարէն որքան Արեւելքն Արեւմուտքէն։

74. Պ. Չօպանեան դիտած է թէ նահապետ Քուչակի տաղերուն տաղաչափութիւնը Ակնայ երգերուն չափերուն հետ նոյն են, եւ զգացած է թէ երկու մեծ հատուածի (7—8) բաժնուելով աւելի քաղցրալուր կը հնչէ։ Իրմէ կ՚իմանամ թէ Պ. Նորայր կը բաժնէ Քուչակի տողերը 7—3—5։ Պ. Չօպանեան կը յաւելու թէ "կրնան նաեւ բաժնուիլ 5—5—5. եւ՝ այսպէս բաժնուած՝ շեշտերը շատ լաւ կ՚իյնան իւրաքանչիւր հատածի վերջին վրայ։" Եւ կու տայ հետեւեալը իբրեւ օրինակ.[1]

"[illegible] | [illegible] | [illegible] |
[illegible] | [illegible] | [illegible] |

[1] Ա. Չօպանեան. Անահիտ. Յն. Յլս. 1907։

Քու սէրտ ալ ոսկի | արիր իմ սրտիս | քուրան հալեցիր։ |
Դարձար ջան հալխայ | արիր իմ սրտիս | ականջն անցուցիր։»

Կարելի՛ է երեւակայել աւելի բռնազբօսիկ եւ անբնական անդամատութիւն մը։ «Ոսկի»ը բաժնուած է «էկար»էն. «ունիր ի ծոցիս» բառերը անգամ մը կազմեր են բոլորովին կամայական ու բռնի միացումով մը, զի «ունիր»ը քերականական կապակցութիւն չունի «ի ծոցիս»ին հետ, այլ «ի թեզնիքդ»ին հետ, իսկ «ի ծոցիս»ին անխզելի կապակցութիւնն է «ի վար թափեցիր»ին հետ։ Քուչակին մտքէն երբեք չէր կրնար անցնիլ բառերը խմբել այդպէս։

Վերջին երկու տողերն ալ ապահովապէս պէտք է բաժնուին ու կարդացուին սա կերպով —

Քու սէրտ ալ ոսկի արիր, | իմ սրտիս քուրան հալեցիր.
Դարձար ջան հալխայ արիր, | իմ սրտիս ականջն անցուցիր։

75. Պէտք է փութամ աւելցնել թէ այս նախապաշարումը ոչ Պ. Չօպանեանի յատուկ է եւ ոչ Պ. Նորայրի։ Հ. Բագրատունի, Հ. Հիւրմիւզ եւ այլք այս կարգի քերթուածներուն ինչպէս եւ հին շարականներուն ընծայած են ոտքերու եւ անդամներու այնպիսի յօրինուածութիւն մը որ բոլորովին օտար է անոնց։ Օտար ազգաց տաղաչափութեանց կանոններն են որ երեւակայութեամբ վերագրուած են բնիկ Հայկականին, վասն զի չէ խորհուած թէ Հայ ցեղը,

իբրեւ գերազանցօրէն սիրող գեղեցիկ պարզութեան, կրնայ յղացած եւ արտադրած ըլլալ ամենէն բնական ու միանգամայն ամենէն գեղեցիկ ձեւը տաղաչափութեան։

Այս հիմնական թիւրիմացութեան իբրեւ հետեւեանք շատ նեղութիւն կրած են մեր հեղինակները հայ տաղաչափութեան կանոններն ճշդելու։ Վեշտասանոտեան քառանդամ տողը, որուն արդէն ակնարկեցինք (71), բացառութիւններով եւ ազատութիւններով ծանրաբեռն է։ Անդամը կրնայ երբեմն, փոխանակ չորսի, ունենալ երեք վանկ, մինչեւ իսկ երկուք․ Բայց տողին երրորդ անդամը միշտ քառավանկ ըլլալու է, եւ առաջին երկու անդամները՝ հաւաքաբար՝ ոչ երբեք նուազ քան հինգ վանկ։ Այս բոլորը երեւակայական են։ Քննելով մեր եկեղեցական երգերուն ամենէն հիները, որոնք ոսկեդարու գործ կը համարուին, — ոմանք Ս. Սահակայ իսկ ընծայուած — կը տեսնենք թէ Գողթան երգերուն ձեւն ու չափերն ունին։ Ինչ ալ եղած ըլլայ մեր գրական նախնեաց վրայ օտար գրականութեան ազդեցութիւնը, չէ կրցած դեռ՝ զանոնք հեթանոսական դարուց ազգային տաղաչափութեան հոգիէն օտարացնել։ Դեռ անսեթեւեթ ու բնական գեղեցկութիւնը կը սիրեն։

Հ. Սահակեան շատ գիտական ու խորաթափանց ուսումնասիրութեան մը նիւթ ընելով մեր հին շարականներուն տաղաչափութիւնը՝ հաստատած է թէ ազգային հարազատ տաղա-

չափութիւնը ամանակեալ տաղաչափութիւնն է։ Սակայն եւ այնպէս ինքն ալ տակաւին անոնց տողերը քառանդամ կը կարծէ, եւ զանոնք անդամատելու փորձը կ'ընէ ըստ այնմ։ Հակառակ իր բոլոր ճարտարութեան, կը վրիպի անոնց պատշաճեցնել այդ տարազը, ինչպէս կրնանք ակներեւ տեսնել այժմ իր անդամատած համարներէն զոմանս ի մէջ բերելով, նախ, ըստ իւր բաժանմանցը, յետոյ ըստ իմ փաստաբանած երկանդամ բաժանման։

Խորհուրդ մեծ | եւ սքանչելի | որ յայսմ աւուր |
յայտնեցաւ.
Հովիւք երգեն | ընդ հրեշտակս, | տան աւետիս | աշ-
խարհի։
Ծնաւ | նոր արքայ | ի Բեթղեհէմ | քաղաքի.
Որդիք մարդկան | օրհնեցէք, | զի վասն մեր | մարմնա-
ցաւ.
Անքննելին | երկնի եւ երկրի | ի խանձարուրս | պատե-
ցաւ.
Ոչ մեկնելով | ի Հօրէ, | ի սուրբ այրէն | բազմեցաւ.
Եւ | արարածք ամենայն | շքեցան | հանդերձ երկնա-
ւորեան։

Այս տողին մէջ կը սկսի աչքի զարնել քառանդամի հայեցողութեան սխալը, զի Հ. Սահակեան բռնադատուած է “եւ„ շաղկապը անդամ մը համարիլ, ինչ որ բացարձակօրէն արգելուած է ո եւ է բառի համար որ շեշտ չունի։

Քանի մը ուրիշ տողեր, ըստ նոյն հեղինակի —

Արծաթասիրութեամբըն | մոլեալ Յուդա | զիւր | զմեծ վարդապետն
Ընդ երեսուն | արծաթոյ | Հրէիցն | մատնէր.
Ընդ որում եւ | համբուրեցից | , ասէ, | զնա՛ կալարուք.
Ո՞վ համբոյր | Նենգութեան | Նշան. | եւ առիթ մահու.
Մերկացաւ | յինքենէ | զաստուածային | սուրբ հոգին.
Զգեցաւ | զսատանայ՝ | որպէս հանդերձ | արկաւ զիւրեաւ։

Առաջին տողին մէջ ստիպուած է “զիւր„ը անգամ մը նկատել. չորրորդ տողին մէջ “Նենգութեան Նշան„ը ստիպուած է երկու անգամներու վերածել. Հինգերորդ տողին մէջ “մերկացաւ յինքենէ„ բառախումբը երկուքի բաժներ է “մերկացաւ | յինքենէ | „ եւ այսպէս անշեշտ “յինքենէ„ին շեշտ մը տալ ստիպուած է. մինչ յաջորդ տողին մէջ “արկաւ զիւրեաւ„ը մէկ անգամ ըրած է, “զիւրեաւ„ին զլանալով շեշտը զոր անոր հաւասարն եղող “յինքենէ„ին շնորհած էր։

Հ. Սահակեան կը կարծէ թէ “Հայ եկեղեցականբանաստեղծութեանցգեղեցկագոյն„ին, “Անձինք նուիրեալք„ին տանց առաջին երեք տողերը երեք ամանակով կամ անգամով են, վերջին տողը՝ երկու անգամով։ Սակայն ինչ որ իբրեւ երկու անգամ յօրինուած է, չի կրնար երեք անգամի բաժնուիլ առանց բռնաբարումի, եւ Հ. Սահակեան ստիպուած է շատ տեղ այդ բռնաբարումն ի գործ դնել։ Նախ պիտի դնեմ անդամատութեան զիւր կերպը, յետոյ՝ զիմը։

Ըստ Հ. Սահակեանի —

Անձինք | նուիրեալք | սիրոյն Քրիստոսի.
Երկնաւոր | նահատակք | եւ կուսանք իմաստունք.
Ի դարձանս յեր | բարձրացեալ | տօնէ
Մայր Սիոն | պսակելօքն իւրովք:

Արժան է հարցնել թէ, քանի որ ամեն ժամանակ կամ անգամ խօսքի որոշ մաս մը կը կազմէ եւ իրմէ վերջ պզտիկ դադար մը կ'ենթադրէ, ի՞նչ պատշաճութիւն, ի՞նչ բնական պէտք կայ ածականին ու իր գոյականին միջեւ դադար մը դնել, եւ ըսել "անձինք | նուիրեալք," կամ "երկնաւոր | նահատակք:" Եւ անմիջապէս յետոյ ինչո՞ւ "կուսանք իմաստունք" մէկ անգամ համարիլ: Ինչո՞ւ ըսենք "տօնէ | մայր Սիոն |," փոխանակ ըսելու "տօնէ մայր Սիոն:" Ահա թէ ինչպէս, ըստ իս, պէտք է բաժնել այդ համարին իւրաքանչիւր տողը երկու անգամի.

Անձինք նուիրեալք | սիրոյն Քրիստոսի,
Երկնաւոր նահատակք | եւ կուսանք իմաստունք.
Ի դարձանս յեր | բարձրացեալ՝
Տօնէ մայր Սիոն | պսակելօքն իւրովք:

Երկրորդ տունը՝ ըստ Հ. Սահակեանի.

Բարբառք | երկնաւորք | լուան ընդերկիր.
Քանզի հոտ անուշից | բուրեցայք | ի Քրիստոսէ.
Ողջակէզք բանաւորք | եւ զոհք ընդունելեան | եւ պատարագք
անարատք
Ընծայեալք | Աստուծոյ:

Նոյն տունը՝ ըստ իմ տեսութեան.

Բուրաստանք երկնաւորք | յոյժ շքեղք.
Քանզի հոտ անուշից | բուրեցայք ի Քրիստոս.
Ողջակիզեալք բանաւորք | եւ զոհք փրկութեան,
Եւ որոջք անարատք¹ | ընծայեալք Աստուծոյ։

Տուն մը եւս՝ ըստ Հ. Սահակեանի.

Է | զարմացումն | եւ է վեր քան զիմացումն,
Խորհրդոց եւ բանից | հրեշտակաց | եւ մարդկան.
Քանզի Էին Աստուած | ամենազօր զօրութեամբ | խոնարհեալ
Տեառնէր | զհանդէս կուսանաց։

Առաջին տողին մէջ «է» էական բայը առանձին անգամ մը կարծուած է, եւ սակայն անիկա շեշտ չ'առներ եւ չէ կարող ուրեմն ինքնին անգամ մը կազմել։ Ինչո՞ւ «խորհրդոց եւ բանից»ը մէկ բառախումբ եւ մէկ անգամ նկատուած է, իսկ «հրեշտակաց եւ մարդկան»ը, յարեւնման բառախումբ մը, երկու անգամ համարուած։ Այդ տողերն ալ պէտք է անգամատել բնական կերպով, սապէս.

Է զարմացումն | եւ է վեր քան զիմացումն,
Խորհրդոց եւ բանից | հրեշտակաց եւ մարդկան.
Քանզի Էին Աստուած | ամենազօր զօրութեամբ՝
Խոնարհեալ տեառնէր | զհանդէս կուսանաց։

¹ Հայր Սահակեան գիտել տուած է թէ «երաժշտական հանգիստը որոջք անարատքը կը զատէ նախորդներէն։» Ասիկա ի նպաստ է իմ տեսութեան։ Սակայն Հայրը կ'աւելցնէ թէ այդ որոջք անարատքը «տաղաչափօրէն կը միանայ անոնց հետ, ինչպէս թուարկութիւնը կը պահանջէ։» Բազմ. Յունիս 1907, էջ 252, ծան. 2։

Այսպէս երբ քառանդամ (ինչպէս եւ եռանդամ) տողերու վարկածը կը հերքուի, ինքնին աներեւոյթ կ'ըլլան նաեւ այն բոլոր մանր կանոնները եւ բացառութիւնները որոց համեմատ անդամոց վանկերուն թիւերը կ'որոշուէին եւ կը տարբերէին։

Երբ վայրկեան մը նկատենք հոգեբանական վիճակը մեր գրական նախահարց իբրեւ խանդավառեալ եւ լուրջ լուսաւորիչներու, անկարելի պիտի գտնենք երեւակայել որ անոնք նստին ոտանաւորներ կարկատեն մատներու վրայ համրելով վանկերը եւ բաժնելով տողերը չորս անդամներու, եւ ատիկա ընելու համար իրարմէ անջատեն քերականական ամենասերտ կապակցութիւն ունեցող բառերը, կամ այդպիսի կապակցութիւն չունեցողները բռնի միացնեն մէկ անդամի մէջ, եւ շեշտ չունեցող բառերուն շեշտ հարկադրեն, փոխանակ ազատահոս ընթացք մը տալու իրենց զգացմանց յորձնեռանդն արտազեղումներուն։

Միւս կողմէն՝ Ակնայ երգերը անգրագէտ արանց եւ կանանց անգիր արտադրութիւնք են, այսինքն անանկ հեղինակներու որոնք տաղաչափութեան կանոններուն եւ ճշդութեանց վրայ գաղափար իսկ ունեցած չեն, եւ որոնք լսած անգամ չեն ոտքերու եւ անդամներու վրայ. Անոնք ալ մեր հեթանոս Գողթնցւոց բանաստեղծներուն պէս ազատօրէն յօրինած են իրենց քերթուածները, բայց եթէ անոնց ինչպէս եւ ասոնց տողերուն կը պակսի տաղաչափական

ճշգութիւնը քանակի տեսակէտէ, բանաստեղծական ոգին եւ արտայայտութիւնը անզուգական գեղեցկութիւն մ'ունին։ Կարդացողը անմիջապէս կը զգայ թէ անոնց մէջ արուեստ մը կայ որ կաշկանդումները կ'անգիտէ բայց եւ այնպէս կը յաջողի պարզ գեղեցկութիւններ հրաշակերտել բանաստեղծօրէն։

76. Այս քննասիրութեան մէջ բաղդատութեան չափանիշ առած եմ Գողթան երգերը, եւ անոնց հետ Ակնայ երգերուն նմանութիւնը նախ ուշադրութեանս առարկայ եղած է. եւ վերջապէս դիտած եմ թէ մեր հնագոյն շարականներուն քերթողական արուեստն ալ այդ երկուքին հետ նոյն է, միայն սա տարբերութեամբ որ, շարականքն, իբրեւ գրաւոր արտադրութիւն, աւելի յարդարուն եւ խնամուած ձեւ ունին։

Իբրեւ եզրակացութիւն այս ամէն դիտողութեանց՝ հարցնենք թէ ի՞նչ է հայ տաղաչափութեան բնորոշ հանգամանքը։ Ձեւին նայելով՝ երկանդամ տողն է. սկզբունքին նայելով՝ բնականութիւնն ու պարզութիւնը։ Հայ բանաստեղծը պէտք է ընդգրկէ այսուհետեւ այս հայկական բնիկ տաղաչափութիւնը։ Մեր լեզուին բառերուն երկարութիւնը տուեալ ըլլալով՝ անկարելի է, եւ ամենեւին հարկ չէ ճգնիլ, քառանդամ կամ նոյն իսկ եռանդամ տողեր յօրինել առանց պարզ եւ շնորհագեղ խաղացքին վնասելու։ Ամենէն հոյակապ տողերը յօրինուած են եւ պիտի կրնան դարձեալ յօրի-

նուիլ երկանդամ, զի հեշտ ու պարզ կ'ըլլայ տողը երկու անդամի կամ մասի բաժնել քերականական կապակցութիւններն յարգելով եւ հռետորական շեշտին համակերպելով։

Հայկական տաղաչափութեան սկզբունքին բոլորովին համաձայն է տողերն երկայն կամ կարճ, անդամներն խոշոր կամ մանր յօրինել ըստ նիւթոյն պահանջմանց։ Կրնան տողերը բաժնուած ըլլալ երկու հաւասար անդամներու. 5—5. 6—6. 7—7. 8—8. կամ 3—5. 4—6. 5—6. 5—7. 7—8 եւ այլն։ Հայ բանաստեղծը ունենալով այսքան ազատութիւն, կարող է անգիր քերթուածոց վրայ պզտիկ առաւելութիւն մը տալ իր տողերուն եթէ զանոնք յերիւրէ այնպէս որ անդամոց վանկերը հաւասարաթիւ ըլլան եւ համապատասխանեն բոլոր տողերուն մէջ, առանց այս կամ այն տողին տալու անհամեմատ երկայնութիւն մը կամ անհամեմատ կարճութիւն մը, ինչպէս պատահած է Վահագնի երգին մէջ, եւ առանց տողին երկու անդամներուն վանկաթիւերը այնքան տարբեր ընելու տողէ տող, ինչպէս շատ յաճախ կը տեսնուի Ակնայ երգերուն մէջ (4—3, 2—5. 3—4. 3—5 եւ այլն)։

Իսկ ամբողջ երգի մը տողերուն տալ կոհակաձեւ խազորակ ընթացք մը, ինչպէս կ'ընեն Գողթան եւ Ակնայ երգերը շատ յաճախ, ատիկա կախում ունի բանաստեղծին ճարտարութենէն այնքան որքան նիւթին տեսակէն։ Հ. Գաթըրճեան, Գողթան երգերուն նման տաղեր եւ

երգեր յօրինելու փորձն ընելու դժուարութեան վրայ խօսելով կ'ըսէ. "Սակայն տաղանդաւոր մէկն առնց չէ թէ մինակ յօրինման եղանակին հապա նաեւ բանաստեղծական ու բանասիրական հոգւոյն աղէկ մը թափանցելէն ետեւ՝ ունեցած պզտիկ հատուածներնուս ոճովը դըժերգ մը գրելու ըլլայ, յանդուգն փորձ մը չընելէն զատ՝ կարծենք որ գուցէ կրնայ հասարակաց հաճութեան ալ բանաւոր յոյս մ'ունենալ:" Այս քննութեամբ ապացուցուած ըլլալով թէ այդ ոճին եւ ոգւոյն աւանդութիւնը մինչեւ այսօր պահպանուած է մեր ժողովուրդին մէջ, այսուհետեւ հայ բանաստեղծը կրնայ վստահ ձեռնարկել յայն զոր Ակնցի անգրագէտ քերթողները գիտցած են ընել այնքան հիանալիօրէն [1]:

---

1 Ակնայ ժողովրդական երգերուն եղանակին վրայ բան մը չըսի. սակայն եւ այն մասին պիտի կրնար Կոմիտաս վարդապետի պէս հեղինակութիւն մը շատ շահեկան դիտողութիւններ ընել: Պիտի չատանամ դիտել սաչափ, թէ եղանակներն ալ երկու կարգի կը բաժնուին, ինչպէս քերթուածները. — բուն հայկական, եւ թրքական: "Բարի լոյս, աղուոր, բարի լոյս"ին եղանակը կարի բնական, անսեթեւեթ եւ հրապուրիչ է, յայտնապէս հայացի եւ հին: "Ընտունիք"ներուն եղանակը, քաղ եւ մեղմ, նոյնպէս հայ է: Իսկ "Ըլա կէօզլէրի" եւ "Մէնի" անուամբ ծանչցուածները թրքական են կամ նոր, թէեւ կրնան հայերէ յօրինուած ըլլալ: "Մէնի"ի եղանակը, որ շատ բարձր նօթով կ'երգուի, վերջին ատինման սրտայոյզ է, զի պանդխտի կամ բաժանու մի մելամաղձոտութիւնը հզօրապէս կ'արտայայտէ: "Մէնի"ին չորս տողերը (զի միշտ քառեակներ են անոնք) բաժնուած են, թրքերէն, 4—4—3: Հայկականը պէտք է ըլլայ երկու անգամ, 6—5: Հետեւեալ քառեակը զոր յօրինած եմ վերջերս, հայկական քառեակ մ'է, Մէնիի եղանակով երգուելու, եւ

ԳԼՈՒԽ Ը.

Գաւառական բարբառներուն բառամթերքը եւ Արդի Հայերէն լեզուն։

77. Նախընթաց երեք Գլուխներուն մէջ ուսումնասիրեցինք օրինակները Ակնայ բարբառին ընտիր բառերուն, ասացուածոց եւ բանաստեղծութեանց. եւ այժմ, ինչ ինչ ընդհանուր դիտողութիւններ ընելու գալով, մեծագոյն ճշմարտութիւնը որ մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ՝ այն է թէ այս բարբառը ցարդ կարծուածէն շատ աւելի բան պահպանած ունի իր խորքին մէջ հին Հայերէնի ազնուական եւ ընդաբոյս յատկութիւններէն։ Փոշին եւ կեղտը որ անոր խառնուած են փոթորիկներու եւ գլորումներու բերմամբ՝ ի բաց վտարելով կ'ունենանք ի ձեռին բազում ոսկի ու մարգարիտ

իրօք եղանակին շեշտերը եւ պնդումներն ու ոլորումները կը համապատասխանեն խօսքին հռետորական շեշտին (6–5)։

Ա՜հ, ա՜հ, դառն բաժանման | վայրկեանը հասա՜ւ.
"Մ'երթար", ըսաւ եարըս, | Ծիտս փարեցաւ,
— Մի՛ լար, եարի՛ս, մի լար, | ես ետ պիտի գամ.
Ես պիտի գամ անշուշտ | . յԱստուած ապաստան։

Թրքերէն մէնին, որուն եղանակով կ'երգուի վերի քառեակը. 4—4—3 անդամատուած է, եւ է հետեւեալը, իմաստով նման վերինին առաջին երկու տողերուն։

Կիտէր օլտըմ | Թէտարիքիմ | կէօրիւլտիւ.
"Կիթմէ", տէյու | եար պօյնըմա | սարըլտը։
— Չէօլ գուրպէթտէ | գըամէթիմիզ | կէօրիւլտիւ
Կիտէն կէլիւր, | էօլէն կէլմէզ | տեմիշլէր։

անարատ եւ ոչ սակաւ արծաթ բնիկ հայկական:

Այս հաւաստումը մեզի նոր վկայութիւն մ'է թէ Ե դարու մեր գրական նախնեաց կիրարկած ոսկեղինիկ հայերէնը ուրիշ բան չէր բայց եթէ այն դարուն խօսուած լաւագոյն հայերէնը՝ աւելի ողորկուած եւ խնամուած ձեւի տակ: Դասական այդ հին հայերէնին հիմնական յատկութիւններուն գծերն ու հետքերը ցայսօր խօսուող Ակնայ բարբառին մէջ կարելի է մատնանիշ ընել աւելի կամ նուազ ճշգրտօրէն: Հայ ժողովուրդը կարի սակաւ բան միայն կրնայ առած իւրացուցած ըլլալ գրքերէն ու գրագէտներէն, հետեւապէս ինչ որ կը գտնենք ընտիր անոր բարբառին մէջ՝ ժառանգուած է նախագրական դարերէն: Ակնայ բանաստեղծութեան արուեստն ալ, ինչպէս տեսնուեցաւ, գողթան հին արուեստին հետ նոյն է. ժողովուրդը այդ արուեստը գրքերը չէ սորված, այլ հեթանոսական դարուց արուեստին աւանդութիւնն է զոր պահպանած է դարէ է դար: Ուրեմն լեզուին բազմադարեան հոլովոյթը շատ բաներ փոփոխած ըլլալով հանդերձ՝ չէ խաթարած անոր իսկական նկարագիրը: Ու այս իրողութիւնը կ'առաջնորդէ զմեզ պատկառուտ ուշադրութեամբ նախանձաւոր ըլլալու որպէս զի արդի հայերէնին կերպարանը օտարոտի գծերով չայլանդակի:

Արդի հայերէնը կատարելագործելու համար գաւառական բարբառներէն պարտ է քա-

շէլ կրկնակի օգուտ — բառագիտական եւ համաձայնական։

Նախ բառագիտականը նկատի առնենք։

78. Գիտուն եւ մանրախնամ քննութեան մաղէն պէտք է անցունել գաւառական բարբառներու բոլոր բառամթերքը եւ առնել Նոր Հայերէնին մէջ որդեգրել ինչ որ ընտիր եւ պիտանի է։

(Ա.) կան գաւառական կարգ մը բառեր որք բոյսերու, գործիքներու, արհեստական իրերու անուններ ըլլալով՝ լեզուին անմերժելի տարրերէն են. անոնց ընտրութեան մասին խօսք եւ վէճ չի կրնար ըլլալ, բայց միայն այն բացառիկ պարագայից տակ ուր միեւնոյն իրը այլեւայլ անուններով կոչուած ըլլայ այլեւայլ բարբառներու մէջ։ Անշուշտ հարկ է, ուր որ տարտամութիւն կայ, ճշդել բառին նշանակութիւնը եւ անոր եւրոպական համապատասխանը ցոյց տալ։ Այս կարգի բառերու օրինակ են [illegible], եւայլն։

Բազմաթիւ են նաեւ այն բառերը մեր գաւառականներուն մէջ որք ծանօթ արմատներէ յօրինուած ըլլալով լեզուին օրէնքներուն համաձայն եղանակաւ, առանց վարանումի ընդունելի են արդի Հայերէնին մէջ. զ. օ. [illegible],

(se résoudre), [illegible] (ընդմիջել) [illegible] (տճ. [illegible]) [illegible]: [illegible]. [illegible] (անհամ). [illegible], ձ(ա)[illegible] [illegible]:

Այս կարգի բառերէն ոմանք լեզուին վաղածանօթ են բայց ղարդիս մոռացութեան տրուած, ինչպէս խոնճենամ կամ խոնջիմ բայը, որուն տեղ յոգնիմ-ը հիմա ընթացիկ գործածութեան մէջ է։ Յոգնիլ-ին արմատը բարդութեան անյարմար ըլլալով, կ'ըսուի անխոնջ, [illegible]խոնջ, [illegible]խոնջ եւայլն. պատճառ չկայ, սակայն, որ խոնջիլ կամ խոնջենալ եւս չըսենք, եւ յոգնութիւն-ի իբրեւ հոմանիշ չգործածենք նաեւ խոնջանք գաւառականը։

Ուրիշ մոռցուած աղուոր բառ մ'ալ կեցութիւն-ն է։ “Բարեկեցութիւն„, “երկարակեցութիւն„, “պարզակեցութիւն„, “պերճակեցութիւն„ (high-life), “մենակեցութիւն„ կ'ըսենք, բայց ոչ երբեք կը լսենք պարզ “կեցութիւն„ բառը, զոր Ակնայ գաւառականը կը գործածէ “ապրելու կերպ, ընտանեկան, ընկերային վիճակ„-ը նշանակելու. “կեցութիւնը„

կ՚ըլլայ գոհացուցիչ, հեշտ, երջանիկ, կամ աղ-քատիկ, դժուար, ապերջանիկ։ “կեամ„ (ա-պրիմ) բային արմատէն է, ինչպէս որ “կացու-թիւն„ը (situation) կամ (կենամ) ի արմատէն։

79. (Բ.) Կարգ մը գաւառական բառեր ալ կան որոնց արմատը հարազատ հայերէն է, սակայն ծանօթ արմատի մը անծանօթ մէկ լծորդն է, մեզի անընտել ընկերը, կամ թէ ածանցման կամ բարդման ձեւը Նորօրինակ, անակնկալ բան մը ունի, եւ ուստի հարկ է այս-պիսիներուն երեսին քննական ուշադրութեամբ նայիլ՝ անոնց հարազատութիւնը ճանչնալու համար։ Շատ մը օրինակներու մէջ բառը սղում, ամփոփում, պէսպէս եղանակաւորումներ կրած ըլլալով՝ անծանօթ կերպարան մը, օտա-րոտի երեւոյթ մը, կամ չարաչար աղաւաղեալ եւ խոտելի ձեւ մը կը թուի ներկայացնել, սա-կայն խորագնին քննութիւն մը կը յաջողի ցոյց տալ թէ բառը, ի հեճուկս այդ երեւոյթին, կը մնայ օրինաւոր հոլովոյթի սահմաններուն մէջ, կատարելապէս համեմատելի ըլլալով ուրիշ ընկալեալ օրինակներու հետ։ Դիտենք քանի մը օրինակներ։

Շող եւ շոգ միեւնոյն արմատի երկու զա-նազանակք են. շոգ-ը տաքութեան, շող-ը փայլ-ման միջոց յաւէտ գործածուելով։ Ակնայ շոգ-շըգ-ամ կրկնաւորին մէջ փայլումի տեսակէտը նորէն կ՚երեւնայ եւ ցոյց կու տայ անոր կազմին խոր հնութիւնը։ Իսկ գրաբարին շող-ալ ձեւը մեր գաւառականին մէջ կ՚երեւնայ շըղ-ալ ձեւով

եւ "աստղին անդին շարժիլ", "ծածանիլ", 'տատանիլ' նշանակութեամբ։

Գրաբարին ս•ս-կալ-ը որ կարծեմ սկզբնապէս սուսկալ եղած ըլլալու է, այս գաւառականին մէջ կ'երեւնայ սըս-ուալ ձեւին տակ, •-ի տեղ ը-կարճ ձայնաւորը բռնած ըլլալով։ Ջսպ-ել բային սկզբնատառ ղ-ի տեղ • լծորդը մտած է •սպուկ ածականին մէջ։ (Իրօք •Եղմ-ել-ն ալ այս գաւառականին մէջ ղխմ-ել-ի փոխուած է։) Ջ-արմ եւ •-երմ ալ կը վկայեն թէ • եւ ղ կրնան իրարու տեղ անցնելով նոր երանգով արմատ մը յառաջ բերել։

Ակնցւոց ••••-ալ բայը որ ծածանիլ, շարժիլ (մսերուն) կը նշանակէ, բայց նուրբ եւ փափուկ տեսակէն, ուրիշ բառ չէ բայց եթէ սարս-իլ եւ սո(ր)ս-կալ ձեւերուն ուրիշ մէկ ընկերը, եւ օրինաւոր մէկ եղանակաւորումը։

Փէբէ անալ բայը· (տեղէն չի փերկանար) որ կը նշանակէ փբթիլ, զատուիլ, բաժնուիլ (քիչ կամ շատ դիմադրութենէ վերջը,) է փբէ-իմ բային ուրիշ մէկ ձեւը, եւ աւելի հին ձեւը, զի ե ձայնաւորը կը պահէ դեռ, մինչ փբէ-եմ-ը կորսնցուցած է զայն։ Այլով բանիւ, գրաբար փբէ-իմ-ը աղաւաղեալն է Ակնայ բարբառին մէջ պահպանուած փէբէ-անամ ձեւին։ — Ասոր երկու ուրիշ եղանակաւորումներն են ծանօթ երկու արմատներ — փէբՆ ե փէղն, որ կտոր, մաս, պատառ կը նշանակեն, իբր թէ ամբողջէ մը փրթած, կամ ամբողջի մը այլ եւ այլ (հաւասար) մասերէն մէկը։ Փէ-էէ-(եմ) փէբէ-ի ընդ-

լայնեալ մէկ ձեւն է։ Փէլէն-ին սեղմեալ ձեւէն է Ճըրտ-եմ բայը, որ է փրթ-ցնել ամբողջէն մանր պատառներ, մեծ կտորը (Հացի՝) փերթ-երու վերածել։ Իսկ ֆառըծ-ը, որ փերթ-ի ուրիշ մէկ ձեւն է, ամենափոքր բեկորներու համար ըսուած է, որք շփմամբ կամ քերելով կը զատուին, կը փրթին մարմիններէ։

“Փերկանամ„ գաւառականը լաւ օրինակ մ'է ցոյց տալու թէ լեզուին բառերուն ստուգաբանութեանը վրայ որքան լոյս կարելի է ստանալ գաւառաբարբառներու քննութենէն։

Խըճամ, խըճըլ, խըճած (լաւ խցուած). Չա-խալ, չալչալէլ, ճալճալ, խըխալ, նալալ, խօրտանէ, ճամ, խըխալ, լալըլ, տնտնէլ, խալըլալըլ, խտամ եւս այս կարգի լաւ Հայերէններէն են որոց զոմանս արդէն ուսումնասիրած ենք։ Ջախ-ուպ-ը “ջախջախեմ„ արմատէն է։ Կոխ-ող-ը կոկ (ողորկ) արմատին վրայ ող մասնկան յաւելումովը կազմուած է։ “Ճում„-ը “ժամ„-ին լծորդն է։ “Խու-րուրիլ„-ը գրաբարին մէջ “խ-րուրիլ„ ձեւն ունի։ Խօրտանէ-ը որ “խօրսանքը բռնուեցաւ„ բացատրութեան մէջ կը գործածուի եւ կը նշանակէ խօսք, խօսելու կարողութիւնը, կը թուի խօսք բառին աւելի հին ձեւը ներկայացնել։ Ըստ այսմ՝ խօսք-ին առաջին ձեւը *խօրսք կամ *խօրսանք եղած է, եւ թրքերէն խօրտող (խօսող) բառը պէտք է Հայերէնէ փոխառեալ ըլլայ հին դարուց մէջ։

Մեծ Հայոց բարբառներուն մէջ ալ կան այսպիսի բազմաթիւ բառեր որք ուշադիր քննու-

թեամբ կրնան ճանչցուիլ իբրեւ աղուոր եւ օրինաւոր: Տեսնենք քանի մը օրինակ:

ՉԱՆՉ = պտղոց չուտուելու մասերը, (կեղեւ, կորիզ, մաշկ) որոնք քամոցէն “չեն անցնիր:„

ՉԻՐ = չորցած պտուղ ոեւէ տեսակէ: Ակնայ բարբառով կ'ըսուի “պարկուկչոր„ “սալորչոր„, “խնծորչոր„, եւայլն, որոնց ամենուն տեղ Մեծ Հայք ընդհանուր չոր բառը “չիր„ եղանակաւորեալ ձեւով կը գործածեն:

ԿԻՏՈՒՐ = մարախ. այսինքն ցորեն, գարի, կանաչեղէն, բոյս “կտրող„: Պատուական բնիկ հայերէն մը, մինչ “մարախ„ը փոխառեալ է:

ԽՌԾԻԿ = պէպէք մանկանց. poupée, doll: Ակնցիք “տիկին„ կը կոչեն զայն. իսկ բառարանները կը յիշեն “պաճուճապատանք„ գրաբար բառը, որուն հնգավանկ խոշորութիւնը երբեք չպիտի թոյլ տայ մանուկներու աշխարհը մուտ գտնել: Մեծ Հայոց “խռծիկ„ը սքանչելի հայերէն է, զի “խուռն„, “խռնել„, “կռել„, բառերուն արմատէն շինուած է եւ կը նշանակէ խոտով կամ ուրիշ նիւթով խճողուած, լեցուած, կռուած եւ մարդու կամ անասունի ձեւ տրուած խաղալիկը: Խռծիկը կուռք (կռածոյ) բառին լծորդ մ'է, եւ կրնայ ուղղագրուիլ ԿՈՒՌԾԻԿ:

ՄԱԺԵԼ = ձեռքով շոյել, շփել: Ցայտնապէս *մարժել հնագոյն ձեւէ մըն է ելած՝ ր տառին թօթափմամբ: “Շարժ„էն նմանապէս ելած է “ժաժ„ (Ա.): Մաժել-ը ֆրանսերէն massage, masser բառին հնչումն եւ նշանա-

կութիւնը միանգամայն ունի, այնպէս որ կրնար կարծուիլ թէ ֆռանսերէնը հայերէնէ փոխառեալ ըլլար. Երկու բառերուն համանմանութիւնը բոլորովին դիպուածական համարելով հանդերձ՝ կ'ախորժինք նմանութենէն եւ ուրախ ենք որ գաւառականը Նոր հայերէնին կը հայթայթէ ընտիր գիտական բառ մը. մաժել = masser; մաժանք = massage; մաժող = masseur; մաժաբուժութիւն = massothérapie.

ՓԱԹ = պատիկ, անգամ, հեղ, (տճ. քաթ։) կ'ըսուի, զ. օ, "հինգ փաթ գացի եկայ"։ Ասիկա մեր դասական "պատիկ"ին վրայ լոյս կը սփռէ։ "Պատել", "պատատել" եւ "փաթաթել" նոյն արմատի տարբեր ձեւեր են։ Ուրեմն պիտի կրնանք արդի հայերէնով ըսել, զ. օ. — "երեք փաթ թուղթ դիր վրան." "չորս փաթ օծէ." "մանուկին կուրծքը բամպակով պատեցէք երկու փաթ." եւայլն։

ԼՈՐՏՈՒ կամ լորտնուկ = խխունջ։ Զարմանալի կաղմով այս բառը անճանաչելի երեւոյթ մ'է առած - սկզբնատառին յապաւումովը. պէտք է ուղղագրել ոլորտնուկ կամ ոլորտուն, զի "ոլոր" եւ "տուն" արմատներէն բաղդուած է, գործ հանճարեղ երեւակայութեան։

Թալուցող "ՉԱՓԱՐ"ը, որ ցանկ, ցանկապատ կը նշանակէ, ոսկի բառ մ'է, "չափ" արմատէն, եւ կազմով նման է "կապ ար" համանիշին։ Նոյն գաւառականն ունի ՏԻ-ՄՈՐՄ (տումաթէս) բառը, որ տի-կինի նման ազնուատոհմ հայերէն է։ Իսկ ՓԱԹ միավանկը, ցոյց նշանա-

կուլթեամբ, կը յիշեցնէ Վանեցւոց ՓԱՌ-ը, որ է անիւին իւրաքանչիւր թեւին անունը։ Այս օրինակին մէջ եւս “փառք„ (gloire) վերացական իմաստով բառին նախնական թանձրացեալ առումը կը տեսնենք իբրեւ ցոլք եւ ճառագայթ։

Չմոռնանք Ակնցւոց “ԱՆՏՈՒՆԻ„ բառն որ բանասէրները շփոթած է երկար եւ սակայն պարզապէս կը նշանակէ “անտուն„ այսինքն որոշ “տուն„երու չբաժնուած երգ։ Իրօք “անտունի„ներու կազմն այդպէս է. քառեակներու, վեցեակներու, երկեակներու բաժանում չունի, այլ կ'երկարի ազատ եւ անորոշ կերպով։ Ունինք ուրեմն քերթողական արուեստին վերաբերեալ ընտիր բառ մը “անտունի„ին մէջ, որ գոյականաբար կը վարի, ինչպէս “անկուտի„ բառը, սակայն կարելի է նաեւ ըսել “անտունի քերթուած„ կամ “ոտանաւոր„։

80. (Գ.) Երրորդ դաս մը կը կազմեն այն գաւառական բառերը որոնց արմատը ոեւէ ձեւով մեզի ծանօթ չէ դասական Հայերէնի մէջ։ Ահա ասոնք են որ կրնան յոմանց մերժուիլ եւ այլոց ընդունելի թուիլ։ Ցամենայն դէպս ասոնց յախուռն մուտ տալու չենք արդի գրաւորին մէջ, այլ խիստ քննութեամբ եւ վերապահօրէն ընտրել լաւագոյնները։ Այս կարգին մէջ են Ակնայ բարբառէն [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], ԼՓՌՑՆԵԼ, ՇՓՌՑՆԵԼ, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible],

[illegible]
բուալ, բունալ, բունբուն, բունբունալ, [illegible]։

Այս բոլորը, բաց ի թերեւս մէկ քանիէն, օրինաւոր եւ աղուոր կազմով եւ որոշ նշանակութեամբ Հայերէն պատուական բառեր են։ Շատերը բնաձայնական ծագում ունին, սակայն գեղեցիկ են եւ բացատրուն, ոմանք կը թուին ինծի դասական Հայերէնի բառերուն օրինաւոր եղանակաւորումներն ներկայացնել, զ. օ.

ՏՔԱԼ = Հեծել։ Գրաբար “տք-նիմ„-ին մէկ պարզ ձեւն է. ըստ իս “տքնիմ„-ը քուն, (տքուն) արմատին հետ գործ չունի, այլ բնաձայն մ'է ինչպէս տքալ-ը։

ԲՈՒՆԲՈՒՆ = երկու կամ աւելի հոգիէ բաղկացած խմբակի մը մտերմական (լուրջ) խօսակցութիւնը որուն ձայնը կը լսուի բայց իմաստը չի հասկցուիր քիչ մը հեռուէն գտնուողներէն։ “Բունբուն„ մը կայ մէջերնին„ կ'ըսուի։ Բայն է “բունբունալ։„ Այս “բուն„ ձայնը, ըստ իս, գրաբար “բան„-ին եղանակաւորումն է, ձայնի եւ իմաստի կրկին տեսակէտներով, եւ է ամենապատուական ոսկի բառ։

ԴԲԵԼ եւ ԳԲԵԼ կամ գփել որ է մարդ մը բռունցով զարնել կռնակին վրայ (կամ

կուրծքին) գրաբար «դոբ» եւ «կոփ» բնաձայններուն նման են։ ԹՌՆԷԼ-ը թնդամ-ի լծորդ է։ «Միղծ»ը՝ տիղմ-ի ուրիշ մէկ ձեւը։ ԿՈՌԽԻԼ, որ է պատի մը ծռիլը շէնքին ծանրութեանը ներքեւ եւ ուր կամ ուռ մը ցոյց տալ, կրնայ «կոր» (ծուռ) արմատէն ըլլալ, կամ «կոխոռիլ» ձեւէ մը խտացած ըլլալ։ ՏՌԽԻԼ-ը անասունին բեռան տակ կքիլ եւ իյնալն է, եւ նման է նախորդ բառին։ ՏՌԽԻԿ է ան տղան որ խաղի մէջ դժուարութենէ դիւրաւ կ'ընկճի։ ՆՆՆԻԿ, որ կը նշանակէ չնչին իր մը, դոյզն պէտք մը, (մէկ ննիկէն եա չի մնար), կրնայ գրաբարի «նանիր»էն ըլլալ (նանրիկ.) կամ անոր «նան» արմատէն։ ԳԼԹԻԿ, որ խոշոր տեսակ մը թութի ածականն է (գլթիկ թութ), կրնայ գլ-ուխ բառին նմանութեամբ կոչուած ըլլալ։ ԲՈՒԱԼ-ը, դեռ խօսիլ չկրցող մանիկներուն երգի նման ձայն արձակելը, իբր ինքն իրեն խօսելու առաջին փորձը, աղաւնիներու նմանօրինակ ձայնէն առնուած է։ ՄԹԸՌԻԿ, որ է դիւրազգայ, ընդմտատար, շուտով ցաւող եւ տխրող, Սասնոյ բարբառին ծանօթ մ—ռ (կզակ) արմատէն է։ Իրօք Սասունցիք մ—ռնէլ կը կոչեն վշտանալ, ընդ միտ տանիլ, ցաւիլը։ Ուրեմն մ—ռ—էլ-ը Ակնայ տեղական ստեղծագործում մը չէ, այլ կազմուած է արմատէ մը զոր Ակնցիք չեն ճանչնար։ «Մթռիկ» է այն որ դիւրաւ «չէհրէն կը կախէ,» մռութ կ'ընէ։ ԽՋԻԿ ԲՋԻԿ զոյգը նուրբ բացատրութիւն մը կ'ընծայէ, զի ընկերային տեսակէտով մեծարանքի անարժան

համարուողին կ'ըսուի. “մենք խզիկն ու բզի՞կն էինք որ գոնէ սուրճ մը չըերին։„

ՔԹՆԻԿ = ամենափոքր իր, մաս, պատառ։ “Քթնիկ չեմ ի տար անոր։„ Նաեւ “քինթ„, “քնթոտ„ բառերէն որ կտաւեղէններու վրայ փոքր անհարթութիւն, դուրս ցցուած դոյզն գնտիկներ ցոյց կու տան, (եւ այս “քթնիկ„ն անոնց հետ կապակցութիւն ունի հաւանօրէն), յայտնի է բառին հայկազն պատուականութիւնը. անգլիերէն համանիշն է speck.

ՓՍՏԵԼ = ձեռքէն սահիլ իյնալ, իբր փախչիլ կամ խոյս տալ։ Ձեռքին մէջ բռնելու առարկայից վերաբերութեամբ միայն կ'ըսուի. ափսէ մը, բաժակ մը ձեռքէն կը փստէ։ ՓՍՏՈՒԿ ածականը թելի համար կը գործածուի, եւ կը նշանակէ թէ գործածելու ատեն իսկ կար կարողին ձեռքին մէջ կը կտրի, դիմացկուն չէ։ ՄՌԹԵԼ եւ ՔՌԹԵԼ հոմանիշ են եւ կը նշանակեն խոշոր եւ անփոյթ կերպով կար կարել։

ԼՓԸՌՑՆԵԼ = չափազանց արագ եւ անհասկանալի կերպով խօսիլ կամ կարդալ։

ՇՓԸՌՑՆԵԼ = անձրեւ գալ մեծ եւ աղմկալից սաստկութեամբ։ “Շփռտուք„ն է տարափը։

Ակնայ բարբառին վերոյիշեալ բնաձայնական բառերուն նման օրինակներ շատ կան ուրիշ բարբառներու մէջ ալ։ Սասուն, Մուշ, Վան՝ երախան ՃԻԺ կ'անուանեն. ՃԻԺ ՊԻԺ կը նշանակէ մանկտի, այսինքն լացող, ձայն հանողներ։ ՎԺԱԼ = մանուկներու ճղելը։ Հողէ

նեղ փողով փարշը զոր Ակնցիք [illegible] կը կոչեն, Մշեցիք ԹՂԹՂԻԿ կ'անուանեն, ինչ որ աւելի հայկական է։ Այնթապի մէջ ամեն լեզուով [illegible] կ'անուանեն փայտէ ոտնամանը. Մոկաց հայ լեռնականք ալ իրենց կօշիկը, որուն ներքեւը գամով պատած է, ՔԱՊ-ՔԱՊ կը կոչեն։

Ակնայ բարբառին կասկածելի եւ քննութեան կարօտ բառերուն կարգէն են [illegible], [illegible], [illegible] անել, [illegible] ըլլալ, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]։

Սասնոյ բարբառին [illegible]-ը, որ է կարճ գուլպա, կրնայ քրդերէն կամ պարսկերէն ըլլալ (սէր. [illegible]. փա-[illegible])։ [illegible] = դիակ, [illegible] = ապտակ, նոյնպէս կասկածելի կերպարան կը ներկայացնեն։

81. Արդի Հայերէնը աւելորդ համանիշներով ծանրաբեռնելու նպատակաւ չէ որ գաւառական բառեր պիտի մուծանենք հոն. ամեն նորընկալ կամ նորագիւտ տարր պարտի իրական ոյժ եւ շնորհ մը բերել։ Կան գաւառական ենթաձեւեր որք հայ են եւ ուղիղ, բայց չենք կրնար զանոնք դնել ի տեղի կամ առընթեր հանրածանօթ դասական ձեւերուն, զ. օ [illegible], [illegible] կամ [illegible], [illegible], [illegible], փոխանակ ըսելու [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]։

Աչքի կոպերն եզերող մազերը դասական հայերէնը [illegible] կը ճանչնայ. Ակնայ բարբառը կը կոչէ զայն [illegible], որ շատ գործածական է արդի հայերէնի մէջ. կարճ եւ աղուոր ու պարզ է։ Մեծ Հայք կը կոչեն զայն [illegible]-

Ե—ֆ (Վան)· Եֆըրֆնէ (Սասուն)· Եֆլէլ (Բասեն)· որոնք աւելորդ ձեւեր են եւ անընդունելի։

Ակնայ գաւառականն ունի շւլ (շինէք՝ այլ գաւառականի մէջ), որ արդի Հայերէնի մէջ մուտ չէ գտած եւ ոչ ալ արժանի է մուտ գտնելու իր այդ ձեւով։ Իր սկզբնական ձեւը անշուշտ - ձայնաւորը կը պարունակէր — *շոլ-որ-ի (լտ. collumը վկայ), վերջէն եղած ըլլալու է *շոլ-լի, (ր-էն լ-ին փոխուած. տես 10)· եւ վերջապէս այժմու "շւլի" ձեւին յանգած։ ՃԻՏ-ը բնիկ Հայ է, բայց քիչ կը գործածուի։ Պ—ր—ն—ց (որուն պ—ր—ան արմատը կը պատասխանէ շ—ո—լ—որ—ի—ին) եւ վէզ, երկու գասականները արդի Հայերէնի մէջ սովորական դարձած ըլլալով՝ "շւլին" եւ "ճիտ"ը աներեւոյթ ըլլալու կը մտին։

Գասականէն ունինք շըԲ—Ն+, եւ գաւառականէն Պ—Ժ—Ն+, երկուքն ալ յոգնականաձեւ։ Բան մը կը շահինք Սանոյ ՊՌՈՒԿ-ը եւս որդեգրելով։ Սասունցիք կ'ըսեն վերին պ—ռ—ւ, (lèvre supérieure) եւ ներքին պ—ռ—ւ (lèvre inférieure) որք գիտական ճշգրիտ բացատրութիւններուն կը համապատասխանեն։

Կը գտնուին նաեւ բառեր որք թէեւ բնիկ Հայ կազմ ունին եւ պարզ են, սակայն չենք կրնար Հայերէն լեզուին, հինին ու նորին, ընտել ու սովորական բառերուն տեղ դնել։ Չենք կրնար տ—ֆ—տ—ն (բաղնիք), Բ—ն—տ—ն (բանտ), լ—ղ—տ—ն (բերան), անունները ընթացիկ գործածութեան բերել. այս կամ այն գաւառի մէջ նորակերտուած բարդերու երեւոյթն ունին ատոնք, եւ

չենք կրնար ընդունիլ սկզբամբ որ լեզուին հին եւ բնիկ բառերուն տեղ նորանոր, թէեւ ըլլային այլապէս անըստգիւտ, բառեր յօրինուին ու գործածուին: Լեզուին պատմական միութիւնը պահպանել պարտինք որքան կարող ենք: Անոր հիմնական բառերուն հետ պատկառանքով վարուելու ենք: Չենք կրնար "բերան"ի տեղ "ըղտուն" ըսել, կամ "կարմիր" ի տեղ հնարել "ջերկուն", բայց կրնանք "փափկակեր" ի տեղ "ոսկեփորիկ" ըսել, եւ կամ ազատ զգալ զմեզ թէ "կարգալոյծ" եւ թէ "կարգընկէց" ըսելու:

82. Գաւառաբարբառ մը ոչ միայն ընտիր անհատական բառեր կրնայ հայթայթել մեզի այլ եւ լեզուական լաւ միտումներ, հին աւանդական նախասիրութիւններ ծանօթացնել, եւ զինքը յօրինող ու խօսող ցեղին հոգեկան յատկութիւններն արտափայլել: Այս տեսակէտով պահ մը քննենք Ակնայ բարբառը:

(Ա.) Ածանցական մասնիկներու տեղ յաճախ բառ մը կը դնէ, եւ բարդումի նախասիրեալ կերպեր ունի: "Արան", "անոց, մասնիկներով ածանցեալներու տեղ "տուն"ով բարդեալները իրեն աւելի ընտել են. զ. օր. հիւանդատուն, գործատուն, դպրատուն կամ վարժատուն, (ամբարատուն, հիւրատուն) քան հիւանդարան, գործարան, դպրոց, (ամբարանոց, հիւրանոց կամ հիւրոց): Ունի նաեւ ճաշատուն, եւ պիտի ըսէր ընթերցատուն մանաւանդ քան ընթերցարան: Իսկ պզտիկ առարկաներ նշանակելու համար "արան" կամ "անոց"ի տեղ կը դնէ "ա-

ման,, բառը. այսպէս ունի տղամամն, ջէրամամն, խնկամամն, կտամամն, շամամն, ոտնամամն:

Կը սիրէ նաեւ "ընկեր,, բառով կազմել այն բարդերը որոնք դասականին մէջ կամ հետեւողութեամբ յօրինուած են "կից,,ով. զ. օ., խաղընկեր, դասընկեր, ընդընկեր կ'ըսէ փոխանակ խաղակից, դասակից, ոջակից ըսելու. եւ պիտի սիրէր ըսել ճողընկեր, ծողընկեր, ճործընկեր, դորընկեր, հերնընկեր, քան թէ ճողակից, ծողակից, ճործակից, դորակից, ոչխարակից. (գիտել որ labourerին համապատասխանող հայերէնը "հերկել,, է եւ ոչ թէ "աշխատիլ,,:)

83. (Բ.) Միւս կողմէն կը սիրէ կարճ բառերը, եւ պզտիկ մասնիկները: Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի են արմատները որք Աւնայ գաւառականով կը ներկայանան մեզի մերթ իբրեւ նոր արմատ, մերթ իբրեւ ծանօթ արմատի մը հին բայց անծանօթ մնացած ընկերը. ինչպէս ԿԻՊ, ՑՈՒՐ, ՓԱԽ, ԲՈՒՂԽ, ՕԳ, ԽԻՊ, ՀԱՐ, ՔԻՍ (27:)

Սքանչելի են նաեւ արմատներէն + մասնիկով շինուած կարճ բառերը: Ցոգնակի շինող +-ն է, բայց հոս գոյական կը յօրինէ ––, ––ն մասնիկներուն նշանակութիւնը աւելցնելով արմատին. զ. օ. ՀՈՒՐՔ (բորբոքում.) ԵՌՔ (եռում ըսելու տեղ.) ԱՌՔ (գնում.) ՈՌՔ (յատակ,) ԽԱՉՔ (երկու, երեք կամ աւելի ճիւղերու բաժանում բնոյ.) ԿԵՐՔ (փտութիւն.) ԿԱՊՔ (կապում, ––.) ՀԱԼՔ (հալում ձեանց.) ՀԵՒՔ (asthme, հեւում.) ՈԼՈՐՔ (ոլորում,

սրունք.) ԲԱԺԻՆՔ *(բաժանումն.)* ԵՐԿԱՅՆՔ *(երկայնութիւն.)* ԼԱՅՆՔ *(լայնութիւն.)* ԼԻՑՔ *(քար, հող եւ այլն լեցուելով կազմուած տեղ, միջոց.)* ՏԵՍՔ *(երեւոյթ.)* ԲՈՅԼՔ *(եօթն աստեղաց համաստեղութիւնը.)* ԽԱՂՔ *(խայտառակութիւն։) Ասոնց նման են դասական եւ գաւառական բառերու ամբողջ հոյլ մը, ինչպէս* [illegible], ԿՈՂՔ, [illegible]։

Այս բառերը նիւթական բան մը, կամ անոր հետ կապակցեալ յատկութիւն մը ցոյց կու տան, մէկ քանին սակայն վերջէն առած են վերացական նշանակութիւն, ինչպէս խելք, միտք, ձիրք, կիրք, փառք, պարտք, ցուցք, հնարք։

"Զօրք"ը դասական լեզուով կը նշանակէ զինուորաց բանակ, իսկ Ակնայ բարբառով "զօրութիւն", որ աւելի նախնական առումն է բառին. այսպէս կ'ըսուի — "ես անոր զօրքը տեսեր իմ", "զօրքը ցոյց տուաւ", "ծառայ մեռնիմ (Սուրբին) զօրացը։"

84. (գ.) *Ակնայ գաւառականը կը սիրէ բաղադրեալ բայեր գործածել* (30)։ *Ասոնց մէկ մասը արդէն ընտելացած են արդի հայերէնին, ինչպէս* [illegible] ելլել, [illegible] հանել, [illegible] ելլել, [illegible] ելլել [illegible] ընել, [illegible], [illegible] ըլլալ։ *Քանի մը հատ ալ գրաբարէն առնուած են, ինչպէս* հոգ տանել, զօրավիգ ըլլալ, խելամուտ ըլլալ, ի մէջ բերել, ի վեր հանել, ի գլուխ հանել, ի գործ դնել, [illegible] կանգնել, [illegible] ըլլալ, [illegible] ըլլալ (soute-

nir.) ոմանք կը համարձակին ըսել նաեւ է ոտք պահել, է ոտք դնել, յուղ ածել, եւ այլն:

Շատեր կը խրտչին այս վերջին ձեւերէն որք է նախդիրն ունին, եւ ռուսահայ գրողներ կը միտին ըսել մինչեւ անգամ “գործ դնել„: Տաճկահայ գրողներէն շատերը, մանաւանդ մատաղ գրողները, որոնք աւելի կը սիրեն հայերէն լեզուն եւ բառերը նորէն շինել քան սորվիլ, անդադար կը յերիւրեն երկարաձիգ եւ միաձոյլ բայեր փոխան բաղադրեալ բայերուն, իբր թէ անջատ բառերէ կազմուած բայը նախնական եւ բարբարիկ բան մը ունենար իրենց աչքին[1]: Սակայն եւրոպական մեծագոյն լեզուներուն մէջ յոյժ ի պատուի են անոնք եւ յաճախեալ, զի սքանչելապէս կը ծառայեն բացատրութիւններուն պէսպիսութիւն եւ նուրբ երանգներ տալու: Անգլիերէն լեզուին բայերուն ճոխութիւնն ու նրբութիւններն այս հնարքով ձեռք բերուած են մեծ մասամբ. զ. օ.

To sit = նստիլ.

To sit up = պառկած տեղէն ելլել նստիլ:

To sit down = 1. կայնած տեղէն վար նստիլ. 2. գոհ ըլլալ. բաւ համարիլ. վար նստիլ:

To look = նայիլ.

---

1 Զ. օ. կ'ըսեն “գնտակահարել„ (գնտակահար ընել.) “մատնանշել„ (մատնանիշ ընել.) պարարտազօրնալ, աշխարհահռչակել, նոյնպէս եւ երկարաձիգ ու անճահ գոյականներ, ածականներ եւ այլն, զ. օ. փաստագրկութիւն, եկեղեցակողոպտութիւն, նկարագրանանկ. մարմնամարզարան, փախուստախնդիր, սպաննագործ, խօսելախտ, որոշագրականութիւն եւն:

To look for = փնտռել.

To look up = 1. վեր նայիլ։ 2. օրինակին հետեւիլ։ 3. քննել, նորէն աչքէ անցնել։

To look down = արհամարհել.

To look after = հոգ տանիլ, աչքը վրան ըլլալ մէկուն (տղոցը)։

Փռանսերէն լեզուն եւս վայելուչ եւ նուրբ բացատրութիւններու առատայորդ աղբիւր մ'ունի բաղադրեալ բայերուն մէջ, որոնք աւելի յաճախ նման են հայերէն ձեւերուն։ Զ. օ. venir en aide = յօգն գալ։ Mener à fin = ի կատար ածել։ Mettre en oeuvre = ի կիր արկանել, ի գործ ածել։ Prendre pour savants = առ գիտունս ունել։ Se porter à la débauche = բերել ի ցոփութիւն։ Se mettre en colère = ի ցասումն գալ։ Նուրբ բացատրութիւններ են որ այս կերպով կը յօրինուին — mettre la femme en sa tutelle. — Mettre la nature à la question. — Tenir l'imagination en bride եւայլն, եւայլն։

Հայերէն լեզուին էական դիմագծերէն մէկն է այսպիսի բաղադրեալ բայերու առատութիւնը։ Ակնայ գաւառականը հաւատարիմ մնացած է այս միտումին (30)։ Շատ դէպքի մէջ միակտուր բայը անգործածելի է, թէեւ հասկնալի, այլ միայն բաղադրեալ ձեւը. զ. օ. Ակնցին չ'ըսեր խնամել, զբաղիլ, կորնչիլ, ունկնդրել, առնալ, խայտառակել, սրտապնդել, հալածել, այլ ՊԷՏ ԱՆԵԼ, ՑԵՐԵՐՆ ԼԸՆԻԼ, ՁԻՔ ԼԸՆԻԼ, ՄՏԻԿ ԱՆԵԼ, ԽԱՂՔ ԱՆԵԼ, ՍԻՐՏ ՏՆԵԼ, ՓԱԽ ՏՆԵԼ։

Այն դէպքերուն մէջ ուր երկու ձեւերն ալ կը գտնուին, նրանցի որոշ տարբերութիւն մ'ունին. գ. օ. չէլել կը նշանակէ ուռեցքին փարատիլը, իսկ չէ մնել կը նշանակէ չքանալ: կործել = ամանի մը գլխիվայր շրջիլն է, կործ մնել = ի դերեւ ելլել, բարոյական մտօք կործանիլ: Համբերել լայն առում ունի, “տարի մ'ալ համբերէ.„ իսկ “մուռ անել„ կը նշանակէ չգանգատիլ երբ տրտնջելու պատճառ կայ: “Դառնալ„ եւ “դարձ անել„ բոլորովին տարբեր առում ունին:

Դիտել պէտք է նաեւ թէ բաղադրեալ ձեւը ընդհանրապէս աւելի ուժեղ եւ աւելի նկարուն է քան պարզը. “գան հարկանել„, “պար առնուլ„, “կայանք մի տալ„ աւելի են քան “գանել,„ “պարել„, “որոշել„:

Դիտել նաեւ այս ոճաւոր բացատրութեանց փափկութիւնը, նրբութիւնը որ այլապէս չէր կրնար արտայայտուիլ: “Ի հաւանութիւն ածել„ խօսքը կարծես թէ գործողութեան ծանրութիւնը, դժուարութիւնը, երկարութիւնը կը նկարէ, ինչ որ միաձոյլ “հաւանեցուցանել„-ը չի կրնար: Այսպէս անթիւ դէպքերու մէջ լեզուն իր կարելիութիւններն կ'իրականացնէ շնորհիւ այս բաղադրեալ ձեւերուն. գ. օ. “ածել զժողովուրդն ի գիտութիւն անցիցն անցելոց„. “ի սէր եւ ի համերաշխութիւն գալ,„ “բերել ի կամս ուրուք„ ունին մասնաւոր շնորհք մը եւ ոյժ:

Ուրեմն մեր լեզուին ոգին եւ զօրութիւնը պահպանած կ'ըլլանք եթէ գաւառականին բոլոր բաղադրեալ բայերը մտցնենք արդի հայերէնին մէջ, եւ գրաբարէն ալ առնենք լիաբուռն այն բոլորը որ նախորդներու խրթին գործածութիւն չէր պահանջեր։ Շատ վայելուչ եւ դիւրիմաց է ըսել "գալ ի կռիւ," "ածել զքեզ ի պայքար ընդդէմ բռնապետութեան," "հակառակորդ ցեղերն յեղեղայրութիւն եկան հուսկ ուրեմն," "սահմանադրականք յաջողեցան զկեհապետն ածել իրենց ի կամս" կամ "ի համաձայնութիւն։" Սակայն չպիտի ըսենք "զահի հարկանել," "ընդ փոշի գալ," "ընդ գրով արկանել," "անկանել զբանիւք" եւ այլ դժուարիմաց ձեւով բացատրութիւնները մեր դասականին։

84. (Դ.) Այնպէս գաւառականը կը յորդի փոխաբերական գործածութեամբ բառից։ "Արեւ"ին, որ կենաց եւ բարեաց մեծ ու փառաւոր աղբիւրն է եւ բնութեան ամենէն հիանալի տեսիլը միանգամայն — ան որ զգեղեցիկն ու զբարին միանգամայն կը ներկայացնէ — մեր նախնիք ընծայած են կեանքի եւ բարօրութեան նշանակութիւնը եւ բազմաթիւ բացատրութիւններ յօրինած են "արեւ" բառով։ Ահաւասիկ անոր փոխաբերական գործածութիւնները.

[illegible] = շատ ապրիս։

[illegible] = օրհնութիւն է։

[illegible] = երկար եւ երջանիկ կեանք։

"Արեւդ որ կու սիրես." "Արեւուդ համար." = Աղաչանքի ձեւ։

Աստուած արեւուդ պահապան = մաղթանք է։

Օր տ'արեւ չտեսնա = փաղամերիկ եղաւ։

Կարճարեւ = փաղամերիկ։

Արեւդ հողը մտնի = անէծք է (մեռնիս)։

Արեւուդ մեռնիմ = գգուանք է։

Զաւկէդ արեւուն ճող ըլնի = ի սէր զաւակիդ։

ԼՈՅՍ բառը, որ արեւու գաղափարին կապուած է, ունի նմանօրինակ փոխաբերական առումներ, եւ յաճախ "ուրախութիւն" կը նշանակէ.

Առտու լոյս. — լուսով կեցէ (պատասխան)։

Լոյսը կ'երթայ լոյս կը գայ — ծախքը կ'ըլլայ, բայց արդիւնք չէ տեսնուիր։

Աչքդ լոյս = գգուանք է։

Երգերուն մէջ ալ այս բացատրութիւններուն կը հանդիպինք. — "բարով եկար, դուն բարի-արեւ — շնորհեցիր մեր տանն ի վերեւ։"

Յիշենք թէ մեր ոսկեղինիկ գրաբարին մէջ ալ "արեւ" բառը ճիշդ նոյնպէս առումներով գործածուած է. Երդնուլ յարեւ թագաւորին. — յարեւէ արկանել (սպաննել), տեսանել զարեւ. եւայլն։

Փոխաբերական գործածութիւն շատ յաճախ է մարմնոյ անդամոց անուններով. զոր օրինակ.

Գլուխ կախել բանի մը = ուշադիր, հոգածու ըլլալ զբաղումի մը:

Գլուխ չունիմ (այս բանին) = Զիս չի շահագրգռեր:

Աչքէն ելլել, աչքը մտնել = անհաճոյ, հաճոյ ըլլալ մէկուն:

Աչք տնկել = ցանկալ:

Քիթը կախեց = տրտմեցաւ, տհաճեցաւ:

Քիթին ինկաւ = հպարտութիւնը փարատեցաւ:

Քնթին չդրաւ = առ ոչինչ համարեցաւ (ընծան):

ԼԵԶՈՒՏ ԽԱ՛Ծ = համբերէ. լռէ:

ԼԵԶՈՒ ՉՈՒՆԻ = շատ հլու եւ հեզ է. հ՛ընդդիմաբաներ երբեք:

Լեզուս կախ մնաց = շնչասպառ եղայ (շան նման):

Ակռայ բանեցնել = կարենալ փսսել մէկուն:

Ակռան ծեծել (մէկը) = փորձել:

Ակռաները թափեր են = կարողութենէ ին-կած է, այլ եւս անզօր է փսսելու:

Բերան բերնի են տուեր = համախոհ են:

Բերանը բերնին է դրեր = ըսելիքը անոր տուն կու տայ, կը սագրէ:

Բերան կու տայ (տունը) = Մեծ բազմութիւն լեցուած է տունը:

Երես տալ — շփացնել:

Երես ելլել — պատկառանքը կորսնցնել:

Երես չունիմ — չեմ համարձակիր, կ'ամչնամ։

Ականջ դնել, կախել = ուշադիր ըլլալ, մտիկ ընել։

Շլէ ծռել = աղաչել։

Կանաթ տալ = օգնութիւն ընծայել։

Կանաթ ունենալ = պաշտպան ունենալ։

Կանաթը ծեծել = փաղաքշել, քաջալերել։

Կանաթին ամուրն է = զօրաւոր ապաւէն ունի։

Մաս չունիմ (աս բանին մէջ) = մասնակից, ձեռնամուխ չեմ։

Ոտքին տալ = արհամարհել, մերժել։

Ձեռքէ հանել = սուղ կամ աժան ծախել։

Ձեռքէ ելաւ = խուսափեցաւ հսկողութենէ։

(Կ'ուտէ ու) բերանը կը սրբէ = կ'ուրանայ։

Գեղեցիկ եւ բացատրուն փոխաբերութիւններ են նաեւ ՈՍԿԵՓՈՐԻԿ = այսինքն ամենէն թանկ եւ պատուական ուտելիքները սիրող։ ՎԱՐԴԵՐԵՍ = վարդի պէս կարմիր եւ աղուոր երես ունեցող։

ՇԱՀԷՆ ԱՉՈՒԻ = գեղեցիկ աչքեր ունեցող (թռչնոյն պէս)։

ՀԱՒԵՐԵՍ = չամչցող, պնդող (բան մը ուզելու ատեն)։

ԹՈՒԱՆԹՈՒՇ = ամենէն անիմաստ բաները խօսող (զի թանը ամենէն աժան եւ անհամ կե-

բակուրը կը համարուի)։ Կ՚ըսուի նաեւ բանբերան։

ԲՈՒԽՍԻՐՏ — գթասիրտ, որմէ դիւրաւ համակրանքի արտայայտութիւն կը բղխէ. զգայուն սիրտ։

ՄՍԿԵՐ — բամբասող։ ՔԱՐԳԼՈՒԽ — որ խօսքը չի հասկնար, փաստը չ՚ըմբռներ։ — ՔԱՐՍԻՐՏ — անգութ։ Դդում գլուխ = ապուշ։ ՑԱԽՄՕՐՈՒՔ (բուրդ մօրուք) եւայլն։

Փոխաբերական է, շատ դէպքի մէջ, գոյական բառի մը իբրեւ ածական գործածութիւնը. զ. օ. ԾՈՎ ՏՈՒՆ = շատ ընդարձակ տուն. ԾՈՎ ԷԳԻ. ԾՈՎ ԱՉՔԵՐ (խոշոր եւ փայլուն աչքեր)։ ԼՈՒՍ ԵՐԵՍ = պայծառ երես. ԱՐԻՒՆ ԱՐՑՈՒՆՔ = արիւնէ, դառն արտասուք։ Յիշենք նաեւ Վահագնի "հուր հերն" ու "բոց մօրուք"ը։ Սակայն մեծ զգուշութիւն հարկաւոր է այս օրինակներուն յախուռն չհետեւելու համար։ Մեր լեզուին մէջ կան շատ բառեր որ թէ ածական են եւ թէ գոյական, առանց փոխաբերութեան, եւ գոյականք ոմանք կրնան իբրեւ ածական գործածուիլ նոյնպէս առանց փոխաբերական առումի. զ. օ. ոսկի գոյական է, բայց կ՚ըսենք նաեւ ոսկի մատնի, փոխանակ ըսելու ոսկիէ կամ ոսկեղէն։ Նոյնպէս են աւեր եւ շէն։ Շէնը շէն է, աւերը զէն է. — շէնը կ՚ուտէ, աւերը կու թքէ. — շէն անունը աւեր քաղքին են դրեր. — շէն մնաք։ Աւեր թէ գործի է (ֆոյ) եւ թէ հատու(ած)։

85. Ակնայ բարբառին բառագիտական քննութիւնը այսպէս կ'ապացուցանէ ինչ որ ի սկզբան բանաձեւեցի թէ անոր եւ ոսկեղինիկ դասական Հին ու ազնիւ Հայերէնին միջեւ խնամութիւնը աւելի սերտ է քան ցարդ կը կարծուէր։

Կան փոփոխութիւններ, անշուշտ, եւ շատ են անոնք, որք աղաւաղեր են այս բարբառը, սղման եւ ամփոփման եւ տառից նմանողութեան բազում օրինակներ ուր լեզուն որոշապէս կորուսած է իր աղուոր յատկութիւնները, բայց եւ այնպէս անիկա իր ամբողջութեանը մէջ այնքան ընտիր տարրեր եւ բնիկ գեղեցկութեան գծեր անվթար պահած է որ կրնայ իրաւամբ նկատուիլ քիչ մը աղօտացած պատկերը Հին դարուց ոսկեղէն Հայերէնին։

Չմոռնանք այն կարեւոր իրողութիւնը թէ մեր ոսկեղէն մատենագրութիւնը սահմանափակ գրականութիւն մ'է, եւ շատ մը բառեր ու խօսքեր որք կային խօսուած բարբառին մէջ՝ պատեհութիւն չեն ունեցած մուտ գտնել գրաւորին մէջ։ Յիշենք նաեւ թէ մեր առաջին մատենագիրներն ազնուականութեան չափանիշ մը ըմբռնած էին որով կը դատէին ու կ'ընտրէին կամ կը մերժէին լեզուին տարրերը. չենք կրնար ըսել թէ անոնք երբեմն չսխալեցան այս չափանիշին համեմատ վարուելու ատեն — թէ չմերժեցին մերթ ինչ որ լաւագոյն էր, առաջնորդուելով իրենց ժամանակին կամ ընկերային շրջանակին լեզուական նախապաշարումներէն։

Լեզուին ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը այսօր կարող կ'ընէ մեզ եւս հայ ազնուականութեան եւ հարազատութեան չափանիշ մը յղանալ եւ ըստ այնմ ըսել թէ արդարեւ կան շատ մը գաւառական բառեր որք մեր լաւագոյն մատենագիրներէն չգործածուեցան, բայց կրնային գործածուած ըլլալ, գործածուած պէտք էին ըլլալ։ Մենք կը զգանք թէ «շուրթն» եւ «շրթունք» ոեւէ առաւելութիւն չունին «պըռուկն» եւ «պռկունք» բառերուն վրայ, օրինակի համար։ Տեսանք դէպքեր ալ ուր գաւառականը մեզի կ'ընծայէ ձեւ մը, արմատ մը, այնքան ընտիր որքան ոսկեղենիկ դասականը, ինչպէս «ցուր» եւ «լուր» (ցիր եւ լիր)։

Երբեմն դժուար է որոշել խսկ թէ ո՞րը, գաւառակա՞նը թէ դասականը պէտք է հնագոյն ձեւը համարել.

Ակնայ «անքօտ»ը թէ դասականին «անքօտ»ը.

Ակնայ «խօրուրի̊լ»ը թէ դասականին «խօրուրիլ»ը.

Ակնայ «շոփշոփա̊լ»ը թէ դասականին «շողշողալ»ը։

Վստահ ենք, ինչ ինչ դէպքերու մէջ, թէ գաւառականն է աւելի վաղնջականը, զ. օ. ճէրճանամ-ը քան ճըճ-իմ-ը եւ խօչօնք-ը քան խօտ-ը։ «Փառ» եւ «զօրք» կը վկայեն թէ գաւառականին մէջ երբեմն բառին նշանակութիւնը աւելի հին ու նախնական առումն ունի քան գրաբարին։

86. Եզրակացութիւնը ուր կը բերեն զմեզ այս դիտողութիւնք այն է թէ գաւառական բարբառներու շատ մը այլազան ու պէսպէս երեւոյթներու խորը կը մնան միութեան հիմնական գծերը, եւ թէ մէկ հայերէն լեզու կայ, որ ոչ գրաբարն է եւ ոչ աշխարհաբարը իր այս կամ այն փուլին մէջ, եւ թէ հայ լեզուին ճոխ ու աղուոր ամբողջութիւնը ճանչնալու համար հարկ է բոլորը ուսումնասիրել: Շատ բազմաթիւ են այն հարազատ բառերը որք գրաբարին անծանօթ են եւ որոց շնորհիւ միայն կարելի է հայ լեզուին կատարելութիւնն եւ մեծութիւնը գնահատել եւ մանաւանդ կարենալ սատարել անոր անդրագոյն կատարելութեանն ու մեծութեանը:

ԳԼՈՒԽ Թ.

Գաւառաբարբառք եւ Արդի Հայերէնի Վերածնութիւնը:

87. Դժուար խնդիր մ՚ունինք մեր առջեւ: Գաւառաբարբառներուն մէջ կը գտնուի՞ն արդեօք քերականական այնպիսի հանգամանքներ, որոց ներմուծումն արդի հայերէնի մէջ հարկաւոր է անոր կատարելագործմանը կամ նպաստաւոր անոր վայելչութեանը համար: Նախորդ գլխուն մէջ շատ մօտ եկանք այս խնդրոյն երբ բաղադրեալ բայերու վրայ խօսելով ըսինք թէ պէտք է գործածել արդի հայերէնի մէջ, եւ ոչ վախն ի վախ, նախդրով կազմուածներն ալ, զ. օ. "ի մտի պահել." "ի համերաշխութիւն

գալ․„ “յաջակցութիւն ածել.„ “ընտրութեանց երեւն լինալ,„ եւ այլն։

88. Արդի Հայերէնին շարադասութիւնը ամենալայն ազատութիւններ կը վայելէ, եւ կրնայ այս նկատմամբ եզական լեզու մը համարուիլ։ Ազատ է սեռի խնդիրը բայէն առաջ դնել կամ վերջը, նոյնպէս ենթական։ — Դերանուն ենթական դնել կամ զեղչել. — Ածականը գոյականին նախադաս ընել կամ յետադաս. — Ցատկացուցիչը յատկացեալին նախադաս կամ յետադաս կարգել. — Բաղադրեալ բայերուն երկու մասերը իրարմէ զատել կամ ոչ. — Որոշեալ հայցականը զ նախդիրով կազմել կամ առանց անոր. — Խօսքերը, երբ բարդ կազմ ունին, շրջուն ձեւով յօրինել կամ վերլուծական կարգով։

Արդի Հայերէնի ազատութեանց այս արտակարգ ընդարձակութիւնը գեղծումներու դուռը լայն կը բանայ գրողին առջեւ, ինչպէս որ ծայրագոյն նրբութեանց պատեհութիւն կ'ընծայէ պփուշաւոր եւ ճաշակագէտ հեղինակին։

Շարադասութեան այս անօրինակ ազատութիւնը պահ մը դիտենք պարզ նախադասութեան մը վրայ. զ. օ. “Կ'ուզեմ ձեռքերս լուալ։„

Այս խօսքը տաճկերէն, ֆրանսերէն, անգլիերէն, գերմաներէն լեզուներով կ'ըսուի որոշ եւ միակ շարադասութեամբ մը.

Տաճ. Էլլէրիմի եայգամաք իսթէրիմ.

Ֆր. Je voudrais me laver les mains.

Անգ. I should like to wash my hands.

Գերմ. Ich wünsche meine Hände zu waschen.

Այս օրինակաց իւրաքանչիւրին մէջ բառերն իրենց որոշ տեղերէն չեն կրնար խախտիլ: իսկ Հայերէնը ընդունակ է, հռետորական շեշտին համապատասխանելու եւ իմաստին կատարեալ ճշդութիւն տալու համար ութը կամ աւելի այլազան շարադասութեամբ յօրինուիլ.

1. Կ՚ուզեմ ձեռքերս լուալ (պարզապէս): Ասոր կը համապատասխանեն վերոյիշեալ չորս լեզուներով բանաձեւուածները: Հայերէնին տարբեր փափկութիւններն ի վեր հանելու համար հարցումներու իբրեւ պատասխան պէտք է դնեմ այլազան շարուածքները:

2. Ո՞վ կ՚ուզէ իր ձեռքերը լուալ.
— Ե՛ս ձեռքերս լուալ կ՚ուզեմ:

Հայերէնը սովորութիւն չունի էական դերանունը իբրեւ ենթակայ պարապ տեղը գործածելու, այլ կը դնէ զայն միայն երբ որ բան մը կը շահի խօսքին յստակութիւնը կամ զօրութիւնը:

3. Ի՞նչ ընել կ՚ուզես.
— Կ՚ուզեմ լուա՛լ ձեռքերս:

4. Ի՞նչ լուալ կ՚ուզես:
— Ձեռքե՛րս լուալ կ՚ուզեմ:

5. Ո՞վ կ՚ուզես որ ձեռքերդ լուայ:
— Ե՛ս իմ ձեռքերս լուալ կ՚ուզեմ:

6. (Ո՞ր տեղդ) երեսնե՞րդ լուալ կ'ուզես.
— Իմ յե—ե՛րս կ'ուզեմ լուալ:

7. Չե՞ս ուզեր ձեռքերդ լուալ:
— Ես կ'ու—զե՛մ ձեռքերս լուալ:

8. Ձեռքերդ սրբե՞լ կ'ուզես:
— Լ—ա՛լ կ'ուզեմ ձեռքերս:

9. Որո՞ւ ձեռքերը լուալ կ'ուզես:
— Ես է՛ս ձեռքերը լուալ կ'ուզեմ.

Եւայլն:

Հայ մանկիկը կը սորվի այսպէս միեւնոյն խօսքը բազում այլազան կերպերով շարադրել շեշտին պահանջումներուն համեմատ. շեշտուած բառը միւսներէն առաջ կ'անցնէ, սակայն անանկ շարք մը կը տրուի միւս բառերուն որ խօսքը յստակ եւ պարզ կը մնայ: Գիտէ նաեւ “ես„ ենթական եւ “իմ„ ստացականը պատշաճօրէն դնել կամ զանց ընել:

Մեր Մանկիկը կրնայ սորվիլ ուրիշ նրբութիւն մ'ալ զոր հայերէնը, եւ միա՛յն հայերէնը, կ'ընծայէ. այն է ՚զ նախդիրին գործածութիւնը երբ բառին ուժգնութիւն եւ շեշտ տալ կ'ուզէ. զ. օ.

— Ի՞նչ լուալ կ'ուզես.
— Զձեռքերս լուալ կ'ուզեմ:
— Երե՞սդ լուալ կ'ուզես:
— Զիմ ձեռքե՛րը լուալ կ'ուզեմ:
— Որո՞ւ ձեռքերը լուալ կ'ուզես:
— Զի՛մ ձեռքերը:

Սակայն երբ շեշտը «ձեռքերը» առար-կային վրայ չ'իյնար, առանց յ նախդրի կրնայ ըսել, զ. օ.

Կ'ուզեմ լուալ ձեռքերս։
Ես կ'ուզեմ ձեռքերս լուալ։
Ես լուալ կ'ուզեմ ձեռքերս։

89. Արդի Հայերէնի շարադասութեան այս ընդարձակ ազատութիւնները կրնան երկու կերպով գործածուիլ։ Անհոգ կերպով, անոնք բիւր անճշդութեան եւ տարտամութեան, նաեւ երբեմն թիւրիմացութեան տեղի կու տան. իսկ եթէ ճարտարութեամբ եւ խնամով ի կիր առնուին՝ լեզուն հիանալիօրէն նուրբ ու ճկուն գործիք մը կ'ըլլայ։ Պէտք է հռետորական շեշտին ուշադրութիւն ընել, բառախումբերը բնական, այսինքն տրամաբանական կերպով յերիւրել, եւ նախդիրները շատ աւելի յաճախ գործածել։ Նախ նկատենք նախդիրներու խնդիրը։

Ի կամ յ նախդիրը արդի Հայերէնին մէջ ամենէն յաճախ գործածուածն է հիմայ թէ արեւելեան եւ թէ արեւմտեան ճիւղերուն մէջ։ Յայսմ Ֆրանսերէնի օրինակը զգալի ազդեցութիւն մ'ունեցած է մեր գրողներուն վրայ՝ ընդունելու գրաբարի ձեւը որ եւրոպականին յար եւ նման է. զ. օ.

Ի խնդիր (à la recherche) թշուառներու.
Ի տես (à la vue) զօրաց վաշտին.
Ի յիշատակ (à la mémoire de) իւր մօր.
Ի պատիւ (à l'honneur) Հիւկոյի.

Յաւարտ պատարագի (à la fin de).

Չգիտենք թէ ի պատասխանի (en réponse de). Ի՞նչ գրութեան։

Ի գին (au prix de) ամէն զոհողութեանց։

Ի մի բան (en un mot)։

Շատեր կ'ըսեն նաեւ “ոգի ի բռին,„ “զէն ի ձեռին,„ “Հայք ի Կ. Պոլիս,„ եւ այլն։ Ոմանք միայն եւ վախն ի վախ կը գործածեն ի նախդիրը իր ուրիշ կարճ ու վայելուչ կիրարկութեանց մէջ, ինչպէս — “կինն ի պատուի ունին,„ “հզօր է ի լուսաւորել,„ եւ այլն։

Զ նախդիրը յարաբերական եւ անձնական դերանուններուն հայցականին վրայ կը դրուի սովորաբար. — զոր, զիս, զքեզ, զմեզ, եւ այլն։ Գրողներուն ամենամեծ մասը ատկէ դուրս գրեթէ երբեք չի գործածեր յիշեալ նախդիրը։

Ըստ նախադրութիւնը յաճախ կը գործածուի “համեմատ„ի նշանակութեամբը, քանզի կարճ ու վայելուչ կ'ըլլայ բացատրութիւնը. զ. օ. “ըստ իս.„ “ըստ սովորութեան.„ “ըստ հին պարսկական դենի,„ եւ այլն։

Ընդ-ը քանի մը մասնաւոր բացատրութիւններու մէջ կը գործածուի սովորաբար. “— ընդ նախագահութեամբ Ս. Պ. Հօր.„ “ընդ հսկողութեամբ.„ “Նշանախօսութիւն Օր. Ա.ի ընդ Պ. Ք.ի„ եւ այլն։

“Հանդերձ„ նախադրութիւնն ալ երբեմն կ'երեւնայ. “Այսու հանդերձ.„ “Հանդերձ պարագայիւք.„ “ընդունելով հանդերձ։„

Յ Նախդիրը կը գործածուի ինչ ինչ սովորական բացատրութեանց ձեւերու մէջ. “յայսօր,„ “յմահ,„ “յաւիտեան,„ “յայգ,„ եւ այլն:

Ա— Նախադրութիւնն ալ քանի մը ասութեանց մէջ կը տեսնուի. “— որ անկ է,„ “պարտք — ընկերն,„ “խնդրագիր — իշխանն,„ “կէտ — կէտ,„ “բառ — բառ,„ “խիտ — խիտ,„ “մաս — մաս:„

Ուրեմն գրաբարին կամ հին հայերէնին գրեթէ բոլոր նախդիրներն ու նախադրութիւնները կը գտնուին արդի գրաւոր հայերէնին մէջ, բայց շատ աւելի սահմանափակ գործածութեամբ: Անոնց կարճ խօսքեր շինելու կարողութիւնը միայն գնահատած ենք. “մօրը յիշատակին համար„, “հոգին բերանը առած,„ “փրնտռելու համար„ ըսելու տեղ կարճ ու աղուոր կը գտնենք ըսել “ի յիշատակ մօրն,„ “ոգի ի բոլին,„ “ի խնդիր,„ եւ այլն: Ատիկա բաւական գնահատում չէ սակայն:

90. Այդ նախդիրները շատ կարեւոր արժէք մ'ունին իբրեւ ճիշդ, յստակ, պայծառ շարադրութեան օժանդակներ: Մանաւանդ մեր լեզուին անծայրածիր ազատութիւններն մասնաւորապէս կը կարօտին նախդիրներուն ձեռնտուութեանը որպէս զի շփոթութեան եւ զեղծումի առջեւն առնուի:

Կարճ ու պարզ խօսք մը կրնայ հասկնալի ըլլալ առանց զգուշաւոր շարադասութեան, ալ բայց գիտական, բանաստեղծական, իմաստասի-

բական բարդ եւ դժուար մտքեր արտայայտելու ատեն է որ լեզուի մը բարձր ընդունակութիւններն ի հանդէս կու գան, կամ տկարութիւններն երեւան կ'ելլեն։ Մեր գրողները ցարդ լեզուն աղուորցնելու եւ ճոխացնելու ջանացած են, բայց ճշգրիտ եւ պայծառ շարադասութեան պահանջներուն հազիւ երբեք ուշ դնող եղած է. այս կողմանէ մեր արդի հայերէնը վրիպաւոր է եւ դարմանի մեծապէս կարօտ։

Ֆրանսերէն խօսք մը անկարելի է երկու կերպ հասկնալ, ա՛յնքան ճիշդ ու պարզ, ա՛յնքան կանոնաւո՛ր է անոր կազմը։ Ամէն բառ իր որոշուած տեղն ու դիրքն ունի, շարադասական ազատութիւնը յոյժ սահմանափակ է քերականօրէն։ Անգլիերէնը աւելի իսկ այնպէս է. Ֆրանսերէնին չափ իսկ ազատութիւն չունի, թէպէտ անոր չափ յստակ ալ չէ։ Մեր ոսկեղէնին գրաբարը, մեծ ու սքանչելի՛ հրաշակերտ, ունի թէ լայն ազատութիւն եւ թէ կատարեալ յստակութիւն վարպետին գրիչին տակ։ Ու ասիկա գլխաւորապէս իր նախդիրներուն կը պարտի։ Արդի հայերէնն ալ կրնայ ըլլալ ազատ եւ յստակ շարադասութեան սքանչելի տիպար մը եթէ իր պատուական նախդիրներն աւելի յաճախ գործածէ։ Սակայն իր այժմու վիճակին մէջ աւելի ազատ է քան յստակ։ Իրօք շատ խօսքերը կրնան երկու կերպ հասկցուիլ, եւ եթէ անդադար թիւրիմացութիւն տեղի չունենար, պատճառն այն է որ ընթերցողք խօսքին տրամաբանական ընթացքէն կը գուշակեն քերականական

կապակցութիւնները։ Ասիկա աւելորդ յոգնութիւն մ'է։ Լեզու մը, շարադասօրէն, այնքան աւելի կատարեալ է որքան յստակ է, այսինքն, որքան քիչ կը զբաղեցնէ իր քերականութեամբը ընթերցողին միտքը, եւ որքան պայծառօրէն եւ առանց սպասցնել կամ տատամսել տալու հաղորդէ իր պարունակած իմաստները։

Ֆրանսերէնի մէջ յարաբերական դերանունը ուղղական qui է եւ հայցական que է ու գրողը անկէ վարպետօրէն կ'օգտուի յաճախ իր նախադասութեան քիչ մը ազատ շունչ տալու. բայց երբեք չի պատահիր որ Ֆրանսացի մը, ոչ թէ ի գրելն միայն այլ եւ ի խօսելն, qu-ի տեղ qui դնէ մտածելով թէ խօսքը այդպէս ալ սխալ չպիտի հասկցուէր։ Իրօք, եթէ ըսէր "le cheval *qui* j'ai vu„ (Ձին որ տեսայ,) լսողը անշուշտ պիտի հասկնար "le cheval *que* j'ai vu„ (Ձին զոր տեսայ)։ Բայց կեանքին մէջ օր մը այդ բանը չ'ըներ։ Մենք որ բարբերաղդաբար դիւրութիւնը ունինք ամեն խօսք կատարեալ յստակութեամբ յօրինելու, զանց կ'ընենք կանոնաւորութեան ամենէն հեշտ պայմաններն ալ եւ կը թողունք որ լսողը գդՉՀ ըլլայ, ուշադրութիւն ընէ իմաստին, եւ միշտ չքմեղէ մեր անխնամ քերականութիւնը։ Օրինակները տեսնենք։

"Այդ մարդիկ ասում են որ սլավօնական ցեղի մէջ մի բան կայ որ չէ կարող հասկանալ Արեւմուտքը„,

Ես ալ չեմ կարող հասկանալ թէ ինչո՞ւ չըսեր "...մի բան կայ զոր չէ կարող հասկանալ

Արեւմուտքը։„ Ցայտնի է թէ այդ զ նախդիրը հարկաւոր է խօսքին յստակութեանը։

— "Վարժուիլ քարոզչական այն դպրոցին զոր ներկայացնում է Սրբ քարոզիչը...։„

Ինչո՞ւ չըսել — "զոր ներկայացնում է„։

Այս երկու օրինակները արեւելեան հայերէնէ կ'առնում, ուր դժբաղդ սովորութիւնը կայ առանց զ նախդրի գործածել յարաբերական դերանուան հայցականն անգամ։

"Այդ հանգամանքները եւ այն հանգամանքը ի նկատի առնելով որ ազգն է ընտրողը։„

Խօսքը այդքան թանձր պիտի չըլլար եթէ զ նախդիրը օգնութեան կանչուած ըլլար. — "Այդ հանգամանքները եւ զայն եւս ի նկատի առնելով...։„

Տարօրինակ բան է որ Ռուսահայ գրողները զ նախդիրէն այնքան կը խորշին, մինչ իրենց բարբառը շատ մը բաներ ունի պահպանած մեր նախնեաց ոճէն եւ դարձուածներէն։ Գարագաշեանի գրաբարամոլ ազդեցութենէն ազատելէ ի վեր՝ մեր արեւմտեան գրիչներն ալ հակառակ ծայրայեղութեան գացած են ու հիմայ գրաբարի ստուերէն իսկ կը խորշին, առանց մտածելու թէ այդ գրաբար կարծուած տարրերը մեր կենդանի բարբառներուն մէջ կը տիրեն այսօր։ Սասնոյ բարբառին մէջ (7) որոշեալ հայցականը գրեթէ միշտ զ ով կը յօրինուի, զ. օ.

— Զը֊ճէկ գրեցին վեր ձիուն։

— Զճէկը կ'ընէ տաս։

— [illegible] ծախենք տանք. չենք կրնար պահել [illegible] մէջ մըր գեղին։

— Հացը ջուրը մենէ է, [illegible] էլ մեք ի տանք։

— [illegible] [illegible] ժողովեց։ (Հոս յատկացեալը զեղչուած է, Նախդիրը յատկացուցիչին վրայ դրուած է։)

— Ուրիշ տեղի պատմութիւնը տամ, [illegible]'լ տամ։

— [illegible] [illegible] կը ծեծեն, [illegible] [illegible] կը տանին։ Երբ յատկացուցիչ մը կայ, յետադաս յատկացեալին ղ Նախդիրը ինքը կ'առնու. զ. օ.

— Հասկնանք [illegible] [illegible]։

Սեռի խնդիրը մերթ խօսքին սկիզբը կը դնէ մերթ վերջը, բայց միշտ ղ Նախդրիւ. զ. օ.

— [illegible] թափեցին գեղի կուշտ։

— Կը թափենք գեղի կուշտ [illegible]։

Երբ մէկէ աւելի են որոշեալ հայցական խնդիրները, ամենուն վրայ ալ կը կրկնէ Նախդիրը.

— [illegible], [illegible], [illegible] կը քրփէ։

— [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] կտրեցին։

Սասունցի լեռնորդին, անուս գիւղացի, այսքան հեշտիւ եւ կանոնաւորապէս գործածելով ղ Նախդիրը այնքան այլազան շարադասութեամբ, խորապէս զարմացուց զիս, եւ ցրուեց ի սպառ աշխարհաբարեան դպրոցի երկու Նախապաշարումներ — (1) թէ ղ Նախդրով հայցականը գրաբարին, այսինքն մեռեալ լեզուին կը

վերաբերի. (2) թէ անոր գործածութիւնը դժուար է։

Մենք մեր հին լեզուն մոռնալ կարծեր ենք, վասն զի տգէտ կամ թիւրադէկ ենք եղած մեր գաւառական կենդանի բարբառներուն։ Իրօք հինը բազում այլայլութիւններ կրած է դարէ դար, բայց ոչ այնքան որ Նորը հինէն բոլորովին զատ ու տարբեր ըլլար։ Ի՞նչ է Սասունցիին սա խօսքին տարբերութիւնը հին կամ գրաբար կոչուած լեզուէն — "Երթամ տեսնեմ զիմ աղբէր, զիմ դուռը դրկիցը։" Հաւանական է որ Գ. եւ Ե. դարուն ալ "երթայց տեսից"ը բարձր ոճ էր եւ ժողովուրդը կ'ըսէր պարզապէս "Երթամ տեսանեմ զիմ եղբայր, զիմ դուռն դրկից։"

Քանի մը օրինակներ եւս յառաջ պիտի բերեմ, առնելով մեր լաւագոյն գրողներուն էջերէն, ցոյց տալու համար թէ տիրող Նախապաշարումը որքան արգելք եղած է զ եւ ի Նախդիրներուն պատշաճաւոր գործածութեանը ի յստակութիւն լեզուին։

— "Եղիշէէն զատ Սուտ Կալիսթենէսը գործած կ'երեւի Նաեւ Փարպեցի։"

Ի՞նչպէս հասկնալու ենք այս խօսքը, կամ թէ քանի՞ կերպ կարելի է հասկնալ։

Արդեօք հեղինակը ըսել կ'ուզէ՞ թէ "Ս. Կալիսթենէս գործածած է Եղիշէէն զատ Նաեւ զՓարպեցի։" Ոչ. ըսել կ'ուզէ թէ "Եղիշէէն զատ զՍ. Կալիսթինէսը գործածած է Նաեւ Փարպեցին։"

— "Բայց այնպէս է մարդկային գահավէժ երեւակայութիւնն, որ բնապէս հրաշալին,

գերբնական ու առասպելական դարձնելու յատկութիւնն ունի։„

Ո՛րչափ աւելի յստակ կ'ըլլար եւ ո՛րքան աւելի վստահօրէն կը հետեւէր ընթերցողը խօսքին տրամաբանական կապակցութիւններուն եթէ ըսուէր —

“Բայց այնպէս է մարդկային գահավէժ երեւակայութիւնն որ զբնապէս հրաշալին է գերբնական ու յառասպելական դարձնելու յատկութիւնն ունի։„

Եւ ալ հարկ ալ չէր մինակ “բնապէս հրաշալին„ ստորակէտով մը զատել խօսքին հետեւեալ մասէն ուր կը գտնուի բայը.

— “Իր ամենէն կարող վարչապետ կորոյս չարագործի մը ձեռամբ։„

“Վարչապետ„ը ենթակա՞յ է թէ առարկայ, ուղղակա՞ն թէ հայցական, չենք կրնար որոշ իմանալ մինչեւ որ վերջին բառը, “ձեռամբ„ը, կարդանք։ Ինչո՞ւ Սասունցիին օրինակին հետեւելով չըսենք “զիր ամենէն կարող վարչապետ կորոյս...։„

— “Ո՞վ տեսաւ Թափորին գլուխը։„ Ուղիղը՝ զո՞վ տեսաւ...„

— “Այն Հ. Պէկեանն ալ Խարբերդցի Հայը պիտի ունենար իրեն երեսփոխան, թէ որ . . .„

Աւելի յստակ չէ՞ր ըլլար — “Զայն Հ. Պէկեանն ալ...։„

— “Տէրոյենց որ իր ժամանակակիցներուն հաշտ աչքով նայելու սովոր չէր, վերջա-

պէս առիթը բերաւ հարուածելու Շահնազարեան վարդապետը, որ իր աններող ոգւովը դատելով ‘անհաւատութեան նշաններ ունենալու, սոսկալի ամբաստանութեան ներքեւ ձգեց:„

“Տէրոյենց որ (qui)„ շատ լաւ, հոս որը ուղղական է եւ ենթական: “Շահնազարեան վարդապետը, որ (que), հոս որը հայցական է եւ առարկան. ինչո՞ւ զոյգ չըսենք: Ի՞նչ օրէնքի կամ քերականական սկզբունքի, կամ աշխարհաբարեան դաւանանքի յեցած՝ մենք մեզի կը թոլարենք այդ անկանոնութիւնը[1]:

— “Հայ ազգը չէր մոռնար նաեւ թէ Ջէյթուն թըրքական զօրանոցի մը կառուցումը նոյն պաշտօնէային յիշատակը կը մնար:„

Ընթերցողին շատ որոշ չէ “Ջէյթուն„ բառին քերականական յարաբերութիւնը — — որդեօք Ջէյթուն ենթակա՞յ պիտի ըլլայ, առարկա՞յ, ներգոյակա՞ն — մինչեւ որ խօսքին ծայրը հասնինք: Պէտք էր ըսել “ի Ջէյթուն:„, ինչո՛ւ Փռանսացին հարկ համարի ըսել à Z., Անգլիացին at Z., Թուրքը Ջէյթունտա, իսկ Հայը նետէ անհոգ կերպով այդ բառը խօսքին մէջ, եւ ընթերցողին մնայ գուշակել խօսքին ամբողջութենէն թէ “Ջէյթունի մէջ„ կամ “ի Ջէյթուն„ ըսել կ՚ուզէ եղեր: Ինչո՞ւ չըսենք ճիշդ ինչ որ կ՚ուզենք ըսել, քանի որ կրնանք:

---

1 Այս գլխուն մէջ յիշուած օրինակները այլազան պարբերականներէ եւ գրքերէ առած եմ, որոնց անունները նշանակել զանց ըրած եմ դիտմամբ:

— “Հայ բեմական տաղանդ մը պիտի ողջունէ այս կիրակի, Թաղապետական Թատրոնին մէջ, գեղարուեստասէր հասարակութիւնը։„

Ո՞վ է ողջունողը, ո՞վ է ողջունուողը։ Ըստ քերականութեան օրինաց, կը հասկցուի թէ տաղանդը պիտի ողջունէ զհասարակութիւնը. այդպէս կ՚ըսէ գրողը. սակայն մենք պէտք է որ հասկնանք թէ — զի այդպէս կ՚ուզէ գրողը — հասարակութիւնը պիտի ողջունէ զտաղանդը։

Ի՞նչպէս պիտի ըսէր Փռանսացին. — “Գեղ. հասարակութիւնը... պիտի ողջունէ բեմական տաղանդ մը.„ կամ “բեմական տաղանդ մ’է զոր պիտի ողջունէ Գ. Հ.„ Անգղիացին պիտի ըսէր թերեւս “բեմական տաղանդ մը պիտի ողջունուի... հասարակութենէն։„ Սակայն որ կերպն ալ որ ըսէին, խօսքը կատարելապէս յստակ պիտի ըլլար. անկարելի պիտի ըլլար ուրիշ կերպ հասկնալ։

— “Մուկ մը կը տեսնէ կատուն եւ...„ ճիշդ այդպէս պիտի ըսէր եթէ մուկը ենթակայ ըլլար եւ կատուն առարկայ. ինչո՞ւ օրինաւոր կարգին չհետեւիլ եւ չըսել — “կատուն մուկ մը կը տեսնէ։„

91. Փռանսերէն եւ Անգլիերէն լեզուները դերանուն ենթական միշտ կը դնեն բային հետ եւ սեռն ալ կը զանազանեն. Հայերէնի մէջ հարկաւոր չէ առաջինը ընել, եւ չե՛նք կրնար երկրորդը ընել՝ ընդհանրապէս, սակայն կան պարագաներ ուր հարկ է այնպէս ընել որպէս զի խօսքը յստակ եւ դիւրահաս ըլլայ բոլորովին։

Զ. օ. — "Երեսփոխանական ժողովին մէջ՝ երբեմն երբեմն ատենաբան մը կ'ընդմի-ջէր՝ մերթ շատ բարձր եւ շատ հեգնական 'լսեցէք,ով մը:„

Պէտք էր ըսել. "—ինք— (կամ Նա) ատենա-բան մը կ'ընդմիջէր...„

— "Տարիքով պզտիկ էր դեռ երբ հայրը մեռաւ, ու ապրեցաւ մօրը հետ՝ անդորրաւէտ մթնոլորտի մը կանոնաւոր միջավայրին մէջ, ուր ինքզինքը իր երկու զաւակներուն նուիրած էր:„

Այս խօսքին մէջ, որ փռանսերէնէ թարգ-մանուած ըլլալու երեւոյթն ունի, անշուշտ բնա-գրին մէջ ամէն բան որոշ ու յստակ էր դերա-նուններուն ներկայութեանը շնորհիւ, որոնց զանցառումը հայերէնին տխեղծ կազմ մը տուած է. խսկապէս հայերէնը կ'ըսէ թէ "տղան„ (եւ ոչ թէ "մայրը„) ինքզինքը երկու զաւակներուն նուիրած էր:„ Թէպէտ խօսքին ամբողջութիւնը այդ սխալ հասկացողութեան չառաջնորդեր ոեւէ ուշիմ ընթերցող, սակայն գրողն ի՞նչ իրաւունք ունի սխալ ըսելու իր խօսքը: Պէտք էր ըսել.

"Տարիքով պզտիկ էր —ն— դեռ (il était encore...) երբ հայրը մեռաւ, եւ ապրեցաւ մօրը հետ՝ անդորրաւէտ մթնոլորտի մը կանո-նաւոր միջավայրին մէջ, ուր էն (elle, ոչ il, se dévoua...) ինքզինք իր երկու զաւակներուն նուիրեց:„

Պ. Ա. Չօպանեան իրաւամբ վերարծարծեց իգական էական դերանուններու գործածելու խնդիրը, որ անշուշտ դժուար խնդիր մ'է: Եթէ

գէթ վերոյիշեալ պարագաներուն մէջ սկսինք ի կիր արկանել էն, էնոր, էնոնք, եւայլն, տակաւ կ'ընտելանան անոնք եւ թերեւս հասարակ գործածութեան կը բերուին վերջապէս։

92. Արդի հայերէնին կատարելագործման համար հարկ է նաեւ աւելի ընդգրկել վերլուծական կամ տրամաբանական կարգը շարադասութեան, շրջուն տաճկաձեւ շարադասութենէ աւելի զգուշանալ, եւ լեզուին քերականական ազատութենէն օգտուիլ աւելի ճշգրիտ եւ յստակ յօրինելու բառախումբերն եւ անոնց կապակցութիւնները։

Լաւ գրողները ընդհանրապէս հոգածու են յատկացուցիչը յետադաս ընել յատկացեալին, եւ ածականը՝ գոյականին, ուր որ յստակութիւնը կը պահանջէ։ Սակայն անհոգութիւն տակաւին այս մասին իսկ կը տեսնուի երբեմն. —

— “Օ՜ն ուրեմն մերկացնենք այն դիմակները որոնք կամենում են մեր տասնեւվեց դարեայ սրբութեանը ձեռնամուխ լինիլ։” պէտք էր ըսել.

“...մերկացնենք դիմակները նրանց որոնք ...”

— “Աւանդամոլ եւ անձկամիտ ոգիէ զերծ թերթ մը։”

Հոս “աւանդամոլ եւ անձկամիտ” ածական են “ոգի”ին, իսկ “աւանդամոլ եւ անձկամիտ ոգիէ զերծ”ը բաղադրեալ ածական մ'է “թերթ”ին։ Քերականօրէն՝ արգելք չկայ որ “աւանդամոլ”ը ուղղակի ածական չհամարուի “թերթ”ին. ուստի լաւ պիտի ըլլար ըսել.

"Թերթ մը՝ զերծ աւանդամոլ եւ անձկամիտ ոգիէ՝…„

— "Չեմ ուզեր հաւատալ թէ ը նմանօրինակ դեր մը կատարելու կոչուած է չէջունել։„ Աւելի լաւ պիտի ըլլար ըսել. "Չեմ ուզեր հաւատալ թէ ը կոչուած է նմանօրինակ դեր մը կատարելու չէջունել։„

— "Մեր բրոբականտխմբները անուս, մտքով ու տարիքով անչափահաս եւ հետեւապէս պարզամիտ (մինչեւ հոս դեռ այն տպաւորութեան տակ է ընթերցողը թէ այս ածականները "բրոբականտխմբ„ներուն կը վերաբերին,) շրջանակները իրենց շահատակութեանց ասպարէզ ընտրելով՝ ուր որ յաջողին, կ'արտադրեն յաւակնոտ եւ ուրիշներուն հակառակ կարծիքները արհամարհող աշակերտներ։„ — Աւելի տրամաբանական եւ յստակ կարգը պիտի ըլլար. "Մեր բրոբականտխմբները իրենց շահատակութեանց ասպարէզ ընտրելով՝ ուր որ յաջողին՝ անուս… շրջանակները, կ'արտադրեն…„

— "Իր ժամանակակիցներէն Վարդան Փաշա Իւթիւճեան էֆ.է աւելի զարգացած մարդ էր։„ Աւելի լաւ պիտի ըլլար ըսել. "Վ. փաշա քան զԻւթիւճեան…„

— "Ծաղրաթերթեր որ ընդհանրապէս նշան են բարքի, բարի հեղինակութեանց եւ ամուր գրականութեանց նուաղումին„ ։ Հոս լեզուին ազատութիւնը ի գործ դնելով պէտք էր ըսել. "…նշան են նուազումին …բարի հեղինակութեանց…„ որպէս զի միտքը կախակայեալ չմնար

թէ արդեօք ծաղրաթերթերը ‘‘բարի հեղինակութեանց եւ ամուր գրականութեանց,, նշան են արդեօք:

— “Հայրապետը ուզած է խրախուսել գաղթականութիւններու գործունեայ քահանաները մին, գնահատելով Ազգին եւ Եկեղեցիին անոր մատուցած ծառայութիւնները:,, Դերբայաւոր այսպիսի շրջում, եթէ առաջ դարձած շարադասութենէ վազ անցնիլ պէտք է: Ինչո՞ւ չըսենք. “գնահատելով ծառայութիւնները զորս ան մատուցած է Ազգին եւ Եկեղեցիին:,,

Կարճ եւ պարզ խօսքերու մէջ դերբայով հակիրճ ձեւը կրնանք գործածել, ինչպէս.

— “Սիրած Թերթն է ան,,, փոխանակ ըսելու “ան է թերթը զոր կը սիրեմ,,, կամ “թերթը զոր կը սիրեմ, ան է:,, Այս վերջին կերպով խօսքին աւելորդ երկարութիւն եւ ոյժ տուած պիտի ըլլայինք: Աւելի լաւ է ըսել “Խմած ջուրերնին զատ կ'երթայ,,, քան “Ջուրը զոր կը խմեն զատ կ'երթայ:,,

— “Ընխնամ փողրակներու կամ բաց առուներու մէջէն եկած ջուրը՝ առանց քամելու կամ եռացնելու (կամ՝ չքամած եւ չեռացուցած՝) խմելու սովորութիւնը շատերուն ախտաւորման պատճառ եղած է:,, Հոս խօսքը աւելի բարդ է, սակայն յստակ է. ուստի անհրաժեշտ հարկ չէ ըսել. “Ջուրը որ անխնամ փողրակներու մէջէն կու գայ...:,,

Կրնանք վայելչօրէն ըսել. “Եթէ կերակուրները պիղծ համարելնուն համար ուխտաւոր

էին։„ Ոսկեղէնիկ լեզուով ալ նոյնպէս կ՚ըսուի. “Եթէ վասն պիղծ զկերակուրսն համարելոյ ուխտաւոր էին։„ Հարկ չէ ըսել “Եթէ ուխտաւոր էին անոր համար որ կերակուրները պիղծ կը համարէին.„ Թէպէտ ա՛ս աւելի վայելուչ է եւ աւելի ուժեղ։ Կ՚արժէ նկատել թէ հայերէն լեզուին ամենամեծ վարպետը, Եզնիկ, “պիղծ„ բառին տուած է ա՛յն դիրքը ուր անպատճառ շեշտը վրան կ՚իյնայ, մինչ աշխարհաբարին մէջ հարկ է որ շեշտի նշանը դնենք։ “Եթէ վասն պիղծ զկերակուրսն համարելոյ...„ — “եթէ կերակուրները պի՛ղծ...„ Բայց Եզնիկ չպիտի կրնար զայդ այդպէս ընել եթէ զ նախդիրը չըլլար. քանզի “վասն պիղծ կերակուրսն„ կամ “պիղծ կերակուրքն„ կամ “պիղծ կերակուրներն„ շփոթ պիտի պատճառէին, “պիղծ„ը “կերակուր„ին ածականն ըլլալու երեւոյթը պիտի ունենար, փոխանակ ստորոգելին ըլլալու։

Արդի հայերէնով ալ Եզնիկի խօսուածքը կրնանք կրկնել եթէ զ նախդիրը գործածենք. “եթէ պիղծ զկերակուրներն համարելով ուխտաւոր էին։„ Եւ աս պիտի ըլլար էն գեղեցիկը։

Ընդհանրապէս դիմաւոր բայով վերլուծուած ձեւը աւելի վայելուչ է, աւելի յստակ եւ աւելի ուժեղ։ Այս սկզբունքն է զոր ի մտի պահել պարտինք միշտ։ Տգեղ է ըսել “զչհանելն դիւի զդեւ եւս յայտ արար։„ Եզնիկ պիտի զգուշէր ատկէ. անիկա կ՚ըսէ՝ “եւ զի դեւ զդեւ ոչ հանէ, զայն իսկ յայտ արար։„ Արդի հայերէնով ալ տգեղ պիտի ըլլար ըսել՝ “դեւին

դեւ չհանելն ալ յայտարարեց,, փոխանակ գրելու՝ “Թէ դեւ զդեւ չի հաներ, զայն եւս յայտարարեց։,,

Դիմաւոր բայով բացատրութիւնը աւելի ուժեղ է քան դերբայով յօրինուածը։ Զ. օ.

— “Աշխատել չուզողներուն դրամական նպաստ չպիտի տրուի։,, — “Անոնց որ աշխատել չեն ուզեր, դրամական նպաստ չպիտի տրուի։,,

— “Իր ընտանիքը չսիրողը ի՞նչպէս կրնայ իր ազգը սիրել. եւ իր ազգը չսիրողը ի՞նչպէս կրնայ մարդկութիւնը սիրել։,, — Ա՛ն որ իր ընտանիքը չի սիրեր..., ա՛ն որ իր ազգը չի սիրեր...։,,

— “Պատիժի արժանի գործ մ՚ընողը պատիժը պիտի կրէ.,, — Ա՛ն որ պատիժի արժանի գործ մը կ՚ընէ։,,

Այս բացատրութեանց դիմաւոր բայով յօրինուած ձեւերը աւելի երկայն են քան դերբայով ձեւերը, բայց աւելի զօրաւոր են, եւ աւելի ուժեղ շեշտի ընդունակութիւն ունին։

93. Արդի Հայերէնի մէջ բայերու ապառնի ժամանակը “պիտի,,ով կը շինուի։ Կ՚ուզէի ուշադրութիւն հրաւիրել այդ թանձր ու կոպիտ ձեւին վրայ որ եթէ արատ մը չէ, պակասութիւն մը պէտք է սեպուի։ Գրաբարը աննշանակ մասնիկով մը կը շինէ ապառնին, սիրեմ — սիրեցի — սիրեցից. ֆրանսերէնը, j'aimeէն կը հանէ j'aimerai. անգլիերէնը թէեւ յառաջադիր օժանդակով մը կը յօրինէ ապառնին, shall կամ will, գոնէ միավանկ մ՚է այն եւ ոչ մերինին պէս երկավանկ բառ մը։ Մեր ապառ-

նակերտ "պիտի„ն աննշանակ մասնիկի մը դերը կատարելու պաշտօն ունի, եւ իր խոշորութիւնը անյարմար կը կացուցանէ զինքը այդ դերին։ Անոր կրճատեալ գաւառական ձեւը, տէ, շատ աւելի նպատակայարմար է եւ աղուոր, ինչպէս կը գործածուի Ակնայ բարբառին մէջ. — տէ խօսիմ, տէ խօսիս, տէ խօսի։ Իսկ ձայնաւորէ առաջ տ. — տ'երթամ, տ'երթաս, տ'երթայ, տ'երթայի, եւ այլն։ Այս ձեւը կ'արժէ մտցնել արդի գրաւոր հայերէնի մէջ իբրեւ բարեփոխութիւն։

Թիւրիմացութեան տեղի չտալու համար պէտք է աւելցնեմ թէ Ակնայ բարբառով "պիտի„ խօսիմ, "պիտի„ երթամ եւս կ'ըսուի, բայց ոչ թէ ապառնիի իմաստով։ "Պիտի երթամ„ կը նշանակէ "պարտիմ երթալ„, "պէտք է որ երթամ։„ Ու աս պարագային "պիտի„ ին անխառն ձեւը հարկաւոր է իմաստին համար։

Ինչպէս որ "կոյ -- խօսի„ "կոյ -- խնդայ„ հին ձեւը ամփոփուած է "կը-- խօսի կամ կը խնդայ„ի, այնպէս ալ "պէտէ խօսիմ„ը վայելչապէս կրնայ ամփոփուել "տէ խօսիմ„ ձեւին։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Ակնայ Գաւառաբարբառային Բառարանը։

94. ԳԻՏԵԼԻՔ. (Ա.) Այս բառարանի մէջ յիշուած չեն այն բառերը որք դասական հայերէնին ու Ակնայ բարբառին մէջ նոյն են բոլորովին, ինչպէս, Ազգ, Ագահ, Ախոռ, Աթոռ, Ազոխ,

Ազատ, Աղտ, Աղբ, Աղիք, Արծաթ, Ամուր, Աշուն, գարուն, Ատել, Աղուէս, Արդար, Մեղաւոր, Խաչ, Սուրբ, Վարդապետ, Դժոխք, Դատաստան, Արքայութիւն, Աշխարհ, Ծնունդ, Երկիր, Երկինք, եւայլն, եւայլն:

(Բ.) Կը յիշուին հոս կարգ մը բառեր որք թէպէտ դասական հայերէնին հետ նոյն են, բոլորովին հասարակ կամ դիւրին բառեր չեն, եւ անոնց երեւումն գաւառաբարբառիս մէջ անակնկալ մըն է, ինչպէս [illegible] (երկիւղ), [illegible], "[illegible]":

(Գ.) Մուտ տրուած են հոս նաեւ այն կարգի բառերուն, որք գրաբարին հետ բոլորովին նոյն ըլլալով հանդերձ, նշանակութեան տարբեր երանգով մը կը գործածուին Ակնայ գաւառականին մէջ, զ. օ. [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]:

(Դ.) Կարգ մը բառեր շարքն են անցած ոչ իրենց համար, զի հասարակաց են գրաւորին եւ գաւառականաց, այլ ասացուածներուն ու ոճերուն համար որք կը յօրինուին իրենց վրայ. զ. օ. Աչք-ը յիշած ենք որպէս զի "աչօք անել" ը ի մէջ բերենք:

(Ե.) Մասնաւոր ուշադրութիւն պահանջող բառերը լուսաբանուած են օրինակով:

(Զ.) Տեղ տեղ Եւրոպական համազօրն ալ դրինք հանդէպ հայերէնին՝ ի մեծագոյն ճշդութիւն:

Ա.

ԱԳԻ. — պոչ, ձետ. յք. Աճէր: Նաեւ պարեգօտին ստորոտը շուրջանակի. "Ֆիստանին ագիքը" Նորոգել:

ԱԳՈՒԳԱՑ. — ջրի ճամբայ, փողրակի մէջէ:

ԱԳՈՒՄԷՋ — երկու ազդրներուն մէջտեղը. "Ագումէջն առաւ տղան ու ծեծեց:"

ԱԴԱՄԱՑ ՄՈՒԹ. — խօլ մութ (պատահական խաւար):

ԱԶԱՊ — ամուրի, ոչ-կարգուկ:

ԱԶՆԱՒՈՒՐ (ազնաւոր), ազնուական. կը գործածուի իբրեւ յատուկ անուն:

ԱԺԱՆ — դիւրագնի: ԱԺՆԵԼ = աժննալ: Կ'ըսուի նաեւ զոյգ — "աժան ու'ըռական:"

ԱԼ = եւս: "Ե'ս ալ": — Աւելի, — "Ալ չ'աներ": "Ալ մ'ուտեր": "Ա'լ տուր":

ԱԼՔԸ — ԱԼԼՔԸ, անտեսանելի ոգիները:

ԱԼԻՈՐԻԼ — Տ. Հալւորիլ:

ԱԼՈՃ — ալոճի ծառին պտուղը, կեռասի նման:

ԱԽ — (1) հառաչանք է: (2) ԱԽ ԱՆԵԼ. մանկական լեզուով՝ ծեծել, զարնել: (3) դուռը գոցելու գործիք մը, օղակաձեւ, որ ցցուած երկաթի մը կ'անցնի: Բայն է՝ ԱԽԵԼ (գդուռը):

ԱԽՇԻԿ — աղջիկ: Կոչականն՝ ախչի:

ԱԽԿԻ ՁԱԽԿԻ = յախուռն. "ախկի ձախկի խօրաթել:"

ԱԾ — արմատ ածեմ բային:

ԱԾ ԵԼԼԵԼ (յած ելանել), հաւուն ածել սկսիլը:

ԱԾՈՒ ԿՑՐԻԼ — ածելէ դադրիլը:

ԱԾԱՆ = շատ հաւկիթ ածող (հաւ):

ԱԾԵԼ — (1) հաւկիթ ածել (հաւուն). (2) «Ճոռ ածել» = պտըտցնել անձ մը, տղայ մը: «ՄԱՏ ԱԾԵԼ» — մատը կոկորդը տանիլ փսխում պատճառելու համար:

ԱԿ — ջրի ակ:

ԱԿԸ — Ակն քաղաքին անունը. Սեռ. Ակինը (ձորը): Իսկ «աչք» նշանակութեամբ կը գործածուի միայն «յական թօթափել» բացադրութեան մէջ:

ԱԿԱՐ ԳՆՆԵԼ = պատրուակ, ըսելիք. «ակար մի կու գննէ»:

ԱԿՈՆՃ — ականճ. տ. ականճի: Յք. ականճուի կամ ակժուի: «Ականճի օղ»: «Ակժուին երկան է» (էշ է):

ԱԿՈՆՃ ԿԱԽԵԼ = ուշադիր ըլլալ. անսալ:

ԱԿՆՃԻ ԵՏԻ ՆԵՏԵԼ — մոռացութեան տալ: «Ակոնճ» կը կոչուին նաեւ շարքը փայտէ գամերու որք ջուլթակին կոթին վրայ շարուած են խորամուխ եւ կրնան ոլորուիլ որպէս զի թելերը լարուին.

ԱՀ — Երկիւղ, պատկառանք. «Տատին ահէն.» «Աստըծու ահէն»: Սասունական՝ «ահ ու դող:»

ԱՀՈՒՄՆԻ — բարկութեամբ եւ շտապաւ. «Ահումնի մի եկաւ խօսք կանչեց» (կշտամբեց):

ԱՂԱՑՈՒԻԼ կամ աղայկուիլ = աւաղել, ցաւէն ա՜խ, աւա՜ղ ձայնարկել, մնչել, հեծել։

ԱՂԲԱՐ = եղբայր։ Յք. աղբըրտաք, աղբըրտաց, աղբըրտօք. աղբըրտացմէ։ Աղբարն աղբօրը կու տայ. աղբարն աղբօրմէն կ'առնէ։ Քոր ւ'աղբար։

ԱՂԲԻՐ = աղբիւր։

ԱՂԷԿ = լաւ. աղէկ ցորեն, գէշ ցորեն։ "Աղէկ կ'ըսես„։ "Ինտո՞ր էք, աղէկ ըռի՞նտ էք„։ "Աղէկ ընիք„։

ԱՂԷՑՆԱԼ = լաւանալ, առողջանալ, բժշկուիլ։

ԱՂԷԿՈՒԹԻՒՆ = լաւութիւն։

ԱՂԸԼԱՑ = աղմուկ, խառնակ ձայներ բազմութեան։

ԱՂՈՒՆ = աղօն. աղալու ցորեն։ "Աղուն աղալ։„

ԱՂՈՒՆԾ = փշրուած, մանր պատառներու վերածուած. Ջոր հացը, գաւաթը "ձեռքէն ինկաւ աղունծ էղաւ։„

ԱՂՈՒԼՈՍ ԼԸՆԻԼ = փշրուիլ, աղունծ ըլլալ՝

ԱՂՈՒՄՈՒՐ ԼԸՆԻԼ = խանգարիլ. հանդէսը, խրախճանութիւնը" աղումուր էղաւ։„

ԱՂՋԻՐ = եղջիւր։

ԱՂՋԸՂՋԱԾ = խորտակուած. "ինկած ւ'աղջըղջած է„ միթէ։

ԱՂԻԸՆԻ = աղաւնի։

ԱՂԻՈՐ = սիրուն, գեղեցիկ.

ԱՂՏԿՈՐՈՒՍ = աղտկորույս: Աղտը չցուցնող (ոչ-ճերմակ) հանդերձեղէն:

ԱՂՑԱՆ = բանճարով, ընկոյզով, ընդեղէնով (լուբիա) եւ քացախով շինուած թթու ուտելիք (սալաթա):

ԱՃ (1) ընձիւղ, ծիլ: (2) Նաեւ ջրի փողրակներու մէջ մտնելով տարապայման աճում առնող եւ խափանող բոյս, արմատ, յորմէ է բացատրութիւնը անյագ շատակերին համար, թէ «ա՜ճ ես կլլեր»: (3) Նաեւ «իրիկուան աճը», կը նշանակէ իրիկուան վրայ գալու պահուն, իրիկուան դէմ:

ԱՃԵԿՈՒՆ = աճեցուն, հատիկներ կամ ընդեղէնները որ եփուելով շատ կ'ուռին:

ԱՃԻԼ ՈՒ ԴԱՃԻԼ = լաւ մեծնալ, աճիլ:

ԱՃՈՒԿ = փորին եւ ազդերաց իրարու միացած միջոցը, գիծը: Գա. aine.

ԱՄՊ = ամպ: «Ամպ չէ գոռացեր վրան», պարզ բաներն անգամ չգիտէ, բոլորովին անգէտ եւ անփորձառու է:

«Ամպի պէս կու գոռար» = շատ հպարտ եւ գոռոզ էր:

«ԱՄՊԷՆ ԹԷՆ Կ'ԱՌՆԷ» = Հեռատես եւ մանրազնին մարդ է:

ԱՄՊԱՎԱՐԻ = «ամպավարի լեռներ» բացատրութեան մէջ միայն կը լսուի այս ածականը, եւ կը նշանակէ ամպաբերձ, երկնաբերձ, ամպածրար:

ԱՄՊԳՈՒԼ = «Ամպգոլ է» կ'ըսուի երբ երկինքն ամպոտ է ամառ կամ գարնան եղանա-

կին եւ օդը այդ պատճառաւ խոնաւ եւ խեղդիչ է։ Տ “Գող։„

ԱՅԼԱԶԳ = օտարազգի։

ԱՆԱՌ = “Անառը քաշուիլ„, անմատոյց, անհաղորդական ըլլալ։ Բայց կը գործածուի “յետ շռայլութեան՝ ծայրայեղ խնայողութեամբ ապրիլ„ նշանակելու։

ԱՆԴՈՔ = “անդոքը„ կ'ըսեն սրտնեղութեամբ մը՝ բուն բանը յիշելու տեղ։

ԱՆԱՌԱԿ = ոչ-խելօք, անհանդարտ (տղայ)։

ԱՆԱՐԵՒՑԱԹ. — դեռ արեւը չծագած։

ԱՆԵԼ = ընել։ — Հարժումը սկսիլ փորձել, “արաւ թը տի զարնէ։„

“ԱՆԵԼՈՑ ԷՂԱՒ„ մեր, ձեր, անոնց “անելոցն էղաւ„ ոչ թէ դիպուածով։

ԱՆԺՈՒՐ = առանց իւղի, լոկ ջրով եփուած կերակուր, անհամ։

ԱՆԹԵՂԵԼ = կրակը եւ այլն մոխիրին տակը ծածկել։

ԱՆԿՈՒՏԻ = անդրամ, չունեւոր մարդ։

ԱՆԿՐՄԱՀ = “անկրմահը„ կ'ըսեն անարգող շեշտով մը խօսելով թշուառական կամ սինլքոր անձի մը վրայ։

ԱՆՃԱՐ = առատ, յորդառատ, “Անճրրկեկ լից„ առատ լեցուր։

ԱՆՆԻԿՈՂԸ = այն հիւանդն է որ ոչ կը բժշկուի եւ ոչ կը մեռնի։

ԱՆՇԱՀ = անօգուտ (մարդ զաւակ)։

ԱՆՈՒՇ-ԲԵՐՆԱԿ = համեղ ուտելիք-ները շատ սիրող եւ հասարակ ուտելիքները մերժող։

ԱՆՊԱՐՏԱԿ = ան զոր դժուար է պար-տըկել, զսպել, "անպարտակ տղայ։"

ԱՆՏԵՆԻ = երկնային, հոգեւոր աշխարհի վերաբերեալ։ "Ուչ անտենի է ուչ աստենի" = ոչ հոգեւոր եւ ոչ աշխարհային իրաց մէջ յաջող է եւ եռանդուն։

ԱՆՏԷՐ =

ԱՆՏՆԷՆ ԳԱԼ = "Անտնէ՞ն կու գաս" = դո՞ւն միայն կը մնաս անիրազեկ, եղածէն լուր չունիս։

ԱՆՏՆՏԻԼ = շլմորիլ, շփոթիլ, ըսելիքը կամ ընելիքը վայրկենապէս մոռնալ. Ֆռ. amnésie ունենալ։

ԱՆՏՈՒՆԻ = ոչ-տնատեալ, տուներու չբաժնուած երգ կամ քերթուած։

ԱՃՔ կամ ԱՉՔ = յք. աչուի, աչուը-ներ, աջից կամ աջիջ, "աջիջ լոյս," "աջիջ ելլել։" "Աշկը չունիս նը քնթի ծա՞կ ալ չու-նիս։" "Աստուած մէկ աչքը մէկալին կարօտ չանէ։" — "Մէկ աչքէն մէկալին չի տար։"

ԱՉՕՔ ԱՆԵԼ = ակնարկով հասկցնել, աչքը գոցելով, յօնքերը վեր բարձրացնելով, աչքին արտաքին անկիւնը գոցելով եւայլն։ Կ'ըսուի նաեւ "աչօք ւ'ունօք (յօնքով) անել։" Թղթախաղի մէջ արգելուած է ընկերաց իրա-րու "աչօք անել։" "Ինծի աչօք արաւ թը եկո՛ւ" (տես նաեւ 84)։

“Աչքիլուս ըսել,” “աչքըլուսի երթալ.” աչքըլուսել = շնորհաւորել, խնդակցիլ: “Երթանք աչքը լուսինք.” “Աչքտ լո՛ւս, խնամի:”

“Աջիջ լոյս” փոխաբերաբար կը նշանակէ նաեւ “ամենապատուական բանը.” “աջիջս լուսուն գնաց.” “աջիջս լուսը անոր կեր իմ տուեր:”

“Աչք” կը նշանակէ նաեւ պահարանի, տուփի մէջ բաժանումներ: “Աչք աչք է,” ըսել է ներսը բաժանումներ ունի: Տես նաեւ “ակոնճ:” Բարդ ածականներ են — թուխաչուի, սեւ-աչուի.

Միաչքն (միականի). աչուոր (ոչ կոյր):

ԱՇԽԱՐՔ կամ աշխարհք = երկիրը իր ժողովրդով. հասարակութիւնը: “Աշխարքն ուր (որ) վըրայ գայ, չի տ'երթամ:” “Աշխարքը ձան է կըյայեր” (ժխոր կայ): “Գիտեմ թէ աշխարքն ինծի տուին,” կամ “աշխըքով էղայ,” շատ ուրախ եղայ, յանհունս գոհ մնացի: “Աշխարքը վայտ տի տայ,” բոլորք պիտի այպանեն զքեզ: “Աշխարքը քե՞զ մտիկ անել տի տաս,” “Աշխարքը ճե՞պտ տի գնես (“պիտի խաբես“):

ԱՇԽԱՐՔ ՄՆՆԵԼ = ամուսնանալ:

ԱՊՈՎ = ապահով “քեզ ապով ինք” nous comptons sur vous. “իս ապով մ'իլլէք:”

ԱՊՈՒՐ = ապուր. “Թանապուր,” “անուշապուր,” “մածնապուր.”

ԱՊՐԱՆՔ = ծախու բաներ, վաճառք ամեն տեսակէ:

"ԱՊՐԻ՜Մ" օրհնութիւն է մեծին առ պզտիկն:

ԱՊՐՑՈՒ = պլլուր, կորկոտ, սրմուք, ծնիկ ապրցու կը կոչուին, ցորենի պէսպէս պատրաստութիւններ:

ԱՋԻԿ = աջ: Աջիկ ձեռք, աջիկ աչք, աջիկ ոտք: "Աջ"ը միայն "աջ բազուկ" բացատրութեան մէջ կ'երեւնայ:

ԱՋՈՂԵԼ = յաջողցնել. "Ա(տ)ուած բանի՜կն աջողէ:"

ԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆ = յաջողութիւն: "Աստուած աջողութի՜ն տայ:"

ԱՌԱԿ = առակ: "Առակ ւ'օրինակ ըլնիլ:"

ԱՌԱԳՈՒՑ ԻՑՆԻԼ = նիհար եւ տկար վիճակի մէջ իյնալ: Ոմանք կը հնչեն "յառագուց:"

ԱՌԻՋ = առէջ. ոստայնին երկայնքը կազմող թելը, մինչ նետիչը այն թելն է որ լայնքէն կը նետուի մակոյկով կամ կկոցով:

ԱՌԿՈՒԻԼ = տղոց կռուիլը առանց թշնամութեան: Կը թուի "ակռայ" բառէն (ակռայ, ակռըուիլ, առկըուիլ), շանց նմանութեամբ:

ԱՌՂԱՑ = ակռայ: "Առղաս չի կտրեր" = ուժէս վեր է: "Առղայ չի բանիր" = չի ծամուիր, քարի պէս է, "Առղայ բանեցընել" = վնասել կարենալ մէկուն: "Առղաները թափեր են" = չարութիւն ընելու կարողութենէն ինկած է: "Առղատ գլխէ" = մեռ արէ,

համբերէ։ «Ըողաս տուր» = եա տա գործէն ձեռս ուսայ։ «Ըողաս տողաս կ՚ուտէ» ցուրտէն կը դողայ։

ԿԱԹՆԱԹՂԱՑ = կաթնկեր տղուն հանած ակռաները. թափուելու եւ հաստատուն ակռաներու տեղի տալու բոլոր ակռաները։ «Կաթնատղան բերանն է» = շատ պզտիկ եւ անփորձ է։

ՋԱՋԻ-ԱԹՂԱՑ = աղացող ակռաներ (molaires)։

ԱԹՆԵՏ = ակիւռ։

ԱԹՋ = արջ։

ԱԹՈՒՏՈՒՐ = տուրեւառ. գործ։

ԱԹՔ = գնման գինը. «առքը սուղ է եղեր։»

«Առք է գպեր» արտորանքի մէջ է. պատրաստութիւնները կը շտապէ. միշտ ոտքի վրայ է։

ԱԹՔԵՆԻ = յաղթանդամ եւ ուժեղ։ «Առքենի կու մեծնայ։»

ԱՍԵԽ = ասեղ։ «Ասեղ ձգես վար չիյնիր» = հոծ բազմութիւն մը կայ։ Տես. ասղան. «ասղանը ծակէն։»

ԱՍՂՆԻՒԵՆ ԱՆԵԼ = յետին աստիճան մանր կարել. շատ ասեղ զարնել։

ԱՍՂՆՏԵԼ = ասեղ միել կրկին ու կրկին։ «Մէյ մ՚ալ աներ նը, մաններդ ա՛սղնտեմ»։ Նմանութեամբ կ՚ըսուի նաեւ «Ոտքերս կ՚ասղնտին», թմրած է եւ կը զգամ ասղնտելու նման ցաւ մը։

ԱՍՈՒԱԾ, Ասպած = Աստուած։ Աստը-ծու, Աստըծով, Աստուցմէ։ “Վասն Աստըծու սիրո՛ւն,„ աղաչանք է։ “Աստուած պակաս չանէ„ շնորհակալութիւն է։ “Վեր Աստուած (ունիմ) վար քեզ„ դուն միայն ես ապաւէնս յաշ-խարհի։

ԱՏԱՄ = Սանտրին ակռաներ։ “Ատամները կոտրտեր են։„

ԱՏԿԻԼ = ժամանակ գտնել, կարենալ։ “Չիմ ատկիր ուր ես ալ օր մի երթամ։„

ԱՏՈՒԿ = յատուկ։

ԱՏՈՒԿԷՆ = յատկապէս։

ԱՐԵԳԻ = արեւոտ, վայր ուր արեւը լաւ կը զարնէ եւ կը տաքցնէ։ Ինչպէս “կով„էն “կոգի,„ նոյնպէս “արեւ„էն “արեգի„ ածան-ցականը շինուած է։

ԱՐԵՒ = արեւ, թէ գունդը եւ թէ լոյսը։ “Արեւը խաւարեցաւ։„ “Հոս արեւ կայ, արեւ է.„ ոճ. “արեւ տեղ մի։„ (2) Կեանք եւ բա-րօրութիւն. “Արեւո՛ւդ հըմար,„ աղաչանք է. “արեւտ սիրե՛մ„ հեգնութիւն է։ “Արեւտ կանա՛չ„ մաղթանք է։ “Օր ւ'արեւ չի տեսաւ,„ կարճակեաց եղաւ։ “Արեւտ հողը դնե՛մ,„ ա-նէծք է (տես 84 [Դ])։

“Արե՛ւ„ երդում է։

ԱՐԵՒԵԼ (1) արեւուն տակ տարածել չորցուելու բաները, զգեստ, պտուղ եւայլն։ (2) Արեւուն ծաւալիլը, “Հոս ալ արեւեց։„ Հակադիրն է “շքել։„

ԱՐԵՒՑԱԹՈՒՆ = ի ծագել արեգական։

ԱՐԾՈՒԻԼ = արածուիլ։

ԱՐՄՆԱԼ կամ ԱՐՄԸՆԱԼ = Ունայնամտութեամբ հիանալ ինքն իր վրայ, իր լաթերուն կամ գեղեցկութեանը վրայ։ "Զտեսը տես է ելեր, ով տեսեր նը արմըցեր։" Ջարմ(ա)նալ բային հետ զոյգ ալ կը գործածեն. "կ'արմնայ ու կու զարմնայ։"

ԱՐՈՒՆԱՏ = ամբողջ։ Արունատ խնծոր մի։ "Արունատ է։"

ԱՐՈՒՑ ԵԼԼԵԼ = փափաքին հասնիլ, կարօտը յագեցնել։

ԱՐՑՈՒՆՔ = արտասուք։ Արցունք թափել = արտասուել շատ։ •

ԱՓ = ափ. "ափիս մէջ է," ազգեցութեանս ներքեւ է։

Ափ մի թութ. "Ափովը կ'ուտէ," "գնա ուր ափտ աղունծով լեցնէ։"

ԱՓԵԼ = ափով առնել։

ԱՓՕ՛ = Աբրահամ անուան կրճատուած կոչականը։

ԱՔ կամ ԱՔՆ = ոտք։ "Հը՛մա աքինս տակը կ'առնիմ քեզ," կը նշանակէ ոտքիս տակ կ'առնեմ զքեզ. կը ծեծեմ ոտքով, կ'աքացեմ։ "Աքացի"ին արմատն է։

ԱՔՈՒՌԿԵԼ = խոշոր առարկայ մը բոլոր ծոցովն ու գրկովն առնել տանիլ. "աքուռկեց ու գնաց։"

Բ.

ԲԱԴԵՂԻԼ = դադրիլ: "Բերանը չի բադեղիր" խօսելէն, ուտելէն: Տես նաեւ փոճիլ:

ԲԱԶՈՒԿ = 1. Բազուկ մարդու: "Աջ բազուկը:"

2. Ծղօտ բանջարեղինաց:

ԲԱԶՄԱՆԱԼ = հպարտանալ, գոփանալ, չափազանց պահանջներ ընել. 'շատ մի՛ բազմանար', կ'ըսեն պահանջկոտ տղոց:

ԲԱԶՄԻԼ = բազմիլ, նստիլ իբրեւ հիւր կամ մեծապատիւ ոք: "Նստիլ" բառին հետ զոյգ կը գործածեն միշտ. "բազմեր նստեր է:"

ԲԱԺԻՆՔ = բաժանում, զոր օրինակ, ամուսնացած եղբայրներու զատ տունի բաժնուիլը. "բաժինքը ե(ր)բ տ'անէք:"

ԲԱՂԱՐՋ = բաղարջ, անխմոր հաց:

ԲԱՄԲԱՍԵԼ = բամբասել: Ունին նաեւ բամբասանք եւ բամբասող:

ԲԱՆ = 1. Խօսք, դիտողութիւն: "Բան կ'ըսեն" կը նշանակէ կը քննադատեն, կը բան(բ)-ասեն: 2. Գործ, զբաղում: "Բան կու բանին:" "Բան շատ ունիմ:" Այս իմաստով են "բանուոր" եւ բան-թողուլ: Կ'ըսուի զոյգ "բան ու գործ է արեր: "Դուք ալ բան գործ չունի՞ք:"

ԲԱՆԹՈՂՈՒԼ = գործելէն դադրիլ: "Պաղ չառնես, նոր ես բանթողուեր:" "Բանթող" գոյականը անծանօթ է այժմ այս բարբառին:

ԲԱՆԻԿ = փափկական ձեւ "բան"ի, "Հիւանդ չէ, բանիկ չունի տղեկը:"

ԲԱՆՊԱՌԱԿ = զուարճաբան. կատակախօս. պերճաբան:

ԲԱՆՊՆԴԵԼ = հարցապնդել. փորփըշտել խնդիրը:

ԲԱՆՍԱՐԿՈՒ = որոմնացան:

ԲԱՆՍՏԵՂԾ = բան, գործ կատարող, հնարամիտ, ճարտար:

ԲԱՋՈՒԿ = խուղով եւ բարակ ալիւրով շինուած, եւ կէս ձեռքի մեծութեամբ չոր հացիկ է:

ԲԱՐԲԱՐԱԿԱՆ = թափառական:

ԲԱՐԵ՛Ի = ողջո՜յն:

ԲԱՐԻՔ = ուտելիք խմելիք, հագնելիք. վայելելիք:

ԲԱՐՈՎ = լաւ. բարւոք: Բարով լաթ. բարով տղայ: Մկ. բար(ւ)ով եկար:

ԲԱՐԿ = զօրաւոր, այրող. “բարկ քացախ„ եւ այլն: “Բօրչ արեւ„, “թանիրը բօրչ է„ = շատ տաք է:

ԲԱՐԿԸՆԱԼ = բարակնալ, ինչպէս թելը: “Հաստընալ„ին հակադիրը:

ԲԱՐԿԸՆԱԼ = Նրբանալ, փափկանալ չափազանց: Կոշտ ու կոպիտ ըլլալուն հակադիրը:

ԲԱՐՍ, ԲԱՐՍԸ = բարձր:

ԲԱՑԲԵՐԱՆ = անգաղտնապահ, թուլբերան:

ԲԱՑԳԼՈԽ = հոլանի:

ԲԵՐԱՆ = բերան, բերնի, բերնով, բերնէն: ԲԵՐԱՆԸ ՓՆՏՌԵԼ = Անուղղակի հար-

ցումներով միտքը հասկնալու ջանալ։ ԲԵՐՆԷՆ ՓԱԽՑԸՆԵԼ = յանզգաստից գաղտնիքը յայտնել։ ԲԵՐԱՆԸ ԽՕՍՔ ԴՆԵԼ = ըսելիքը թելադրել։ ԲԵՐԱՆԸ ԲԵՐՆԻՆ ԴՆԵԼ = անոր ամէն ըսածն ընել։ ԲԵՐԱՆ ԲԵՐՆԻ ԻՆ ՏՈՒԵՐ = իրարու հետ կը խորհրդակցին եւ համաշունչ կը խօսին։ ԲԵՐԱՆԸ ԲԱՑ ՄՆԱԼ = (1) շնչասպառ ըլլալ. (2) ապշիլ, հիանալ։ ԲԵՐԱՆ ԱՌՆԵԼ (անունը) = յիշատակել։ ԲԵՐԱՆ ԳԱԼ = գործ մը ի գլուխ ելլելու մօտ ըլլալ։ Նաեւ բազմութեամբ մինչեւ դուռը լեցուած ըլլալ, “տունը բերան կու գար։,, ԲԵՐԱՆ-ՓՈԽ ԱՆԵԼ = տարբեր կերակուր մը ուտել։ ԲԵՐԱՆԸ ՓՈԽԵԼ = Առաջուան ըսածէն տարբեր կամ անոր հակառակը խօսիլ։ ԲԵՐԱՆԸ ՍՐԲԵԼ = Ուտել եւ ուրանալ. Նաեւ փոխաբերաբար, ուրանալ, անգէտ ձեւանալ։ “Կ'ուտէ ու բերանը կու սրբէ։,,

ԲԶԻԿ, զոյգ կը գործածուի խզիկ-ին հետ. “ԽԶԻԿ ԲԶԻԿ,, ցած, ամենաստորին դասակարգի մարդիկ, ընկերային ամենէն վարի խաւերուն վերաբերեալները, որոնք չեն համարուիր պատուասիրուելու կամ մեծարուելու արժանի։ “Մենք խզիկն ու բզի՛կն ենք։,,

ԲԶԵԶ = Սեւ խոշոր միջատ մը թեւաւոր։

ԲԻՏ = պոչ։ Կը գործածուի միայն “ճիտ,, բառին հետ զոյգ. “բիտ ու ճիտ լինել,, կը նշանակէ զայրանալ, բորբոքել։ Կատուի եւ այլ անասնոց նմանութեամբ ըսուած է, իբր թէ “բիտն ու ճիտը տնկել,, բարկութեամբ։ “Բիտ

ու ճիտ է մինչեւ իրիկու,, = շարունակ ցասմամբ կը խօսի։

ԲԽԲԽՑՆԵԼ = փսխել, կերածը ետ բերել։

ԲՇՏԵԼ = բուշտ մը գոյանալ։

ԲՇՏԻԿ = պզտիկ բուշտ, vésicule.

ԲՇՏԸՌԿԻԼ = բուշտ բուշտ ըլլալ։

ԲՈԺՈԺԻԼ = ուտելեաց աւրիլը, անոնց երեսին ծածկուիլը մանր մանր պղպջակներով, ինչպէս մածունին կը պատահի, որ չափազանց թթուընալով իբր թէ կ'եռայ։

ԲՈԼՈՐ = շուրջ, չորս կողմը, ամէն կողմը։ Գ. օ. "բոլորտ նայէ.,, "բոլորս ժողվտեցան։,, Իբրեւ ած. կը նշանակէ circulaire, շրջան։ Ասկէ է վերացական առումը, իբրեւ ամբողջ, առանց ոեւէ մասը պակաս ըլլալու, անխոռ. գ. օ. "ողջ մնաք. բոլոր մնաք,, կ'ըսուի ընտանիքի մը իբրեւ բարեմաղթութիւն։ "Բոլոր լուսնկայ,, = լրացած լուսին, որ խոռ չունի։

ԲՈԼՈՐԻԼ կամ ԲՈԼԸՐԻԼ = շրջիլ, պտոյտ ընել։ Այս իմաստով զոյգ կը գործածուի ՈԼԸՐԻԼ բային հետ. — "ոլըրեցաւ բոլըրեցաւ,, վերջապէս հոս եկաւ, կամ հոն գնաց, կամ խօսքը այս ինչ նիւթին վրայ բերաւ։ Իսկ "խելք բոլըրէ,, խրատին մէջ, ծաղիկներու բացուելուն կամ ամբողջական զարգացմանը նմանութեամբ փոխաբերական իմաստ ունի "բոլըրել,, բայը, եւ կը նշանակէ՝ պակասամիտ մի լինիր, հասուն եւ լեցուն խելքի տէր եղիր։ All-around man կամ educationը ճիշդ հայերէնով է "բոլորակիրթ

մարդ կամ դաստիարակութիւն,„ ոչ-միակողմանի։ Encyclopédie = բոլորգիտութիւն եւ բոլորգիտարան է ճիշդ հայերէնով. Erudition encyclopédique = բոլորգիտական հմտութիւն (եւ ոչ թէ համայնագիտական)։

ԲՈԼՈՐՄ՛ՆԻ = բոլորակ կազմած. “բոլորմնի նստեցէք։,,

ԲՈԼՈՐՏԻՔ կամ ԲՈԼԸՐՏԻ = շուրջը. չորսդին, մօտերը (environs, neighborhood). “Տանը, քաղաքին բոլորտիքը ծառ չկայ։,,

ԲՈ՛ՆՏ = օղակը որուն մէջ կը բռնուի կոճակը։

ԲՈ՛ՆՑԻՑ = ցիցը որուն կը կապեն հենքին չուանը։

ԲՈՒԱԼ = երախային լեզու ելլելէն առաջ մրմնջելը իբրեւ նախափորձ բարբառ։ “կու բուայ„ (կու բըւայ)։

ԲՈՒԼԱԽ = Մազերը, մօրուքը, հագուստը անխնամ ծերունի։

ԲՈՒԽՍԻՐՏ = զգայուն, դիւրագորով։

ԲՈՒ՛ՆԱԼ = տաքնալ, սիրել, սիրտ տալ անձի մը կամ բանի մը. “սիրտս չի բունար։,,

ԲՈՒ՛ՆԲՈՒ՛Ն = Ուրիշներէն չհասկցուելու կերպով, ցած ձայնով, եւ իրարու շատ մօտ նստած (tête-à-tête) խօսակցութիւն։ “Մար ՚աղշիկ մինչեւ առտու բունբուն արին.,, — “Բունբուն մ՚ունէին մէջերնին։„

ԲՈՒ՛ՆԲՈՒ՛ՆԱԼ = Նախընթացին բայն է. “բունբունացին։„ Գերընտիր հայերէն։

ԲՌՆՄՆԻ = բռնուած, ցուրտի կամ յոգնութեան կամ ցաւի պատճառով. "Ճիտս բռնմնի է„ = I have a stiff neck.„

Գ.

ԳԱԲ = խաւարծիլ. Թթու եւ վայրի է։

ԳԱԳԳԱՑ = ան որ անդադար կը խօսի քննադատելով եւ դժգոհելով։ Բայն է ԳԱԳԳԱՑԵԼ։ "Գլխուս գագգայ է։„ Բու Թռչնոյն (գուգգուին) նմանութեամբ ըսուած է։

ԳԱԼ-ՓԱՐԹ = շատակեր եւ լափող (ինչպէս գայլը)։ Գալ-աղէք բարդին նման է։

ԳԱՀ = ուս։ "Գահերը լա(յ)ն։„ "Գահերս կու մին։„ Այս նախնական իմաստէն ծագած են գահ բառին "բարձրութիւն„, "աթոռ„ եւ "պատիւ„ առումները։ Դասական հայերէնը մեզի չէ աւանդած այս բառին սկզբնական նշանակութիւնը։

ԳԱՂՏԸՆԱԿ = գաղտուն, ֆր. fontanelle. (Ասիկա օրինակ մ'է այն ընտիր եւ հարկաւոր բառերուն որոնք մուտ գտած չեն մեր դասական մատենագրութեան մէջ։)

ԳԼԳԸԼ = հողէ փարչերու տեսակ մը որ նուրբ պարանոց մ'ունի եւ ջուրը վազած ատեն "ԳԸԼԳԸԼ„ ձայնը կ'արձակէ։

ԳԱՆԳԸՆԻԼ = այսինքն գան-գան-իլ. ծեծուելով եւ ասդին անդին իյնալով ողորկ ու թարմ երեւոյթը կորսնցնել. խնձորի, տանձի նման միրգերու վրայ կ'ըսուի։

ԳԱՐԵԿ = փոքր գարիի մեծութեամբ եւ նմանութեամբ ուռեցքը որ աչքի կոպերուն վրայ կ'ըլլայ։ Ֆր. Orgelet.

ԳԱՐՆԱԿ = մանր բշտիկներ կամ փղիկ-ներ երեսին վրայ (որք սովորաբար "գարունը" կ'երեւնան)։

ԳԱՓՈՆՔ = խանութներուն առջեւ, հո-րերուն վրայ գործածուող մեծ կափարիչ, շար-ժուն դուռ։

ԳԲԵԼ կամ Գփել = ծեծել զոք բռնցի։

ԳԵՍԳՈՏԱԼ = կլթիկ ընել, զգայռել։

ԳԵՍԳՈՏՈՒՔ = զգայռումն. éructation.

ԳԵՏՈՒՏԻ = Անտառներէն հեղեղավար քշուած փայտի պէսպէս կտորներ, ծառեր, կո-ճղեր որք գետն ի վար կու գան եւ զոր գո-գաւով կը բռնեն գետեզերեայք։ "Գետ"-ին կցուած ՈՒՏԻ-ն նման է որթ-ուտ կամ որթ-ոտ բառին որ որթատունկի փայտեր կը նշանակէ։ Խնդիր է թէ այս ՈՒՏ-ը անգլ. wood, Շվե-տերէն ved, եւ այլն, փայտ, անտառ, բոյս նշա-նակող բառին հետ յարաբերութիւն ունի՞։

ԳԵՐԵԿՆԱԼ կամ ԳԵՐԵՑՆԱԼ = աղաչել եւ պաղատել, թախանձել։

ԳԶԵԼ = սուր բանով մը դպչիլ այնպէս որ նշան մը, գիծ մը յառաջ գայ։ Փուշը կը գզէ։ "Ձեռքս գզուեցաւ։" "Գազ" փուշը եւ "գազան"ը այս բառին արմատէն են։ Գ-զել-ը Գըզել-ի սեղմուած է։

ԳԶՈՒԸՏԻԼ = կռուըտիլ. մանուկներուն իրարու հետ առկուիլը։ Սկզբնապէս՝ Գըզու-ըտուըլ

իրր թէ ճանկերը, եղունգները կը գործածէ, իսկ ——կ——ղը՝ իր ակռաները (Տ. առկուիլ):

ԳԻՇ = վատ, չար, տգեղ: կան նաեւ գիշութիւն, գիշանալ:

ԳԻՌ = գայռ. աղտ: "Գէռը փեշտ մի՛ քաշեր:„

ԳԻՐ = գէր, յղր: Զոյգ կ՚ըսուի "Գէր ու գոռուղ„:

ԳԸՌԱՄԱՆ = գէռի աման:

ԳԻՆԾ = սոխի մանր սերմը (Տ՜. —ու—՜—):

ԳԻՇԵՐՓԱԽ = գիշերային փախուստ. խուճապ: "Ինչո՞ւ ատենկ էճէլէ կ՚անէք, գիշերփա՞խ է:„

ԳԻՏ = արմատ գտանեմ-ի, աւելի նախնական քան "գիւտ„ ձեւը: "Գիտ է„ կը գտնուի (այս կամ պտուղին եղանակն է):

ԳԻՐ = գիր: Նամակ: "Գիր անել„ նամակ գրել:

ԳՆԾԻԿ = (փոքր գինծ) գնծիկ-ասեխ (գնդասեղ:)

ԳՆՆԵԼ = գտնել:

ԳՆՆՈՂՉԷՔ = գտնողչէք. կորսուած բանը գտնողին տրուած ընծան:

ԳՆՏԵԼ = գունդ, ուռ ըլլալ: "Քարին դպած տեղը գնտեր է:„ Գնդաձեւ, սահմանափակ ուռեցքի մը գոյանալը:

ԳՆՏԻԿ = 1. փոքր գունդ: 2. ծրարուած դրամի գնտիկ, գանձ: Ած. գնտած, "գնտիկ ասեխ„:

ԳՆՏԻԿ ԱՆԵԼ = Երախան նախ կը վարժուի գլուխը քովէ քով շարժել ընդ խաղ. «գնտիկ կ'անէ»: Յետոյ կը սորվի «աչուկ անել» = աչքերը գոցել ընդ խաղ: Եւ ապա կը սորվեցնեն նաեւ «ծափիկ անել» = ծափ զարնել: «տըտիկ անել» նստիլ. «պաճիկ անել» պառկիլ. բոլորն ալ ԻԿ կամ ՈՒԿ փաղաքշական մասնիկով:

ԳՈԳԱՌ = գոգաւոր գործի մը, ծիւղերէ հիւսուած, որով գետուտի կը բռնեն:

ԳՈԴԻ = ծոյլ:

ԳՈԴԴՕՀ = շատ գէր եւ խոշոր (անձ):

ԳՈԹՏՈՑ = գլխաւոր, երեւելի (մարդիկը). «Գոթտոցները ժողուըտեր էին»:

ԳՈԼ = տաքութիւն. ջերմութիւն: (Լատ cal-or ին հայկական արմատը, որուն երկու ուրիշ ձեւերն եւս են ջող-ջ եւ ջեր:) «Գոլը երեստ կու զարնէ:» «Թանիրին գոլը փախեր է:» Բարդերն են «ամպգոլ» եւ «քամագոլ»:

ԳՈՑՏԻԼ = «գանգատիլ»ին սղեալը. օրինական բողոքի համար կ'ըսուի, երբ կառավարութեան դիմում կ'ըլլայ:

ԳՈՌԱԼ = 1. ամպոց գոռալը: 2. Տղոց մեծաձայն լալը:

ԳՈՌԳԸՌՏԱԼ = ամպոց գոռալը: Գոյ. ԳՈՌԳՌՏՈՒՔ:

ԳՈՐԾ = 1. գործ. աշխատանք. առեւտուր: 2. Ոստայնանկութեան գործը: «Գործան պլոճ»ը մամուկ կամ սարդ կը նշանակէ:

ԳՈՐԾԵԼ = ոստայնանկութիւն ընել:
ԳՈՐԾՈՂ = ոստայնանկ:

ԳՈՒԳԳՈՒ = բու թռչունը:

ԳՈՒԳՈՒԼԻԿ = դէզ. աղուոր դէզը կայծերուն կը նկարագրուի. “կրակը գուգուլիկ է:„ Դրամի, ոսկիի դէզն ալ “գուգուլիկ է„:

ԳՈՒՆ = “երեսին գոյնը„:

ԳՈՒՆՏ = գնտած, ուռած: “Գունտ ու կոլոնձ„ գէր եւ տձեւ:

ԳՈՒՇ = սխտոր-գուշ բարդին մէջ միայն կը տեսնուի:

ԳՈՒՌ = քարէ փոքր աւազան ուրկէ ոչխարք եւ արջառք ջուր կը խմեն:

ԳՈՒՐԱԼ = Տես ԿՈՒՐԱԼ:

ԳՈՓՏԱԼ = ցաւիլ, վէրքին խորունկ ցաւը եւ երակներուն զարնելը. ցուրտէն ալ մատները կը գոփտան: “Ոռնաս ու Գոփտաս„ անէծք է:

ԳՌՁԻ = խոտեղէն մը որուն արմատի կոճղէն 15—20 թելիկներ կը կախուին եւ ուտելի են:

ԳՌՁՆՈՏ = որոյ մազերը խառնամառն են, աճաւոր: ԳՌՁԸՆՈՏԻԼ:

ԳՌԼՈՓ = գէր եւ զօրաւոր կին:

ԳՌՈՒԶ = որոյ մազերը խոզանացեալ են: նաեւ՝ “ֆէր –– ֆ–––ղ աղջիկ„ը շատ գէր եւ զօրաւոր է:

ԳՌՓԱՆԱԼ = գովեստէ չփանալով գոռոզանալ: “Շատ մի՛ գռփանար:„

ԳՐՄԽՏԱԼ = 1. Տրտնջել, գանգատիլ քթին տակէն: 2. նաեւ երախան քունին մէջէն

"կու գրմխտայ", այսինքն կը մրմնջէ եւ պէտք կ'ըլլայ աւելի որոշել որպէս զի լաւ մը քնանայ:

ԳՍԴՓԻԼ = Ցարձակիլ բարկութեամբ, ֆիզիքապէս կամ բարոյապէս: "Վրան գսդփեցաւ ու ծեծեց:"

ԳՓՓՌՏԱԼ = եփող կերակրոյն եռացումին ձայնն է:

Դ.

ԴԱԳԳՈՒՌ կամ ԴԱԳԿՈՒՌ = շատ նիհար, չորցած, ոսկոր միայն մնացած (մարդ). "Չոր դագգուռ է": Ծերերուն վրայ կ'ըսուի:

ԴԱԴԱ = ընթերցում, կարդալ: Դադա անել = կարդալ (մանկական բարբառ):

ԴԱՀ = մատաղ, ամուսնական տարիքը անցուցած (աղջիկ). "շատ դահ է:"

ԴԱՀ(Ա)ՆԱԼ = եռանդուն եւ կայտառ մատղաշութեան հասակն անցուցած ըլլալ. "դահցեր է:"

ԴԱՀԻԼ = դադրիլ եփելէ, շատախօսելէ, եռալէ: "Բերանը չի դահիր" (ուտելէն, խօսելէն): "Եփէ դահիլ" կ'ըսուի նաեւ կերակրոց մասին = "Դադարիմ" բային կարճ մէկ ձեւը կրնայ ըլլալ այս բառը:

ԴԱՀԵԿ = դայեակ, այսինքն մանկաբարձ:

ԴԱՀՆԱ = լաթի կտոր մը զոր կաթսաները լուալու համար կը գործածեն:

ԴԱՂԼԻԼ = ծերոց խելացնոր ըլլալը: "Դաղլեր է" (պապան, մաման):

ԴԱՃԻԼ = աճիլ: Զոյգ միայն կը գործածուի. "կ'աճի ու կու դաճի":

ԴԱՆ = ան կողմ, ան դին, դէպ ի հոն, հեռու. "դա՛ն գնա" (go away!) Ասոր հակառակն է "դաս":

ԴԱՍ = այս կողմ, աս դին, խօսողին կողմը. "դաս եկու" (come here! come this way!):

Դաս եւ Դան սեղմեալ են "ընդ այս" եւ "ընդ այն" ձեւերէն:

ԴԱՏԻԼ = ջանալ, սաստիկ կամ ծանր աշխատիլ:

ԴԱՏՈՆՔ — աշխատանք. քրտնաթոր ջանք:

ԴԱՐ = ոչ-տափարակ, ոչ-դուր: Կ'ըսուի Դուրն է դան, դարն ի դաս, դարն ի վեր, դարն ի վար (երթալ, գալ, ելլել, իջնել): Դուր բառին հետ հակադրութեամբ կ'ըսուի. "գլխուս շատ դար ու դուր է եկեր," այսինքն շատ յաջող եւ ձախող բաներ պատահած են ինծի, շատ փորձառութիւն ունիմ: "Մեր դարն ալ (անշուշտ) դուր կ'ուլլի," այս դժուարութիւնը, գէշ ժամանակն ալ, կ'անցընենք:

ԴԱՐՏԱԿ = (սին. դատարկ:) 1. լոկ, առանց թացանի, "դարտակ հաց կ'ուտէ:" 2. եղէգէ կամ փայտէ սնամէջ գլանիկ որուն վրայ թել կը փաթթեն ճախարակով: Իսկ "դարտակ ուրախ" ան մարդն է որ չնչին, պարապ բանի մը համար ուրախ է:

ԴԲԵԼ = ձեռքով ծեծել մէկը:

ԴԷԳ = *դժուարահաճ, խստադատ (Ռէ-շադէ)։*

ԴԷՂԵԼ = *թունաւորել (դեղել)։ Դեղ-թափ բառէն ալ կ'իմացուի թէ դեղ-ը նախ իբրեւ թոյն ըմբռնուած է։*

ԴԷՄ = *դէմ. "դէմ դնել", "դէմ ել-լել." նաեւ հաւասար, նոյնքան. զ. օ. "մազիս դիմովը լաթ իմ վլացել" այն է — այնքան ան-գամ որքան մազ կայ գլուխս — անթիւ անգամ։*

ԴԷՍՏԸԽԱՆ = *Սեղանին աթոռի ներքեւ սփռելու մեծ փռոցը զոր հացի նստողները ծուն-կերնուն վրայ կ'առնեն։ Բառը պարսկերէնի հնչում ունի։*

ԴԻՋԱՆԱԼ = *Գլխուն մէջ* congestion*ի զգացում ունենալ։ Երբ տղաքը շատ աղմուկ հանեն կամ մէկը չափազանց խօսելով ձան-ձրացնէ, կը գանգատին ըսելով՝ "հերիք է, գլուխս դիզացաւ։"*

ԴԼԻԿ = *խեղճ դատողութեան տէր եւ անխորհրդաբար խօսող։*

ԴՄԸՇԽԻ = *դիմացկուն, պնդակազմ, գէր։*

ԴՈԴ = *հին, ցնցոտած (զգեստ)։ Շրջա-զգեստը "դոդ է." "դոդ էնթէրիով տ'երթաս"։*

ԴՈԴԻԿ = *դոդ. հինցած (լաթեղէն)։ Նաեւ իբրեւ գոյ. կը նշանակէ թոնրին թաղա-րին ներքեւ փռուած թանձր (հին) լաթը կամ փռոցը։*

ԴՈԺԿԻԼ = *(փիլաֆին) չափազանց եփուե-լով չորցած եւ անախորժ ըլլալը։*

ԴՈՂ = 1. դող, սարսափ: "Դող մ'առաւ իս." "Դող մ'եկաւ վրաս:" 2. փոխաբերաբար՝ "դող ելլել" s'alarmer. "դող հանել" վախցնել, թունդ հանել: 3. դող, paludisme, fièvre intermittente, malaria. "Գաղտուկ դող„ը նոյն տեսակն է յորում ախտին նշանները, մանաւանդ սարսափիւնը, ուրոշապէս չի զգացուիր: "Դողցնել", դող ախտէն բռնուած ըլլալ. "Երկու ամիս է ուր կու դողցնիմ:" "Ինչ ուր կ'անիմ դողս չօնիր":

ԴՈՂՐՇՏԱԼ = դողալ, սարսափիլ (Ֆիզիքապէս.) տ. դողճիշմաք:

ԴՈՌ = դուռ: "Դոռ ս'երդիք կու քըրքրին" ասացուածը կը նշանակէ թէ այս ինչ խնդրոյ համար անդադար կ'այցելեն, դիմում կ'ընեն: "Դոռստ գօցի" անէծք է: "Աս(տ)ուած տնէ ու դռնէ հէռուն անէ" = չի ցուցնէ, մեր գլխուն չի պատահի երբեք այդ բանը: "Տուն ու դոռ աղտոտեց," ամբողջ տունը: "Դոռը մեծ է բացեր" = ծախք շատ կ'ընէ: "Բաց դոռ է" = շատ հիւր կ'ընդունի:

ԴՈՒՐ կամ ԴԻՒՐ = տափարակ, ոչ դար: Դուր տեղ, ճամբայ: (Տ. դուր:) Սասնոյ բարբառը ունի դուրան = տափաստան: "Դիւր," "դիւրին" վերացական իմաստը այս նախնական նշանակութենէն ելած է: "Դուր" գործիքն ալ նոյն արմատն է, այսինք դուր, հարթ ընող գործիք է:

ԴՈՒՐԵԼ կամ ԴԻՒՐԵԼ = հարթել: "Գետինը, հողը դիւրել:"

ԴՊԴՊԻԼ = վիճիլ. խօսքով իրարու գպչիլ:

ԴՍԽԵԼ = լաւ մը ծեծել զոք:

ԴՐՄԱՆ — դրած. “դուռը դրման է.„ “սեղանը դրման էր:„

ԴՐՈՇՄ = բնական կազմ եւ խառնուած. “դրօշմը անենկ է:„

ԴՓԵԼ = Տ. դբել:

Ե.

ԵԲ = Երբ:

ԵԳԻ = այգի, պարտէզ:

ԵԼ — ելք, ելլելը, “ելուն„ կը նշանակէ յելս այս ինչ շրջանին, զ. օ. “լուսաւորչին պահուցը ելուն:„

ԵԼԼԵԼ 1. ելլել վեր կամ դուրս: 2. Նմանութիւնը բերել յանձին ֆիզիքապէս թէ բարոյապէս, այսինքն դրոշմը զարգացնել իր մէջ, մանաւանդ ազգականութեան բերումով. զ. օ. “դուն ո՞վ տ'ելլես ատենկով.„ — “մեծ դատն է ելեր.„ — Ի նախդիր մը զեղչուած է այս բացատրութեան մէջ. “(ի) հօրքորը տ'ելլէ.„ “(յ)ո՞վ տ'ելլէ: — 3. Ըլլալ, կարգը անցնիլ, զ. օ. “թագուո՞ր տ'ելլես.„ “ով հարս ելլէ՝ դուն հարսնքոր:„

ԵԿԻ, ԵԿԻՐ, ԵԿԱՒ, ԵԿԱՆՔ, ԵԿԻՔ, ԵԿԻՆ՝ կը խոնարհեն գամ բային կատարեալ ժամանակը:

ԵՀԱՄ = "կ'եհամ, կ'եհաս, կ'եհայ„ եւ այլն է Ակնայ կամրկապ արուարձանի ձեւը փոխան "կ'երթամ„...ի։

ԵՂՆԻԿ = եղնիկ։ Այս բառը "հէքիյաթ„ներու մէջ կը յիշեն։

ԵՂՈՒՄԵՐՂ = եղումեղը. կերակուրի մը անունն է։

ԵՌ կամ էռ, եռալ բային արմատը. եռացող "եռ ջրեր եկաւ վրաս„ կարի տագնապեցայ (ամօթէս) [տես 83]։

ԵՌՔ կամ էռք — եռցաւ, prurigo (83)։

ԵՌՈՒՋԵՌ (էռուղէռ՝ կը հնչեն) = եռանդուն (տղայ, եւն)։

ԵՌ ԵԼԼԵԼ = եռալու կէտին հասնիլ. "տես թը ջուրն (յ)էռ ելե՞ր է„ (84)։

ԵՏ = ետ, յետս. "ետ տալ„ "ետ երթալ„ "ետ դառնալ։„ — "Ետ բերել„ = փսխել. "կերածը ետ բերաւ։„

ԵՏԻ = ետեւ. "ետիս է նստեր.„ հակադիրն է "էռջի։„ իսկ "ետի ու էռջի չունի„ կը նշանակէ թէ ետեւէն ու առջեւէն գնացող եւ ուշադրութիւն պահանջող պզտիկներ չունի, հոգէ ազատ է։

ԵՏԸԻԷՆ = զհետ, զկնի. "ո՞վ է ետըւէն փախ գնողը։„ "Ետըւէն ին ինկեր,„ կը հետապնդին։ — Ետեւոռուկ քալել, կարդալ՝ յետս յետս քալել, հակառակ ծայրէն կարդալ։

ԵՏԷՌԷԺ = վերջապէս, վաղ կամ անագան։

ԵՏԵՒՕՔ = ետեւանց. “ետըւօք նստեր էր։”

ԵՏԻՆՔ = ցերեկ աւուր յետին մասը. երեկոյեան մօտ. “ետինքին” մակբայ է։

ԵՐԵՍ = երես. կ'ըսեն նաեւ “երես-դէմք։” “Դէպ” ի սեղմումով շինուած են “բ'երեսք ի վեր” կամ “բ'երեսք ի վար պառկիլ,” “Բ'երեսք ի վար ինկայ։”

ԵՐԵՍՔ = ծանծաղ, ոչ-խոր. ջուրը, գետը “երեսք է հոս։”

ԵՐԵՍ = աստառին հակադիրը, զգեստին արտաքին խաւը։

ԵՐԵՍՈՆՑ = մկբ. արտաքուստ, կեղծեօք։ “Երեսոնց սիրել։”

ԵՐԵՍ կրկնուած ձեւով կ'ըսուի “երեսն երեսին է դրեր.” “երեսն երեսէն կու խմնի։”

ԵՐԵՍ բազմաթիւ ու այլազան ասացուածներ ու յատկաբանութիւններ կը կազմէ. — “երես ելլել” = համարձակիլ, ըմբոստանալ։

“Երեսը գալ” = յիշեցնել մատուցուած ծառայութիւնը, ամչցնել, տագնապի առիթ տալ. “անոր երեսը չիմ ի գար։” — “Երես դարձնել,” մերժել խնդիրքը։ — “Երեսը դէմ ձգել,” պնդել, չափազանց համարձակութեամբ խնդրել։ — “Երես չունիմ,” չեմ համարձակիր, պատշաճից սահմանը անցած պիտի ըլլամ։ “Երե՞ս ունիս ու...” ամօթ չէ՞ս համարիր...։ — “Երեսն ի վար կախ իմ մնացեր,” միթէ յաջողութիւնս, ապրուստս անկէ՞ կը սպասեմ։ — “Երեսը վար տալ,” կշտամբել։ — “Երես

տուանք աստառ կ'ուզէ,„ շփացեր է, պահանջկոտ, դժուարահաճ եղեր է։ — "Երեսին ջուրը գնացեր է,„ ալ չ'ամչնար։ "Երեսէտ կ'ելլէ,„ ասանկ գէշ բան մը քեզմէ կը սպասուի։ — "Երեսին գիրը մարդ չէ տեսեր,„ այն աղջիկը շատ համեստ է։ — "Երեստ չլլի՛,„ "երեստ ետի՛դ դառնայ,„ անէծք է։ — "Երեսի՛ մո՛ւր,„ "երեսի ա՛ղտ,„ յանդիմանութիւն է։ — "Երեսը պահել,„ երեւան չելլել։ — "Վարդով հով չի տար երեսին,„ ծայրագոյն փափկութեամբ կը վարուի հետը։ — "Երեսը ձուն (ձիւն) կու ձգէ,„ յոյժ գունաթափ է։ "Երեսը մախիր է դարձեր,„ շատ դալուկ է։

ԵՐԵՍ — բարդեր կը կազմէ։ ԼՈՒՍԵՐԵՍ = խարտեաշ գեղեցիկ։ ՎԱՐԴԵՐԵՍ = կարմրադէմ գեղեցիկ։ ՍԵՒԵՐԵՍ = արհամարհեալ։ ՀԱՒԵՐԵՍ, ՓԵՐԹԵՐԵՍ = անամօթ։

ԵՐԵՍԵԼ = վէրքին վրայ նոր մորթ գոյանալ, բժշկուիլ։ "Երեսեր է։„

ԵՐԵՍՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ = կեղծաւորութիւն, շողոքորթութիւն։

ԵՐԻԿ կամ արիկ, այր, ամուսին։ Սեռ. երկան, Բց. երկընէն։

ԵՐԿԱՆՔ = երկանքի քարերը, վերին եւ ներքին։ "Երկանք քաշել։„

ԵՐԿԱՆ = երկայն, երկար. "երկանարեւ։„

ԵՐԿԱՆՔ = երկայնութիւնը. հակադիրն է "լայնքը„։

ԵՐԿԻՐ = աշխարհ, մարդիկ, ընկերութիւն. "երկըրի ո՞վ խօսք տի հասկցնէ." "երկըրի բերան թող չի՛նի" այս դէպքը։

ԵՐԿՐՄԱՐ = երկրամայր, ver de terre.

ԵՐՈՒԿ = այրող, եռ, "երուկ ջուր," "խւթիւն երուկ է։" Ուղղագրելի է "էրուկ։"

ԵՓ = եփեմ բային արմատը. "եփէ դահիլ." եփելէն դադրիլ կերակրոյ։ "կերակուրը եփ կ'ուզէ" տակաւին (83)։

ԵՓԵԼ ԹԱՓԵԼ = տուն պահել. տան եւ սեղանի հոգ տանիլ։ "Եփող թափող մի չունին։"

ԵՒ = "եւր ձեւը" կրկնութեան մէջ միայն կ'երեւնայ. "եւր ձեւը կու ցուցնէ" = թէեւ որոշ բան մը չեն ըսեր, բայց կը գուշակենք։

Զ.

Զ = Նախդիր որոշեալ հայցականի. "մար զմանուկ կ'ուտէ." Ոտանաւոր խաղերու մէջ յաճախ կ'երեւնայ.

Զարկէք զփարչն ի փարչը,
Ելէ խաղայ մեր տուչը։
Զարկէք զթապլան թապլան,
Ելէ խաղայ մեր ապլան։

ԶԱՂԸ տալ = "Զաղը տուեր է" ինքզինք զարդարեր է։ "Զաղը տուր" գովաբանէ (որպէս զի քաջալերուի)։ Զ Նախդիր է։

ԶԱՆԿ = «Գլխուս զանկը թռաւ» ա՛յնքան դէշ կերպով ինկայ եւ գլուխս գետնին զարնուեցաւ։

ԶԱՐ = բարակ մաշկ բուսեղէն. զ. օ. սոխին զարը։

ԶԱՐԿ-ՔԱՇ = գերձակութեան աշակերտողին վարժութիւնը որով ասեղն կը զարնէ կը քաշէ։

ԶԱՐՄԱՂ = զարէ շինուած մաղ որով պլղուր եւայլն կը մաղեն։ Ուրիշ է «շարմաղ»ը որ բարակ ալիւր մաղելու կը գործածուի։

ԶԱՐ ՄՆԱԼ մէկուն ձեռքը = շուարիլ, նեղուիլ։

ԶԱՐՄԸՆԱԼ = տես Արմընալ։

ԶԵՌ (զէռ կը հնչեն) = բորբոք, բոցավառ. «Թանիրը զէռ կու վառի։»

ԶԸՌԹՑՆԵԼ = վազցնել, քառատրոփ վարել (զձին)։

ԶՂԱԼԻԼ = երբ մէկը՝ առ հպարտութեան՝ կը դժկամակի քաղաքավարական շարժում մ՚ընել, կամ այլապէս դիւրին բան մը այն «կը զղալի։» Զ. օ. «Ցեղէն ելլելը չի գար կու զղալի՛։» Իբր թէ իր չափազանցուած վեհանձնութեան ընթացքէն խոտորած, սխալած պիտի ըլլար ատիկա ընելով։ Աչ—ւլէ՛ բային ուրիշ մէկ ձեւն է՝ մասնաւոր երանգ մը առած։

ԶՂՈՆՈՑ = տան նեղ մէկ տեղը ուր սնտուկներ եւ այլն կը դնեն, կը դիզեն, քիչ թէ շատ խառնամառն։ Խ—նել բային սաստկական մէկ ձեւը ըլլալ կը թուի։

ԶՄՊԸՌՏՈՒԿ = ան անձն է որ անասունի կամ անկենդան առարկայի մը չափ անպիտան է:

ԶՄՌԻԼ կամ ԶՌՄԻԼ = մրգեղէններու թառամիլը, խորշոմիլը, ջուրը քաշուելով չորնալ եւ պզտիկնալը: "Զմռած տոնծ մը:„

ԶՆԿԸՌՏԱԼ = ցուրտէն դողալ եւ ակռաները կափկափել:

ԶԸՌ = յայտնի, ակներեւ. բարձրագոչ:

ԶՈՒՐՈՒՑԵԼ = զրուցել: Պարապ, "զուր„ խօսքի իմաստով կը գործածուի:

ԶՌԱԼ = իշուն զռալը:

ԶՌԶԱՑ = սրընթաց (գետ, ձոր): "Գետը հոս շատ զռզայ է:„ Զայնէն առնուած բառ մ'է:

ԶՌԶՈՔ = առանց մտածելու յանկարծ եւ յախուռն գործող, խօսող կոպիտ անձ: Այս -ք մասնիկը կայ նաեւ Գուլոբ ածականին մէջ:

ԶՌԽԻԹ = գրգիռ, քըքըրում, "զռխիթը տալ„ այսինչին որպէս զի բորբոքի, բարկանայ: Ոսկի բառ մը:

ԶՕՐ = թախանձանք, "զօր անել„ տճ. "զօր էթմէք„ին նման: "Զօրի՞ կու նայիք„ (կը սպասէք):

ԶՕՐՈՎ = դժուարութեամբ, քիչ մը բռնի. "շատ զօրով եկաւ:„ "Զօր„, "զօրով„ թէեւ օտարէն ընդօրինակած ըլլան, բնիկ Հայ արմատէ են եւ կրնան Հայ. սեպուիլ:

ԶՕՐՔ = զօրութիւն, ուժ, կարողութիւն. այսինչին "զօրքը տեսեր իմ ես." "Ծառայ մեռնիմ Ս. Լուսաւորչայ զօրացը:„

Է.

ԷԳԻ = այգի։ (էջէ կը հնչեն)։

ԷՋՄԻ = ոչ սակաւ. շատ մը։ Տճ. —ոչ ջէր —ոչ բառին հակառակ իմաստն ունի։

ԷԼՃԻԿ = թեթեւամիտ (կին)։

ԷՂԹԵԼ = յաղթել։

ԷՂՆԵԼ = բամբակ գզել աղեղով։ “*Աղեղնել։„

ԷՃԸՌԵԼ = լաթերը լուալու համար շփել ուժով (աճառել)։

ԷՄԵԼ = յամել. ուշանալ։ “Շատ էմեց։„

ԷՊԸՌԹԿԵԼ = թուղթ, լաթ եւ այլն ձեռքին մէջ ճզմելով ձեւէ հանել։ “Ապուր„ բառէն կը թուի, որ կ'երեւնայ “առ եւ ապուռ„ ձեւին մէջ։ Ակնցիք կ'ըսեն նաեւ “ապուռ ճուպուռ անել։„ “Ափ„ հայ արմատը կրնայ հիմն ըլլալ “ապըռթկել„, “ապուռ„, “աւար„ բառերուն։

ԷՌ = տես եռ։

ԷՐԻԿ = տես երիկ։

Ը.

ԸՂԱՆԱԼ = սիսեռի նման ընդեղէններուն վրայ խօսելով կ'ըսեն “ըղացեր է, չ'եփիր։„ նաեւ հացը, երբ “ջըլիկ„ է, ոչ փխրուն, խմորում թերութեան մը հետեւանօք, կ'ըսեն “ըղացեր է„։ Ամրութեան, պնդութեան գաղափար կը պարունակէ։

ԸՂԵԼ = երկնցել, տարածել, մանաւանդ սրունքները. “Ճիվերը ըղեր է„։

ԸՂՈՒՆԿ = եղունգ։ “Միսն ըղունկէն չի զատիր„ կը նշանակէ թէ սերտ ազգականները չեն կրնար իրարմէ օտարանալ։

ԸՄՊԻԿ = օղի հանելու կաթսան ուր կը հաւաքուի թորացեալ ոգին։

ԸՆԿԵՐ = երախային ներարգանդային ընկերը, որ կարկանդակ ալ կոչուած է. placenta. “Ինկեր„ կը հնչեն։ Բարդութիւնքն են “խաղընկեր„, “դասընկեր„, “թեւընկեր„։

ԸՆՏԱԼ = “ընտ-ալ-ը խօսիլ„, իբր թէ ոգիներուն հետ խօսիլ։ Ծանր ջերմերէ տառապողներուն ցնորաբանութիւնը։

ԸՌԱՓԱՏ = իբր առափայտ, այն բոլորշի գործին փայտէ որուն վրայ խմորը տարածելով կը զարնեն թոնիրին կողը։

Թ.

ԹԱԹ = ոտքին եւ ձեռքին թաթը. կը հակադրեն թաթը կրունկին։ “Թաթ ետքի կրունկ էռջի բաներ կ'անէ„, սխալ բաներ։

ԹԱԹԻԿ = երկաթէ գործիք մը կաթսային կերակուրը խառնելու կամ հացը թոնիրին կողէն քաղելու։

ԹԱԼԿՏԻԼ = շատ բաղձալ. “կու թալկտի թը ինք ալ հարսնիքն երթայ։„

ԹԱԼՆԱԼ = յոգնիլ։

ԹԱԿ = փայտէ գործիք մը, որ թոկիկ ալ կը կոչուի, եւ կը գործածուի հող, գետին, տանիք ծեծելու եւ հարթելու։

ԹԱՂԱՐ = թաղար։

ԹԱՆ = թան, որ մածունէն կը հանեն։ “Թանբերան„, “թանթուշ„, արհամարհական բացատրութիւն է, ամէնէն անիմաստ եւ անհամ խօսքեր խօսողին կ'ըսուի։ “Ես քեզի կու սորվեցնեմ թէ թանը մածունէն կ'ելլէ թը մածունը թանէն„ = քեզ լաւ մը կը ծեծեմ։

ԹԱՆԻՐ = թոնիր։

ԹԱՊԸԼՏԸԿԻԼ = գետինը տապալիլ, գլորտկիլ ընդ խաղ կամ բարկութենէն։ Կը հնչեն նաեւ “տապլտըկիլ„։

ԹԱՌ = բարձր փայտը, ձողը, եւ այն ուր հաւերը կը թառին։ “Հաւը թառն է ելեր„ (83)։

ԹԱՐԹԵԼ = աչքը թարթել, քթթել։

ԹԱՓ = ոյժ, կորով. “Թեւերուս թափը գնաց„. “Ճիվերս թափ չի մնաց„։ “Հաստը թեւը թափ չունի„։

ԹԱՓԵԼ, յոգնակի ԹԱՓԹՓԵԼ, ԹԱՓԹՓԱՆ։ Ժողովելին հակադիրն է։ Խնծոր թափել։ “Թափթփանն„ է անճարակ. գէշ սպասարկու։

ԹԵՐԽԱՇ 1. թերի խաշուած (հաւկիթ եւ այլն)։ 2. մանուկներու վրիպաւոր արտասանութիւնն ալ “թերխաշ„ կը նկարագրուի։

ԹԵՒ = բազուկ։ “Թեւ ու ճիվ է կըյ-րեր„, շատ կ'աշխատի, կ'երթայ կու գայ։ “Թեւ առեր կու թռչի„ բացատրութեան մէջ “թեւ„ը իր հին “թռիչ„ի առումն ունի։ — Ա.ին թեւովը կու թռչի„, անոր շնորհիւ կը խօսի ու կը գործէ համարձակ։

ԹԵՒԸՆԿԵՐ = աջակից, օգնական։ Աղջիկը մօրը աղէկ թեւընկեր կ'ըլլայ տան գործերուն մէջ։

ԹԶԿԱԼ = մանուկներուն լալը ցած ձայնով։

ԹԷՆ = խոնաւութիւն։ "Ըմպէն թէն կ'առնէ„, շատ զգայուն է եւ հեռատես իբրեւ առեւտրական մարդ։

ԹԸ = թէ. կ'ըսէ թը...։

ԹԸԽՈՒՐ = թէոր։ Նախադասութեան սկիզբը կը դրուի, "թըւուր չի տ'երթաս նը...„։

ԹԹԵԽ = թիթեռն։ Կ'երեւի թէ հին ձեւը *թր-թեխ եղած է։ Իսկ եխ վերջադիր մասնիկը այս գաւառականին մէջ կը պատահի այլ անասնոց մէջ, զ. օ. մժեխ, գոռեխ, ջնձեխ։

ԹԹՈՒԸՇԱՂ = մեղմով թթուահամ։

ԹԹՈՒԿԻՉ = թթնջուկ բոյսը։ "Թթու„ արմատէն է։

ԹԽՄԱՐ = թխմայր հաւ։

ԹՄՐԻԼ = թմբրիլ։

ԹՆԹԵԼ կամ ԹՆԴԵԼ = կամաց մը դպչիլ տեղէն խախտելու չափ. "Թնդես՝ կ'իյնի։„

ԹՆՃՈՒԿ = մազերը խառնուած վիճակի մէջ։ "Թնճուկն առնել„՝ մազերը սանտրել եւ կնճիռները լուծել։

ԹՆՏԱԼ = թնդալ. 1. տեղէն շարժիլ դէպ ի վեր եւ ոչ թէ յառաջ, ոստնուլ բայց ոչ բարձր։ Գրաբարին "երակաց թնդիւն„ը ճիշդ այս "թնդալ„ բային իմաստովն է։ 2. Այլ

է թնդալ = ձայն, արձագանգ տալ, որ բնաձայն մըն է, թէ գաւառականիս եւ թէ գրաբարին ծանօթ։

ԹՈՂ Է = թոյլտուութիւն է. թող այնպէս ըլլայ. լաւ է. all right! faites! Հին ու ոսկեղէն ոճ։

ԹՌՌՄԻԼ = թառամիլ։ Վարդը, ծաղիկը կը “թոռմի„. իսկ տանձը, խնձորը կը “ղռմի„։

ԹՌՌԻԼ = ցամքիլ, չորնալ մինչեւ աստիճան մը. Հացը՝ թրջուելէն վերջ՝ պէտք է քիչ մը մնայ որ “թոռի„։

ԹՈՐԱԼ = բարակ անձրեւին խաղաղ տեղալը։ “Անձրեւը խաղաղ կու թորայ. թագաւորին ձին կու խաղայ։„

ԹՈՒԹ = 1. թութ պտուղը։ 2. Նմանութեամբ՝ մատանց վրայ երեւցող մանր ուռեր, verrues.

ԹՈՒԼ կամ ԹՈՅԼ = թոյլ։ Թուլբերան = որ գաղտնիք չի պահեր։

ԹՈՒԼՆԱԼ իր սովորական առումէն զատ կը նշանակէ նաեւ “համոզուելու միտիլ„. այլ եւս շատ չպնդել։

ԹՈՒՆՏ ԵԼԼԵԼ = վեր ցատկել, յանկարծակիի գալ, s'alarmer.

ԹՈՒՆԴ ՀԱՆԵԼ = յեղակարծումն տագնապ առթել, յուզել։

ԹՈՒՇ, թշեր = բերանին երկու կողմը, “թշերը լեցուցեր է„. թշերը տնկուեր են։ Թանթուշ = տ. թան։

ԹՍՏԻԿ = այն որ խաղի եւ կռուի մէջ շուտով կ'ընկճի, դիւրայաղթ։

ԹՌԹԸՌ խնդալ, “թթթը„ զսպուած ձայնով խնդալ. Նոյն բնաձայնը անգլիերէն լեզուն ալ ունի = titter. “Թռթռ կու խնտա՜ն„։

ԹՐԹՈՒՐ = որդը որ յետոյ թիթեռի պիտի փոխուի. larve.

ԹՐԹՌԻԿ = թեթեւաբարոյ. անիմաստ կերպով խօսող եւ պարապ տեղը խնդացող։

Ժ.

ԺԱԺ = երկրաշարժ։ “Մեծ ժաժին տարին„։

ԺԱԺ ԵԼԼԵԼ = երկրաշարժ ըլլալ. “ժաժ ելաւ„. “ժա՜ժ կ'ելլէ„։

ԺԱՇԿԸԼԹԻԼ = խլրտիլ. քիչ մը այս կամ այն կողմ դառնալ. “ժաշկլթելու տեղ չի կայ։„

ԺԵԽՈՏԻԼ = կերակուրին աւրիլը՝ վրան մանր մանր պղպջակներ եւ այլն երեւան գալով։

ԺԻԺԻ = ճպուռն։

ԺԺԱԼ = ժիժիի պէս ձայն հանել։

ԺԸՄՈՒ կամ ԺՄՈՒ = ժամու, լեցուն ժամանակին եղած. ոչ տարաժամ, ոչ վիժած։ “Տղան ժմո՞ւ է„ կը հարցնեն երբ ծնունդը կ'իմանան։ “Ժմու„ պատուական յաւելուած մ'է արդի հայերէնին։

ԺՂԸԼԿԸՑՐՈՒԻԼ — խօսքը, աղմուկը վերջացնել. գ. օ. տղաքը քնանան որ “ժղըլկըյրուինք„։ “Ժղուլ„ սասունցւոց բարբառով “խօսք„ կը նշանակէ։

ԺԸՐԱԼ կամ ԺՐԱԼ = շարժիլ, փութալ «ժրա՛» hurry up, hates-toi, «հայտէ»։

ԺՄՆԵԼ = ժամանել. հասնիլ։ «Ժմնե-ցէք», օգնութեան հասէք։ «Հացին չի ժմնեցին»։ «Ճորով ժմնեցի ու ձէռքէն առի»։

ԺՆՏԱԼ = խլրտիլ, շարժիլ։ «Տեղէն չի ժնտար»․ բնաւ «հով չի ժնտար»։ Հին ոսկի բառ մը։

ԺՈՌ = ժուռ։ «Ժոռ գալ» պտըտիլ. ճեմել։

ԺՈԽՄ = կերակուրի ժամ, կերակուր ուտելու իւրաքանչիւր անգամը. «Էմմէն ժումի խահուէ չի խմեր»․ «օրն երկու ժում հաց»։

ԺՈՒԻԿ = բոլորակ գործի մը ճախրակին իլիկին վրայ հաստատուած որուն դառնալովը իլիկն ալ կը դառնայ։ «Ժուռ» արմատէն։

Ի.

Ի Նախդիր. ասացուածներու եւ յատկա-բանութեանց մէջ յաճախադէպ է. իմ սէրս ի քեզ, իմ գանգատս ալ ի քեզ. — սրտէ ի սիրտ ճամբայ կայ. կաղն ի կաղը կու խաղան. — մահն ի քե՛զ ելլէ. — մահն (յ)ինք ելլէ։

ԻԼԻԿ = իլիկ, փոքր իլ։

ԻԼԻԿԱՄ = երիկամ, երիկամունք (rein, kidney)։

ԻՄԱՑ ԱՆԵԼ = իմացնել, զեկուցանել. գ. օ. տղուն կողմէն աղջկան կողմին «իմաց ա-նել» որոշ օրը յորում պսակը պիտի ըլլայ։

ԻՑԼՆԻԼ = *իյնալ. ինկայ, ինկի՛, ինկեր է։* ՎԵՐ ԻՑՆԻԼ = *ընդոստնուլ, տեղէն իբր թէ վեր ցատկել, յանկարծակիի գալ, ապշիլ։* ՀԵՏՆ ԻՑՆԻԼ = *հէտը խաղալ, կատակ ընել։* ԽԱՂ ԻՑՆԻԼ = *արթննալ, ցաւին կամ ախտին նորէն երեւան ելլել, սաստկանալը։*

ԻՆԿԵՐ = *ընկեր։ Բարդերն են "խաղընկեր", "դասընկեր"։ "Ինկեր մեզ կերան" խաղի մը անուն է։*

ԻՆՔ = *ինքը։ Ինքիրեն, ինքիրմէ։ Ինք ինք կ'ուտէ = շատ անառակ եւ անհանդարտ տղայ է։ — Ինք ու իր կտորն է = ճիշդ անոր կը նմանի։ Ինք իր մտքին դրեր է թէ... = որոշած է որ...։ Ինք իր խելքին կու հաւնի = ինքնահաւան է, անխրատելի։*

ԻՆՉ = *ինչ։ Եթէ յաջորդ բառը բաղաձայնով կը սկսի, "իշ" կը հնչուի. զ. օ. ի՞շ կ'ուզես. իշ տ'ըլլի ասենկով։*

ԻՆՉԵԽ = *այնպէս. "ինչե՛խ ըլնիս ուր"... = անանկ ըլլաս որ...։ "Քեզ ինչե՛խ անիմ ուր" = այնպէս պատժեմ, ծեծեմ որ...։*

ԻՆՉՈ՞Ւ = *ընդէ՞ր։*

ԻՆՉՈՒԿԻ՛ՆՆ կամ ԻՆՉՈՒԿՈ՞ՒՆՆ է = *աս ի՞նչ խաղ է որ կը խաղաք. ի՞նչ է ձեր (անոնց, անոր) այս ընթացքին նշանակութիւնը։ ԿԻՆ վերջադիր մասնիկը "գոյն"ին ուրիշ մէկ եղանակաւորութիւնն է, հանգոյն, ո՞րգոն, եւ այլն բառերուն մէջ երեւցածին նման։ Տես ԿԻՆ։*

ԻՆՏՈ՞Ր = *ի՞նչպէս։ Ինտո՞ր էք, ըռի՞նտ էք = ինտո՞ր անիմ։*

ԻՇԽԵԼ = *իշխել, իր կամքը, իր խօսքը քալեցնել տալ:*

ԻՇՈՒԿ = *փոքր էշ: Նաեւ փայտէ տախտակ, գործիք մը:*

ԻՋՈՒԱԾՔ = *կախուած:*

ԻՍ = *ինծի, քիս, զիս: Իս չի գար = ինծի չի գար (երախան). իս ալ հետդ տար = զիս ալ...: "Իս տի գաս„ խաղի մը անուն է:*

ԻՍՆԱԿ = *քինեակ. տօնի անուն է:*

ԻՍՏԱԿ = *յստակ: Իստակ ջուր, իստակ բաղդ:*

ԻՍՏԸԿԵԼ = *յստակել = բրինձ, հացահատեր խտըկել, քարերը եւ այլն զատել, դուրս նետել, մաքրել:*

ԻՐԱՒ = *ճշմարիտ. "իրա՞ւ կ'ըսես:„ "Է'մմէնը սուտ, Աստուած իրաւ:„*

ԻՐԱՒՆ ԻՐԱՒԷՆ = *իրօք, ոչ ընդ կատակ* (sérieusement).

ԻՐԻԿՈՒԸՆԱԿ = *իրիկուընակ, երեկոյեան կարճատեւ պահ մը որ քիչ մը ներհելու կը տրուի. "իրիկուընակ ունի.„ երեկոյին, նստած տեղը, պահիկ մը ննջելու ունակութիւն ունի, (յետոյ նորէն կ'արթննայ եւ կը շարունակէ մնացած ժամանակը ընկերաբար անցընել):*

Լ.

ԼԱԼԿԱՆ = *լալական. շատ լացող (երախայ):*

ԼԱԿԵԼ = *լկել:*

ԼԱՆ + լայն։ Բարդերն են “լանբերան„, “լանտերեւ„, “լանկռնակ„։

ԼԱՆԿԵԿ = քիչ մը լայն, բաւական լայն։

Լանք = լայնութիւն։ Լանքն ու երկանքը։

ԼԱՓՍՏԻԿ = ան որուն վրայէն լաթերը կը թափին, ու շարժումները անշնորհ են եւ թոյլ։ “Լափստիկ լափստիկ կու քալէ„։

ԼԵԶՈՒ = լեզու։ Լեզու խածնել = լռել, համբերել, մուռ անել։ — Լեզու ելլել = մանկիկին խօսիլ սկսիլը. “Փառանձեմը նոր էր լեզու ելեր։„ — Լեզու թափել = պերճախօսել, ճարտարաբանել։ — “Բերան ունի ու լեզու չունի„ = շատ համեստ է (մեր հարսը)։ — “Լեզուն բերնին մէջ կու դառնայ„ = կրնայ իր միտքը ճարտարապէս արտայայտել, փաստաբանել։

ԼԵԶՈՒԱՆԻ = ճարտարաբան։

ԼԷՂԻ = լեղի։ Բայը՝ “լէղուըլնալ„։ “Է՜հ, լէղի մաղձ է։„

ԼԷՌ = լեռ։

ԼԷՌՊՈՒԶԷ = սխալեցայ. ըսածս յետս կը կոչեմ։ Այս բառը պարսկերէնի հնչում ունի։

ԼԷՌԴ = լեարդ, (rate, spleen). Նաեւ արեան թանձրացած կտոր (caillot). “Լէռդ է կապեր„։

ԼԷՌՃԵԼ = պտուղին հետ ճիւղեր, տերեւներ քաշել փրցնել։ Նաեւ վրան ու գլուխը կատաղաբար քերել։

ԼԸՆԻԼ = լինիլ, ըլլալ։ Կ'ուլլիմ, կ'ուլլիս, կ'ուլլի. էղանք, էղաք, էղան. տ'իլլիմ, տ'իլլիս,

տ՚իլլի. էղի՛. էղած. չէղած. ըլնելիք: (1) լինիլ. “ըլլինտ ըլնիք„. “ողջ էղիք„: (2) Ցառաջ գալ, արտադրիլ. “Հո՛ն ցորեն շատ կ՚ուլլի„: (3) Ծնանիլ, աշխարհ գալ. “Դուն ժաժին տարին ես էղեր„. “Սաթինիկը նոր էր էղեր:„

ԼԻՄ = լաւ թրջած, կակղցած. “Հացը լիմ է էղեր„:

ԼԻՑՔ = գետին որ յատկապէս լեցուելով կազմուած է, ոչ-բնական գետին:

ԼՈՒԿ կամ լուկ, կը թուի ԼՈԿ բառին մէկ ձեւը, եւ կը նշանակէ “ուրեմն„ (donc). Զ. օ. “ի՞նչ անէի լուկ„:

ԼԽԿԻԼ = զառամիլ եւ ինքն իրեն այլ եւս չկարենալ հոգ տանիլ:

ԼԿԱՄԻԼ = “լկամ„ երասանակ պրս. բառէն շինուած է, եւ կը գործածուի կանգ առնուլ, դադարիլ, բերանը բռնուիլ՝ նշանակութեամբ. Զ. օ. երբ հիւրը կը դադրի ուտելէն, կ՚ըսեն՝ “ինչո՞ւ լկամեցար„:

ԼԿԻԼ = հալիլ, կակղնալ, սառելէն վերջը նորէն կակղնալ:

ԼԸՑՏԻ = լկտի, անամօթ:

ԼԿԸՌՏԱԾ կամ լկըրտած = շատ անամօթ եւ բացուած (աղջիկ, կին եւ այլն):

ԼՂԸՐՃՈՒԿ = ջուրը շատ, անհամ, գէշ եփած ապուր կամ կերակուր:

ԼՈԼԻԿ = տօմաթէս: Կարմիր, դեղին լոլիկ:

ԼՈԼՈՋ = բարձրացած, դիզուած, երկընցած: Խաղի մը մէջ միջամատը կը կոչեն “երկան լոլող„: Ու վերջադիր մատնիկը կը գտնուի

նաեւ տնկ-ող, կոկ-ող, գոռ-ող, գռ-ող ածանցեալներուն մէջ։

ԼՈՅՍ որ կը հնչուի լուէս՝ մէկ վանկ = (1) լոյս. լոյս է = լոյսը եկեր է. գիշերն անցած է։ “Լոյս անել„ = լուսաւորել. “լոյս արէ„ = ճրագդ այնպէս բռնէ որ սա տեղ լուսաւորուի։ — “Մէ՛ղք, լոյսը կ՚երթայ՝ լոյս չի տար„, պարապ տեղ ծախք կ՚ընենք։ (2) Ածականաբար՝ պայծառ, գեղեցիկ, “լոյս երեսո՛վ արինեց։„ (3) Ուրախութիւն, զուարթութիւն. “Աչքդ լո՛յս.„ — (Պատասխան) “լուսո՛վ կեցի„։ “Աչքըլուսել„, շնորհաւորել, խնդակցիլ. “աղբօրս աչքըլուսեցի„։ “Աչքըլուս երթալ„, այցելել խնդակցութիւն յայտնելու համար։

Բարդերն են “լուսաղբիւր„ այն աղբիւրը ուր իբրեւ ուխտատեղի կ՚երթան աչքի տկարութիւն ունեցողները, Եփրատ գետին արեւելեան եզերքին մօտ։ “Լուսաղբար„ են իրարու անոնք որ Ս. Երուսաղէմի մէջ Զատկին միասին տեսած են լոյսը։

ԼՈՒՍՆԿԱՑ = լուսին։ “Լուսընկին լոյսը„։

ԼՈՍԵԼ = փշրել։

ԼՈՍՈՒՆՔ = փշուրներ, մանր փշրանք, գրեթէ փոշիի պէս։ Հացին (չոր) լոսունքը։

ԼՈՐՏՈՒ = խխունջ. “ոլորտուն„ է սեղմուած ձեւ։

ԼՊՈՒՉ = լերկ։

ԼՐՋՈՒՑ = արթնութեան տեն. “լրջո՞ւց է թէ երազ է„։

ԼՓԸՌՏՈՒԿ = չափազանց եփած (փի-լաֆ)։

ԼՓԸՌՑՆԵԼ = արագ եւ անհասկանալի կերպով խօսիլ։

ԼՕՇԻԿ = շատ կակուղ (հաց եւ այլն)։

Խ.

ԽԱԲԱՆՔ = Այս բառին բայակերպ գործիականը միայն կը գործածեն որ է՝

ԽԱԲՆՕՔ = խաբելով։ "Եկան ու խաբնօք տարին։"

ԽԱԼՏԵՆԱԼ = սխալիլ (—ւ—է. "խալատ բառէն)։

ԽԱԽԱՑ = ապուշ, անգէտ, տխմար։

ԽԱԿ = տհաս։ "Խակ" պտուղ։ "Խծորը խակն ի խակը կ'ուտե՞ն։"

ԽԱԿԽՌՆԻԼ = դեռ չհասած՝ ուրել եւ չկարենալ այլ եւս հասուննալ. "աս մամոխը խակխռներ է։"

ԽԱՂ = խաղ։ Բարդերն են՝ "թեւխաղ", "սրտխաղ", "խաղընկեր"։

ԽԱՂ ԻՑՆԻԼ = վերսկսիլ, զարթնուլ. "խիրան (Նախանձը) խաղ է ինկեր Նորէն։"

ԽԱՂ ՁԳԵԼ = զարթուցանել, շարժել, գրգռել. "Խիրան խաղ մի ձգեր Նորէն։"

ԽԱՂՌՈՒԼ = խաղաղել, լացը դադրեցնել, ձայնը կտրել։ Երախայից Նկատմամբ կ'ըսուի՝ "Ինչ ուր կ'անիմ չի խաղուիր", այսինքն, կը շարժեմ, կը գրկեմ, կ'օրօրեմ, երգ կ'ըսեմ,

եւ չեմ յաջողիր զինքը խաղաղել. չի խաղուիր, խաղէն չ՚ազդուիր։

ԽԱՂՔ = խայտառակում։ “Խաղք ու խայտառակ եղան։„

ԽԱՂՔ ԱՆԵԼ = խայտառակել։

ԽԱՂՔ ԼԸՆԻԼ = խայտառակուիլ։ “Խա՜ղք լընիս։„

ԽԱՆԾԻԼ = այրել սկսիլ, թեթեւ մը այրիլ (լաթեղէնի)։

ԽԱՆԾՐՀՈՑ = խանծեյու հոտ. “խանծըրհո՜տ մի կու գայ։„

ԽԱՆԿՐԻԼ = 1. Միսեր եւ այլն եփելու ատեն երբ ջուր կը լեցնեն անյարմար ատեն եւ ալ չեփիր ու կակղանար, կը “խանկրի։„ 2. Հիւանդին ապաքինման յապաղումն ալ նոյնպէս կը բացատրուի՝ “մէյ մի խանկրեցաւ։„

ԽԱՇԻԼՔ = բաղադրութիւն մը, ալիւրով պատրաստուած, որուն մէջ կը թաթաղեն մանածը։

ԽԱՇԼՈՎ = նոր, դեռ իր փայլուն վիճակին մէջ գտնուող (զգեստ)։

ԽԱՉ = խաչ։ “Խա՜չ„ երդում է։ “Խաչ„ հանել երեսը = խաչակնքել։

ԽԱՉՔ = Ծառին “խաչք„ը կը կոչուի այն կէտը ուր երկու կամ աւելի ճիւղեր կ՚արձակուին բունէն։ “Ելլել ծառին խաչքը նստել.„ “Ծառին խաչքը բո՞յն շիներ են։„

ԽԱՌՆԻՉ = գործիք մը որով կաթսային կերակուրը եւ այլն կը խառնեն։

ԽԱՏՈՒՏԻԿ = աղուոր, բարետեսիլ (հարս)։

ԽԱՒԱՐԵԼ = "արեւը խաւարեցաւ." — "աչքերս կու խաւարին։"

ԽԱՒԻԾ = բարակ ալիւրով եւ իւղով կերակուր մը, որ "հէլվայ"էն կը տարբերի մէջը տարրին բացակայութեամբը։

ԽԱՒՈՂ = խաղող։ Կը հնչեն խաւօէղ, որպէս թէ "խաւօյղ" եղած ըլլար հին ուղղագրութիւնը։

ԽԵԼԱՑԻ = մտացի։

ԽԵԼԸՈՒԼ = խելայեղիլ։ Քնոյն սաստիկ գալէն յաղթուիլ եւ չկրնալ արթննալ։

ԽԵԼՕՔ = զգօն, հանդարտ, խելացի։ "Խենթ"ին հակադիրն է։ "Խենթինն ուտինք, խելօքինը պահինք։"

ԽԵԼՔ = հասկացողութիւն, իմացականութիւն. "*ուղեղք"էն ամփոփուած ձեւ մը։ "Խելացտ տուն կանչէ," խելքդ գլուխդ բեր։ "Խելացն ելլել`" խելքը կորսնցընել, խելագարել, խելակորոյս ըլլալ։ "Իմ խելացս բանը չէ`" Ես այս բանը խելքիս հակառակ կը համարիմ։ "Խելքը գլխէն տարին" խաբեցին, մոլորցուցին զինքը։ "Գլուխը խելք չի կայ," անխելք է։

Կը գործածուի նաեւ զոյգ "միտք" բառին հետ. խելքն ու միտքը ուտելու կամ կարդալու կամ խաղալու տալ։ "Աստուած խելաց ու մտաց զաւալ (խանգարում) չի տայ։"

ԽԵՆԹ = յիմար։ Խենթենալ = խելագարիլ։ «Խելառ» ածականին հետ զոյգ ալ կը գործածուի. «խենթ խելառ բաներ անել։»

ԽԵՒ = փախուկ, խենթուկ։ «Խեւ կաքաւը տեսակ մը ագռաւ է։ Կայ նաեւ խէ——կ ձեւը։

ԽԷՂԵՆԱԼ = խեղանալ, մանուկները կը խէղենան, այսինքն պահանջկոտ եւ դժուարահաճ կ՚ըլլան, կէս լալկան եղանակով աս կ՚ուզեն, ան կ՚ուզեն. «Շատ մի՛ խէղենար։»

ԽԷՂԵՓ = վերի իմաստով շփացած կամ ուզուզիկ տղայ, խեղացած մանուկ։

ԽԺԱԼ = խժ ձայն հանել. մասնաւորապէս հազէ տառապողին կուրծքէն ելած անբնորինակ (anormal) ձայնը։ «Սիրտս կու խժայ։» Հայերէն ԽԺԽԻԺ է բուն բառը ֆր. ralesին համապատասխանելու։

ԽԺՐԻԿ = կլոր եւ աղուոր քար եւ այլն, որ հեռուն նետելու յարմար է։

ԽԺԿԱԹ = տղացկանին ստեանց առաջին մէկ-երկու աւուր կաթը որ մաքրողական ազդեցութիւն ունի։ Հայերէն լեզուին յատուկ բառերէն մէկն է։

ԽԻՊ = ամօթխածութիւն, համեստութիւն։ Կիպ, կպած, գոց (շրթունք), կամ խփուած, քօղարկուած դէմք, մարմին կը նշանակէ։ Բնիկ հայերէն է ու ընտիր։ Բայն է ԽՊՆԵԼ, որ խմնելի աղաւաղումն է հնչման դիւրութեան համար։ Ամօթ բառին հետ զոյգ ալ կը գործածուի. «խիպ ու ամօթ չէ մնացեր։»

խպնկոտ = աղչկոտ։ "խպնէխոց էղայ" = ամօթահար եղայ։

ԽԼՐԴՈՒԿ = 1. խլուրդ անասունը։ 2. Նմանութեամբ՝ scrofulose կոչուած ախտը, որ մարմինը կը փորէ, կը ծակէ որպէս խլըդուկը կը ծակէ գետինը, դաշտը (տճ. ուրուճա)։

ԽԽՄԻԼ = խխում ըլալ, շատ թրջիլ։

ԽԽՈՒՄ = շատ սաստիկ թրջած (անձրեւէն)։ "Լաթերը խխում են էղեր։" Գրաբարին մէջ "խոխոմ" ձեւով կ'երեւնայ այս բառը։

ԽԾՈՒԾ = լաւ խցուած։ "Շուշային բերանը խծուծ է։" ՈՒԾ մասնիկը նման է ուղ-ին (տես-ուղ, սրտառ-ուղ)։

ԽՄԵԼ = ըմպել։ Արմատն է ԽՈՒՄ. բարդը՝ "արինխում" թշնամի։ ԽՄԱՆՆ է արբեցող։ Կայ նաեւ աղուոր գոյգը՝ ԿԵՐՈՒԽՈՒՄ = խրախճանութիւն։

ԽՆԱՄԻ = Մէկը միւսին աղջիկ տուող կամ առնող երկու ընտանիքները իրարու խնամի կ'ըլլան։ Այս բառը Եւրոպացիք չունին, եւ կ'արժէ որ մեզմէ փոխ առնուն զայն, ինչպէս մեր թուրք դրացիներն փոխ առած են։

ԽՆԱՄՈՒԹԻՒՆ = խնամիի յարաբերութիւն։ "Խնամութիւն անել" = խնամիի պարտաւորութիւնները կատարել։

ԽՆԱՄՈՒԿՈՒՆ = խնամիի նմանութիւն։ "Խնամուկունը խաղալ" = մանուկներուն իրբեւ խնամի իրարու հետ վարուիլն է, իբր դե-

բակատարութիւն, զոր շատ անգամ կ՚ընեն իբրեւ զբօսանք (տես ԽՆՃՈ–ԿԷՆ):

ԽՆԿԱՄԱՆ = խունկի աման:

ԽՆՏԱԼ = 1. ծիծաղիլ: 2. Ուրախանալ. “լսեցի ուր տատդ եկեր է նը շատ խնտացի:„

ԽՆՏԱՄՈԼԻԿ = այն որ չափազանց շատ կը խնդայ: Ընտիր բառ մը:

ԽՆՏՈՒՔ կամ **ԽՆԴՈՒՔ** = ծիծաղ, “խնտուքս եկաւ.„ — “խնդուքս չեմ կրնար բռներ:„

ԽՈԼՈՐԵԼ = խոլորել, շրջել աչքերը, բիբերը պտըտցնել. “աչքերը կու խոլորէ,„ կ՚ըսեն խենթերուն եւ հիւանդներուն նկատմամբ:

ԽՈԽԱԼ = Թշնամաբար մտածել, վրէժի խորհուրդ տածել սրտին մէջ, ոխ ունենալ, դժգոհիլ:

ԽՈՑԼ = (կը հնչուի խոէլ), խոլերը = մարմինին անդամոց կցման գծերուն վրայ, անութին եւ աճուկին մէջի գնդիկները, ֆր. ganglions. “Խոլերը ուռեցեր են,„ “խոլերը կու ցաւին:„ Եթէ անբնական ըլլան ուռոյցները, կ՚ըսեն “խոլ խոլ է եղեր:„

ԽՈՆՃԵՆԱԼ = յոգնիլ: “Խոնճեցեր իմ:„

ԽՈՆՃԵՆՔ կամ **ԽՈՆՃԱՆՔ** = յոգնութիւն:

ԽՈՉԵԼ = եղջիւրով խեթկել, եղջերցել: Կ՚ըսուի նաեւ “խոչան կով:„

ԽՈՌ = ոչ-ամբողջ, մէկ մասը պակսած: Լուսինը երբ լեցուն չէ, խոռ է: Երբ ընտանիքին

մէկ անգամը կը պանդխտէ կամ կը մեռնի, տեղը “խոռ„ կը մնայ: Իր հակադիրն է “բոլոր„: “Խոռ չի բռներ„՝ պակաս տեղը չի լեցներ: Կե-րակուր մը որ սննդարար չէ կամ եկամուտ մը որ քիչ է՝ “խոռ չի բռներ:„

Այս “խոռ„ը, յորմէ “խոռել„ բայը, ծանօթ “խոր„, “հոր„, “փոր„ ձեւերով ար-մատին ուրիշ մէկ եղանակաւորումն է, իր նշա-նակութեան յատուկ եւ պատուական երանգովը, զոր գրաբարը վրիպած է մեզի աւանդել:

ԽՈՌԵԼ = ամբողջէ մը ոեւէ մաս մը, փոքր կամ մեծ, առնուլ, հանել, զատել, կտրել: Կան ուտելիքներ որ, ինչպէս “գայմագ„ եւ “բագլավա„, այս ինչ խոշորութեամբ ափսէի կամ սեղանի մը մէջ կը պատրաստուին, կ'ե-փուին, անոնց ամբողջութենէն մաս մը պակսեց-նել, զանոնք “խոռել„ է: Հիւրերուն առջեւ դրուած խորոված ոչխարն, հաւն, եւ այլն, “խոռած„ պէտք չէ ըլլան: Մեր այս “խոռ„, “խոռել„ին նշանակութեամբ առանձին արմատ մը եւրոպական լեզուներն ալ չունին:

ԽՈՏ = խոտ: Կայ նաեւ խոտիկ: “Էշեր ինք ուլիկ, թը տ'ուտինք խոտիկ:„ Իսկ “խոտի կուտ„ կը նշանակէ, փոխաբերաբար, ապուշ, թանձրամիտ:

ԽՈՏԿՈՒՌ = խոտով լեցուած: Ոեւէ կարասի, բարձի, անկողնոյ տապաստակ եւ այլն որ խոտով լեցուած է, “խոտկուռ„ է:

ԽՈՐՇՈՒՔ = մորթային ախտ մը, eczéma.

ԽՈՐՍՈՆՔ = *խօսք, խօսելու կարողութիւն։ Հիւանդ մը որ չէ կարող խօսիլ (կաթուած ունենալով)՝ խորսոնքը բռնուեր է։*

ԽՈՑՏԵԼ *կամ* ԽՈՍՏԵԼ = *խիթ ունենալ՝ “փորս կը խոցտէ„, “առղաս շատ խոցտեց„։*

ԽՈՑՏՈՒՔ = *խիթ, ցաւ, փորի, ակռայի խոցտուք։*

ԽՈՒԶԱԾ = *գէշ, յոռի։ Ինչպէս ուտելիք մը խոռւած կրնայ ըլլալ, հագնելիք մ'ալ կրնար “խուզած„ ըլլալ։*

ԽՈՒԶՈՒԹԻՒՆ = *անհանդարտութիւն, չարաճճիութիւն մանկանց։ “Խուզութիւն շատ կ'անէ.„ “խուզութիւն չի տ'անես նը հետս կու տանիմ քեզ։„ Կը թուի “խուզել„, “բաները իրար անցնել„ նշանակութեան մէկ երանգը։*

ԽՈՒԼԱՏԿԻԼ = *մարմնոյ անդամներուն, յօդուածներուն բռնուիլ, ցաւիլ, թմրիլն է. վիճակ մը որ գէշ դիրք մը առած կամ յոգնած ըլլալէն յառաջ կու գայ։ Տես “խոյլ„։*

ԽՈՒՂՈՒ = *խոր, գոգաւոր, իբր “խողովակ„եալ։*

ԽՈՒՄ = *խմել բային արմատը։ Կերուխում զոյգին մէջ կ'երեւնայ։ Ուրեմն գրաբարին խո-խոմ-ը պէտք է *խում-խում ձեւէն սեղմուած ըլլայ։*

ԽՈՒՐՈՒՐԻԼ = *տխրիլ, խարուրիլ։* (Տես *Դ գլուխ, ընտիր բառերու շարքին մէջ։*)

ԽՈՒՓ = *կափարիչ։ “Խուփը„ վրան դնել։„*

ԽՊԸԼԻԿ = Ցոյժ տձեւ եւ Նիհար մանուկ, (իբր թէ աղէկնաց փոխցու ըլլար)։

ԽՊԸԼՏԱԼ = քնացած ատեն շարժիլ, խլրտիլ։

ԽՐԿԱԼ = խորդալ։ Անկէ է հետեւեալ ախտանունը։

ԽՌՏՈՒԿ = ճիտին առջեւի մասին վրայ ուռոյց, որուն ընդհանրապէս կ'ընկերանայ աղմկոտ դժուարաշնչութիւն մը (ֆռ. goitre.) Այս ինչ անձը “խռտուկ ունի„ կ'ըսեն։

ԽՌԹԻՆ = խրթին։

ԽՌՈՎ = սրդողած, ան որ ցաւած ըլլալով մէկուն վարմունքէն այլ եւս չ'ուզեր անոր հետ խօսիլ կամ տեսակցիլ։ “Հետս վեց ամիս է ուր խռով է։„ “Մինչեւ ե՞րբ աղբօրդ հետ խռով տի կենաս։„ “Էրիկ կնիկ խռով են։„

ԽՌՈՎԻԼ = սրտմտած ըլլալով յարաբերութիւնները դադրեցնել։ “Հետս խռովեր է։„ (Տճ. +է--ձէ+)։ Այս պարագային մէջ ալ բառը դասական առումէն տարբեր երանգ մը ստացած է, եւ կարեւոր երանգ մը։

ԽՐԵՂԷՆ = ահագին, վիթխարի։ “Խրեղէն աղջիկ մըն ես էղեր։„ Հրեղէնի, հրեշտակի նմանութեամբ ըսուած է։

Ծ.

ԾԱԼ = ծալեմ բային արմատը, կը տեսնուի հետեւեալ բարդին մէջ։

ԾԱԼՄԱՇ ԼԸՆԵԼ = *երկար ատեն ծալած մնալով՝ ծալքի գծերուն վրայ մաշած ըլլալ. Հիւսուածոյներու վրայ կ'ըսուի։*

ԾԱԼԵԼ = 1. *ծալել։* 2. *փոխաբերաբար՝ խօսքը վերջացնել, խնդիրը մէկ կողմ դնել։ "Ծալէ։"*

ԾԱԽՔ = *ծախուիլը, վաճառումի գինը։ "Առք"ին Հակադիրը։*

ԾԱԿ = *ծակ։ Կրկնաւորն է ծակ ու ծուկ։*

ԾԱԿԵԼ = *ծակել.*

ԾԱԿԻԼ = 1. *ծակիլ։* 2. *գաղտնիքը դուրս ելլել։*

ԾԱԿԾԿԸԻԼ = *կրկնաւորը կը նշանակէ շատ ծակերու բացուիլը։ "Ծակծըկիս" անէծք է։*

ԾԱՂԻԿ = *ծաղիկ։ "Արեւելից ծաղիկ" արեւադարձ ծաղիկն է։ «Դուն ի՛նչ ծաղիկ ես» Հեգնական է։ Բայն է* ԾԱՂԿԻԼ։

ԾԱՂԿԱԶԱՐԴ = *ծանօթ տօնի օրը. այլուր ծառզարդար կոչուած։*

ԾԱՄ = *գլխու մազերուն մասերու բաժնուած եւ Հիւսուածը։ "Ծամերը Հուսել." "Ծամերը երկան ին։"*

ԾԱՄԵԼ = 1. *ծամել։* 2. *խօսքը բերնին մէջ դարձնել, վարանիլ, ազատօրէն չխօսիլ։ "Խօսքը կու ծամէ։"*

ԾԱՌ = *ծառ։ Կ'ըսեն "ծառ ու ճեղ։"*

ԾԱՌԱՅ = *քաղաքավարական ձեւով կ'ըսեն "ծառայ իմ," իբրեւ մնաք բարով, կամ իբրեւ խօսքի սկզբնաւորութիւն, երբ մեծի մը Հետ է խօսքը։ Այր մարդոց ոճ է։ Իսկ կիները*

սուրբերուն ակնարկելով կ'ըսեն “ծառա՛յ մեռնիմ զօրացը:„

ԾԱՌԱՒ = ծարաւ: Ր-ի տեղ – շատ յաճախ կը լսուի այս գաւառաբարբառին մէջ (կ–ծել, խ–թին):

ԾԱՌՈՒԸՆԱԼ = ծարաւիլ:

ԾԱՓ = ծափ: Նուազականը՝ ԾԱՓԻԿ: “Ծափիկ անել„ ծափ զարնել (մանկանց):

ԾԱՓԸԼԻԿ = էրիկ մարդ մը որ մամայի պէս տափակ տափակ կը խօսի. “Ծափըլիկ կու խօսի:„

ԾԵԾ = 1. ծեծ, գան, պատիժ: 2. Կռիւ, պատերազմ. Մոսկոֆին “ծեծին տարին:„

ԾԵԾՈՒԿ = մանր մանր բիծեր, ծակեր:

ԾԻԾ = ծիծ, ստինք: “Ծիծ տալ՝„ երախային կաթ տալ:

ԾԽԵԼ = 1. խունկ ծխել: 2. Տրամադրութիւնները հասկնալու նպատակաւ ընդհանուր եւ անուղղակի ակնարկութիւն մը ընել խնդրոյ մը: Զ. օ. Կարապետ Աղան, որ իր որդւոյն կամ եղբօրորդւոյն առնուլ կը փափաքի օրիորդ Փառանձեմը, մէյ մը “կը ծխէ„ սապէս խօսք մը խօսելով այցելութեան մը պահուն. “Մ–շ–լլ–՜, Փառանձեմը մեծցեր է, կամաց կամաց կարգելու ժամանակը կու գայ:„ — “Ի՞նչ կ'ըսես, Կ. Աղա՛, ատ խօսքին տըհա շատ վախիթ կայ,„ կը պատասխանէ Օհան Աղան եթէ չ'ուզեր Կ. Աղան քաջալերել:

ԾՆԻԿ = Սրմուքին մանր տեսակը:

ԾՆՈՒՆԴ = ծնունդի տօնը։

ԾՆՏԻԿ = յոյժ մանր կտոր. a speck, "ծնտիկ չիմի տար քեզի։,,

ԾՈՄ = ծոմ. "ծոմ պահել,, = ծոմա-պահ ըլլալ. բնաւ չուտել։ Իսկ պա(հ)ք պահելն է մսեղէնէ եւ իւղէ միայն հրաժարիլ։

ԾՈՑՐ = 1. ծանր. 2. թանկ. 3. Յղու-թեան վերջին ամսուն հասած։

ԾՈՎ = 1. ծով. 2. յոյժ ընդարձակ, անսահման, զ. օ., "ծով տուն, ծով էգի,,։

ԾՈՐԾԱԿ = ծոծրակ։

ԾՈՑ = ծոց. "Գրկովս ու ծոցովս իմ մեծցուցեր։,,

ԾՈՑՈՒԽՈՐ = յղի։ Բայն է՝ ԾՈՑՈՒԽՈՐԻԼ։

ԾՈՒԻԿ ԾՈՒԻԿ անել = մանրակրկիտ կերպով քննել։

ԾՈՒԾ = ոսկորի միջուկը։

ԾՈՒՌ = կոր։ Ծուռ-շլի = տրտում, նկուն։

ԾՌԱՄԱՏ = տօնի օր մըն է։

ԾՓԵԼ = 1. ծփել. 2. օղի եւ այլն խմել գաւաթ գաւաթի ետեւէ։

Կ.

ԿԱԹ = կաթ. "կաթը լռած է." "կաթը քաշուեր է։" "կաթտ գետինը մի կթեր" = պարապ տեղը մի խօսիր համոզելու համար. (մի արկանէր զմարգ արիտս քռառաջի խոզաց)։

ԿԱԹԵՑԸՆԵԼ = *կաթեցնել։ Նաեւ իբր կաթիլ կաթիլ խօսքը խօսիլ եւ հասկցնել իմաստը։*

ԿԱԹԻԼՔ = *ձեղունէն, ցուլքէն կաթիլներու թափիլը։ «Կաթիլքին տակը մի կայնիր»։ «Կաթիլքը կտրեցաւ։»*

ԿԱԹՆԱՂԲԱՐ = *կաթնեղբայր։ Մէկ կնոջ կաթէն սնած երկու օտար մանուկներ կաթնաղբար են։*

ԿԱԹՆԱՂԲԻՒՐ = *կաթնաղբիւր. կաթ վազցնող աղբիւր։ Ակնայ մէջ մասնաւոր աղբիւրի մը անուն է։*

ԿԱԹՆԱՊՈՒՐ = *կաթով ապուր։*

ԿԱԹՆԱՌՂԱՑ = *կաթնակռայ. մանկանց չմնացական ակռաները։*

ԿԱԹՆԻԿ = *կաթանման վիճակ պտղոց հիւթին. զ. օ. թուզը դեռ «կաթնիկ» է. չէ հասունցած եւ հիւթը չէ բաւական թանձրացած եւ անուշցած։*

ԿԱԺԱՐ = *փոքր գործիք, անիւի ձեւով, որուն շուրջը կը փաթթեն թելը որով կաժը կը ձեւանայ։ Կաժ-ար կազմուած է ծր-ար բառին պէս ՝ար մասնիկով։*

ԿԱԼ = 1. *կալ։* 2. *լուսնի «կալ»ը. «Լուսնկի կալ կու մնի։»* 3. *բոլորակ արատ մը, իբր բակ մը որ կենդրոնական կէտի մը շուրջը կը կազմուի։ «Կալ կալ է» = արատներ կ'երեւնան իրարմէ զատ։*

ԿԱԼԼԵԼ = *ունենալ։ «Եք ուր կալլիմ նը կու տամ։»*

ԿԱԽ = *կախուած։ կախ = օրան = կախուած օրան, ծառոց մէջ, ճիւղէ ճիւղ հաստատուած օրրոց։*

ԿԱԽ ՄՆԱԼ. ԿԱԽ ՈՒ ԿԱՐԻՔ ՄՆԱԼ = *Չթողնելու համար որ սիրելի հիւրը մեկնի՝ անոր ձեռքերէն, զգեստներէն բռնել, քաշել։ “Գահերս ի վար կախ մնացին.„ — “փեշերն ի վար կախ ու կարիք մնացանք„։*

ԿԱԽՈՒԻԼ = *կախ մնալ. շատ փափաքիլ եւ աղաչել։ “կու կախուի թը ինք ալ հարսնիքը երթայ.„ “Թալկըտալ„ը ասկէ աւելի ուժգին է։*

ԿԱԾ = *կայծ։ “կած ու կրակ„ = եռանդուն։*

ԿԱԾԿԸԼՏԱԼ = *փայլատակել. կածկլտուք = փայլատակում, փայլակներ։*

ԿԱԾԱՌ = *կայծառ, ունելի որով կրակ կը բռնեն։*

ԿԱԿՈՂ = *կակուղ. բայն է “կակըղնալ,„ որ կը նշանակէ նաեւ ընդդիմութենէ եւ յամառութենէ գադարիլ. համոզուիլ։*

ԿԱԿՈՍԻԿ = *թեթեւամիտ, խեւ։*

ԿԱՀԱՑԻ ՆՍՏԻԼ = *առժամապէս նստիլ՝ վայրկեան մը միայն նստելու համար՝ չտեղաւորուիլ, գլխարկ եւ աւելորդ զգեստները չհանել։ “կահայի իմ նստեր։„*

ԿԱՂԿՆԾԵԼ = 1. *Շուներուն ողբագին ոռնալը։* 2. *Շատ եւ երկար աղաչել, փափաք յայտնել. “Շատուց կու կաղկնծէր ու կու կաղկնծէր թը Ս. կողմաս երթանք, գնացանք„։*

ԿԱՂՃԻՆ = տեսակ մը կպչուն, գորշա֊գոյն հող։

ԿԱՂՈՒԻԼ = ձեռքերը կը "կաղուին" ցրտէն, եւ մատները չեն կրնար լաւ շարժիլ։ "Ձեռքերս կաղուեր են, գրիչս չեմ կրնար բռնել։" "Կաղ" արմատէն շինուած ընտիր բառ մը։

ԿԱՄԱԿ = կամքին ուզածը, ախորժակին հաճելի եղածը։ "Հիւընտին կամակը ի՞նչ է" = ինչ ուտել կը փափաքի։

ԿԱՄԿԱՐ = դանդաղ. յամրաշարժ։

ԿԱՅԱՆՔ = որոշում, վճիռ. "կայանք մի չի կրցանք տուեր էինք։

ԿԱՅԷՆ = ձայնարկութիւն է. չարսիրտ։

ԿԱՆԱՉ = կանաչ։ Զոյգ կ'ըսուի "կանաչ ու կակաչ," բոյսերուն ակնարկելով։ Գոյականաբար կը գործածուի նաեւ "մարմանդ"ի նշանակութեամբ։ Բայն է "կանչընալ։" "Կանչեցին, կանչեցին, կանաչ արտը չորցուցին" առած է։

ԿԱՆԿԱՐ = կանկար, բոյսը զոր կ'եփեն ու կ'ուտեն, կամ կը չորցնեն ու ձմրան կը պահեն։

ԿԱՊ = կապ։ "Կապ չի բռներ" կը նշանակէ թէ անհաստատ եւ յեղյեղուկ է, մէկ գործէ ուրիշ գործի կը փոխուի, մէկ ուղղութեան մը չի հետեւիր։

ԿԱՊԱՆ = լերան մէջ նեղ անցք։ Ակնայ արեւմտեան կողմը կայ վերի լերան "կապան"ը։

ԿԱՊՈՒՏՆԱԼ = 1. Լալագին պոռալէն դէմքին կապուտանալը (մանկան)։ 2. բարկանալէն երեսին գոյնը փոխուիլ. "ան ի՛նչ կապուտցած է, գիտե՞ս„ = ի՛նչ բարկացող եւ չարակամ անձ է։ 'Գլխուն ի վար կու կապուտնամ։„

ԿԱՊՔ = կապ արմատին յոդնականաձեւ գոյականը (ինչպէս կրակք, կաթիլք, Հուրք, կէլք), որ կը նշանակէ չար կենդանիներու եւ չար մարդոց դէմ պաշտպանութեան Համար եղած բանաձեւը, մաղթանքը, իբր թէ զանոնք կապելու Համար որ վնասել չկարենան։

Հետեւեալն է օձերու եւ կարիճներու դէմ "կապք„ը —

Օձն ու կորը տապանն իջան, լուսաւորիչ վրայ եկաւ.
Ընիծեալներ, դուք Հոս ի՛նչ կու բանիք։
Ձեզ կապիմ երկու բթնովս, ութը մատնովս,
Սուրբ Սարգսայ ձիուն ձանովը.
Մարիամ մօր քարսխը կաթնովը։
Կապիք կարկանիք, կապիք կարկանիք,
Արդար չօլուխը օրնէն ըլլէ,
Ոչխարը դարն ըլլէ,
Կապիք կարկանիք, կապիք կարկանիք, կապիք կարկանիք։

ԿԱՍԿՈՒՍ = պարապ խօսք խօսիլ ինքզինքը չքմեղելու Համար, պարտքը չվճարելու Համար, խաբելու Համար։ "Կասկուս կ'անէ։„

ԿԱՍԿՐԱԿՔ = վառարան խոհանոցի, ուր քովէ քով կան քանի մը կիսաբոլորակ վառարաններ:

ԿԱՏԱՐ = կատարումն, գլուխ, վախճան: Նշանտուք մը շնորհաւորելու համար կ'ըսեն "Աստուած կատարին հասցնէ:"

ԿԱՏԱՐԻԼ = ի կատար հասնիլ. չափահաս ըլլալ, եւ այլն: Այս վերջին իմաստով կ'ըսեն, անիծելով. "չ'իլլիս ու չի կատարիս:"

ԿԱՐ = կար: Բարդ է "վրայկար", երկու անգամ կարուած՝ տեսակ մը կար:

ԿԱՐՕՏ = եւ ԿԱՐՈՒՏՆԱԼ, սիրելին տեսնելու համար զգացած տենչը: "Շատ իմ կարուտցեր:" "Կարօտս լման չառի:"

ԿԱՐԳԻԼ = ամուսնացնել: "Կարգուիլ" ամուսնանալ:

ԿԱՐԳԸՃԵԼ = հաւուն բարձրաձայն երգելը:

ԿԱՐԳՈՒԿ = ամուսնացած:

ԿԱՐՃ = կարճ. "կարճ երկան՝ բան մի կ'անինք", խնդիրը կերպով մը կը վերջացնենք:

ԿԱՐՄՈՒՆՃԱԿ = փոքր կամուրջ. մասնաւորապէս այն փոքր փայտէ գործին որ երկանքի ներքին քարին կենդրոնը, երկաթին վրայ կը հեծնէ եւ կը դառնայ:

ԿԱՐՄՐՈՒԿ = կարմիր ու աղուոր. "Հէուէն կարմրուկ կ'երեւայ:"

ԿԱՔԱՒ = -էր-. կաքւու (միս): Նմանութեամբ "խեւ կաքաւ" է ան որ յումպէտս եւ անիմաստ կերպով կը խօսի ու կը խնդայ:

ԿԳԳԸԼԻԿ = ծառին կատարը, գլուխը։ Ծառերուն կգգըլիկներն է մինչեւ իրիկու։ Հաւանօրէն այս բառը “գուգգուլու„ կանչելու գաղափարին հետ կապակցութիւն ունի, զի բարձրաձայն կոչ ընելու համար բարձր տեղ մը, գագաթը ելլել հարկ է։

ԿԵԱՆՔ = կեանք. եւ երջանկութիւն։ “Աստուած կե՜անք տայ„ մաղթանք է։ “Կենա՜ցտ„, գինի խմողը կ'ըսէ ներկայից՝ իբրեւ մաղթանք։ “Ես ալ խարճպիտ կենացը տի խմիմ։„ “Կեանք իմ Ազնաւուր Աղա՜յ„ կը նշանակէ “շատ երջանիկ եմ„։

ԿԵՆԴԱՆԻ = ողջ եւ առողջ։ “Կենդանի կեցիք„ պատասխան է գինի խմողին կողմէն առ անոնք որ իրեն կ'ըսեն “անոյշ եղաւ„։

ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ = մաղթա՛նք է. գինի խմողը կ'ըսէ կոչնականաց, խմելէ առաջ. այսինքն “կենդանութիւն (կը մաղթեմ ամէնուդ)„։ “Բարեկենդան„ բառը այս միտքն ունի, եւ կը գործածուի հիմա մեծ պահոց նախորդ ուրախութեան շաբաթը նշանակելու։

ԿԵՐ = կերակուր։ “Ջիուն կերը տուի՞ք։„ “Կեր տալ„ կերցնել. (մինչեւ անգամ) աչիցս լոյսը անոր կեր իմ տուեր։„

ԿԵՐՔ = “կեր„ի յոգնականաձեւ գոյականը, կը նշանակէ ուտիճներու պատճառաւ զգեստեղէններու ուտուիլը, ծակծըկիլը, “կերք է ինկեր։„

ԿԵՐԿՈՒ ԼԻՆԻԼ = Երախայից կերածը չկրնալով մարսել՝ աւելի եւս տկարանալ եւ կենսատիլ:

ԿԵՐՈՒՔ = կերածէն աւելցածը: "Մկան կերուք ես կերեր",, խմածէն աւելցածն ալ "խմուք",, է:

ԿԵՑՈՒԹԻՒՆ = ապրուստ, տնտեսական վիճակ, երջանիկ կամ ապերջանիկ կենցաղավարութիւն:

ԿԷՂԵՓ = կեղեւ: խնձորի, դդումի եւայլ կեղեփը:

ԿԷՂՈՒԵԼ = 1. կեղեւել, կեղեւը հանել: 2. կեղեքել, ունեցածը ձեռքէն առնել:

ԿԷՌ = կեռ (չէնկէլ): Հաց եփողները կը գործածեն թաթիկ եւ կէռ:

ԿԹԱՆ = առատ կաթ տուող (կով):

ԿԹԵԼ = 1. կաթ կթել: 2. խաղի մէջ յաղթելով դրամը առնել: Այս վերջին իմաստով կ'ըսուի նաեւ "կթուիլ":

ԿԺԿԺՈՒԿ = բարկ, զօրաւոր (գինի, եւ այլն):

ԿԻՊ = կպած, կպչած: Աչաց կոպերուն անկիւնը երբ կպած ըլլայ, "կիպ" է կ'ըսուի: Ականջին բլթակն ալ կրնայ "կիպ" ըլլալ: Ներքին շուրթը կամ պռուկը, լեզուն ալ կրնան "կիպ" ըլլալ: "Կիպ"ը կպ-չիլ բային արմատն է:

ԿԻՌԱԼ = կեռալ (մարմնոյ, մորթի): Կ'ըսեն նաեւ կէռուըռտալ, եթէ պահ ընդ

պահ կը զգացուի եռքը: “կռնակս կու կէռայ:„

ԿԷՍ = կէս. զոյգ կ՚ըսեն՝ “կէս ու կիսակատար:„ կայ նաեւ “կիսատ„:

ԿԹՆՈՒՑ = կտուց: Բայն է “կտցել„ կամ կցցել:

ԿԻՍՈՒԸՏԻԼ = բան մը մէջերնին բաժնել: “կողոպուտը կիսուըտեցան„:

ԿԻՐԱԿՄՈՒՏՔ = շաբաթ երեկոյ:

ԿԼԼԵԼ = 1. կուլ տալ: 2. ընդունիլ անհաճոյ կամ սխալ բանը:

ԿԼՈՐ = գունդ, գնդակերպ:

ԿԼՈՐԻԿ = պզտիկ զեռուն մը որ ուզած ատենը գնդակերպ ձեւ մը կ՚առնէ ինքն իր վրայ փակուելով:

ԿԼՈՓ = գունդը աչքին, աչքի պտուղը. նաեւ հաւկիթին ամբողջ մէջը, կեղեւէն զատ: Լատ. globusին հին հայ ձեւը (Ֆր. globe): Գաւառականին անակնկալ գանձերէն մէկն է աս, որ բնիկ բառագանձին կը պատկանի անշուշտ, եւ չէ փոխառեալ: Անկնցիք կ՚ըսեն աչքին կլոփը դուրս է եկեր:„ “Հաւկիթին կլոփը„:

ԿԼՏԻԿ = ուղտի աղբ, գունդ գունդ ձեւով:

ԿԽԿԸԽ = հին հազով հազացող եւ տկար ծերունի:

ԿԾԻԿ = պլըք. կծիկը դնել = փախչիլ, խոյս տալ արագ:

ԿԾԿԵԼ (կզկել կը հնչեն) = 1. Թելը փաթթել եւ կծիկ կամ գնտիկ մը կազմել: 2. փախչիլ:

ԿԾԿԸՏԻԼ = ինքն իր վրայ քաշուած, պզտիկցած, թեւերն ու ոտքերն իրեն քաշած, կարելի եղած ամենափոքր ձեւը առած ըլլալ, իբրեւ կծիկի մը վերածուած:

ԿԿԸՋԻԼ = կկուզ նստիլ:

ԿՂՊԱՔ = կղպանք: Բայն է “կղպել„: Տես նաեւ արմատը “կուղպ„:

ԿՃԵԼ = կծել, խայթել: “Կճան„ խայթող, անասուն եւ բոյս: Կայ մանաւորապէս “կճան խոտ„ մը, եղինճ:

ԿՃԻԿ = խայթոց: “Կճիկը նիրս քաշեց:„ Սկզբնապէս “կճիկ„ը ակռայի նման խայթոցի համար ըսուած է, կծ-անեմ արմատէն. իսկ խայթ-ոցը խայթելու, բոլորովին մարմնին մէջ մխելու ընդունակ գործիքին համար.

ԿՄԿԸՄԱԼ = վախէն կամ ըսելիքը պատրաստած չըլլալով ծանր ծանր եւ իր բառերը ծամելով խօսիլ, խօսքերը ընդհատել՝ թուքը կլլելու եւ կամ հազալու պատրուակաւ:

ԿԸՑՑԻՃ = կտրիճ:

ԿՆԻԿ = կին: Հակադիրն է ԷՐԻԿ:

ԿՆՏԵԼ = գլխուն մազերը կտրել:

ԿՆՈՒՆՔ = կնիք. մկրտութիւն:

ԿՈԼՎԱԿ = փոքր կոլով, իբր կոլովակ: Փայտէ շինուած է: “Կոլվակ մի մածուն„, ‘կոլվակ մը թութ:„

ԿՈԾԻԿ = ընձիւղ, տնկոց bouton (ֆր.), bud (անգ.) եւ լաւագոյն ձեւ է քան “կոճակ„ը որ արուեստական կոճակին յատկացուած է, եւ քան “ընձիւղ„ը որ ճիւղին նորածիլ վիճակն է։

ԿՈԿ = 1. կեղեւը հանած. բայն է “կոկել„։ “Կոկ ընկոզը„ան է որուն փուրը հանուած է։ 2. Ողորկ եւ յարդարուն կը նշանակէ նուազական “կոկիկ„ը։ 3. քէշ, պատրաստ դրամը “կոկիկ„ է. “կոկիկ արաւ ու եկաւ։„

ԿՈՂ = կող։ “Կողերուն տալ„ կը նշանակէ գովել, շողոքորթել։

ԿՈՂԵԼ “հացը կողել„ն է խմորը թոնիրին կողին վրայ զարնել եւ հոն բռնել տալ։

ԿՈՂԿՈՂՑՆԵԼ = շատ գովել, չափազանցել բանը. “շատ մի կողկողցըներ„։

ԿՈՂՈՒՆԾ = ցուլքներուն եզերքը շարուած տեսակ մը կակուղ կեղեւ, փայտ։

ԿՈՃԻԿ = կարճ, մինչեւ մէջքը իջնող (մուշտակէ) զգեստ։ Այս բառը ֆոփէկ-ին ենթաձեւն է։

ԿՈՃՈՓԱՑ (կոճոփա կը հնչեն) = խոշոր, կարճ, հաստ կին։ Յայտնապէս “կոճ„ի նմանցուած է կինը։

ԿՈՑՆԸԻՈՐ = ուղղագրելի ԿԱՑՆԵԻՈՐ կամ կանգնաւոր։ “Բազմականք„ի հակադիրն է. հացկերոյթի կամ հանդիսի մէջ անոնք որ կերակուր կը պատրաստեն, սեղան կը յարդարեն, կը սպասարկեն, հիւրերուն զգեստները կը պահպանեն, եւ այլն, կը կոչուին կայնըւոր։

"կոյնըւորին վայն ի վրան եկաւ։,, նման է ուխտաւոր, հարսնեւոր բառերուն։

ԿՈՊԱՃ = խաղի վէգին խոշոր տեսակը՝ կը նշանակէ նաեւ բիրտ եւ կոպիտ։

ԿՈՊԻՏ = բթամիտ։

ԿՈՌԽԵԼ = պատ մը որուն մէկ մասը դուրս ցցուած է, եւ փլչելու վտանգ կայ, "կոռխած„ է։

ԿՈՎ = 1. կով։ 2. անասունի, կովի նման ապուշ, անմիտ։ Եթէ բթամիտ անձը դեռահաս է՝ "հորթ„ կը կոչեն։

ԿՈՎԿՈՒԼ = Ակնայ մէջ աւազանի մը անուն է, (իբր թէ կով կլլելու չափ խոր։)

ԿՈՏԻԿ = կոտակ, կարճահասակ բայց խոշոր ու թանձր մարդ։ ("Գոտիկ գեւորգ„ը բարձր տաղանդի տէր մարդ մ'էր յԱկն, ինքնաբոյս հեղինակ-կատակերգակ մը։)

ԿՈՏԻԿ = ցորենի փոքր չափ մըն է։ "կոտիկ մը ցորեն„։

ԿՈՐ = կարիճ։

ԿՈՐԾ ԱՆԵԼ, ԼԸՆԻԼ = պարապը հանել, եղնել. "խերն ալ կործ արաւ„, "կործ եղաւ։„

ԿՈՒ = կը, "կու խաղայ„։

ԿՈՒԼԻԿ = այլ գաւառաբարբառի մէջ՝ կուլակ, ֆր. է, "կիւլ„ (վարդ) բառէն, եւ կ'ըսուի մազերու խոպոպիքին որ քունքերուն վրայ կը յարդարուին։ "կուլիկ է շիներ։„

ԿՈՒՂՊ = կղպուած. «Լեզուն կուղպ է», չի կրնար խօսիլ:

ԿՈՒՇՏ = յագեցած: Զոյգ կ'ըսեն «կուշտ ու կուռ ուտել:» Բարդն է «կուշտ-պատառ» որ աղէկ կշտացնող կերակուրի կամ սնունդի համար կ'ըսուի: Իսկ «աչքը-կուշտ»ը ոչ-ագահ մարդն է, որ ուրիշին ունեցածին չի ցանկար: Բայն է «կշտանալ»:

ԿՈՒՌ, այս արմատէն է «կռել» բայը եւ «խոտ-կուռ» բարդը զորս արդէն տեսած ենք:

ԿՈՒՏ = ցորենի, կորեկի, գարի հատիկ: «Հաւերուն կուտ տալ:» Տես նաեւ նուաղականը՝ կտիկ:

ԿՈՓՏԱԼ = մսած ձեռքը, ոտքը կը կոփտայ, մատնչունչ եղած մասը կը կոփտայ, այսինքն երակաց իւրաքանչիւր թնդիւնին հետ ցաւին սաստկութիւնը կ'աւելնայ ու կը պակսի փոփոխակի: Սրտին զարկին եւ արեան ալիքին կը պատասխանէ ցաւը:

ԿՉՃԱՆ = փայտի ձողերէ կազմուած արուեստական ծառի մը նման է որուն ձողերուն (իբրեւ շամփուրի) զարկած կը շարեն չորցած հացերը. բառին կազմը անստոյգ է, կրնայ «կտցան»ի մէկ ձեւն ըլլալ:

ԿՌԻՆՃ = 1. Թելերու, մազերու խառնուած վիճակ, կնճիռ: «Մազը, թելը, մետաքսի թելը կռինճ է եղեր:» 2. ան որ ոխակալ է եւ դժուարահաճ. «սիրտը կռինճ է:»

ԿՈՒԿԻԿ = ծռած, կէռ եղած. «կռկիկ մամա:»

ԿՈՒՃԻԿ = վերինին ենթաձեւը, որ կ'ըսուի միայն մազերու նկատմամբ, «մազերը կռճիկ ին,» խոպոպի, գանգուր:

ԿՈՒՆԾՈՒԼ = կնճիռի պէս ըլլալ, քաշուիլ մատանց «Մատներս կռնծո՛ւն» անէծք է: «կռինճ էն:

ԿՈՒՌՈՒՆ = կուռ, լաւ կոխուած, պինդ. ոչ-թոյլ. կ'ըսուի «միսերը կռուն ին:»

ԿՈՒՏԵԼ = այրել մանակի, ծայրէն:

ԿՍԿԻԾ = ցաւ: Բայը՝ կսկծել: «Սիրտս կու կսկծէ:»

ԿՍԿՈՒԾ = լաւ եփած, կսկուծ հաց», որ ոչ շատ թոյլ կամ խմոր է, եւ ոչ այրած:

ԿՍՄԸԹԹԵԼ = երկու մատերուն մէջ առնել եւ սեղմել. ուղղագրելի է ԿՑՄԱՏԵԼ. սատկական ձեւով ըսած են կցմատել կամ կցմոտել, ինչպէս կ'ըսեն էշշէն, կշշել: «Միսերը կսմըթթել:»

ԿՏԱՄԱՆ = հաւերուն փորին մէջ ստամոքսի վերնագոյն մասը: Կայ նաեւ քարամանը:

ԿՏԻԿ = կուտ բառին փաղաքշականը. բարդն է «ոսկի կտիկ» որ Ս. Հաղորդութեան հացն է:

ԿՏԻՄ կամ ԿՏՈՒՄ = գուլպայի եւ այլ հիւսուածոներու ամէն մէկ մութինը, չիչին կամ կռիկլին պարձուցած իւրաքանչիւր հիւ-

սուածը։ “կտիմ փախցնել։„ — “կտիմ էւէլ-ցնել„, կամ “պակսեցնել„ով կրնայ հիւսուա-ծոյին չափը եղանակաւորել։

ԿՏՄԸՏԱԼ = ցաւին կամ խոցտուքին կամաց կամաց սկսիլը։

ԿՏՈՒԵԼ = Միայն վերացեալ իմաստովը կը գործածուի եւ կը նշանակէ խօսքը, պատ-մուած բանը մանրամասնօրէն յիշել եւ տեղե-կագրել վերջէն. մանուկները բոլոր լսածնին (այս ինչ առթիւ՝) “կու կտուին„։

ԿՐԻՃ = հողէ փոքր աման, շանց միզա-ման։

ԿՐԾԻԿ = կրծկալ, կուրծքի կապոց զոր մանկանց լանջքին վրայ կը կապեն որպէս զի կերակուր ուտելու ատեն լաթերը չաղտոտեն։

ԿՐԿՈՒՏ = չորցած, փայտ դարձած (ցրտէն). “ոտուին կրկուտ է եղեր։„

ԿՔԻՂ = Մանկանց չափազանց պռալէն շնչասպառ ըլլալը, (երբ կը թուլնայ մարմինը եւ իբր թէ կը կքի ինքն իր վրայ)։

Հ.

ՀԱԶԱՐ = հազար։ Զոյգ կը գործածուի “համար հազար անգամ ըսեր իմ,„ որ է ան-համար անգամ։

ՀԱԼԱՒ = հագուստ։ “Թագւորին հա-լաւը։„

ՀԱԼԻՈՐԻԼ = ալեւորիլ, ծերանալ, շատ ապրիլ։ “Հալւորիս„...

ՀԱԼՔ = ձիւներուն մէկ կողմէն հալել սկսելով ջրախառն վիճակը. “հալք է։„

ՀԱՃՕ = “հաճի„ (մահտեսի) բառին մանկականը. իրենց մահտեսի մեծ հօրը անունը կրող մանուկները “հաճի տատ„ կը կոչուին, եւ երբեմն պարզ “հաճօ„ կոչական։

ՀԱՄ = համ։ Զոյգ կ'ըսուի “համը հոտ փախուցին,„ “համ հոտ չի մնաց։„ “Աստուած բերնի համով ուտել տայ„ մաղթանք է։

ՀԱՄՈՎ = համեղ. “համով ուտելիք.„ “համով չէ։„

ՀԱՄՏԵՍԵԼ = կերակուրին համը նայիլ. ճաշակել։

ՀԱ՛ՅԵՒՈՐԴԻ = հայրեւորդի. երգում է։

ՀԱՅԵՎԱՐ = հայերէն։

ՀԱՅԼԻ = հայելի։

ՀԱՆԿՈՐՍԴ = հանգոյց։ Բայն է հանկորսել։ “Փորհանկորստ„ որ չի լուծուիր։

ՀԱՋԵԼ = հաչել։

ՀԱՍՈՒԿ = հասած, ամուսնանալու հասակին հասած աղջիկ։ Իսկ “հասուն„ը պտուղներուն համար կ'ըսուի։

ՀԱՏ = հատ։ Կայ նաեւ հատիկ, եւ կրկնութեամբ “հատիկ հատիկ ժողուեր իմ։„

ՀԱՏՆԻԼ = սպառիլ. ալ չմնալ։ “Հատնիք„ անէծք է։

ՀԱՐ = հարբուխ։ “Հար իմ եղեր„ հարբուխ ունիմ. “Հարտ չօնցաւ տըհա„ հարբուխդ դեռ չանցաւ։ Ցուներէնի եւ լատիներէնի մէջ ru, ruo նախարմատ մը կայ որ հե-

ղուլ, վազել, փլչիլ երթալ կը նշանակէ. Հայերէնի մէջ նոյն արմատը "հար" ձեւն ունի, որ տարբեր է հար-կ-անեմ բային արմատէն: Շատ ճիշդ է ուրեմն "փորհար", հայերէնն ալ որ diarrhée կը նշանակէ, եւ աւելի խոր հնութիւն ունի քան "փորքշուք"ը: Այս "հար" (ru, ruo)էն են հայերէն ——-ու, ——-ատ, յ-որ-դ:

ՀԱՐԵԼ = կարագը կաթէն զատելու համար խնոցը շարժել, որ կերպ մըն է ծեծելու զկաթը՝ առանց վատնելու: "Հարկանել"ին արմատէն է:

ՀԱՐՀԸՐԵԼ = վերի "հարել"ին կրկնաւորն է. կրաւորական ձեւն եւս կը գործածուի "հարհըրուիլ:" կառքին մէջ կամ ձիուն վրա նստած անձին շատ տատանուելով անհանգիստ ըլլալը:

ՀԱՐԿ = հրաւէր, ընթրիք, հացկերոյթ ուրախութեան առթով: "Հարկ ունինք:" Ստիպողութեան մտօք ալ կը գործածեն միայն սա առածին մէջ թէ "հարկը օրէնքը կուլուծէ:"

ՀԱՐՍ, նուազականը ՀԱՐՍՆՈՒԿ, ՀԱՐՍՆԻՔ, ՀԱՐՍՆՔՈՐ, ՀԱՐՍՆԱՂԲԱՐ, ՀԱՐՍՆՑՈՒ ծանօթ են այլ գաւառաբարբառոց ալ:

ՀԱՐՍ ԵԼԼԵԼ = հարսնանալ: "Ով հարս ելլէ՝ դուն հարսնքոր":

ՀԱՐՍԱ՛ = մայրիկ, մայր, (կոչական է):

ՀԱՐՍԱՆԻԹ = ախտանուն հանրածանօթ (measles, rougeole). "Հարսանիթ թափես"

յանդիմանութիւն է զոր ձանձրացած մայրը կ'ուղղէ իրեն “հարսա՛„ կանչող մանուկին։

ՀԱՑ = 1. հաց = “Հաց անել„ հաց եփել մեծ քանակութեամբ։ 2. ճաշ, կերակուր. “Հացի ատեն է,„ “Հաց տ'ուտինք,„ “Մենք հացերնիս կերեր ինք։„

ՀԱՑՈՎ = հացալից. հաց ունեցող. ունեւոր. ոչ-անօթի (ընտանիք)։ Կազմութիւնը նման համ-ով (համեղ)ին։

ՀԱՑՈՎ-ՀԱՒԿԻԹ = կերակուրի մը անուն է։

ՀԱՒԱՆ = անկան։

ՀԱՒԽՐԵՍ = անամօթ (ուզելու մէջ)։

ՀԱՒՍԱՐԱԿԱՆ = մաղթանք է. “Մարսակա՛ն„ մաղթանքին պատասխան է։

ՀԱՒՔԱՇ = հաւուն երկճղի ոսկորը երկու հոգի կը բռնեն կը քաշեն, կը կոտրեն, եւ այնուհետեւ զիրար խաբել կ'աշխատին։ Հանրածանօթ խաղ մը։ “Հաւքաշ„ը թէ ոսկորին անունն է, թէ խաղին։

ՀԱՓՓ ԱՆԵԼ = ուտել, յափշտակել (ֆր. happer). տճ. գափմաք, հյ. յափ-շտակել բնաձայն են եւ միեւնոյն ձայնէն առնուած են։ “Հափփ„ը մանկական բարբառ է։

ՀԵԳՆԵԼ = հնարել, յօրինել, ստեղծել։ “Դուն ալ բան մի հեգներ„ = խօսք, պատրուակ մի ստեղծեր։ Ծաղրելու իմաստով բնաւ չեն գործածեր այս բառը։

ՀԵՁՆԵԼ = հեծնել։ Հեծայ, հեծի։ “Վրան հեծեր է„ կ'իշխէ, կը ծառայեցնէ։

ՀԵՐԸՆՑԵԼ = (անձրեւին) նուազ սաստիկ տեղալը, մեղմանալը: «Ծածքին տակը կայնեցանք մինչեւ ուր օրգեւը հերընտեց:»

ՀԵՐԻՔ = բաւական: «Հերիք է.» «Հերիք խաղցաք:»

ՀԵՐՈՒ = անցած տարի:

ՀԵՒՔ = 1. հեւալը: 2. asthme ախտը, որ դժուար եւ հեւացող շնչառութիւնը ունի իբրեւ գլխաւոր նշան:

ՀԷՌՈՒՆ = հեռու, հեռի:

ՀԸԼՈՒՆ = ուլունք:

ՀԸՄԱ = հիմա. այժմ: «Հըմակուց» այժմէն:

ՀԸՄԱՐ = համար, վասն:

ՀԸՑՐԵԼ = «ընտրել» բառին «հընտրել» ձեւէն աղաւաղուած: Հատիկներու մէջէն օտար տարրերը եւ աղտերը զատելու, մաքրելու մտօք կը գործածուի: «Բրինձը հըցրել:»

ՀԻՐԱՑ = միասին: «Հետ իրերաց» էն ամփոփուած:

ՀԻՒԱՆԴԿԱԼ = հիւանդ ունեցող, խնամող (garde-malade, nurse): «Լաւ է հիւանտը քըշ. հիւանդկալը:,,

«ՀԻՒԸՆՏՈՒԹԻՒՆ,, = «հիւընդալ,, կ'ըսեն փոխան՝ հիւանդութիւն, հիւանդանալ հնչելու:

ՀՈԳԵԴԱՐՁ ԱՆԵԼ = հոգեվարքի մէջ եղող անձին փոխան մեռնելու՝ ուրիշ երկարաձգելը այդ վիճակին մէջ, իբր թէ հոգին մեկնած ու վերադարձած ըլլար մարմինին:

ՀՈԳԵՊԱՀ ԸՆԵԼ = քիչ մը բան ուտել՝ սաստիկ անօթութենէ չմեռնելու։

ՀՈՂ = հող։ Զոյգ կ'ըսեն "հող ու մոխիր,, եղաւ, փճացաւ (ընտանիքը, հարստութիւնը)։

ՀՈ՛ՂԸ ԴԸՆԻՄ = անէծք է, գէշդ թաղեմ, մեռնիս (մայրերը կ'ըսեն զաւակաց)։

ՀՈՆ, ՀՈՍ, ՀՈՑ = շատերը կը հնչեն ֆօ-էն, եւ այլն։

ՀՈՎ = հովմ։ "Ո՞ր հով փչեց,, = ինչպէս եղաւ որ մեր կողմը եկար։ "Հով կու կլլէ,, = առուտուր չ'ընեն, շահ չունի, յաճախորդ չի գար քովը։

ՀՈՎԼՑԻՔ = գերեզմաններու վայրը, քաղաքէն դուրս, առանց շրջափակի եւ ծառերով հովանաւորուած յաճախ։

ՀՈՒՆ ԵԼԼԵԼ = ի գլուխ ելլել. մէկուն հետ չափուիլ եւ յաղթել։ "Ես անոր հետ հուն չիմ կրնար ելլեր,,

ՀՈՒՍԱ, ՀՈՒՆԱ, ՀՈՒՏԱ = այս տեղ (ասա), այն տեղ, այդ տեղ, ևն. "Հուսա եկու,, "Հուտա նստէ։,,

ՀՈՒՐՔ = սաստիկ տաքութիւնը որ կուռուած կրակէն կ'արձակուի շուրջը։ Ընդհանութեամբ՝ հիւանդին սաստիկ ջերմութիւնը. "Հուրքը շատ է,,, "Թաց լաթ մը դիր գլխուն վրայ որ հուրքը առնէ (ֆր. hyperthermie)։

ՀՈՓՓԱ = բարձր, հպարտ. "Հոփփա չէլէպի,, Հոփփալաճիկ = մանկական բառերով կը նշանակէ "վեր ելի՛ր,,

Ձ.

ՁԱԳ = 1. ձագ: փաղաքշական՝ "ձագուկս,, "Ձագ բերել,, ձգնիլ: 2. Հանդերձեղէն ձեւել կարելու մէջ "ձագ,,ը մանր կտոր է, "մար,, կամ գլխաւոր կտորին հակադիր:

ՁԱԳԽԵՂԴ ԼԸՆԻԼ = վառեկին հաւկիթէն ելլելու չյաջողելով մեռնիլը:

ՁԱՂԿԻՁ = երկայն ձող մը որով ընկոյզ կը ձաղկեն, եւ այլն:

ՁԱ՛Ն = ձայն: "Ձանտ անսպառ„ մաղթանք է երգողին ուղղեալ: "Ձան մի հաներ„ մի խօսիր, լուռ կեցիր: "Ձանը ձգեր կու պոռայ:„ "Ձանս հասած տեղը տի հասկցնիմ:„ "Ձանտ վա՛ր քաշէ:„

ՁԱՆ ՏԱԼ = պատասխանել կոչի մը, հարցման մը, քիչ մը հեռուէն կամ քովի սենեակէն, ըսելով՝ ըստ պարագային՝ "հոս եմ,„ "կու գամ,„ "շատ աղէկ,„ "մտիկ կ'ընեմ,„ "կը լսեմ„ եւ այլն: "կու կանչիմ կու կանչիմ, ձան չես տար:,,

ՁԱ՛ՆԿՏՈՒՐ = ձայնը կտրած:

ՁԱ՛ՆՁԸՆԵԼ = ձանձանել, հոչակել, լուրը տարածել:

ՁԵՒ = ձեւ: "Եւր ձեւր կու ցուցնէ,, (37):

ՁԷՆԵԼ = ձայնել, հրաւիրել, կոչել: "Մեզ ալ հարսնիքը ձէնեցին:„

ՁԹԻԿ = կպչուն, թելի պէս երկնցող առանց կտրելու:

ՁԻԳԳ = պինդ, լաւ կապուած: "Գօտին

ձիգգ կապէ:„ Բայն է ՁԳԳԵԼ = իրր ձգտել, լաւ մը քաշել, պրկել: "Գօտիդ ձգգէ:„

ՁԻԹ = ձիւթ. "Ծամելու ձիթ,„ "Ծիթ կու ծամէ:„ Ձիթ-ը ձիւթ-ին սեղմեալն է, եւ "ձիւթ„-ը "հիւթ„-ին ենթաձեւը կը թուի ըլլալ:

ՁՆԾԱՂԻԿ = սպիտակ վայրի ծաղիկը որ գարնան սկիզբը կ'երեւնայ:

ՁՈՂՈՒՆՔ = ձեղուն:

ՁՈՒԿ = ձուկ: Խաղի համար արագ արագ կը կրկնեն բազում անգամ մինչեւ որ շփոթին՝ "Ձուկն ու մուկը մէկ տապակ, ձուկն ուտիմ մուկը նետիմ:„

Ճ.

ՃԱԹԵԼ = ճայթել:

ՃԱԿԱՏ = 1. ճակատ: 2. Շարք ոսկւոյ որ ճակատին զարդ կ'ըլլայ: 3. "ճակատըս բաց է„ = վախնալու բան մը չունիմ: "Ճակտիս մորթը պառեցաւ = շատ տագնապ կրեցի: "Անոր ճակատը տի գրիմ„ = անոր պիտի կտակեմ:

ՃԱՂ = Ձող բառին ենթաձեւը: Տանիքին շուրջը պատող ձողերը (որ մարդու մինչեւ մէջքը կը հասնին եւ չեն թողուր որ վար իյնան) "ճաղեր„ կը կոչուին: Ճաղերէ կազմուած դռնակները (մանաւանդ այգիներու) կը կոչուին "ճաղեր-դոռ„: Ճաղ կը նշանակէ նաեւ դագաղ: Այս բառին նուազականն է ճաղուկ, զոր տես:

ՃԱՂՄԱՐ = ճաղմայր. հորիզոնական ուղղութեամբ հաստատուած գերանը որուն վրայ ճաղերը կը գամուին։

ՃԱՂՈՒԿ = փոքրիկ ձող կամ ճաղ։ 1. Մատանց եւ ոտից երկայն ոսկորները. "Ճաղուկները դուրս են լցուեր։" 2. գուլպա հիւսելու համար գործածուած բարակ փայտէ ձողիկ։

ՃԱՂՊԵԼ կամ ՃԸՂՊԵԼ = բաժնել (ուտելիքը եւ այլն) բաշխել։

ՃԱՆԱԳԻ = երկայնատուտն միջատ մը, ճանճի տեսակ։

ՃԱՆԿ = մագիլ. կատուին ճանկը։ Բայն է ճանկել = ճանկովը զարնել։

ՃԱՆԿԻԿ = որթատունկի եւ նման տնկոց թելաձեւ բարունակը, որ ճիւղերուն կը փաթթուի։

ՃԱՌՈՒԿ = երկաթէ թիակ կրակ փոխադրելու։

ՃԱՐ = (չարէ) հնար։ "Ճար արնել" = հնար մը գտնել։ Ճար չկայ։

ՃԳՆԵԼ = ճգնաւորի պէս ապրիլ, միայնակ։

ՃԵՂ = ճիւղ։ "Մէկ ճեղէն ու հազար երտեւէն լինես" որ հնութիւն է։

ՃԵՌ = փոքրիկ ողկոյզ. "Ճեռ մի խաղող։" Նուազականն է "ճռիկ"։

ՃԵՆՃ = աղտ, խեղ, մուր։ Ասկէ են ճնճոտ, ճնճոտել, ճնճոտիլ (կերակրեղէն բա-

ներու ակնարկելով)։ “ճնճոտ, ճնճոտ ձեռքերտ վրատ մի՛ քսեր։

ՃԵՐՄԱԿ = սպիտակ։ “ճերմակ ջուր„ = օղի։ “ճերմակերես ըլնիս„ օրհնութիւն է (ամօթով չըլլաս)։

ՃԵՐՄԸԿԵՂԷՆ = ճերմակ լաթեղէն, շապիկ եւ այլն։

ՃԹԻԿ = խեղոտած եւ ոլորած լաթ մը, իբրեւ մեծ պատրոյգ, զոր կը վառեն լուսաւորութեան համար, եւ որ դիւրաւ չի մարիր փողոցին մէջ։

ՃԹՆՈՒԿ = ճկոյթ մատը. կ'ըսեն նաեւ ճթնամատիկ։

ՃԺՈՒԻ-ԽՈՏ = (ճճիի խոտ), աղեաց ճճիները թափելու համար գործածուած վայրի ծաղիկի մը անունն է։

ՃԻ՛ = մանկական բարբառ է. “քեզ կը տեսնեմ.„ “հոս եմ։„ Բայն է “ճի՛ անել„։

ՃԻԺ = երախայ, տղայ, մանուկ, (ձայն հանող, լացող, ճչող)։

ՃԻԺԱՆԱԼ = տղայանալ, մանուկի պէս վարուիլ։ Կատակի համար կամ փափուկ յանդիմանութեան իմաստով կ'ըսուի “ճիժանանք ու չաղանանք„։

ՃԻՏ = պարանոց։ Զոյգ կ'ըսուի “ճիտ ու բիտ լինել„ = կռուիլ, միշտ յարձակողական տրամադրութիւն ցոյց տալ։

ՃԻՒ (ճիվ). ոտք, սրունք։ “ճիւերդ շատ մի (յ)ըղեր (մի երկնցներ)։ “ճիւերը

տնկեց» = մեռաւ։ «ճիւ ու թեւ է կոտրեր» = գործի վրայ է։

ՃՂԱՑԿԵԼ = ճիւղերու բաժնել։

ՃՂԵԼ = երկու ճիւղի բաժնել։

ՃՂՃԻԼ = երախային արթուն մնալով լալը։

ՃՂՏՈՐԿԻԼ = դեղերու, գինիի, եւ այլն, պղտորիլը (երբ կը թոթուեն)։

ՃՄԸԹԹԿԵԼ = մատերով, ձեռքով սեղմել, ճմլել։

ՃՄՊԻՔ = կանգնաչափ բարձր մասը խոհանոցին ուր «կրակք»ը շարուած են։

ՃՄՌԵԼ = վերինին իմաստն ունի, բայց ոչ այնքան սաստիկ եւ կրկին ու կրկին։

ՃՆԹԻԻՆ = ճիչ, ձայն, հծծիւն, հազ, ոեւէ փոքրիկ ձայն կամ ճչիւն։ Այսպէս կ'ըսեն երախային համար թէ «ճնթիւնը չելաւ»։ Պատուական բառ մը։

ՃՈԹ = ագի, պոչ։ Այս արմատը կ'երեւնայ ճթ-նուկ բառին մէջ զոր յիշեցինք վերեւ։ «Ցուտն» եւ «Ճուճ» բառերուն ենթաձեւն է։

ՃՈՂ = ձգտած, երկնցած։

ՃՈՂԻԼ = երկննալ, ձգտիլ, տարածուիլ անդամոց կամ ամբողջ մարմնոյն (ճաղի կամ ձողի պէս երկննալ), եւ կը գործածուի մեռնելու մօտ, զի կենդանին հոգին տալու վայրկենին յանկարծ կ'երկարէ սրունքները ձողի պէս։

ՃՈՆՃ = ճանճ։ «Ճոնճ ու մժեխ» = անթիւ բազմութիւն։

ՃՈՌ = ունելիի տեսակ մը որուն շրթանց մէկը կեռ է։

ՃՈՒԿ = անկիւնի դարձը, ուղիին դարձակէտը։ "Ճուկ տալ" = ճամբէն խոտորելով փախչիլ, ճամբան փոխելով շփոթեցնել հալածիչը։ "Ճուկ ու մուկ" ընթացքը, կարի եւ բանուածքի, կը նշանակէ զիկզակ ընթացք (/\/\/\/\)։ Զիկզակ (zigzag) բառին ճիշդ հայերէնը պիտի ըլլայ ծըկծակ կամ ծըկծաակ։

ՃՈՒՌ = հաւուն ազդրը, ինչպէս եւ այլ անասնոց։

ՃՉՉԵԼ = ճչել։ "Ճչչիւն" ճչիւն։

ՃՊԼՏԱԼ, ՃՊԼՏՐԿԱԼ = խլրտիլ։

ՃՌԻԿ = շատ բարակ, սակաւաջուր աղբիւր. "Ճռիկ աղբիր մի կու վազէ"։

ՃՌՏԵԼ = խաղողի ողկոյզները ճեղքած ձողի մը ծայրովը ոլորելով փրցնել։

ՃՌՏԻԿ = փոքրիկ ողկոյզ։

ՃՏԿԻԼ = խմել։ "Ճտկէ" յանդիմանութիւն է։

ՃՐԸԳՏԱԼ = իբր "ճառագ" տալ, փողփողիլ. "աստղերը կու ճրըգտան"։

Մ.

ՄԱԶ = մազ։ "Մազը ձարէն զատել" = մանրախոյզ հաշիւ եւ քննութիւն ընել։ "Մազիս դիմովը" = անթիւ անգամ։ "Մազ մնաց" = սակաւ մի եւս եւ... (մազապուր զերծայ)։ "Մօրմէն մազ մի չունի" = մօրը բնաւ չի նմանիր։

ՄԱՁԻԿ = մազանման ջիղ, բարակ երակ, եւ այլն. «մազիկ է մըլըրեր»:

ՄԱՁԿԱՐՕՏ = Որուն մազերը քիչ են, որ աւելի կարօտ է մազի: Թուամազին կամ մազոտին հակադիրն է:

ՄԱՀ = մահ: "Մահն ի քեզ" = յանդիմանութիւն է: "Մահն ինք եղէ" = Շատ այպանելի է ինքը: "Մահն ի քու խելքդ եղէ" = դուն շատ սխալ կը խորհիս: "Մահն ի անենկ կեսուրն եղէ" այնպիսի կեսուրը թող չըլլայ: Բարդքն են "մահտուն" եւ "մահուոր" (Ձեռնեթաղի գնացողները):

ՄԱՂ = 1. Մաղ: 2. Տան մը կամ շէնքի մը ընդարձակութեան չափն է, եւ կ'ըսուի չորս, հինգ, տասը մաղ տուն է, այսինքն այնքան սենեակի տարածութիւն ունի:

ՄԱՂԱՂՈՒ = Շփոթած, որ չգիտէ թէ ինչ պիտի ընէ կամ ըսէ յանկարծական դէպքի մը մէջ: Խեղճ, անճարակ:

ՄԱՂՁԿԱԹ = գրաբարի "մաղասկաթ"ն է, բայց տարբեր իմաստ ունի: Ցաւալի եւ այշեցուցիչ բան մը լսելով մարդ մաղըզկաթ կ'ըլլայ, իբր թէ մաղասը կը կաթէ: Նման է "լեղապատառ" բառին:

ՄԱՂԿԱՑԵԼ = առուին ջուրը թուփերուն շուրջը շատ բարակ ու քիչ վազցնել, որպէս զի խորը թափանցէ:

ՄԱՂՄԱՂ = Մոխիրին մէջ թաղուած կայծերուն կ'ըսեն: "Մաղմաղի կուտ ուտել" = վերջին աստիճան մոտատանջ ըլլալ:

ՄԱՂՊԱՐ = Ոստայնանկութեան գործիք մը, հաստ բիրի նման, որով կը դարձնեն երբեմն երբեմն այն ձողը որուն վրայ կը փաթթուի հետզհետէ գործուող ոստայնը։

ՄԱՄԱ = մեծ մայր։

ՄԱՄՈԽ = սալորի մանր տեսակ մը։

ՄԱՑՁԵԼ = նշմարել, կռահել, գուշակել։

ՄԱՑԻՍԵԼ = մայիս ամսուն արեւին եւ օդին մէջ սփռել լաթեղէնները, որպէս զի ուտիճէ զերծ մնան։

ՄԱՆ = թութի մեղրին վրայի բարակ սերի նման երեւցող խաւը։

ՄԱՆԱԾ = թելի վերածուած բամբակ։

ՄԱՆԵԼ = մանել, թել գործել բուրդէն եւ բամբակէն։

ՄԱՆԻԼ = նմանիլ բային կրձատեալը։

ՄԱՆԻԼ = Արեւուն մանիլը, այսինքն ի մուտս խոնարհիլը "Արեւը մանեցաւ„ = արեւը մարը մտաւ։ Մանի որ մանիլ կը նշանակէ ման գալ, շրջան մը բոլորել, արեւուն շրջանին աւարտը այս բառով նշանակել շատ գեղեցիկ ու պատշաճ է։

ՄԱՆԻՉ = ճախրակը դարձնելու համար բռնելու գործիքը։

ՄԱՏՆԵԼ = ("մաննել„ կը հնչեն)․ = մատը մէջը թաթաղել եւ ուտել մեղրի նման բաներէ։

ՄԱՏ = մատ։ "Մատ ածել„ = մատը որկորը տանիլ փսխում պատճառելու համար։

“Մատ խառնել„ = գործի մը միջամուտ ըլլալ ձայն խանգարելու կերպով: “Մատ խածնել„ = ապշիլ, զարմանալ: “Մատս խածայ„ կամ “մատս բերանս մնաց„ = ապշեցայ մնացի: “Մատս բերանս դուրս ելայ„ = ո եւ է շահ չկրցայ ստանալ, բոլոր բաժինս վրայ տուի եւ դուրս ելայ ձեռնունայն: “Մատը դրած տեղէն չի վերցներ„ = կը յամառի, կը պնդէ մինչեւ վերջը: “Մէջը մատ չունիմ„ = ես բնաւ չեմ խառնուած այդ գործին: “Մատս մէջն է„ = գործին մէջ ես ալ կամ եւ ազդեցութիւն ունիմ: “Մատը մախիրը չի թաթղեր„ = բնաւ չի գործեր: “Մատնամլուք անել„ = խայտառակել մէկը, մատի վրայ առնել, փաթթել զոք (իբրեւ մլուր):

ՄԱՏՆԽԱՂ ՄԸ = մատի խաղի մը չափ, իբր երեք հարիւրամեթր:

ՄԱՏՆՇՈՒՆՉ = մատին ծայրը ուռած, ցաւած, շարաւած վիճակ մը (ֆր. panaris):

ՄԱՐ = 1. մայր: 2. դերձակութեան մէջ “մար„ը մեծ կամ գլխաւոր մաս է, իսկ “ձագ„ը փոքր կտոր է՝ ձեւը ամբողջացնելու ծառայող: կայ բարդ մը “մար-տեսիկ„ որ է մօրմէն զատուիլ չուզող մանուկ:

ՄԱՐԱԳ = մառան, ստորերկեայ պաղ շտեմարան:

ՄԱՐԴԱՇՈՂ = Անուշ եւ սրտագրաւ վարմունք ունեցող:

ՄԱՐԻԼ = 1. ճրագին կամ կրակին շիջանիլը: 2. Մարդուն խելաթափ ըլլալով

լինալը, Գա. s'évanouir, Անգ. to faint. Մ–Հ, Հարճ արմատէն է, բնիկ ու պատուական հայերէն մը զոր գրաբարը չի ճանչնար։ Կրկնաւորն է ՄԱՐՄՐԻԼ։

ՄԱՐԿԵՂԵԼ = *մանր մանր փորել բանջարեղէնի սերմը սերմանելու եւ հողին տակ անցընելու համար։*

ՄԳԼԻԼ. ՄԳԼՈՏԻԼ = *պահուած ուտելեաց աւրիլը, սեւնալը, մանաւանդ հացի պէս բաներու։*

ՄԵԿՆԵԼ = *լաթեր եւ այլն տարածել, փռել, բանալ (որ չորնան)։*

ՄԵ՛ՂՔ Է, ՄԵՂՔՈՒՆՔ Է (*տղեկը*), *արգահատէ՛։*

ՄԵՂՔՍ Կ'ՈՒՏՈՒԻ (*երախան, լացողը, թշուառը*) = *կ'արգահատիմ անոր։*

ՄԵՂՔ ՈՒՆԻ (*այս ինչ բանը ընելը*) = *մեղանչական է։*

ՄԵՂԱ՛Յ *կամ* ՄԷՂԱ՛Յ = *Զարմանք, այդ ի՞նչ ըսել է. ատանկ բան կ'ըլլա՞յ եղեր։*

"ՄԵՂԱՅ" *ըսէ* = *յանցանքիդ համար ներում խնդրէ՛։*

ՄՋՄՐԸՋ = *մանր քննող, խստապահանջ։ Աին բնութիւնը շատ մզմըզ է։*

ՄՋՄՋԱԼ = *բարակ եւ թեթեւ կերպով ցաւիլ (մարմնաւոր ցաւ)։*

ՄԷՌ = *փայտի կամ տախտակի փշանման բարակ մասը որ ձեռքը կը մխուի։ "Մատս մէռ մի մտեր է։"*

ՄԷՌՆ Ի ՄԷՌԸ կամ **ՄԵՌՆ Ի ՄԵՌԸ** = կենաց ու մահուան մէջ տեղ, շատ թոյլ, շատ անգոհացուցիչ (կ'ապրինք, գործերը կը շարունակենք անյաջող կերպով)։

ՄԷՋՔ = ծառին մէջքը, այն է բունը։ "Մէջք չունի" = թոյլ է, կուռ չէ, տկար է. անամէջ է։

ՄԸՐԱ՛ = ձայնարկութիւն որ ցաւ եւ զարմանք կը յայտնէ։

ՄԹԻԹ = կեռ երկու գործիքներ են զոր ոստայնանկը կտաւին վրայ կը սեղմէ զայն լարուած բռնելու համար երկու եզերքներէն։

ՄԹԻԿ = թանիրին (որուն շուրջը կը նստին տաքնալու համար) ամէնէն ներքին ծածկոցը։

ՄԹՆԹԸԹԱԽ = երեկոյին կամ առաւօտեան այն պահը երբ բոլորովին մութ չէ, այլ բաւական աղօտ է, եւ մարդ զմարդ չի կրնար ճանչնալ։

ՄԹԸՌԻԿ = երկու աչքերուն միջեւ ցասումի եւ դժգոհութեան պռստում ունեցող, խոժոռ եւ անախորժ դէմքով մէկը։

ՄԻԱՋԷՆ = միաչէն, միականի. մէկ աչքը կոյր։

ՄԻԱՄՏԻԼ = կասկածը, վախը փարատել։

ՄԻԶ = մարմինին, կերպասին, իրին խորը, բուն ներսը, մորթէն, կեղեւէն, երեսէն վարը գտնուող մասերը։ "Միզը մտեր է։" — Դասական հայերէնին անծանօթ սքանչելի բնիկ արմատ մ'ալ այս է, "Միս" եւ "մուզ" ար-

մատներուն մէկ ըծորդը։ Այլ է "միզն„ դասականը որ թաղանթ կը նշանակէ։

ՄԻՂ՛Տ = աղտ, փոշի, տիղմ, բծեր։ "Միղծ է նստեր։„

ՄԻՆՆԱ՛ԿԸ = միջարկութիւն. „I see!“ „C'est ça!„ "այդ է պատճառը„, "հիմա կը հասկնամ„։ "Միննակը չեն ուզեր ուր մարդ լսէ։„

ՄԻՋԵԼ = ընդմիջել։ "Հաւը որ մի կ'ածէ որ մի կու միջէ։„

ՄԻՋՆԵԿ = միջին։ ընտանիքի մը երեք հարսներուն երկրորդը "միջնեկ„ կը կոչուի։

ՄԻՍ = միս։ "Միսն ի վրան կ'ուտէ„ = շատ անհանդարտ տղայ մըն է։ "Միս-բերան է„ = թանձրախօս է։ "Մինչուկ երիկուն միսս կ'ուտէ„ = գլխ կը բամբասէ, կը խծբծէ։ "Մսկեր է„, բամբասող է։

ՄԼԱՌ = մռայլ. "մութն ու մլառը վրադ գայ„ = անէծք է։ "Մլա՛ռս ի վըրադ„ = վա՜յ քեզի։

ՄԼՈՒՐ = սենեակի պատերուն կամ անկիւններուն վրայ՝ ոստայն եւ անոր նման ուրիշ թեթեւ աղտեր, կարասեաց մաշելէն գոյացած։ Երբ աւլեն, քիչ կամ շատ մլուր կը հաւաքուի։

ՄԽԱԼ = Դժգոհիլ ու գանգատիլ անաղմուկ։

ՄԿՆԱՏԱՄ կամ ՄԸՑՑԱՏԱՄ = ֆր. furoncle, clou։

ՄՂՐԻԿ = (կը հնչեն նաեւ մուղիկ) = մեղրի նման անոյշ. "մղրիկ տանծ„ը տանձի տեսակ մըն է։

ՄՃԻՐ = կրակէն ցայտող փոքր կայծ։

ՄՃԸՐԻԿ = կրակի պէս վազող, գործող (տղայ)։

"ՄՆԱՔ ԲԱՐՈ՛Վ", կամ մնաս բարով, բաժանման ատեն տրուած ողջոյն է։ Պատասխանն է «երթաս բարո՛վ»։

ՄՇԵԼ = արագ արագ եւ անձայն ուտել (տղոց)։

ՄՇՏԵԼ = ձեռքով կամ գործիով դպչիլ, մարդուն ուշադրութիւնը հրաւիրելու կամ կենդանին քալեցնելու համար։ "Քովէս մշտեց։"

ՄՈԼ = բոյսերու նորածիլ ճիւղ։

ՄՈԼԸՐԻԼ = ջուրը կամ կերակուրը որկորին մէջ մոլորելով երբ խռչափողն երթայ, անձը կը "մոլըրի", "մոլըրեցայ" կ՚ըսէ։

ՄՈՑՐԸՄԹԻԿ, ուղղագրելի ՄԱՆՐՄԹԻԿ = 1. մանր խնամք տանող, դժուարահաճ, գործին, հիւսուածքին, կարին փափուկ կէտերը նկատող։ 2. մանրախնամ կերպով կազմուած, փոքր, սիրուն դէմք։

ՄՈՐՃԻԿ = տունկ։

ՄՈՒՄԻԿ = սեւ մորմ։

ՄՈՒԶ = փոլթոտ, թթու (պտուղի համին վրայ խօսելով), "մուզ համ մի ունի"։

ՄՈՒԹ = մթին։ "Մութն ի մութը" = առանց ճրագի։ "Մութնուլուսուն", դեռ լաւ մը չլուսցած պահուն։

ՄՈՒԹՎԱԽ = խոհանոց։

ՄՈՒՌ ԱՆԵԼ = համբերել, չտրտնջել։

ՄՌԹԵԼ = *խոշոր եւ անհոգ կերպով կարել:*

ՄՍԱԿՈՏ = *ան որ շատ կը մսի, ցրտի չափազանց զգայուն է:*

ՄՍԱՀԱՏ = *մսահատած, անդամ մը որ ճմլուելով վնասուած է, մասերը իրենց տեղէն խախտած են, կամ ուռեցած: Բայը՝* ՄՍԱՀՑԻԼ:

ՄՍԱՀՆՈՒՔ = *Չափազանց բծախնդիր, ամէն բանի մէջ խրտուցիչ եւ անհանգիստ ընող բան մը երեւակայող, ամենադոյզն անմաքրութենէ, անհամութենէ, աղիութենէ, լեղիութենէ, կարճութենէ, երկայնութենէ անհանգիստ եղող անձին կ'ըսեն "շատ մսահնուք է":*

ՄՍԱՄՈԼ = *վէրքին վրայ երեւցած աւելորդ միս, ապառողջ ընձիւղ:*

ՄՏԱՄՈԼԻԿ = *շատ մոռացկոտ, յիշողութիւնը տկար, բաները եղածէն տարբեր յիշող:*

ՄՏԱՑԻԿ = *հիւանդ մը այլ եւ այլ ուտելիքներու համար քմահաճոյք կը զգայ չափազանց, եւ աս ու ան բանը կը պահանջէ ուտելու, "Մտացիկ է եղեր":*

ՄՐՄՈՒՌ = *ցաւ:* 1. ՄՐՄՌԱԼ = *սաստիկ ցաւիլ, կոտտալ (ցրտէն):* 2. *Ցաւակցիլ- "սիրտս շատ կու մրմռայ":*

ՄՐՈՒԻԼ = *կորսուիլ, երթալ, հեռանալ: Յանդիմանական կամ նախատական իմաստ ունի. "մրուէ աս տեղէն":*

Յ.

Յ տառով բառ չի սկսիր այս Գաւառաբարբառին մէջ, զի սկզբնատառ “յ„ երը առ հասարակ զեղչուած են. գ. օ. արութիւն = յարութիւն. իստակ = յստակ. էռէջ = յառաջ. էմել = յամել. ըղել = յղել. ըղանալ = յղանալ. ուս = յոյս:

Կայ միայն ՅԱՏՕՔ (կամ հատօք) բառը, որ կը նշանակէ թէ ճիշտ պէտք եղած չափն ունի (կտորը, կարպետը եւ այլն), իբր թէ ճիշտ տեղին վրայ յատեալ կամ հատեալ ըլլար: Կ'ըսուի “յատօքն է„:

Ն.

ՆԱԶ = քաղաքավարական ընդդիմութիւն, փափուկ չհաւանութիւն, փափկանկատ մերժում կամ ժխտում: ՆԱԶ ԱՆԵԼ = փափկօրէն “ոչ„ ըսել, չընդունիլ մեծարանքը: “Կեր, կարապետ, երբ որ աներոնցդ երթաս նը հոն արէ նազդ„:

ՆԱԶԵՆԻՄ = փափուկ, պատուական ընտիր (զգեստ եւ այլն):

ՆԱԶՈՒԿ = Ասիկա կաժարէն տարբեր գործիք մ'է: Գործաւորը կաժարին միջին ձողին վերի ծայրէն կը բռնէ մէկ ձեռքին մատներովը եւ կ'ոլորցնէ զայն, իսկ միւս ձեռքովը մանածին թելը բռնելով կու տայ կաժարին վրայ: Երբ կաժը կը կազմուի, կ'առնու զայն եւ կը հագցընէ “նազուկին„ վրայ, եւ երբ թելին մէկ ծայրէն բռնելով իրեն քաշէ, նազուկը կը դառ-

նայ եւ թելը հետզհետէ կը քակուի, եւ գործաւորը զայն կը փաթթէ կծիկի կը վերածէ։ Ուրեմն «Նազուկ», կը նշանակէ դարձող, ոլորող։ Այս նիւթական իմաստէն կը հասկնանք թէ «Նազիմ», «Նազանք», «Նազենիմ», «Նազելի» բառերուն սկզբնական իմաստը գլխուն, անդամոց եւ մարմնոյ փափուկ ծեքծեքումները ցոյց տուած է։

ՆԵՂԸՄՆԻ = վշտահար, սգաւոր։

ՆԵՏԻՉ = այն թելն է զոր ոստայնանկը կկոցով կը նետէ աջէն ձախ ու ձախէն աջ՝ ոստայնին լայնքէն։ «Առիչ»ը ոստայնին երկայնքը կազմող թելերուն կ'ըսեն (ոչ առէջ, որպէս ոմանք ուղղագրել փորձած են)։ Ոստայն բառն իսկ ոստնում բային —— արմատէն կազմուած է, եւ «Նետիչ»ին կը պատասխանէ, այսինքն թել «նետելով» շինուած է, ոչ թէ հիւսելով։

ՆԵՐՔՆԱԿ = ներքին բաճկոնակ։

ՆԵՐՔՆԳՈՐԾ = Ձեռքի տակէ գործող, նենգաւոր։

ՆՆՆԻԿ կամ ՆԸՆՆԻԿ = չնչին պիտոյք, մանր զարդ։

ՆՇԱՆԱԿ = ծիրանի գօտին։ «Նշանակ է ինկեր։»

ՆՈՐՍԸ = Նոսր։

ՆՈՒԱՂ = թեթեւ քուն, քնոյ սկիզբը. «մինչեւ ի լուս աչքս նուաղ չի մտաւ»։ (Դասականէն տարբեր առում մը։)

ՆՈՒՆՈՒԿ = փոքր փայտէ սրինգ զոր տղաք կը շինեն, եւ որ «Նու նու» ձայնը կը

հանէ երբ փչեն: Ճիշդ ասոր նման է ՍՈՒՍՈՒԿ բառը, որ ուռենիի կեղեւէն շինուած սուլիչին կ'ըսեն:

Շ.

ՇԱՂ = ցօղ: "Շաղ կ'իջնէ:"

ՇԱՂԱՒԱԹ ԱՆԵԼ = մեծարել:

ՇԱՂՓՈՒԼ = տեսակ մի ձուկ է զոր Եփրատէն կ'որսան: Ստուգաբանութիւնն է շաղ (շողուն) փուլ (երով):

ՇԱՄՓՈՒՐ = հացեփի գործիք մը, երկաթէ ձող մը, որոյ ծայրը թաթի մեծութեամբ տափակ մաս մը կայ. նմանութիւն բազկի եւ թաթի: Այս գործիքին օգնութեամբ խմորը թոնիրին կողին կը զարնեն եւ յետոյ անկէ կը քերեն ու դուրս կը հանեն:

ՇԱՇԿԱԼ = ան որ քալելու ատեն այս ու այն կողմ կը գթի՝ անզգուշութեամբ:

ՇԱՋԵԼ = ջրելու, ձորելու շառաչելը:

ՇԱՌԱՓ = տարափ (անձրեւի):

ՇԱՐՄԱՂ = շարէ (նուրբ կտաւէ) շինուած մաղ, որով յոյժ բարակ ալիւր կը մաղեն:

ՇԱՒՈՒՂ = թել մը որուն ծայրը մետաղէ ծանրոց մը կայ կախուած, եւ զոր որմնադիրը կը գործածէ պատին ուղղահայեաց ըլլալը ճշդելու:

ՇԷՆ = շէն, բարեկեցիկ, յաջող, ուրախ, "Շէնը շէն է, աւերը շէն է:" "Շէն մնաք", "շէն կեցիք", (շնորհակալութիւն է): Զոյգ կ'ըսուի "շէնք շնորհք", "շէնքով շնորհքով":

ՇԹԱՌ = ան որ բան բանելու ատեն բաները կը թափէ, կը ձգէ, կը կոտրէ ([illegible]):

ՇԻԼ = շիլ. աչքը շիլ: «Մէկ աչքը շիլ է». «Շիլն ի շիլը կու նայի:»

ՇԻՀԵՏ = գեղանի:

ՇԻՒ = խաղողի եւ թութի հիւթը քամուելէն վերջ մնացած ամուր մասերը:

ՇԼԸՐԻԼ (ուղղագրելի՝ ՇԼՈՐԻԼ) = ոլորիլ, դառնալ. «երեսդ ետիդ շլըրի», (անէծք):

ՇԼԸՐՈՒԻԼ = (դառնալով) գետին փռուիլ:

ՇԸԼԼԱ՛ = երանի թէ. արաբ. «ինշալլահ»ին սեղմեալը:

ՇԼԼԻ = ճիտ, պարանոց, վիզ: «Շոլորի» նախնականէ մը աստիճանօրէն սեղմուած «շոլըի» եւ վերջապէս «շըլլի»ի: «Երկան-շլլի», «հաստը-շլլի», «բարակ-շլլի»: — «Շլլիս քըզ մազը բարակ է» = պատրաստ եմ պատիժս կրելու: Սպասելով «շլլիս երկնցաւ»: «Շլլին կախ է» = տրտում է:

ՇԽԻԿ ԱՆԵԼ = ցոյց անել ի պատասխան, to give a tit for tat.

ՇՂԱԼ = Ուշաթափ հիւանդին ձեռքերը վերմակին վրայ պտըտցնելը, տատանելը:

ՇՆԱՀԻՈՐԵԼ = «շնորհաւոր ըլլայ» ըսել. խնդակցիլ:

ՇՆՈՔԿԼԵԼ = շնորհակալութիւն յայտնել. «շնորհք-կալել» էն սեղմուած:

ՇՂՈՒԵՑՆԵԼ = (տղոց) հաճոյքը կատարելով հպարտացնել:

ՇՈԳՇԸԳԱԼ = փերեւետել, զարդարուիլ:

ՇՈԼՈՐ ՄՈԼՈՐ = ծուռ ու մուռ (քալուածք խօսուածք, մտածմունք):

ՇՈՂՈՒՆՔ = շողուք (բերնի):

ՇՈՅԵԼ = փափկօրէն ձեռքերը վրան քսել, փայփայել: Սիրաշահիլ:

ՇՈՇՈՐԹ կամ ՇՈՇՈՐԴ = քիչ մը խենթ:

ՇՈՒԼԼԵԼ = կարի արագընթաց տեսակ մըն է, փոխանակ ասեղը զարնելու եւ քաշելու, քանի մը անգամ կը զարնէ ու կը հանէ ասեղին ծայրը միայն հանելով ոստայնէն դուրս, եւ երբ ասեղը կը քաշէ՝ քանի մը կար մէջէն կարուած կ'ըլլայ: Գոյ. ՇՈՒԼԼԱԼ: “Շուլլալ անել:„

Գաւառականիս կարեւոր բառերէն մէկն է, բայց չափազանց աղաւաղմամբ ստուգաբանութիւնը աննշմարելի մնացած է ցարդ: Սակայն “շոլորել„ բային սեղմեալ ձեւն է անտարակոյս: *“Շոլրել„ եւ *“շոլլել„ ձեւերէն անցած ըլլալու է: Այս բային չէզոք ձեւը, որ է ՇՈՒԼԼՈՒԻԼ, կը նշանակէ փաթթուիլ ու ելլել. “ծառը շուլլուիլ„ն է ձեռքերով եւ ոտքերով ծառը բռնել ու սողունի պէս հետզհետէ ծառն ի վեր ելլել: Շուլլելը ասեղին միջոցաւ եղած նմանօրինակ յառաջխաղացութիւնն է:

ՇՈՒՇՏԻԿ = շփոթած ու շուարած միշտ, «էբլէհ». որ չգիտէ թէ ինչ պիտի ընէ: “Անշուշտ„ բառին արմատէն է: Ուրեմն “շուշտ„ տարակոյս, շփոթութիւն կը նշանակէ:

ՇՈՒՏԻԿ = խոց կամ վէրք տարափոխիկ եւ վտանգաւոր, որ "շուտ" կը սպաննէ: "Շուտի՛կ թափես" անէծք է:

ՇՐՋՈՆՔ = կերպասի, զգեստի երեսին հակառակ կողմը:

ՇՐՋՕՔ = ծուռ, տճ. Ճէբ»:

ՇԻՈՏԻ ԱՄԻՍ = կատուներու եւ այլ անասնոց սեռական գործունէութեան ամիսը (գարնան):

ՇՓԵԼ = շփել: "Փոր-շփող"ն է փորի massage, մաժանք տուող կին: "Շփուըտիլ" ինքն իրեն իւղ եւ այլն քսել:

Շփըռ = արագ արագ, ինչպէս անձրեւի տարափը. գոց սորված բանը "շփըռ ըսել". "տաճկեվար շփըռ խօսիլ":

ՇՓԸՌՏՈՒՔ = անձրեւի տարափ:

ՇՓԸՌՏԱԼ = տարափ տեղալ (անձրեւ):

ՇՓԸՌՑՆԵԼ = 1. Տեղալ անձրեւի: 2. Ապտակել կրկին ու կրկին:

ՇՔԱՌՈՒՆ = Շուքերուն առած պահուն, երբ արեւը զէնիթէն իջնէ եւ փողոցներուն մէկ կողմը շուքն առնէ:

Ո.

ՈԼՈՐԻԼ = պտըտիլ. զոյգ կ'ըսուի՝ ՈԼՈՐԻԼ ու ԲՈԼՈՐԻԼ:

ՈՂԻԿ ՈՂԻԿ ըլնիլ = ցաւին սաստկութենէն գալարիլ:

ՈՂՇԱՐ = ողնաշար:

ՈՂՋ 1. առողջ. "ողջ գլուխս Աւետարանին տակ չիմ դներ։" 2. կենդանի. ոչ-մեռած։

ՈՂՋԸՆԱԼ = կենդանանալ։ "Մեռա՞յ ու ողջըցա՞յ = մեծ էր տագնապս։

ՈՂՋՆՉԵԻ = զգեստի նիւթը փորձական ձեւի մը տակ դնել առանց կտրելու, այսինքն կտորին ամողջութիւնը պահպանելով։

ՈՆԹ = անուղթ. ունթ մի փատ, խոտ, եւ այլ։

ՈՌ = նստոյք. "ոռ մի ոռուն կ'ելլէ, գոմէշ մի փորուն" = շատ յոյր է։

ՈՌՔ = կաթսային յատակը։ Կերակուրը "ոռքն է փակեր"։

ՈՌՆԱԼ ու ԳՈՓՏԱԼ = "ոռնաս ու գոփտաս" = անէծք է։

ՈՍԿԻ = ոսկի։ Բարդերն են՝

ՈՍԿԻ-ԿՏԻԿ = Ս. Հաղորդութիւն (մանկական բացատրութիւն)։

ՈՍԿԻ-ՊԼՈՃ = կարմիր պատեանով միջատ մը։

ՈՍԿԻ-ՓՈՐԻԿ = քիչ բայց համադամ կերակուր սիրող անձ մը։ Ասոր հակառակն է "Գալ-փարթ"ը որ շատ կ'ուտէ, հոգ չէ թէ ինչպիսի կերակուր։

ՈՎ = ով։ "Ով" յաճախ կը գործածուի առանց "որ"ի "ո՛վ հարս ելլէ, դուն հարսնքոր"։

ՈՏ, ՈՏՔ, ոտուի, ոտուըներ. ոտուըներու կամ ոտաց։ "Ոտացս միսը թափեցաւ", չափազանց քալեցի ու յոգնեցայ։ "Ոտաց-աման" = կօշիկ։ "Ոտաց հող իմ" = ծառայ եմ։ "Ոտացը

կու տայ» = կը կոխոտէ, կը ցրուէ: «Ոտուին գետինը կու ծեծէ» = կը պնդէ, կը յամառի պահանջին վրայ: «Ոտքը քաշ է ձգեր» = կը տնտնայ դիտմամբ, չ'ուզեր գալ (կամ երթալ): «Ոտքն վեր առ» = արագ քալէ: «Ոտքը առնել» = մէկուն ոտքին կռուան տալ ծունկը կամ ձեռքը որպէս զի կարենայ ձիուն վրայ ելլել: «Ոտքս առաւ» = այս եղանակը զիս պարելու կը դրդէ: «Ոտ դնել» = Թուփին քով ցից մը տնկել որպէս զի վրան փաթթուի: «Ոտք ելլել» մանուկին քալելու սկսիլը: «Ոտքս էռէջ չերթար» = կը վարանիմ:

ՈՏՆՏԱԽՏԱԿ = Հորին յատակի երկու տախտակներն են որոնց վրայ ոստայնանկը կը կոխէ աջ ու ձախ ոտքովերովը փոխ ի փոխ:

ՈՏԻՑ = առանց կրունկի առտնին կօշիկ կանանց:

ՈՏՆՈՒՈՐ = քալելու կարող. «տղաքը մեծցած են, ոտնուոր են»:

ՈՏՆԻՈՐԻԼ = երթալու պատրաստուիլ:

ՈՐ = որ, (անորոշ դերանուն) «Որ քար վերցնես՝ տակէն կ'ելլէ»: «Որը հոտուն որը կարօտուն», «որուն կու տայ բերդ ու տիվան, որուն չի տար տրեխին չուան»:

ՈՒՃՈՒՃԻԿ = այն որ չարունակ բան մը կը խնդրէ:

ՈՒԹԻԿ ԲՈՒԹԻԿ (կու գայ, կ'երթայ, կ'այցելէ) = ցանցառակի, երբեմն:

ՈՒԺՈՎ = ուժեղ. «ուժովն անուժը կ'ուտէ»:

ՈՒՆՔ = յօնք: “Ունքը վեր„ = “ոչ„ ըսէ. ժխտէ: “Աչօք ւ'ունօք անել„ = դէմք շարժումներով (գաղտ) միտքը բացատրել:

ՈՒՇ = ուշ. “ուշ ուշ եկաւ, անուշ եկաւ„, յաճախ մի այցելեր որպէս զի ախորժելի ըլլայ տեսութիւնդ:

ՈՒՉ = ոչ: Կը գործածուի կրկնութեամբ միայն. գ. օ. “Ուչ կ'ուտիմ ուչ կու մեծնամ:„ “Ուչ աստենի ուչ անտենի:„ “Ուչ իր է, ուչ տիրուն:„

ՈՒՌ = խայտ, գիծ, պարան, այլեւայլ գունով. ուռ մի կարմիր, ուռ մի ճերմակ (զգեստեղէնի վրայ խօսելով): Կրնայ հանքերու եւ քարերու վրայ եւս ըսուիլ. ընտիր երանգ մըն է “ուռ„ բառին շառաւիղ կամ ճիւղ նշանակութեանը: Կ'ըսուի նաեւ “ուռ ուռ է„:

ՈՒՌԵՆԱԼ = 1. ուռիլ: 2. Արտմտութեամբ լեցուած ըլլալ:

ՈՒՌՈՒՆ Ի ԿՈՒՌՈՒՆ = առատ, հացալից, ունեւոր:

ՈՒՍ = ուսում, վարժութիւն. “տես ու ուս է,„ = տեսնելով կ'ուսանի մարդս:

ՈՒՏԱՆ = ուտող, շատակեր:

ՈՒՏԵԼ = ուտել: Իրար կ'ուտեն = կռիւ ունին: “Իրարու միս կ'ուտեն„ = զիրար վար կը զարնեն, կը բամբասեն: “Մինչեւ իրիկուն միս կ'ուտէ„ = իմ վրաս շարունակ գէշ կը խօսի:

ՈՒՏԻՔ = ոչ պահք: “Ուտիք է, պաք չէ:„

ՈՒՐ = ուր. "Չատ ուր կ'երթաս — քի-չին վրայ„:

ՈՒՐ = որ, "դուն ուր„ = դուն որ. "Թը ւուր„ = թէ որ: "Ո՛ւր ուր„ = ուր որ:

Չ

ՉԱՐ = չար: "Աստուած Չար աչքէն պահէ:„ "Չար տալ„ դեւերուն կամ դիւաշունչ մարդոց կողմէ չար ազդեցութեան ենթարկել զղք. "չար ին տուեր„:

ՉԱՐ-ԽԱՓԱՆ = չարիք խափանող, արգելող (ուխտ, սուրբ), զօրութիւն կամ միջոց:

ՉԱՆՉԱՆ = երկարաբան:

ՉԱՆՉՈՒԼ = վիրաւորուած, մահահոտած ու կախուած, անզօր (անդամ, թեւ կամ ձիւ): "Թեւը չանչուլ է եղեր:„

ՉԱՓ = 1. չափ. 2. (ցորենի) "չափ մի„ (որոշ կշիռքով): "Հինգ չափ ցորեն„ եւ այլն: 3. Չափահաս. "չափ մի կնիկ ես„:

ՉԵՉ = սպի, խորտուբորդութիւն: Չեչքարը տեսակ մը խորդուբորտ քար է: Չեչոտ կամ չչոտ երեսը ծաղիկէ սպիաւորած երես է:

ՉԷՃԻԿ = խեղճ եւ թեթեւամիտ, արհամարհելի կին:

ՉԻՔ ԼԸՆԻԼ = չքանալ. մեռնիլ: "Չիք լընիս ու մուրը գրուիս„, անէծք է:

ՉԼԱՅ = մանածի խուրձ մը որ 80 թելէ կը բաղկանայ: "Չլայ մի մանած:„ Այս բառին նման են քուլայ եւ փուլայ, զորս տես:

ՁԼԴՈՒՐ = տեսակ մը թանձր ապուր է, որոյ տարրերն են ձաւար, լոլիկ, հաւկիթ եւ թառայ։

ՁՄՁԸՄԱԼ = կամաց ուտել (չհաւնելով կերակուրին կամ ախորժակ չունենալով)։

ՁՆԱՐՍ Է = այս անձին երեսը տեսնել իսկ չեմ ուզեր. այս բանը սաստիկ հակակրութիւնը կը շարժէ իմ մէջ։ (Անստուգաբանեալ բառ մը։)

ՁՆՁԱՒԱՏ = փցուն, սնոտի։

ՁՕ ՁՕ' = ձի, ջորի, հեծնելու անասուն (մանկական բառ)։

ՁՈՐ = 1. չոր. ցամաք։ "Ձոր ցամաք հացը կ'ուտուի՞։" 2. կծծի, ժլատ։ "Շատ չոր է կեսուրը" ձեռքէն բան չ'առնուիր։

ՁՈՒԼ (անել) = խաղի մէջ յաղթութեան իւրաքանչիւր անգամը։

ՁՊԻՏՈՒ = անպէտ. չպիտոյ։

ՁՏԷՍ = parvenu. "չտեսը տես է եղեր, զոր տեսեր նը արմնցեր"։

ՁՔԷԼ = ուռեցքին անցնիլը առանց շարաւելու։ "կտաւատէ լափա դիր վրան, կու չքէ"։

Պ.

ՊԱԳ, ՊԱԳԻԿ = համբոյր։

ՊԱԼԱՐՏ = չթոռմած, չչորցած (պտուղ եւ այլն). "պարարտ" բառին ենթաձեւն է եւ ընտիր հայերէն։

ՊԱՀ = տես պոհ։

ՊԱՀԾՈՒ = սպասուհի։

ՊԱՃԻԿ անել = պառկիլ (մանկ. բարբառ)։

ՊԱՑՐՈՒՍԵԼ = պատրուսել։

ՊԱՉԻԿ = համբոյր (մանկական բառ)։ պ. անել. պ. մի տուր։

ՊԱՊԸՆԾԻԼ = պապանձիլ։ "Պապընծիս.„ անէծք է։

ՊԱՌԿՈՒԿ = պառկած դիրքի մէջ։ Նոյն ձեւով կան նստուկ, կայնուկ։

ՊԱՏ = որմ։ "Պատին հետ պսակուեր է„ տեղէն չ'ելլեր, մինչեւ իրիկուն կը նստի։ Առնելիքս "պատ եղաւ„, ալ չպիտի գանձուի։ Պատտակ, պատտըկեր, պատերու տակ, շատ մարդ չտեսնուած տեղ. "պատտըկերը ժոռ կու գայ„։ "Պատտըկերն է մնացեր„. իրեն կարեւորութիւն տուող, հոգ տանող չկայ։

ՊԱՏԵՆՔ = պատանք։

ՊԱՐԶ = պարզ (երկինք). "պարզ ու պղինձ է„։

ՊԱՐԾՈՒՆՔ = պարծանք, փառք։

ՊԱՐԿԵՆՔ = պատկեր։

ՊԱՐԿՈՒԿ = ծիրան։

ՊԱՐՏԸԿԵԼ = զսպել։ Պարտըկիլ = կառավարուիլ, խօսք մտիկ ընել։

ՊԱՐՏՔ = պարտք։ "Աստուած մեղօք ու պարտօք հողը չի դնէ„, մաղթանք է։

ՊԱՔ = պաչք։ Պաք պահել. պաքը ուտել։ Պաքկեր սատըննայ։ "Պաք է ասօր, ուտիք է վաղը։„ "Պահուց նոր ելանք։„ "Մեծ պաքը կու գայ։„

ՊՋՊՋՈՒՆ = լեցուն, մինչեւ եզերքը թաթաւուն:

ՊԷՏ անել = խնամք տանիլ, կեր տալ, դարմանել: "պէտէ իյնիլ" = անխնամ մնալ:

ՊԸՑՏԵԼ = տես պկտել:

ՊԺԸՐՏԱԼ = եռալու ձայնը մեղմով ելլել:

ՊԻՆՆԱԼ = պիտնալ: "Աս ալ պահէ, կու պիտնայ:"

ՊԻՆՉ = քիթ. քթին վարի հաստ ծայրը: "փինթ ու պինչ անել" = չհաւնիլ, չախորժիլ:

ՊԻՆՏ = կարծր: Պինտ-երես = ամուր-երես, անամօթ: Պինտ (Վբ), շատ. "պինտ վատեր էր, պինտ ճղճեր է":

ՊԻՏՈՒ = պիտոյ, պիտանի: "Պիտու չպիտու կու խորըթէ:"

ՊԼԻԿ = երախայ (մանկական բարբառ): "պտըլիկ" էն սեղմուած ձեւ մը:

ՊԼԼԵԼ = փաթթել. "պլորել" էն սեղմուած ձեւ:

ՊԼԼՈՔ = դերձանի, թէլի, մանածի փաթոյթ. "*պլորոք" էն սեղմուած ձեւ մը:

ՊԼՈՃ = միջատ, անասնիկ յամրաշարժ. "*պլորոճ" ձեւէ մը սեղմուած է: Կ'ըսուի "գործան-պլոճ" (մամուկ, սարդ), "ոսկի-պլոճ". "լուսիկ պլոճ", եւ այլն:

ՊԼՈՃՈՏԻԼ = 1. ոռդնոտիլ, ինչպէս խնձորը, որ փլոճոտած կ'ըլլայ: 2. Երկբայիլ, երկմտիլ, տարակուսիլ: "Պլոճոտեցայ:"

ՊԼՊԸԼԻԿ = աչքի բիբ։ Անշուշտ հին ու հարազատ հայերէնը բիբ բառին։ Աստղերը, ճրագը, բոլորակ լոյսերը կը պլպլան, նոյնպէս բիբը, եւ ուստի է «պլպլիկ»։

ՊԼՏԵԼ = կորզել, ոլորելով փրցնել։
ՊԼՏԸՐՑՆԵԼ = գողնալ։

ՊԿՏԵԼ = (պըյտել կը հնչեն) պուկ (պոկ) արմատէն, որ ՓՈՂ արմատին մէկ փոփոխակն է։ «ՊԿՏԵԼ» կը նշանակէ ճիտը ոլորցնելով սպաննել։ Գաղտնի կատարուած սպանութեան համար կ'ըսուի. «որ մի ինք ալ տի պկտին»։

ՊՃԵՂ = ընկուզի եւ այլն միջուկին բաժինները պճեղ են. ասկէ է «պճղակ»ը։

ՊՃԸԼԻԿ = պտըտիկ, պզտըտիկ (մանկական բառ։)

ՊՃԸԼՏԱԼ = խլրտիլ։

ՊՈԼԼՈԶ = կնգղաձեւ գլխանոց. «*պոլորոզ» ձեւէ մը ամփոփուած է, բոլորաձեւ կը նշանակէ։ Այս -ոզ վերջադիր մասնիկը արդէն կայ նաեւ գոռ-ոզ, կոկ-ոզ, տնկ-ոզ, գոգ-ոզ ածականներուն մէջ։ Ուրեմն «պոլոզ» բնիկ ու հարազատ հայերէն է։

ՊՈ՛ԾԱՌ = պայծառ։

ՊՈՀ = պահ։ «Պոհ մի նստէ։» «Պոհիկ մին ալ կեցի։»

ՊՈՂԵԼ = պուղել, «ձիւնը երդիքէն պողել»։

ՊՈՉ = ագի, ձետ։

ՊՈՉԻԿ = ողնաշարին վարի ծայրը կազմող ոսկորը, ֆռ. coccyx: «Պոչիկը քաշէ որ գիշերը տակը չի շռէ»:

ՊՈՌԹԿԱԼ = ժայթքել:

ՊՈՐԱՆԻ = պաղ կերակուր մ'է որ կը բաղկանայ մանր կտըրտած դդումէ, մածունէ եւ անուխէ:

ՊՈ՛Ւ = պու է, պու կ'անէ, կ'այրէ (մանկ. բառ):

ՊՈՒԿ = ծիտ, վիզ, փող: Նաեւ, նմանութեամբ, ուռիէ շինուած պզտիկ փող մը զոր տղայք կը փչեն եւ կը սուլեն:

ՊՈՒՃ, ՊՃԻԿ = աղուոր (մանկ. բառ):

ՊՈՒՊՈՒԿ = նոր հարս (մանկ. բառ):

ՊՈՒՏ, ՊՏԻԿ = կաթիլ:

ՊՌԿՈՒՆՔ, ՊՌԿԸՆԵՐ = շրթունք:

ՊՌՏՈՃ = շրթունք: Պռտոշը կախել = բարկանալ, տխրիլ:

ՊՏՂԻԼ = մելանին թղթի վրայ տարածուիլ, արատ կազմելը:

ՊՏԽՈՒՆՑ կամ ՊՏՂՈՒՆՑ = բութին եւ ցուցամատին միջոցով առնուած փոշւոյ քանակը: Պտղունց մի աղ, շաքար, եւ այլն:

ՊՏՈՏ = պտոյտք (գետոյ): «Պտոտ է» = խարդախ ոք է, կը կլլէ տուածդ: Ցորենը մաղելու մասնաւոր կերպ մը կայ որով աղտերը մէջտեղ, կենդրոնը կը ժողվեն, որ է նոյնպէս «պտոտ»:

ՊՏՈՒԿ = 1. պոյտն, հողէ կաթսայ: 2. ստինքին պտուկը (mamelon):

ՊՑՊԸՑԱԼ = կաթել, կաթկըթիլ: "Օրգիւը կու պտպտայ:„

Ջ.

ՋԱՀ = ճախրակ:

ՋԱՆԱԼ = ջանալ. "ջանալով մուրատ չառնուիր„:

ՋԱՋԱՑ-ԱԿՌԱՑ = աղացող ակռայ:

ՋԱՐՋՈՒԽԱՆ = ճախրակի չուան:

ՋԵՂ = 1. ջիղ: 2. ամուր, ոչ կակուղ, շատ ջեղ է, կամ ջղիկ է: Հացը որ ոչ չոր է եւ ոչ թաց, եւ լաւ չի կոտրիր, ջղիկ է:

ՋԻԼ, ՋԼԵՐ = սրունք: Սեւ-ջլեր. այն որոց սրունք աղտոտ են: "Սեւ-ջլեր ճերմակ տանկեր:„

ՋՂԱԽՈՑ = լայն տերեւով ջղուտ խոտ մը:

ՋՆՃԵԽ = յոյժ նիհար (մանուկ). իբր ճնճուղ մը: Ինչպէս "մժղուկ„ին "մժեխ„ կ'ըսեն, այնպէս ալ "ճնճղուկ„ին "ջնճեխ„:

ՋՈՒՐ = 1. ջուր: 2. չափազանց նօսր, ջրոտ, զ. օ. մելանը շատ "ջուր„ է: "Ի՞նչ ջուր ին„ = ի՞նչ վիճակի մէջ են: "Ջուրը կուտին փախ է դրեր„ = այս ապուրը չափազանց ջրվլայ է: "Աս առուտուրը շատ ջուր կու վերցնէ„ = առարկելի կէտեր ունի: "Հազար առուէ հազար ջուր բերի„ = շատ փաստեր ի մէջ բերի: "Ջրի բերել„ = համոզել, ի համակերպութիւն ածել: "Մէկուն տակը ջուր կապել„ = անոր գործը գաղտնի աւրել, դիրքը խախտել:

"ջրերնին մէկ առու չերթար" = մէջերնին անհամաձայնութիւն, վէճ կայ։ "Խմած ջրերնին պատ կ'երթայ" = շատ մտերիմ են եւ իրարմէ գաղտնիք չեն պահեր։ "Ջուրն ի վար տամ ջուրն ի վեր փնտռեմ" = անոր բնաւ պէտք չունիմ։ "Սեւ-ջուր", = սուրճ (եփած)։ "Ճերմակ ջուր" = օղի։ "Երեսի ջուր" խիղ եւ ամօթ։

ՋՐԵԼ = 1. ոռոգել։ 2. հերքել լսածը։

ՋՐԼԱԹ = լաթ մը որով սրբուացք կ'ընեն։

ՋՐԾԱՂԻԿ = varicella.

ՋՐՉԸԳԵԼ = ջուր սրսկել (գետինները)։

ՋՐՈՏ = փայտէ ձող մը որով ջաղացքին ջուրը կը դարձնեն անիւէն ի բաց։

ՋՐՎԼԱՑ = չափազանց նօսր, ջրոտ (կերակուր)։

ՋՐՎԱԹ = մէզ։

ՋՐԻՈՐ = ջուր կրողք, բերողք։

Ս.

ՍԱԼ, ՍԱԼԱՔԱՐ, տափարակ ապառաժ, սար։

ՍԱԼՄԻՆ = հաստ ձողն է որուն վրայ տակաւ կը փաթթուի գործուած ոստայնը։

ՍԱԽՍԻԿ = սլիկ, կանաչ լուբիա, haricots verts.

ՍԱԿԱՏ = կ'ըսեն "սակատս կ'եփի. մտատանջ եմ։ "Փորս կ'եփի" բացատրութեան մէջ գործածուած ձեւը։

ՍԱՀՄԱՆԵԼ = *ստեղծել, յօրինել, պարապ տեղ գործ կամ առարկութիւն հանել "դուն ալ բան կու սահմանես,,. = մեղադրանք է։*

ՍԱՀՄԸՌԿԻԼ = *իրր զահ-մռկիլ. (զահի հարկանել)։ Ս եւ Զ սաստկականները իրարու տեղ կ'անցնեն. ինչպէս՝ «սպուկ», փոխանակ զսպուկ-ի, եւ «ղղալըլ փոխ. «խալըլ-ի։*

Սան, *սանուկ = սան, կնքահօր եւ կնքամօր խնամքին տակ սնանող ու մեծցող մանուկ։ Սանին պաշտպանները են սանահայր եւ սանամայր։*

ՍԱՏԸՆԱ = *սատանայ։*

ՍԱՏԸՆՕՔ Է = *կարծես թէ սատանան այնպէս բերաւ պարագան. (տճ. Շէյ-թնէ) դժբաղդաբար։ "Սատընօք՝ ներս մտաւ։,,*

ՍԱՐՍԸՓԱԼ = *սարսափիլ. ցուրտէն կամ վախէն դողալ։*

ՍԱՐՓ = *զառ ի վեր կամ զառ ի վայր կարծր եւ դժուարաքայլ. "սարփ է։,, "Սահեցուցիչ,,ի գաղափարը կը շօշափէ։*

ՍԵՒ = *սեաւ։ Բարդերն են — սեւերես, սեւջլեր, սեւաչուի, սեւ-ընքուի, սեւ-մօրուք. սեւ-մազեր։ "Սեւուկ,, կ'ըսուի անձանց համար,*

ՍԵՒԵԼ = *սեւցնել։ "Հոգիդ մի՛ սեւեր,, (սուտ խօսելով այդպէս)։*

ՍԷՐ = 1. *սէր։* 2. *սիրական։ "Իմ սէրս„, կամ "սէր իմ կարապետ։„ "Հաց ու գինի ունիս, իմ սէրը դուն ես. Հաց ու գինի չունիս, իմ դեւը դուն ես„։ Նոյն իմաստը ինչ որ անգլիերէն* my love*ը ունի։*

ՍԻՄՍԻԿ = գէմք, կերպարան ‘‘սիմսիկը կախ է,, = տխուր է։

ՍԻՐ = փոքր բիր։ ‘‘Սիր ու բիր,, խաղի անուն է. բիրով զարնելով՝ սիրը հեռուն կը նետեն։ Փոխաբերաբար կ'ըսուի՝ ‘‘սիրն ու բիրն էին,, = միշտ վէճ ու կռիւ կար մէջերնին։

ՍԻՐՍ = կարմիր հող։

ՍԻՐՏ = 1. սիրտ։ ‘‘Սիրտէ սիրտ ճամբայ կայ։,, 2. ստամոքս. ՍՐՏԽԱՂ = կերակուր մը որ ստամոքսը քիչ մը կը խառնէ, թէեւ ոչ փսխելու աստիճան։ ‘‘ՍՐՏԱՒԵՐՔ,, բառին մէջ եւս սիրտը ստամոքս կընշանակէ։ ‘‘Սոխ չիմ կերեր ուր սիրտս մրմռէ,, յայտնապէս ստամոքսին կ'ակնարկէ։ Coeur, սիրտ, բառը Ֆրանսացիք եւ heart (սիրտ)ը Անգլիացիք նոյնպէս հասարակ խօսակցութեան մէջ ստամոքսի իմաստով կը գործածեն։

Ասացուածներն են, սիրտ դնել = սրտապնդել։ ‘‘Մօրը սիրտ կու դնէ։,, ‘‘Սիրտ չունիմ,, = չեմ կենար դիմանալ, տոկալ։

ՍԼԻԿ = սախսիկ. string beans.

ՍԼՎԼԼՏԱԼ = վախն ի վախ երեւնալ եւ քաշուիլ (հանդէպ միւս սեռէն եղողներուն). flirt ընել։

ՍՂԿԵԼ = ծեծել, զանել, չարաչար սեղմել։

ՍՄՈՔ = սին, ոչ լեցուն, ընկոյզ եւ այլն։

ՍՈԹՏԵԼ = թեզանիքը վեր ծալել. ‘‘թեւերդ սոթտէ՛։,,

ՍՈԹՏՈՒՈՏԻԼ = թեւերը սոթտել՝ աշխատելու համար։

ՍՈԽԸՌԱՑ = իւղի մէջ տապկած (մանրած) սոխ։

ՍՈՍԱԼ = սարսիլ, շարժիլ, երերալ, ինչպէս մարմինը, "միսերը կու սոսան„։

ՍՈՒՏ = սուտ։ Սուտն ի սուտը = կեղծեօք, կատակով. "սուտն ի սուտը քուն կ'ուլլի.„ "սուտ-մեռել.„ "սուտ-քուն, "սուտ-չի գիտիմ„ ըլլալ = մեռեալ, քուն, անգէտ ձեւանալ։ "Սուտ-բերան մի ըսաւ թը դուք ալ եկէք։„ Լոկ ձեւի համար ըսաւ, ոչ սրտանց։

ՍՊԸԼՏԱԼ = սահիլ։

ՍՊՈՒՆ = ողորկ։ ՍՊՈՒՆՑՆԵԼ = ողորկել (քար եւ այլն)։

ՍՍՈՒԱԼ = վախնալ, ետ քաշուիլ, ինչպէս՝ օձ մը տեսնելով։

ՍՎԱՐԻԼ = վարժուիլ, սովորիլ։

ՍՏԵԼ = հրաժարելու հաւանեցնել զոմն իր պահանջէն կամ խնդիրքէն։ "Աս տղան չի ստիր, հետեւնէս տի գայ„ կամ "չենք կրնար ստեր։„ Ստիլ = համոզուիլ հրաժարելու, վազ գալ։ Պիտոյքներու մասին ալ կ'ըսուի. "Հագնելիքը չի ստիր, ուտելիքը չի ստիր„ = չենք կրնար մենք մեզի զլանալ այդ բաները, անժխտելի պէտքեր են։

ՍՌՓՈՒԻԼ = սփռուիլ։ "Սռփըւիս„, անէծք է (դիտապաստ ըլլաս)։

ՍՐՄՈՒՔ = երկանով մանրցած ցորեն որով "սրմուք„ ըսուած թանձր ապուր կ'եփեն եւ այլն։

ՍՓԸՌՏՈՒՔ = փիլաֆի տեսակ որ բրինձով եւ ելվշտայով խառն է, եւ իւղով կ'եփուի։

ՍՕՍԻ = (կը հնչեն զօզի), երկայն. «Երկան զօզի է», շատ երկարահասակ է եւ բարակ. աղուոր չէ: Սօսի ծառին անունն է որ այս բացատրութեան մէջ միայն կը լսուի փոխաբերաբար:

Վ.

ՎԱԽ = երկիւղ: Վախն ի վախն = վախնալով, մեծ զգուշութեամբ: Վախ տալ = վախցնել, սպառնալ:

ՎԱԽԸՆԱԿ = փորին վերի մասը զոր կանայք կը շփեն վախէ յառաջ եկած տկարութիւն մը փարատելու համար:

ՎԱ՛Յ = վա՜յ (Թշուառութիւն): «Աշխարհքը վայտ տի տայ» = ամէն ոք զքեզ պիտի այպանէ: «Վայն ի վրատ» = ափսոս քեզի, յիմա՛ր: «Վայն ի վրան կու գայ». շատ կը նեղուի, կ'աշխատի, կը յոգնի, կը տառապի: «Վայն ի վրատ կու բերիմ», = զքեզ չարաչար կը պատժեմ: «Վա՜յ ւ'եղուկը տուին» = շատ ափսոսացին իրեն համար:

ՎԱՅՎԵՐ = անճարակ, խեղճ, թափթփան:

ՎԱՌ = վառած: «Ճրագը վառ է թողեր:»

ՎԱՌԵԼ = վառել (կրակ, ճրագ):

ՎԱՌԻԼ = փայլիլ. «աչքերը կու վառին»: Այս բառը ոսկեդէնիկ Հայերէնի մէջ ալ այս առումով գործածուած է, ինչպէս երբ Բիւզանդ կ'ըսէ «աստեղք փայլէին մեծապայծառ ճառամամբ»:

ՎԱՏ = չարիք, վատութիւն. "աչքը լուսուն վատ կ'ուզէ":

ՎԱՏԻԼ = վտիտ ըլլալ, նիհարանալ:

ՎԱՏՈՒԺ = նիհար, վտիտ, ազազուն:

ՎԱՐ = վար: Ստորին, նուաստ, ցած. "Թօշայենց Ընանիկէն ալ վար է": Ասացուածներն են. "վար նստիլ" = հանդարտիլ, ձեռնթափ ըլլալ, չյամառիլ այլ եւս: "Վար դնել" = պահել, չթողուլ որ երթայ (հիւրը), կամ որ տանին աւարկայ մը. "մեր բէռ մի սապունը վար է դրեր": "Վար զարնել" = բամբասել, պատիւը կոտրել: "Վար անցնիս" = անէծք է:

ՎԵՐ = վեր: "Վեր ինիլ" = թունդ ելլել, յանկարծակիի գալ: "Վեր տալ" = մորթին վրայ փշտիկ, կարմրութիւն եւ այլն երեւան գալ: "Վերէն երթալ" = բարձր դասու մարդու մը պէս վարուիլ, հպարտանալ, ծախք շատ ընել: "Վեր չելլես" = անէծք է:

ՎԵՐՆՈՒԿ = մարախի նման ցատկող միջատ:

ՎԵՐՎԵՐԻՉ = գործի մը կամ ձեռնարկի մը կատարման համար միջնորդող, աշխատող, գնացող եկող անձ:

ՎԺԻԿ = օղի հանելու համար գործածուող գմբեթաւոր կաթսայ:

ՎԼԱՑՆԵԼ = լուանալ: Վլացք անել = ճերմակեղէնները լուալ:

ՎՂՎԸՆԿԱԼ = կաղկանձել, լալ (շան):

ՎՇՏԸՄՆԻ = վշտացած, սրդողած. «վշտըմնի օնցաւ գնաց»:

ՎՌԻԿ = Թիթեռնկի տեսակ մը, բզեզի նման:

ՎՐԱՑ կամ ՎԸՐԱՑ = «վրայ գալ» (մէկուն) = կողմնակցիլ, անոր կողմէն խօսիլ, պաշտպանել զայն: «Վրան վազել» = յարձակիլ: «Վրայ նայիլ» դիտել եւ պարագային համեմատ շարժիլ, զգուշութեամբ: «Վրայ տալ» (ցորեն եւ այլն) յառաջ քշել դէպ ի կենդրոնը կամ մեքենային բերանը: «Վրայ բերել» = ի գլուխ հանել, կատարել:

ՎՐԱՑ-ԳԼՈՒԽ = հագուստ վերէն վար, ամբողջ:

ՎՐԱՎԱՁ ԱՆԵԼ = հարեւանցի, աճապարանօք, անհոգ կերպով ընել բան մը:

Տ.

ՏԱԳՐ, տագերտաք = տայգր: Սեռ. տագեր, տագերտաց:

ՏԱԼ = երկանը քարը: Սե. տալոջ: Յք. տալուըտաք, տ.. աց:

ՏԱԽՏԱԿ = տախտակ: ՏԱԽՏԸԿԵԼ = տախտակով պատել:

ՏԱԽՏԵՂ = դարապղպեղ (կանաչ թէ փոշիացած):

ՏԱԿ = բանջարի արմատ: (Տակէ թուրշի:)

ՏԱԿ = վրայ-ին հակադիրը: Տակ մնալ = յաղթուիլ, ինչպէս որ վրայ ելլել = յաղթել կը նշանակէ: Տակդ գա՞ղ կայ = ինչո՞ւ

հանդարտ չես նստիր։ Յ+. տկտիք։ ՏԸԿՈՒՔ = տակը մնացածը (բաժակին եւ այլն։)

ՏԱՀՏԸՔԵՐ = 1. տաշտին քերուքը (խմորի)։ 2. ծնողաց վերջին զաւակը։

ՏԱՊԱՍՏ = մորթի ախտ մը, տաքութեամբ եւ եռքով. տապ = ջերմութիւն արմատէն։

ՏԱՊԿԵԼ = տափակի մէջ իւղով եփել։ "Տապկած" լոլիկ, եւ այլն։

ՏԱՏ = հայր։ Անգ. dad. Տատօ = փաղաքշական (տղոց անուն)։

ՏԱ՛ՏԻ = տատէ արէ, քալէ. (մանկ. բարբառ)։

ՏԱՏԻԿ կամ ՏՏԻԿ անել = նստիլ (մանկ. բարբառ)։

ՏԱՐՕՍ կամ ՏԱՌՕՍԸ գլո՛ւխդ, Անուշակին գլո՛ւխն, ձեր տունը՝ ըլլայ = մաղթանք է, որով ամուսնութեան օրհնութիւնը կը բարեմաղթուի։

ՏԱՓԱԿ = տափարակ։ Տափակ-բերան = ձկան տեսակ մ'է։ Նաեւ յանդիմանութիւն է։ "Շատ մի՛ տափկընա՛ր" = մի՛ խեղանար։

ՏԱՓԼՈՇ = տափակօրէն. տափլոշ նստեր է, տարածուած։

ՏԱՓՈՒՌ. անունն է տափարակ վայրի մը, ուր քալելը շատ ձայն կը հանէ, կը թնդացնէ օդը։ "Տափ" արմատէն կամ "դափր" ձայնէն։

ՏԵՍ = տես ու ուս է։ Տես ՈՒՍ։ Այս արմատէն են չտես, մարդեսիկ։

ՏԵՍԿՕՔ = աղուոր (անձանց համար կ'ըսուի)։

ՏԵՓՈՒՐ = գոգաւոր թանձր տախտակ մը, որուն մէջ ցորենը վեր վեր նետելով կը մաքրեն քարերն ի բաց։

ՏԷՌ, տուտել = փուք, փուք արձակել = Տոտըռալ = սին գանգատ եւ խօսքեր դուրս տալ։ Կայ նաեւ դըդըռալ, որ աւելի հին ձեւ մ'է։

ՏԷՐ = տէր. զոյգ կ'ըսուի "տէր տերական"։

ՏԻ = ապառնիի մասնիկ, "պիտի" էն սեղմուած. "տի ծեծիմ", "տ'երթաս"։

ՏԿԵԼ = խմել։

ՏԿԸՌՑՆԵԼ = շատ կերցնել ու խմցնել, շփացնել։

ՏՀԱ = դեռ. "տհա կու խօրաթեմ"։

ՏՂԱՄԱՐ = կաթ տուող, կաթնկեր մանուկ ունեցող մայր։

ՏՆԵՑԻՔ = տան բոլոր անդամք։

ՏՆԿԸՌՏԱԼ = 1. գետնին սառած կամ չորցած ըլլալով շատ ձայն հանելը երբ կը քալեն։ 2. նաեւ երբ գլխացաւէ տառապողի մը շուրջ աղմուկ ընեն, կ'ըսէ "գլոխս կու տնկըռտայ"։

ՏՆԿՈՋ = այն որ հլու չէ, եւ խօսքի շատ մտիկ չ'ըներ. ինքնահաւան։ Տճկ. Տիք։

ՏՆՏԸՆԱԼ = վարանիլ, յապաղիլ չաճապարել.

ՏՈՆԾ = տանձ: "Մէղա՛յ, տոնծին ալ կոթ ես դրեր„ = երգիծաբանութիւն է:

ՏՈՏԻԿ = ոչխարի ոտք: ՏՈՏՈՋ = հաւու սրբան եւ պոչ:

ՏՈՒԼՓ, ՏԼՓԻԿ = կեռասի, խնծորի եւ այլն 5—10 հատը իրրեւ ողկոյզ, տլփիկ կը կոչուի:

ՏՈՒՆ = տուն: Զոյգ կ'ըսուի՝ "տուն ու դռռ կու քըքըրին„, "Աստուած տնէ դռնէ հեռուն պահէ:„ նաեւ "տեղ„ բառին հետ: "Տնով տեղով„ չէք եղած: Շատ գործածական բարդերն են — տնաւեր, տանտիկին, տնտես, տանտէր, տնւոր, տնորդօք (ամբողջ ընտանեօք): "Տունդ աւըրի՛„, "տուն չի՛յնիս„. "տունդ ու դուռ գոցի՛„ անէծք են: "Խեւլքդ տուն կանչէ„ խրատ է:

ՏՈՒԽԻԼ = բեռան ներքեւ չդիմանալով իյնալ = ինկողը, դիւրաւ յաղթուողը խաղի մէջ՝ կը կոչուի "ՏՈՒԽԻԿ„:

ՏՏԻԿ ԱՆԵԼ = նստիլ. տտիկ չի կրնար անել, տտիկ չունի = անհանդարտ է:

ՏՏՄԻԼ, ՏՏՈՒՄ ըլնիլ = լաւ մը թրջիլ (անձրեւէն): "Վրաս գլըխս տտում է:„

ՏՐԾՈՒ = տրուած, ձիրք:

ՏՔԱԼ = հեծել, բեռան տակ կամ հիւանդութեան պատճառաւ:

Ց.

ՑԱՆ = 1. ցանք: 2. գորշագոյն մանր մանր կէտեր որք երեսին վրայ կ'երեւնան մանա-

ւանգ ամառը. freckles, rousseurs. «Ա.ին երեսը ցանոտ է։»

ՑԱՏՔՈՒՔ կամ ՑԱՏՔՏՈՒՔ = գլխու եւ երեսի տեսակ մը մորթախտ, eczéma, որ իբր թէ «ցատկտելով» կը տարածուի։

ՑԷՌ = 1. հեղուկ, լոյծ, ինչպէս «ցէռ հաւկիթ»։ 2. լոյծ կղկղանք։

ՑԿՆԻԼ կամ ՑԸԹՆԻԼ = (ձագնիլ), ձագ բերել (շանց եւ կատուներու նման անասնոց վրայ խօսելով)։

ՑՈՐԵԿ = ցերեկ։ «Ցորեկ ու բարի» = օր ցերեկով։

ՑՈՒՐ = ցրուած, ցիր։ «Կուտ կուտ ու ցուր ցուր անել։»

ՑՌԻԿ = տեսակ մը մանր ձուկ է. «ցռիկ ձուկ»։

ՑՕՂԱՃ = հովէ զերծ, արեւոտ եւ տաքուկ վայր. «երթանք ցօղաճը նստինք»։

ՑՕՂՎԵԼ = քիչ մը ջրով լուալ, մաքրել աման մը։ „Բերանը ցօղուել„. «փարչը մէյ մի ցօղուէ»։

Փ.

ՓԱԹՈՒՐԿԵԼ = զարնել, հարուածել, վնասել. «Առած հաղորդդ քեզ փաթուրկէ՞ թը ատենկ է„, «փաթուրկիս», անէծք է։

ՓԱԼԿԸՏԱԼ = փայլել, փողփողել։

ՓԱԽ = փախուստ։ Փախ դնել մէկուն ետեւէն = հալածել, հետապնդիլ։ Գիշեր-փա՞խ է = ինչու կ'աճապարէք այդքան։

ՓԱԽՈՒԿ = *խեւ (որուն խելքը փախած է գլխէն)։*

ՓԱՄՓՈՒԼ = *փափուկ, գողտրիկ։*

ՓԱՉԸՏԿԵԼ = *սրունքներէն ճեղքել. (ճօյ, ճօղը, պըր. արմատներէ)։*

ՓԱՌՔ = *փառք։* «**Փառքն ու պատիւը տալ**» = *օծել, խստիւ կշտամբել, պապանձեցունել։*

ՓԱՌՓԱՌՑՆԵԼ = *փառաւորել, ներբողել, գովաբանել, պանծացնել։*

ՓԱՏ = *փայտ։* **ՓԱՏՈՒԽՈՐ** = *բրւոր եւ բիրտ մարդիկ.* **ՓԱՏՆԱԼ** = *փայտ կտրիլ ցուրտէն, ճապուկութիւնը կորսնցուցած ըլլալ (ձեռաց, մատանց)։* «**Փատցայ**»․ «*ձեռքերս փատցան*» = *կաղուեցան։* **ՓԱՏԵԼ** = *բրածեծ ընել։ Նման «քարել»ի են (քարկոծել)։*

ՓԱՐԹ = 1. *փորոտիք։* 2. *փոր. փորս մօտ է քան գքորս։ «Լան-փարթը նեղը կուգայ», հեգնութիւն է։ Գրաբար «փարթամ»ին արմատն է։*

ՓԱՐՏԵԼ = *շարժեալ, ասդին ու անդին տատանել. «Թեւերը կու փարտէ»․ բիրը մի փարտեր։*

ՓԱՐՏԻՉ = *ծայրը շոր մը կապած երկայն ձող մը որով թոնիրը կը փարտեն։*

ՓԵՐԹ = *«փերթած», մաս. կտոր, ինչպէս կաշիի փերթ (ճիճէ). երշիկի փերթ։* **Փերթ-երես** = *անամօթ։*

ՓԵՐԿԱՆԱԼ = *փերթել, զատուիլ, պրծիլ. «Նստած տեղէն չի փերկանար»։ (Հին ու հաբաղատ հայերէն բառ մը։)*

ՓՋԻԿ = փոքրիկ բուշտ, կոճակ (bouton), դէմքի, մորթի վրայ։

ՓԻՆ = կատուի, շան աղբ։ "փինգի" = աղտոտ, վարնոց։

ՓԻՍԻ՛, ՓԻՍԻ = կատուները կանչելու ձայնարկութիւն։ ՓԻ՛ՍՏ = կատուն փախցնելու ձայնարկութիւն։

ՓՆՃԻԿ = զգեստին մակերեսին վրայ դուրս ելած, ցցուած թել, գնտիկ, որ չփուելէ կամ մաշուելէ յառաջ կու գայ։

ՓՆՃԻՇԿ = գժուարահաճ, խծբծան, ուտեստի, հագուստի մասին չափազանց բծախնդիր։

ՓՆՆՈՒԿ = փտած. փուտ (ընկոյզ, եւ այլն)։

ՓՈԹ = գէշ կարուած կամ գէշ ծալուած, կամ վրան նստուած ըլլալով՝ զգեստին անհարթութիւնը։ փոթըռկած, փոթ-փոթ եղած = mussed. ՓՈԹԻԿ = իբրեւ զարդ շինուած փոթ։

ՓՈԹՈՍ = թթուի եւ լեղիի խառն համ մը. կախ պտուղին համը փոթոտ է։

ՓՈՂՐԱԿ = ջրի հողէ խոշոր փող։ (փողրակ ալ կը հնչեն։)

ՓՈՂՔ = փող (պօղազ)։ "Հացը փողքս փակաւ։ Փողքը որկորէն մինչեւ ստամոքսը գացող փողն է (oesophage)։

ՓՈՐ = 1. փոր։ Փորս կ'եփի = սաստիկ մտահոգութեան մէջ եմ։ "Սիրտս փորս ինկաւ" = շատ վախցայ։ 2. խճողեալ կերակուրի

միջուկը. տօլմային փորը: ՓՈՐ-ՄՈՒՏ = մե-տաղի խորտուբորտութիւն:

ՓՈՐՁՏԵՍ = Հաց մը եփել փորձով իմանալու համար թէ խմորը քըքիլն առե՞ր է: «Համտես» բառին նման է:

ՓՈՒԼԱՑ = խոտի խուրձ մը: Տե՛ս նաեւ չըլա եւ քուլայ:

ՓՈՒՏ = փտած, սնամէջ: Բոլոր ըսածը «սուտ ու փուտ է»:

ՓՈՒՐ = ընկուզին արտաքին կանաչ կեղեւը:

ՓՉԸՄՐԻԿ = ձմեռ ատենի ձիւնալից փո-թորիկ:

ՓՉՈՔ = կեծեփ, թեփ եւ այլ աղտեր որք փչելով կը զատուին չոր (ուտելիք) հա-տերէն, ընդեղէնէն, եւ այլն:

ՓՍԻԿ = կատուի ձագ:

ՓՍՈՐՏԻԼ = փշրուիլ:

ՓՍՏԵԼ = սահիլ ձեռքէն, (ձեռքին) կորիլը: ՓՍՏՈՒԿ = դիւրաւ կորող, թոյլ, ոչ-դիմացկուն թել, դերձան: Փստ-ա-ծաղիկ գրա-բարը կը վկայէ թէ «փստել»ը հին ու բնիկ հայերէն է:

ՓՍՓՍԱԼ = ականջին ի վար խօսելու ձայնով խօսիլ. հծծել, շշնջել (chuchoter): «Փսփսուք մի կայ մէջերնին:»

ՓՐԹԻԼ = զատուիլ, մասը բոլորէն, կամ փակած տեղէն: Փրթցնել = քաղել, բաժնել. «վարդ մի փրթցնել (Թուփէն). «պատառ մի

փրթցնել պաստեխէն, ։ «Անոր ձեռքէն բան չես կրնար փրթցնել» = շատ ժլատ է։

ՓՐՓՈՒՐ = 1. փրփուր. պղպջակներ։ 2. փրփրցնող. այրող, ինչպէս տաքդեղը։ «Շատ փրփուր է», «փրփրեցայ»։

ՓՔՆԵԼ = փչելով աղտերը զատել (չոր բանջարեղէններուն, լուբիայի, ցորենի, եւ այլն)։

Ք.

ՔԱԼԱՃՈՇ = չորթանով, սոխըռացով, ընկոյզով եւ անուխով շինուած կերակուր մը։

ՔԱԼԻԿ = մանկանց կակուղ կօշիկ։

ՔԱԼՊԱԿԱՍ = ան որ աղէկ չի քալեր։ եւ շատ անգամ կը սայթաքի կամ կ'իյնայ, պակասաւոր քալուածքով անձ մը։

ՔԱՄԱԳՈՂ = Մեղմ չերմութիւն. տաքութեան մնացորդը։

ՔԱՄՋՈՒՐ = օղի։

ՔԱՇ = քաշում։ «Քաշ» երգել, հնչել = քաշել, երկնցնել։ Ոտքը քաշն է ձգեր = դիտմամբ կը տնտնայ, կը յապաղի։

ՔԱՇՈՒՔ = կերպասի, կտաւի երկայն ու նեղ կտոր։

ՔԱՐ = քար։ «Հազար քար շրջել» = ամէն հնարք փնտռել. «Ալ քար չմնաց ուր չշրջէ» (moved heaven and earth)։ Քար քաշել = երկանքի քար քաշել։ «Քար մի տնկել Ակինը ձորը = յիշատակելի գործ մը կատարել։ «Քարը կաւառը դնել» = պէտք

եղած պատասխանը ճիշդ պէտք եղած կէտին տալ եւ լռեցնել։ կատուն քա՞ր է կտրեր = միթէ այնքան ցո՞ւրտ է։ “Քա՞ր տի կրծին„ = ի՞նչ պիտի ուտեն խեղճերը։ “Նա քարն (սարը, լեռը) ուր (որ) նա քարը գայ... (մինչեւ իսկ) = անկարելի է։ “Որ քարն ուր ամուր է, գլուխ ան քարին զարկ„. գնա, որուն կ՚ուզես դիմէ (ընդունայն)։ “Հազար բերես նմանցընես, աս քարն ան քարին չի նմանիր = մի պնդեր, տարբերութիւնն ակներեւ է։ “Քարին հետ կու ծեծուըտի„ = այս կերպասը շատ դիմացկուն է։ “Քարէն ջուր կու հանէ„ = ուժով եւ կորովի է։ “Քարին վրայ կոխէ, քարը կու կոտրի„ = սաստիկ ուժեղ է։ “Քար բռնես ոսկի դառնայ„ = օրհնէք է։

ՔԱՐԵԼ = 1. քարով պատել, քարայատակ ընել։ 2. քարկոծել։

ՔԵՇՊՆՈՏ = ոչ ողորկ, փնճիկներ ունեցող։ Մատը կը “քեշպնոտի„ երբ այրի ու կարծրանայ։

ՔԵՐԻ երկաթ = քերիչ երկաթ մը զոր մուշտակը քերելու համար կը գործածեն։

ՔԻՆ = քէնը հանել։ Քէն անել։ “Քէն է արեր, հաց չ՚ուտեր։„

ՔԸ՛Լ = ա՛, օ՛, “Քըլ ի՛նչ կ՚ըսես„։ “Քըլ ի՞նչ անէի։„

ՔԸԽ = զազիր. գարշելի, աղտոտ. “քըխ է„. (մանկ. բառ)։

ՔԸՍ = (քսէմ-ի արմատը). առատա-

ձեռնութենէ զուրկ, կծծի, ժլատ, վարանող: «Շատ քըլս է:» (ՔԻՍ ուղղագրուելու է:)

ՔԹՆԻԿ = մանր, գոյզն մաս. իր, փոքր ինչ: «Ձեռքէն քթնիկ չես կրնար առնել», «քթնիկ չի տար մարդու»: «Անոր ես քթնիկ չեմ իտար:»

ՔԻՆԹ = քիթ: Քինթ ուղղագրութիւնը աւելի ուղիղ է քան քիթ: Կընճ-իթ-ին մէջ ալ արմատը ն ունի: «Քինթն ու պինչ անել» = չհաւնիլ, չախորժիլ (ընծային, ուտելիքին): «Քինթն ու բերանը քսեց» = չհաւնեցաւ: «Քնթին չդրաւ» = արհամարհեց (ընծան): «Քնթէն եկաւ, քնթէն ու բերնէն եկաւ» = չվայելեց ուրախութեամբ. վայելքը վիժեցաւ. «Քինդ ու բերանդ մէյ մի կ'անիմ» = քեզի ահագին ապտակ մը կու տամ: «Քինթն ինկաւ» = խոնարհեցաւ, գձձեցաւ: «Աչք չունիս նը քնթի ծա՞կ ալ չունիս» = ինչպէս կ'ըլլայ որ այսքան ակներեւ բան մը չես հասկնար, չես տեսներ:

ՔԻՓ = 1. լաւ գոցուած, մասը մասին, կափարիչը ամանին վրայ ճիշդ դրուած (tight): 2. կծծի, ձեռքը գոց (close):

ՔՆԹԱՌ = ճրագին պատրոյգին ծայրը կտրելու համար գործածուող տեսակ մը մկրատ:

ՔՆԹՈՑ = (կտաւ եւ այլն) որուն վրայ ցցուն, անհարթ կէտեր կան:

ՔՆԿԸՐԻԼ = թեթեւ կերպով ի քուն մնել (շատ անքնութենէ վերջ), թմրիլ:

ՔՈՍ = քոս (մորմախտ)։ Ածականաբար ալ կը բանի. "քոս մատի մի դեղ չկայ,,։ Այս ինչ խաղը "քոս է„. այսինքն վարակիչ ախտի մը պես բոլոր հոգին կը վարակէ եւ չես կրնար այլ եւս հրաժարիլ անկէ։

ՔՈՍՆ Ի ՔՈՍԸ = թոյլ եւ տխուր քայլերով, "քոսն ի քոսը եմ դարձաւ„։

ՔՈՒՌ ՀԱՆԵԼ = տատին օճախը քուռ հանեց„ = աւերեց։

ՔՈՒԼՊԱՑ = փոքրիկ բրիչ։

ՔՍՈՒԸՏԻԼ = (կատուի պէս) բարեկամութիւն կամ շնորհք վերստանալու նպատակաւ մօտենալ, խօսիլ։

ՔՍՈՒՐ = մանր մունր, քիչ պիտանի լաթեր, կերպասի կտորներ, քաշուքներ։

ՔՍՏԻԿ = Նոր ոտք ելած տղայ մը որ դեղեւելով կը քալէ, քստիկ է։

ՔՍՐՏԱԼ = տնտնալ, հոս ու հոն կայնելով ժամանակ կորսնցընել։ "Ի՞նչ կու քսըրտաս։„ (Քս-եմ-ի արմատէն։) ՔՍԸՐՏՈՒԿ = քսըրտացող։

ՔՈՒԹՆԻԼ = յափրանալ, ձանձրանալ. "աս բանըը զըուցելէն քութներ իմ։„

ՔՈՒԼԱՑ = բամպակի մանր պատրոյգներու իբր 12 հատէ բաղկացած խուրձ։ (Տես չլայ եւ փուլայ։)

ՔՌԱՑ = քարուտ վայր, անմշակ եւ խոպան։

ՔՌԹԵԼ = խոշոր եւ անհոգ կերպով կարել։

ՔՐԵՔԸԼ ԴՆԵԼ (ղք) = պատուել, մե-
ծարել:

ՔՐԻ = կարեւորութիւն, արժէք, "քովը քրէ չունիմ":

ՔՐՏՆԽԱՇ = քրտինքին պատճառած մորթային բորբոքում (sudamina)։

ՔՐՔԻՐ = խմորին քրքիրը, զանգուածին բաւական չափով խմորէն աղցուած ըլլալը: "Քրքիրն առեր է:"

ՔՐՔԸՐՄՆԻ = քրքրած, իրար անցած, խառն ի խուռն. սենեակը "քրքրմնի" է։

ՔՓՈՒԿ = մարմինին կպած, ոչ թոյլ, ոչ չափազանց լայն կամ մեծ (զգեստ), ճիշդ մարմինին յարմարող (fitting close to the body) (վերարկու), ո՛չ շատ մեծ, կոկիկ (տուն):

Օ.

ՕԳ = օգնութիւն, օճան: "կուտը կուտին օգ է:"

ՕԽՏԸ = եօթը: "Օխտն աղբար" = մեծ արջ համաստեղութիւնը:

ՕՆԹ = անութ: Օնթել = անութին տակ առնել:

ՕՍԸՐԱՔ = օր հասարակ. կէս օր:
ՕՍԸՐԿԻՆ = կէս օրին:

ՕՐ = օր: "Օր ու' արեւ չի տեսաւ." վաղամեռիկ եղաւ: "Օրդ շատ ըլնի." օրհնութիւն է: "Օր մի չէ ըսեր թէ կուշտ եկու ու' անութի գնա." երբեք չէ ըսեր . . . : "Օր մի օրանց", հազիւ ուրեմն:

ՕՐԷՊ = *շեղ, ծուռ։ Զգեստ ձեւելու կտրելու առիթով կ'ըսեն «օրեպ է, շտկելու է։» «պէտք է օրէպ կտրես։» (Որեպ կամ վըրէպ ուղղագրելի։)*

ՕՐԷՐՔ = *յղի կնոջ վերջին օրերը, ծննդաբերութեան մօտ։*

ՕՐԿԻԼ = *Նստած տեղը քուն ըլլալով գլուխը այլեւայլ կողմ հակել։ «Օրօրել» բառին մէկ ուրիշ ձեւը։*

ՕՐՊԱԿԱՍ = *օրպակաս է երախան որ ինն ամսուան շրջանը չլրացած ծներ է։*

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆՔ

Ա.

Որպէս զի կարենանք բանաձեւել եզրակացութիւններն որոնք Ակնայ բարբառին մասնաւորապէս՝ հայ բարբառներուն վրայ ընդհանրապէս մեր այս քննութենէն կը բղխին՝ ի դէպ է հոս հակիրճօրէն ակնարկել լեզուաց հոլովոյթին (evolution) հիմնական օրէնքներուն։

Ա. Համաձայնութենէ դէպ ի տարաձայնութիւն, եւ միաբանութենէ դէպ ի բազմաբանութիւն կը հոլովանայ լեզուն։ Լեզուի մը սկզբնական բառերն իրարու շատ նման են, սակայն տակաւ իրարմէ այլակերպ ձայն եւ նշանակութիւն ունեցող նորանոր բառերու ծնունդ կու տան, ճիշդ ինչպէս ցեղի մը նախածնողքը սերնդէ սերունդ անհատներու բազմութիւններ կ՚արտադրեն իրենցմէ աւելի կամ նուազ տարբեր։ Այս բազմապատկումին հետ յառաջ կու գան բառերու քերականական տեսակները, զորս “մասունք բանի„ կը կոչենք։ Նախնական բառերը թէ գոյական են, թէ բայ, թէ ածական, թէ ձայնարկութիւն,

եւ այլն. յետոյ տակաւ առ տակաւ բառերը կը կերպաւորին եւ իրարմէ կը զանազանին իբրեւ անուն, բայ, մակբայ, եւ այլն:

Բ. լեզուին հոլովոյթը կը միտի ֆ-+ր--Բէնէ թէ-ղ է ժէ-ց--Բէ-ն, այսինքն միավանկ արմատնե-րէն երկար բառեր կը յօրինուին ածանցմամբ եւ բարդութեամբ գ. օ. է, էր, էր--, էր-կ-ն, էր-կ-ն--Բէ-ն, էր----էր--Բէ-ն:

Գ. Ճ-ղ-ղ--Բէնէ թէ-ղ է ն-ժ--Բէ-ն: Արմատ բառերը երբ կ'ածանցուին ու կը բարդուին ձայնաւորներէն ոմանք կը սղին, կը կորսուին կամ կը փոփոխին եւ բառը չափով մը կը խտանայ, կը կծկի, գ. օ. գէ-, գէ-ե-մ, գէ---ն, գէ-ն-կ-ն (փոխանակ գէտեմ, գէտուն, գէտունական), հ--ր, հր-յ, հր-կէղ, հրկէղ--Բէ-ն (ոչ հուրոյ, հուրակէզ, հուրակէզութիւն), բ-րէ, բ-ր--յ, բ-րէկ-մ (ոչ՝ բարի, բարիոյ, բարիական), բ-կէր--Բէ-ն, բ-կէր(--Բ)-բ-ն--Բէ-ն:

Դ. Բառերուն նշանակութիւնն ալ տակաւ ընդհանուրէն մասնաւորի, աղօտէն յստակի, փափուկի եւ նուրբի կը դիմէ: Օրինակի համար, խօ-էլ կամ բ-րբ--էլ շատ ընդհանուր նշանակու-թիւն մը կու տայ, սակայն լեզուին զարգացմամբ բազմաթիւ բառեր հետզհետէ ի ծնունդ եկած են այդ գործողութեան պէսպէս կերպերն, լաւ եւ յոռի, գովելի եւ մոլեկան, գեղեցիկ եւ պա-կասաւոր հանգամանքը որոշապէս ցոյց տալու, այսպէս ունինք հայերէն --էլ, խօ-էլ, բ-րբ--էլ, ճ--էլ, բ---լ, բ--նբ--ն-լ, ֆ-ֆ--լ, +րԲ-ջէլ, մր-ջէլ, տր-ն-ջէլ, ււն-ջէլ, բ-րբ-ն-ջէլ, բ-ջ-ղէլ,

տրտնջել, բամբասել, բանդագուշել, կակազել, դա-դանձել, շաղփաղփել, շաղակրատել, ճամարտակել, ճառաբանել, ծեքծեքանել, կակողաբանել, ռեծաբանել, կմկմալ, ցնորաբանել, զրաբանել, ատել, ճառաքել, զրուցել, դատավել, բայ, բան, բարբառ, ճառ, բառ, խօսանք, խօսք, խօսակցութիւն, հծծիւն։

Ե. Այս յառաջդիմական փուլերէն զատ լեզուին հոլովոյթը չետաքննական կամ անկանոն ձեւեր եւս կ'ունենայ, երբ այն կը կապուի իր զօրութենէն, անուշութենէն եւ երանգներէն ու յստակութենէն։ Այս կը պատահի երբ տուեալ լեզու մը խօսող ժողովուրդն ինքն իսկ յետադիմէ կամ իյնայ քաղաքակրթութեան ստորնագոյն մակարդակ մը, չուզէ կամ չկարենայ լեզուին բաւական հոգատար ըլլալ։

Ճշմարիտ է նաեւ թէ ժողովուրդի մը բոլոր դասերը երբեք զարգացման միեւնոյն աստիճանին չեն հասնիր, այլ կան անոնց մէջ բարձր, միջին եւ ստորին աստիճաններ, եւ լեզուն ալ շատ աւելի ձոխ, ճարտասան ու գեղեցիկ է ազնուականներուն եւ կրթուածներուն շրթանց վրայ քան ռամիկին։ Ազգի մը բարձր դասերը շատ աւելի կաթողին հոգածութեամբ կը խնամեն եւ վայելելու կը հետամտին գեղեցիկը, ինչպէս հագուստ կապուստի, բնակարանի, վարմունքի մէջ, այնպէս ալ խօսուածքի մէջ, թէ քերականօրէն թէ հնչաբանօրէն, մինչ գեղջուկ եւ ռամիկ զանգուածը յաւէտ նախնական պէտքերու հոգովն զբաղած կ'ըլլայ, եւ լեզուի նրբութեանց եւ վայելչութեան մասին անգէտ

եւ անհոգ է. Թէպէտ մեծերէն եւ ազնուականներէն երբեմն կը լսէ եւ անոնց խօսքերն կը կրկնէ, բայց ոչ բաւական ճարտարութեամբ, եւ ինքն է միշտ լեզուին աղաւաղիչն ու խանգարիչը: Ռամկին սովորութիւնն է չափազանց արագ խօսիլ, անհոգ կերպով արտասանել բառերը, տառերը լաւ չզանազանել եւ յախուռն կրճատումներ ընել բաղաձայնական թէ ձայնաւորական, ինչպէս եւ սեղմումներ, սղումներ, փոխանակումներ, ետեւառաջութիւններ, եւ բիւր քերականական այլայլումներ:

Արդ, տեղն է հոս վայրիկ մը զբաղիլ այն մեծ ու կարեւոր խնդրով թէ ինչ են լեզուի մը օրինաւոր եւ ապօրէն փոփոխութեանց սահմաններն, ինչ է լեզուին հոլովոյթը դէպ յառաջ եւ դէպ յետ:

Դժուարը դիւրինի վերածելու եւ արտասանութեան մէջ խօսողին ոյժը տնտեսելու միտումն է որ ամենէն գործօն դերը կը կատարէ լեզուին փոփոխութիւններուն մէջ: Լեզուաբանական գիտութեան ի լոյս բերած մեծագոյն օրէնքն է այս ուժի տնտեսութեան օրէնքը: “Միեւնոյն միտման ուրիշ մէկ արտայայտութիւնն է,„ կ'ըսէ Հուիթնի[1], “որ զմարդ կ'առաջնորդէ համառօտագրութիւններ գործածել ի գրելն, ճամբան կարճ կտրել փոխանակ սովորական արահետէն քալելու, եւ ուրիշ այսպիսի բաներ

[1] Whitney, The Life and Growth of Language, էջ 50։

— որոնց մէջ վնաս չկայ բայց միայն երբ խնայողութեան փորձը աւելի կորուստ կը պատճառէ քան շահ, իրօք յայնժամ ծուլութիւն կ'ըլլայ քան թէ տնտեսութիւն: Այս միտումին արդիւնքներն, լեզուի մէջ, երկու տեսակէն ալ կան, ճշմարիտ տնտեսութիւն եւ յոյլ շռայլութիւն, վասն զի կուրօրէն կը գործէ՝ առանց կանխաւ հաշուի առնելու թէ ինչ արդիւնքներու կը յանգի:„

Բ.

Հայերէնն ալ այս տնտեսութեան օրէնքին թէ նպաստաւոր եւ թէ աննպաստ գործողութեանցն ենթարկուած է: Վերջին աստիճան շահեկան է այս լեզուին հոլովոյթի ընթացքը նախնական ծիլերէն մինչեւ անոր կատարեալ փթթումը իբրեւ բազմաճղի եւ սաղարթախիտ ծաղկալից տունկ մը[1]: Մենք հոս լեզուին կրած փոփոխութիւններուն վրայ, պիտի խօսինք մեզի չափանիշ առնելով Ե դարու "ոսկեղէնիկ„ մատենագրութեան լեզուն, եւ անոր հետ պիտի բաղդատենք անկէ առաջ եւ անկէ վերջ տեղի ունեցած հոլովոյթը:

Համեմատական լեզուաբանութիւնը միայն կարող կ'ընէ զմեզ գաղափար մը կազմել այն փոփոխութիւններուն վրայ, որոնց շնորհիւ հայերէնը այլակերպ եղած է տակաւ իր քոյր լեզուներէն: Սանսկրիտի մառտա (marta՝ բառը որ

---

1 "Հայերէն լեզուի իմաստասիրութիւնը„, տիտղոսով իմ անտիպ երկը այդ խնդրոյն նուիրուած է:

մահկանացու եւ մարդ կը նշանակէ, հայերէն մուրճ միավանկին վերածուած է։ Նոյնպէս marmanը մուրճին եղած է, որ կը նշանակէ մահացու, վիրաւորելի։ Ուրեմն "մահ,, բառին հնագոյն ձեւը, մեր լեզուին մէջ, եղած ըլլալու է *մարհ կամ *մառհ, յետոյ *մահր, եւ վերջապէս մահ։ Այսօր նման հոլովոյթով մ'է որ "ճախր,,էն (ճարխ) վերջապէս ջահ մնացած է Ակնայ բարբառին մէջ։

Ուրեմն տնտեսութեան օրէնքին ազդեցութեամբը հայերէն բառերը աւելի սեղմ եւ կարճ ձեւ մ'են առած՝ բաղդատմամբ Սանսկրիտի։ Մեր բառերուն կարճումը մասամբ ընծայելի է, ըստ Պրոֆ. Մէյյէի, այն իրողութեան որ Սանսկրիտի բազմավանկները հայերէնի մէջ կորուսած են իրենց վերջին վանկը շեշտի ազդեցութեամբ։ Զ. օ. Սկր. abharat (բերաւ) ին հայ հնագոյն ձեւը *եբերեւ եղած ըլլալու է, շեշտը վերջընթեր վանկին վրայ, որ վերջապէս պատճառ եղած է վերջին անշեշտեալ վանկին յապաւմանը։ Նոյնպէս Սկր. ádhatին՝ հայերէնը պատասխանած է եդեւ, որ յետոյ կրճատուած է եդ (դրաւ) ձեւին[1]։

Այս տնտեսական օրէնքին ազդեցութիւնը կը տեսնուի նաեւ շատ ուրիշ բառերու վրայ որք աւելի անկախօրէն հայկական են եւ լեզուին բաղդատօրէն նոր շրջաններուն մէջ կազմուած են, զ. օ. առողջեակը ղջեակ եւ այժամը այժմ եղած է։

[1] A. Meillet, Esquise d'une Grammaire comparée de l'Arménien classique, էջ 1 եւ 33.

Գ.

Հոս ի դէպ է նկատի առնել այն դերը զոր կիները կատարած են մեր լեզուին ոճին եւ հնչարանութեանը վրայ։ Արդէն ակնարկեցինք թէ ժողովուրդի մը ամէն դասերը նոյն զարգացումը չունին եւ ոչ ալ խօսուածքի նոյն կերպը։ Այր մարդոց մէկ մասը աւելի ընդարձակ յարաբերութեանց շրջանակ մը ունի իբրեւ զինուոր, վաճառական, եկեղեցական եւ քաղաքական առաջնորդ, եւ ասոնց լեզուն նորանոր բառերով ու բացատրութիւններով կը ճոխանայ, մինչ կանայք պարփակուած են նեղ շրջանակի մէջ եւ իրենց լեզուն բաղդատօրէն աղքատիկ է։ Ասոր անդրադոյն հետեւութիւնն ալ այն կ՚ըլլայ որ երբ այր մարդիկը սկսին մատենագրել, գործածեն այր մարդոց ոճը որ այսպէս կը հանդիսանայ գրական կամ մատենագրական ոճ, առանց անշուշտ դադրելու կենդանի կամ աշխարհիկ բարբառ ըլլալէ։ Ճիշդ այս է որ պատահած է երբ Սահակի ու Մեսրոպի դպրոցը հիմնարկեց հայ մատենագրութիւնը։ Այր մարդոց ոճն ու կիներունը կային անշուշտ մեր մատենագրութեան հիմնարկութենէն առաջ ալ։ Համեմատական լեզուագիտութիւնը այս խնդրոյն վրայ լոյս մը սփռած է որուն հայ բանասէրք ուշադիր չեն եղած կարծեմ. ահա թէ ինչ կ՚ըսէ Մաքս Միւլլեր[1].

[1] Max Müller, Lectures on the Science of Language, էջ 45.

"Գիտուած է թէ, կ՚ըսէ, ինչ ինչ լեզուներ սկիզբէն երկու մեծ ճիւղերու կը բաժնուին, մին ցոյց տալով աւելի առնացի, միւսն յաւէտ կանացի հանգամանք, մին բաղաձայններով հարուստ, միւսը՝ ձայնաւորներով, մին քերականական վերջաւորութեանց աւելի յարած, միւսն՝ հակամէտ այդ վերջաւորութեանց վրայէն սահելու եւ շրջաբանութեանց գործածութեամբ զքերականութիւնը պարզելու։ Այսպէս ունինք զՅունարէն իւր երկու ճիւղերով — Եւողականն ու Յոնականը, իրենց ստորաբաժանումներով ի Դորական եւ յԱտտիկեան. — ի գերմաներէնի ունինք զԲարձրն եւ Ստորինն։ Հնդկաստանի մէջ կայ Սանսկրիտն ու Պրաքրիտն, եւ չէ ամենեւին անհաւանական բացատրութիւն մը թէ, ինչպէս Գրիմ կը թելադրէ Բարձր եւ Ստորին գերմաներէնի մասին, նմանապէս ճշմարիտ ըլլայ ուրիշ արիական լեզուաց նկատմամբ, այսինքն, խիստ եւ ճիշդ բարբառներն, Սանկրիտն, Եւողականն, ներկայացնեն հայրերուն եւ եղբայրներուն ոճը, հրապարակային ժողովներու մէջ ի գործածութեան, միւս կողմէն՝ կակուղ եւ պարզ բարբառներն, Պրակրիտն ու Յոնականն, սկզբնապէս ծագում առած ըլլան մայրերու, քոյրերու եւ ծառաներու ընտանեկան ոճէն։,,

Հայերէնն ալ, ըստ իս, անդստին ի նախագրական դարերէն բաժնուած է յառնացի բարբառ եւ ի կանացի բարբառ։ Աբբահայր Այտընեան շատոնց ցոյց տուած է թէ շատ մը բաներ որ աշխարհաբարի ոճ եւ յետին դարերու

ծնունդ կը համարուին, կը գտնուին ցանցառօ-րէն մեր հնագոյն մատենագրաց քով։ Տարակոյս չկայ թէ մեր ոսկեղենիկ մատենագրութեան փառաւոր շրջանին մէջ եւ անկէ առաջ գոյութիւն ունէր հայերէնի ընտանեկան կամ մայրենի ոճն այն հիմնական մտումներով որք յայնմհետէ աւելի շեշտուած ու չափազանցութեան տարուած են մեր գաւառական բարբառներուն մէջ։

Եթէ համեմատենք մեր գրաբար եւ աշխարհաբար կոչուած ոճերն, հեշտիւ կը տեսնենք թէ արդարեւ գրաբարը արական ոճոյ յատկութիւններն ի հանդէս կը բերէ, ունենալով աւելի ճոխ բաղաձայնական կմախք, աւելի ձայնաւորական լիութիւն, աւելի քերականական կանոնաւորութիւն եւ յստակութիւն քան աշխարհաբարը։

Հայրենի հայերէն (Գրաբար)։	Մայրենի հայերէն (Աշխարհաբար)։
Առնեմ	անեմ, ընեմ.
Անկանիմ	իյնամ.
Կանգնիմ	կայնիմ.
Ցածեմ	եծեմ.
Կոտորեմ	կոտրեմ, կոյրեմ,
Մայր, հայր, քոյր	մար, հար, քուր, մէր. հէր, քէր.
Լեառն	լեռ.
Ի բերանոյ	բերնէ.
Կեցցէ, զգեցցէն	ապրի՛, հագնի՛ն.
Լցցին	լեցուին.

Տանս այսորիկ	այս տանը.
[illegible]	անուշ երգերը.
[illegible]	[illegible]
Ունէաք եւ զհին արանց աւագաց եւ զարմանալեաց ասել	Հին աւագ եւ զարմանալի մարդոց վրայ ալ ըսելիք ունէինք.
[illegible]	[illegible]
Սիրեսցես զընկեր քո	Քու ընկերդ սիրէ.
[illegible]	[illegible]

Այս օրինակները կը բանեն երկու ոճերուն գլխաւոր տարբերութիւններն աչքի առջեւ դնելու: Հայրենի ոճն մայրենի ոճէն աւելի ուժով եւ խիստ հնչումներ ունի, աւելի հոլովմանց եւ խոնարհմանց դժուար կերպեր, բազում զարդ եւ պաճուճանք որք իմաստին վրայ բան մը չեն աւելցներ, այլ ազնուականի մը զգեստներուն իբրեւ երիզ, ծոպ, թեզանիք, կոճակ ծառայող մասերուն նման՝ խօսքին երեւոյթն ու դիմագիծը ընդհանուր կերպով մը կ՚ազնուացնեն. վասն զի “հին արանց աւագաց եւ զարմանալեաց,, խօսքին մէջ “աւագ,, եւ “զարմանալի,, ածականներուն հոլովով իրենց գոյականն եղող “արանց,,ին համաձայնութիւնը չի փոխեր խօսքին իմաստը որ նոյն է ինչ որ

պիտի ըլլար եթէ "զուարդ եւ զարմանալի արանց" ըսած ըլլար։ Միայն թէ այդ հոլովնե-րու համաձայնութեան շնորհիւ վանկերն եւ ձայներն աւելի երկարած են եւ բարձր գլխարկ կրող ազնուականաց նմանած են բառերը։ Նշանակութիւնը այդպիսի պէսպէս զարդերով շեշտելու զարմանալի ընդունակութիւն ունի հայրենի բարբառը զոր մայրենին չունի։ Զ. օ.

"Ցայն յաշխարհակորոյս յառնէ անդի" խօսքին մէջ բարկացած հեղինակը այն եւ անդի միանգամայն կը դնէ, ինչ որ մայրենի ոճը չի կրնար ընել։

Հայրենի ոճը կ'ըսէ — "Մինչեւ յե՞րբ ոչ բառնան հարկանիցեմ զկացիցն եւ զմնացիցն," եւ կարծես թէ կորովի մարդը կը տեսնես որ ուժգին ձեռքով կը բռնէ մնացածը որ ան ալ չառնեն իրմէ։

Բացատրութեան անհուն պէսպիսութիւն եւ ուժգնութեան անսպառ հնարքներ ունի հայրենի բարբառը, սակայն նոյն համեմատութեամբ ալ քերականական նուրբ արուեստի մը կիրարկութեամբն է որ այդքան շնորհք եւ ճոխութիւն կը վայելէ անիկա հանդերձ յստակութեամբ։ Արդ, ընտանեկան կամ մայրենի բարբառը ոչ այն դժուար խնդիրներն ունի խօսակցութեան առարկայ եւ ոչ ստիպուած է բարդ մտքեր յստակօրէն արտայայտելու համար քերականական հնարքները սորվիլ եւ գործածել։ Ասոր մայրենի ոճին պարզութիւնը իր բոլոր լաւ եւ յոռի հանգամանօք։

Դ.

Այս նկատողութիւններն ու փաստերը կը ցուցնեն թէ "գրաբար" եւ "աշխարհաբար" բացատրութիւններն թիւրիմացութեան արդիւնք են։ Մեսրոպեան դպրոցին հայերէնը "գրքի" լեզու չէր, այլ այն դարուն մշակուած հայերուն լեզուն, զոր անոնք ալ ժառանգած էին նախորդ դարերէն։ Անոնց բարբառը իրօք ազնուական արանց լեզուն էր, կենդանի լեզու, որուն քով կար նաեւ մայրենի բարբառը, համեմատօրէն պարզ։ Մեսրոպեան ոճը, զոր "դասական" -- կեղծեկէը կը կոչենք, շինծու կամ արուեստական չէր ամենեւին, այլ ունէր աւելի քերականական արուեստ։ Ապահով ենք թէ այդ դասական ոճին բոլոր դարձուածներն ժամանակին կենդանի բարբառին — բարձր կամ հայրենի բարբառին — մէջ կային։

Արդէն տեսած ենք, եւ դարձեալ պիտի ցոյց տանք թէ այդ երկու ոճերը էին թէպէտ բարձր կամ բարդ եւ ցած կամ պարզ, բայց եւ այնպէս կը ներկայացնէին միեւնոյն հայերէն լեզուն, միեւնոյն բարբառը։

Ե.

Այժմ գանք պատասխանել մեր առաջարկած դժուար այն խնդրոյն թէ ինչպէս պէտք է որոշել լեզուին յառաջդիմական եւ նպաստաւոր հոլովոյթի հանգամանքը յետադիմականէն կամ աննպաստէն։

Որովհետեւ լեզուին նպատակն է միտքն արտա-յայտել ձայներու միջոցաւ՝ ինչ եղանակաւորութիւններ որ նպատակաւոր են լեզուն աւելի ազդեցիկ կերպով իր նպատակին ծառայել տալու, այն փոփոխութիւններ են անոնք եւ ընդունելի. ընդհակառակն, այն ամէն փոփոխութիւնները որք լեզուին, իբրեւ գործիքի, կարողութիւններն եւ ընդունակութիւններն խափանելու կը միտին, աղաւաղմունք են եւ մերժելի։

Այս սկզբունքին համեմատ՝ հայերէնի առաւելութիւններէն մէկն այն է որ շատոնց, նախապատմական դարուց մէջ, քերականական սեռի բեռէն ու կաշկանդումներէն ազատուած է։ Ի՞նչ հարկ կայ սեռ չունեցող առարկաներուն արական կամ իգական սեռ ընծայել, եւ ըստ այնմ գործածել զանոնք խօսքի մէջ։ Ի՛նչ աւելորդ բան է գիտնալ թէ լուսինը իգական եւ արեւը արական պէտք է համարիլ (ֆրանսերէնի մէջ. իսկ գերմաներէնի մէջ ատոր հակառակը)։

Մեր լեզուն կամաց կամաց, ընթացս երկար դարերու, ազատուած է նաեւ քերականական փոփոխութեանց այն կնճռոտ բազմազանութենէն որ հայրենի կամ դասական հայերէն ոճին հոլովմունքն, խոնարհմունքն եւ համաձայնութիւնը այնքան դժուարին արուեստ մը կը դարձնէին։ Շատ տեղ բառերուն վերջը ածանցումներով փոփոխելու փոխանակ՝ սկիզբը կը դնէ եղանակաւորիչ բառ մը, զ. օ. սիրեսցեսի տեղ սիրես, սիրելոց եսի տեղ պիտի սիրես. սիրեցեսի տեղ եթէ սիրես։ Ութ կամ ինը տեսակ

հոլովմանց տեղ երկու կամ երեք ունինք հիմա։ Յառաջադիր նախադրութեանց տեղ վերջադիր նախադրութիւններ կը գործածէ եւ ազատ կը մնայ ուրիշ կարգ մը դժուարութիւններէ։ Զ. օ. — Նախադրութիւնը այլեւայլ հոլովներ առնելով այլեւայլ նշանակութիւններ կու տար. որոնց տեղ պարզ ձեւեր կը գործածենք հիմա. — ի մարդկանէ = մարդոց կողմէն կամ համար. — ծովեզերբ = ծովուն եզերքը. — քեւ = քու օրովդ. — նախանձու = նախանձէ, նախանձի համար. — նմա = անոր քով, եւ այլն։

Նաեւ փոխանակ ըսելու "իբրեւ ի վերայ եհաս Դաւիթ բանիցն,, կ'ըսենք՝ "երբ Դ. այն խօսքերն հասկցաւ,, կամ "խօսքերուն վերահասու եղաւ Դ։,, Հիանալի է հին լեզուին նախդիրներու եւ հոլովներու փոփոխութիւններով պէսպէս բացատրութեանց նրբութիւնը. զ. օ. գամ բայը ի նախդրով հայցական խնդիր առնելով կ'ըսէ գալ ի բարեկամութիւն, ի դաշնակցութիւն, յուղղութիւն եւ այլն, եւ կը նշանակէ բարեկամանալ, դաշնակցիլ, ուղղուիլ եւ այլն։ Իսկ ընդ նախդրով հայցական խնդիր առնելով կը նշանակէ (գէշ բանի մը հետ) շաղախիլ, պղտորկիլ, գալ ընդ ծուխ, ընդ փոշի, եւայլն։ Վերջապէս զ նախդրով գործիական խնդիրի հետ կը նշանակէ շուրջը, վրան, բոլորտիքը, եւ ընդհանրապէս բարի զբաղումներու նկատմամբ կ'ըսուի, եւ կը նշանակէ հետամուտ ըլլալ, զբաղիլ. զ. օ. "զխրատու եւ զիմաստութեամբ գալ,,

Յոյժ շատ են մեր հին լեզուին այս ճարտարութիւններն, սակայն, ինչպէս ըսի, քերականական մշակութիւն կը պահանջեն, ուստի տակաւ մոռցուելով՝ լեզուին պարզ ոճերը ընդհանրացած են անոնց տեղ:

Հարկ է խոստովանիլ թէ լեզուն այդ ոճերը կորուսանելով աղքատացած է, իր նրբութիւններէն կապտուած է, ի փոխարէն աւելի դիւրուսիկ հանդիսանալով:

Զ.

Սակայն չափ ու սահման մը պէտք է այս պարզութեան միտման համար: Տգիտութեամբ եւ անհոգութեամբ կրնայ ժողովուրդ մը իր լեզուին բոլոր ընտիր յատկութիւններն զանց ընելով վերածել զայն աղքատ եւ անշնորհ բարբառի մը:

Յիշենք թէ լեզուն ժողովրդական բնութիւն ունի, հոգին արուեստ է, ազատ պէտք է յարգել անոր նրբութիւններն ու կատարելութեան պայմանները:

Ասկէ կը բղխի սա սկզբունքը մեզի համար — մեր արդի հայերէնին մէջ պէտք է մտցնել, թէ հին եւ թէ արդի բարբառներէն, ամէն այն տարրերը որ անոր կատարելագործութեան կը ծառայեն առանց այլայլելու լեզուն փճացնելու:

Ահա այս յարդարութիւնն է որ կրնայ մեր ուսումնականներէն ոմանց լեզուական նախապաշարումներուն բախիլ:

Իրօք ոմանք կը վախնան թէ հին ու նոր բառբառներու խառնուրդը տգեղ եւ խորթ լեզու մը կը կազմէ: Գաւառական բարբառէն

փոխառութիւններ ընել յօժար են բայց Հինէն, Հայրենի բարբառէն՝ ոչ։

Անտարակոյս Հին եւ Նոր բարբառներէն տարրեր առնելու ատեն Հարկ է վարուիլ գիտութեամբ եւ ճաշակով միանգամայն։ Գեղարուեստական ու գիտական գործ մ'է մեր լեզուն մշակել եւ վերակազմել։ Սակայն գրական ծանր մոլորանք մ'է այն կարծիքը թէ աշխարհաբարը ուրոյն եւ անհատ լեզու մ'է զոր եւ ոչ մէկ կապ կը միացնէ գրաբարին։ Բաղդատութիւնն անգամ աւելորդ է երկուքին մէջ։ — Իր բնական ուժերը զորս (աշխարհաբարը) ժողովրդական բարբառէն կը քաղէ, պէտք չեն թողուր անիմաստ փոխառութիւններ ընելու մեռեալ լեզուէ մը որ պատմական ըլլալէ զատ ուրիշ նշանակութիւն չունի այսօր։ — Աշխարհաբարը գրագէտներու ջանքով չշինուեցաւ...։ Ժողովուրդն է միայն որ կը դարբնէ լեզուն կեանքի ամենօրեայ սալին վրայ։

Այս բոլոր վճիռները սխալ են։ Մեր նախնեաց լեզուն մեռած չէ։ Կ'արժէ որ յիշենք նաեւ թէ, մինչ արդի Հայերէնը իր ուժերու մէկ մասը քաղած է ու պիտի շարունակէ քաղել ժողովրդական բարբառէն, իր ուժերու ուրիշ կարեւոր մէկ մասն ալ քաղած է ու պիտի շարունակէ քաղել գրաբարէն, սա բացայայտ եւ ստիպիչ պատճառով որ ոչ գրաբարը եւ ոչ ժողովրդականը՝ առանձին առած՝ կը բովանդակեն ամբողջ Հայերէն լեզուն, ուստի եւ Հարկ էր գրաբարէն շատ բան առնել արդի Հայերէնը

յօրինելու համար։ Այդպէս ալ ըրած են նոյն իսկ "աշխարհաբարեան,, կոչուած գրագէտները, ինչպէս վերի յայտարարութիւնն ընողը որ այդ յայտարարութեան լեզուովն իսկ ինքզինք կը հերքէ, որովհետեւ իր բառերուն մեծագոյն մասը — ուրոյն, անջատ, բաղդատութիւն, բնական, ժողովրդական, բարբառ, անիմաստ, պատմական, նշանակութիւն, գրագէտ, միայն, տարբերել, ամենօրեայ — չեն գտնուիր եւ ոչ մէկ գաւառական բարբառի մէջ։ Իսկ գաւառականի մէջ գտնուած բառերէն ոմանք ալ ուղղագրած են գրաբարի առաջնորդութեամբ, հեգելով կեանք եւ ոչ կենք, մեռեալ եւ ոչ մեռել, այսօր եւ ոչ աօր։

Ուրեմն մոլորանք մ'է նաեւ այն կարծիքը թէ "Աշխարհաբարը գրաբարով կոկելու ջանքը լեզուագիտական սխալ մ'էր՝ ամուլ մնալու դատապարտուած։,, Այդպէս ընել հարկ էր, եւ ջանքը ամուլ չէ եղած, ինչպէս կը տեսնենք արդի հայերէնի ներկայ վիճակէն։

Արդի հայերէնը իրօք խառնուրդն է հինին ու նորին, կամ, աւելի ուղիղ խօսելով — զի նորն ալ հին է՝ ինչպէս ցոյց տուինք — առանցի եւ կանացի բարբառներուն։ "Գրաբար,,էն անհամար այնպիսի բառեր առեր խառներ ենք մեր վերակազմեալ հայերէնին մէջ որ այլ եւս անկարելի է զայն լոկ մայրենի բարբառին ներկայացուցիչը համարիլ. գ. օր. կառուցանել, կործանել, բառնալ, բանանալ, կաճառ, ճառամ, անճաճ, առ ափի, առաւել, ապառնալ, ապառել, շնէտ, ահագնագոյն, դղրդագին, մեծարայն, ապաստարան,

[illegible] եւ բազում այսպիսի բառեր կը գործածենք հիմա որք լեզուին կու տան առնացի տարրերու առատութիւն մը որ կը չափաւորէ անոր մայրենի հնչաբանական յատկութիւնները։

Միայն բառեր չենք առած հայրենի բարբառէն այլ եւ բացատրութեան եւ խօսքի շատ մը ձեւեր, ինչպէս [illegible] եւ այլն։

Աւելի առաջ գնալով երբեմն մեր նախադասութիւնները կը շինենք հայրենի կամ բարձր ոճով, գ. օր.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Ցերեկնն ուր տան լուսաջենն:

Ի՞նչ է արուեստն արդարոյ մարդոյ:

Ի պատիւ Վիքթոր Հիւկոյի արձան մը կանգնել:

Այսպիսի խօսքեր շատ յաճախադէպ են մերօրեայ Հայերէնի մէջ եւ ոչ ոք զանոնք չափազանց գրաբարապաշտիկ կամ դժուարհասկանալի կը համարի: Ի՞նչ է պատճառը: Պատճառն այն է որ "գրաբարն,, ու "աշխարհաբարն,, իրարմէ այնքան այլակերպ չեն որքան նախապաշարումը եւ գաւառական բարբառներու անծանօթութիւնը կարծել տուած են բոլորիս ալ: Երկուքը հազար ու բիւր կէտերով իրարու բոլորովին նման են եւ գիրկընդխառն: Անշուշտ մեր գաւառական բարբառներուն անգէտ օտար լեզուաբաններ նախ կարծած են թէ մեր հին լեզուն "մեռեալ,, լեզուներէն մէկն է, նմանցնելով զայն լատիներէնի եւ այլ հին լեզուաց:

Ի՞նչ կը հասկնան "մեռեալ լեզու,, բացատրութեամբ: Երբ, օրինակ իմն, կ'ըսեն թէ լատիներէնը մեռած լեզու է, ըսել կ'ուզեն թէ անիկա այլ եւս չի խօսուիր, եւ եթէ խօսուէր չպիտի հասկցուէր այն ժողովուրդներէն որք մեռեալին դուստր լեզուները կը խօսին — Փռանսացիք, Իտալացիք, Սպանիացիք:

Ամենաթանձր տգիտութիւն է ենթադրել թէ այդպիսի խնդիր եւ այլայլութիւն կայ մեր հին եւ նոր բարբառներուն միջեւ: Նախ՝ բառերը ամենամեծ մասամբ նոյն եւ համանման են երկուքին մէջ, քիչ դէպքի մէջ տարբերու-

թիւնը մեծ է՝ երբ կայ ոեւէ տարբերութիւն (12)։ Համաձայնութեան եւ շարադասութեան տեսակէտով ալ խտիրը շատ մեծ չէ։ Եթէ նախդիրով կազմուող ոճաւոր ասացուածները մէկդի դնենք, որոնց ակնարկեցինք վերեւ, պիտի տեսնենք թէ խօսքի կարգն ու սարքն ալ երկուքին մէջ բաւական նման է, այսինքն, այնքան նման որ գրաբարի ուսում չառած Հայեր, նոյն իսկ գաւառացի անգրագէտ կիներ, կը հասկնան հին լեզուին պարզ ոճը։ Ես, ամէն տարակոյս փարատելու համար, գրաբար պարզ խօսքեր առաջարկած եմ Ակնցի անգրագէտ կիներու, որք կարող եղած են զանոնք դարձնել իրենց սովորական ոճին. զ. օր.

[illegible]
Աստուած բարի է։
Ջուր տուր ինձ։ Հաց կեր։
Պահապան էի տանն։
[illegible]
Պատրաստ եմ ի մեռանել։
[illegible]
[illegible]
Քո է արքայութիւն եւ զօրութիւն եւ փառք։

Ու հազիւ կը զիջանէին անոնք թարգմանել, այնքան պարզ ու պայծառ էին նշանակութիւնները. ուստի քիչ մը աւելի դժուարներ ալ առաջարկեցի.

[illegible]
[illegible]

Մեծ է տէրն Աստուածոյ տան ղամենայն մեծա-
բեան երկրաւոր:

Ծնաւ ազա Փառաւոնյեմ Բարձրաւորէն աստուր մի,
եւ կոչեցին զանուն Նորա Պազ, եւ անուցին զնա, եւ է
զօք հասաացին:

Այս խօսքին մէջ աստուր բառը միայն լաւ
չհասկցան, թէ արդեօք արո՞ւ կամ էգ զաւակ
կը նշանակէ:

Եւ որչափ տէրէր արտայ Արշակ չէին, այնչափ
ատեայ չէին զարտայ Արշակ, ասելով Թէ Բաց է մար-
մնով եւ Բանի է գանով:

Այս խօսքերուն լատիներէնը հարցնենք
փռանսացիին կամ իտալացիին, չպիտի ըսեմ
անգրագէտին, այլ ուսումնականին իսկ (որ լա-
տիներէն ուսած չըլլայ) եւ պիտի տեսնենք թէ
ոչ մի խօսք պիտի հասկնայ, վասն զի լատինե-
րէնը մեռեալ է, մինչ մեր ոսկեղէնիկ հին լեզուն
դեռ կ'ապրի, կ'ապրի մեր գաւառականներուն
մէջ իր խկութեամբը եւ հիմնական հանգա-
մանքներով:

Գաւառական բարբառին ու հին ոճին միջեւ
այդ հիմնական նմանութեան շնորհիւ է որ անուս
կիները կը հասկնան դասականին պարզ լեզուն:
Եւ ինչո՞ւ չհասկնային: Այդ խօսքերուն ոչ միայն
բառերը իրենց ծանօթ են այլ եւ նման կազմ
ունեցող խօսքեր իրենք ալ շարունակ կը խօսին,
որոնց օրինակները տեսանք — Մար զմանայ կ'աա-
տէ. — Իմ տէրս է տեղ, էմ գանգատս ալ է տեղ. —
Զաանն էկէր, հեղեղն ալ է կերան. — Մանն է տեղ
էլլէ. — Մանն է տաս խելքն էլլէ. — Վայն է կերատ

ֆայ. — Չէք լըռնէս. — Աստուած ալեւորաց պահապան։ Այդպիսի խօսքեր ամէն օր խօսող Ակնցի կինը ինչո՞ւ դժուարութիւն կրէր պարզ գրաբար խօսքերը հասկնալու, որոնք այնքան նման են, յաճախ բոլորովին նոյն իսկ ոճին հետ։ Իսկ Սասունցին, ինչպէս արդէն տեսանք, աւելի եւս հին ոճին մօտեցող համաձայնութեամբ եւ շաղադասութեամբ կը բարբառի երբ կ'ըսէ — Յիշեցէք զՀայաստան, սիրեցէք զՀայաստան. — Մէնք չիշխեցանք էրթալ. — Զէնք ուստի՞ է. — Քաղաքն զհայն կինէ կը սպանէ. — Գոհանամ զԱստուածոյ. — Աստուած զմեզ կեցոյց. — Զինչ ըսենք զինչը չը-սենք. Զօր տուն, զօր ծին, զմարդ կինէ կը տանէ. — Զաղջիկն ել կը սպաննեն, զտղէն ալ. — Զիս կովը, զիր եզը կը տանի կը դանէ. — Մէջ էմ սրտին. — Մէջ տանը կը կնքեն։ Մուշ քաղաքի մօտաւոր մէկ գիւղացի կին (որոյ ամուսինը կը դարմանէի), կ'ըսէր ինձ անցեալ օր — Ես փէտէմ չէմ մարդա ցաս. — Ծով չէմ խաղաղէ չէմ չայ չիմէն։

Ու եթէ Սահակ, Մեսրոպ ու Եզնիկ կարենային այսօր գալ ունկնդրել Ակնցի կնոջ երբ նէ կը քնացնէ զնրախան երգելով՝

Պաղչէ մ'անուշ տան էղէ,
Մինչէւ ֆայ լուսն աստղօտան.
Լուսնայ թարէ լուսը ֆայ,
Աղուորս ու ելլէ տեսան։
Աղուորս ելլէ տեսան,
Կէսն է տան կէսն է արթուն։
Քնանաս՝ տնէկա ասնուլ,
Արթննաս՝ էրազ է թարէն։

Ա՜Հ, պիտի հառաչէին հիացած, "Հայ բարբառ է։,, Չկայ բառ մը կամ խօսք մը զոր հեշտիւ չհասկնային։ Անոնք ուրախութեան արտասուք պիտի թափէին ի լուր այն մեծ լեզուին զոր այնքան կաթոգին սիրով մշակեցին, գտնելով զայն 1600 տարուան բազմարկած կեանքէ մը յետոյ կենդանի եւ սիրուն, զարմանալիօրէն քիչ խորշոմած դիմագծերով։

Իրօք, ապշեցուցիչ բան է որ մեր գրագէտները չեն գնահատեր մեր հին լեզուին, ազգային բարբառին մշտնջենաւոր երիտասարդութեան ամենաթանկ արժէքն ու առաւելութիւններն հայ իմացական եւ գրական մշակութեան համար։ Ինչպէս որ հայ ցեղը իր բնիկ երկրին մէջ ցայսօր օտար ժողովուրդներէ այնպէս ողողուած չէ որ իր բնիկ դրոշմը աւրած եւ նոր ցեղի մը փոխուած ըլլար, նոյնպէս եւ հայ բարբառը, ինչպէս այն կը խօսուի այսօր մեր գաւառներէն շատերուն մէջ, իր ընդարձակ յատկութիւններէն այնպէս կապտուած եւ այնքան քանդիչ աղաւաղումներ չէ կրած որ հին հայերէնէն տարբեր, նոր լեզու մը համարուի։

Է.

Իրօք, աղաւաղումը երկու աստիճանի է։ Չափաւոր աղաւաղում մը բառը անճանաչելի չ'ըներ, հարեւանցի ուշադրութիւն մը կը բաւէ երկու ձեւերուն նոյնութիւնը տեսնելու, թէ, գ. օր. աչանճ, քըէխ, պոո, ըղ—նք կը նշանակեն աչանջ, քր—խ, պ—ո—, եղ—նք։ Քանդիչ աղաւա-

ղում է այն որ գրաւոր անճանաչելի կ'ընէ գ. օր. [illegible] (անց-անել), [illegible] (կոտորել), [illegible] (մանր). [illegible] (մտանել)։ Քիչ բառեր այնքան աղաւաղեալ են. բառերուն ամենամեծ մասը կամ բոլորովին նոյն են հին լեզուին հետ կամ շատ թեթեւ կերպով կը տարբերին։ Մեր բարբառին բաղդատօրէն այսքան անաղարտ մնացած ըլլալուն շնորհիւ է որ կարող ենք անոր բնիկ եւ ընտիր բառերուն մեծագոյն մասը առանց ոեւէ սրբագրութեան, կամ յոյժ թեթեւ սրբագրութեամբ, ընդունիլ արդի հայերէնին մէջ, քանի որ, ինչպէս արդէն ըսած եմ, անոնք կրնային մուտ գտած ըլլալ արժանաւորապէս մեր նախնեաց ոսկեղինիկ էջերուն մէջ։ Այսպէս ի վեր հանեցինք արմատներ, որք դասականին մէջ չեն գտնուիր նոյն ձեւով կամ նոյն իմաստով, եւ կամ բարդութեանց մէջ միայն կ'երեւնան հոն, գ. օր. [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible],
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Այս արմատ բառերուն իւրաքանչիւրին վրայ բնիկ հայութեան մաքուր դրոշմը բացա-

յայտ կը տեսնուի։ Կարելի է ոմանք երկբային թէ ասոնց մէջէն անոնք որ բոլորովին նոր ձայներ են, դասականին գլխովին անծանօթ, ինչպէս [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], վերջին քանի մը դարերուս ընթացքին յերիւրուած գաւառական, տեղական ձայներ ներկայացնեն։ Սխալ պիտի ըլլար այդպիսի ենթադրութիւն մը։ Մեր լեզուն վաղուց անցուցած է այն նախնական փուլը ուր տակաւին նոր արմատներ կամ արմատներու նոր եղանակաւորումներ կը կազմուէին։ Վերոյիշեալ բոլոր արմատներն անշուշտ ծանօթ էին Ե դարուն եւ անկէ շատ դարեր յառաջագոյն։ Անոնց մէջ կան որ յայտնապէս աւելի հին փուլ մը կը ներկայացնեն քան Ե դարու դասականին ծանօթ ձեւը, զ. օր. [illegible]։ Գաւառականը [illegible] կ՚ըսէ [illegible]. վստա՛հ ենք թէ առաջինը երկրորդին աղաւաղեալն է։ Ո՞չ ապաքէն ունինք [illegible] եւ [illegible] արմատները որոնցմէ բնական կերպով պիտի հոլովացած ըլլայ “թեպուռ„ կամ “թեպուր„ը։ [illegible] շատ ռամիկ եւ գուցէ ոչ վաղնջական երեւոյթ ունի, սակայն եթէ լաւ դիտենք, կը տեսնենք անոր խոր հնութեան կնիքը։ Արդարեւ մեր սովորական [illegible] մասնիկը աւելի հին ու վաղնջական երկու ձեւ ալ ունի, [illegible] եւ [illegible], ինչպէս կարծեմ կ՚երեւնայ [illegible] (համ-ծառ), [illegible] (համ-դիւր), [illegible] (համ-դադար), [illegible] (համ-դէպ), [illegible] (համ-տես), [illegible] (համ-ճար), բառերուն մէջ։ Արդ [illegible] բառն ալ [illegible] է, կարծեմ, այսինքն բոլորովին

ջուր, կերակուր մը որուն մէջ հազիւ թէ ջուրէն զատ բան մը կը գտնուի։ Բառին կազմը ցոյց կու տայ թէ յօրինուած է այն երբ "անտառ„ եւ "հանդարտ„ի նման բառեր կը յօրինուէին, այսինքն լեզուին ամենահին փուլին մէջ։

Կրնանք վստահ ըլլալ թէ Ակնայ բարբառին աղուոր ածանցեալներն ու բարդերն ալ, մեծ մասամբ, դասական հին գրաբարին բարդերուն չափ հին են. ինչպէս տեսանք անոնց բազմութիւնը — [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] (ախորժակ), [illegible] (անախորժակ), [illegible], ինչպէս նաեւ բաղադրեալ բայերը — [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] կամ [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], (յ)[illegible] (ելանել), [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], (յ)[illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] (անկանել), [illegible] [illegible] (ի Հարսանեաց), [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], եւ այլն։ Նոյնքան հին են անշուշտ զոյգ գործածուող համանիշներու մեծ մասը — [illegible] ու [illegible], [illegible]

-'արեւ, [illegible] ու [illegible], [illegible] ու [illegible], [illegible] ու [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] -'[illegible], [illegible] ու [illegible], [illegible] ու [illegible] (կամ [illegible] ու [illegible]), [illegible] ու [illegible], [illegible] ու [illegible], [illegible] [illegible] ու [illegible] [illegible], [illegible] ու [illegible], հող ու մոխիր, մուխ ու բոց, մաս ու մէռ:

Արդէն դիտել տուած եմ այլուր թէ “հող ու մոխիր ըլլալ“ ասացուածը զոր Ակնայ կիները կը գործածեն՝ չէք, աւեր, հիմնայատակ ըլլալու իմաստով, գործածուած է նաեւ մեր դասականին մէջ՝ “Հող եւ մոխիր եղեն:„ Միւս գաւառական բացատրութիւնը “մուխ ու բոցը կ'ելլէ,„ անտարակոյս նոյնքան վաղնջական է, որուն որոշ հաւաստիքը կը գտնենք Վահագնի երգին մէջ.

Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր:

Խօսքի այդ ձեւը կը վկայէ թէ սովորաբար կ'ըսէին նաեւ “ծուխ եւ բոցն ելանէ:„

Ի՞նչպէս պիտի մեկնենք “մաս ու մէռ„ զոյգը: Յիշենք թէ մէռ արմատը (ֆր. écharde, անգլ. splinter) առանձին կը գործածուի (“մատս մէռ է մտեր.), մարմինին մէջ մտնող ամենափոքր մարմիններու համար, փուշ, տախտակի ասեղանման մաս: Այս մէռ արմատը մոռ-այլ: մէռ-իկ, մառ-ախուղ, մղ-եղ բառերուն մէջ, կ'երեւայ ինչպէս եւ մէջ արմատին. ուրեմն ամենափոքր մասնիկ կը նշանակէ, եւ է մասն բառին ճշմարիտ հոմանիշ մը: “Ես մէջը մաս ու մէռ չունիմ„ բացատրութեամբ Ակնցին ըսել կ'ուզէ “ոչինչ, ամենադոյզն մասնակցութիւն, միջամտութիւն չունիմ

ես այդ գործին մէջ։„ իսկ “մէռն ի մէռը„ մակբայը կը նշանակէ ամենաճղճիմ կամ յոյժ կամացուկ. զ. օր. “գործե՞րն ինչպէս են„ հարցման կը պատասխանեն “մէռն ի մէռը։„ Եւ կինը իր երկունքի ցաւին վրայ խօսելով կը նկարագրէ անոր ցանցառ եւ մեղմ սկզբնաւորութիւնը՝ ըսելով “ցաւը մէռն ի մէռը կու գայ։„

“Աժան ս'ըռական„ գոյգին մէջ ը——կ—ը ——ական ուղղագրելի է, եւ —— արմատը ճանչնալ ——ու եւ ——ատ բառերուն մէջ։ “Ա——կ—ն„ այսպէս կ'ընծայուի մեզ Ակնայ բարբառէն իբրեւ հոմանիշ ———ք բառին, եւ անշուշտ վերջինիս չափ վաղնջական։

“Ո——ն է կ———ն„ ալ ամենահին աւացուած մ'է անշուշտ։ “Հացով են„ կը նշանակէ ունեւոր են. “ուռն ի կուռն են„ ըսել է՝ շատ ունեւոր են, փարթամ, յղփացեալ։

Ակնայ գաւառականը ուրեմն իր բառագանձովն ու ոճերովը յաճախ հաւասարապատիւ է հին դասականին եւ շատ կարեւոր հանգանակութեամբ մը կու գայ անոր խոռ տեղերը լեցնել։ Կը պատահին նաեւ երբեմն այնպիսի կէտեր ալ ուր այս գաւառականը աւելի գրաբար կամ վաղնջական է քան զգրաբարն իսկ։ Գրաբարը ունի ճրագ, ճառագայթ եւ ճ———ճ—յնել, Ակնայ բարբառն ճրագ ունի եւ ճ———ճել, որ ճառագայթել-էն աւելի հին ձեւ մ'է։ Նոյն դիտողութիւնն ըրած ենք արդէն ճերճանամ-ին վրայ որ աւելի հին է քան ճըճ-իմ։

կան նաեւ բառեր որք թէ գաւառականին եւ թէ դասականին ծանօթ են, սակայն միայն գաւառականը կ'ընծայէ բառին նախնական, նիւթական նշանակութիւնը, որուն շնորհիւ բառին վերացական առումն աւելի կը պարզուի։ Մեր բարբառով կ'ըսենք “թաց լաթերը մեկնէ որ չորնան„ այսինքն՝ ծալքերը բաց, ինչ որ երկու, չորս կամ աւելի խաւ է՝ բանալով մէկ-ի վերածէ, “մեկին„ ըսէ։ Այս նախնական նշանակութիւնն է որ յետոյ փոխաբերական գործածութեամբ “բացատրել„ու իմաստն ալ տուած է, իբր թէ ճառը կամ խօսքը իր կուտակեալ կամ խտացեալ կամ պատ ի պատ, ծալ ի ծալ վիճակէն բացուած, մեկին վիճակի բերել։

Գրաբարը կը ճանչնայ մանել (թել մանել), բայց կ'անգիտանայ մանիլը (արեւուն), ինչպէս նաեւ ման գալ բաղադրեալ բայը որ կը նշանակէ պտըտիլ։ Գաւառականը կ'ըսէ “ման եկուր աղուոր, ման եկուր, դէպ ի մեր դուռն ի տան եկուր։„ Թէ հայերէն լեզուին հնագոյն դարերուն մէջ մանիլ-ը արդէն պտըտելու; դառնալու, ժուռ գալու իմաստն ունէր՝ յայտնի է մանուկ գոյականէն, որ “մանր„ ածականին հետ ստուգաբանական աղերս չունի, որպէս սխալմամբ կարծած են հայագէտք ոմանք, այլ մանուկ-ին հետ, եւ կը նշանակէ ոտք ելած տղայ որ ժուռ կու գայ ման կու գայ (մօրը ետեւէն կամ շուրջը, իբրեւ նէրա արբանեակը, նէրա սիրոյն ու խնամքին միշտ կարօտ)։

Ը.

Կրնանք այժմ կրկնել համարձակ թէ, այն մտքով որով կ՚ըսենք թէ լատիներէնը մեռած է, մեր հին հայերէնը, դասականը, հայրենին
Գր–բ–րը չէ մ––ծ։ Հին բ–րբ––ն –– ն–րը մէ–ն–յն էն իրէնց գլխ–––ր յ–տ–կ––թի–ննէր–վ։ Մէկ հ–յէրէն լէզ–– է–յ։

Գրաբարի ու աշխարհաբարի վէճերը սխալ հասկացողութեան եւ թերակատար տեղեկութեանց արդիւնք են եղած մեծ մասամբ։

Մենք կրնանք եւ պարտինք հին ու նոր բարբառներն իրարու խառնել ինչպէս ցարդ ըրած ենք, բաւական է որ արուեստով, ճաշակով եւ կանոնաւոր սկզբունքով ընենք ատիկա։

Մենք կ՚առնունք հին լեզուէն մեզի պէտք եղածը, ոչ վասն զի հին է, այլ զի մերն է ու մեզի հարկաւոր է մեր արդի հայերէնը կատարելագործելու համար։ Աշխարհաբարի ու գրաբարի խնդիր չունինք, այլ հայերէն լեզուի, եւ եթէ օտար լեզուներէ անգամ կ՚օգտուինք մերինը գեղեցկացնելու եւ կատարեալ ընելու համար, ինչո՞ւ պիտի վարանէինք մեր իսկ հին լեզուէն օգտուելու, քանի որ անոր տարրերը սքանչելապէս կը յարմարին մեր նոր լեզուին, զի անոր հետ նոյն հոգին ու մարմինն են իրօք։

Ու ինչ այնքան ակներեւ կ՚ընէ գրական նախապաշարումը մեր նոր գրողներէն ոմանց կողմէն քան անոնց ատելութիւնը ու, է, յ նախագիրներուն դէմ, որոնք եթէ մեռած իսկ ըլլային, ողջնցընելու էինք, բայց որոնք կ՚ապրին այսօր

մեր բարբառներուն մէջ։ Անոնց հանդէպ ցոյց տրուած անտեղութիւնը [illegible] է։ Ինչո՞ւ Ակնցիին ու Սասունցիին պէս չշինեմ նախադասութիւններս եթէ առօրեայ Սահակին, Մեսրոպին ու Եզնիկին նման ալ խօսած կ'ըլլամ, եւ խօսքս ալ աւելի յստակ ու պայծառ եւ կանոնաւոր կ'ըլլայ։ Այդ մասին երկար խօսեցանք արդէն (Գլ. Թ)։ Այս նախդիրները հայերէնի անհրաժեշտ տարրերէն են։ Մեր լեզուն չի կրնար յստակ եւ կանոնաւոր ըլլալ առանց անոնց։ Երբ, զ. օր. կ'ըսես —

Արդեօք ո՞վ պիտի սիրէ անիկա այսուհետեւ, շատ անձոռնի ու թերակատար նախադասութիւն մը կ'արտասանես։ Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, չենք գիտեր։ Ըսել կ'ուզե՞ս թէ՝

Արդեօք ո՞վ պիտի սիրէ զանիկա այսուհետեւ, թէ՝

Արդեօք զո՞վ պիտի սիրէ անիկա այսուհետեւ։ Քանի որ լեզուն քեզի դիւրութիւն կու տայ խօսքդ պայծառ ընելու, ինչո՞ւ չես օգտուիր։

Սակայն եթէ սպասենք մինչեւ որ բոլորովին նորէն յինանք զ նախդիրը գործածելու համար, դարձեալ ուղիղ ճամբէն կը հեռանանք, քանզի եթէ այդ նախդիրը բաւական յաճախ չգործածենք, կը դադրի ընտանի ըլլալէ, եւ իր յանկարծական ու բացառիկ երեւումը այլ եւս չի կրնար նպատակին ծառայել։

Մեր լեզուն վերակազմելու համար երբ տարրեր կ'առնունք հինէն ու նորէն, երկուքին ալ

միեւնոյն սկզբունքը կիրարկել պարտինք — այսինքն պէտք է որ լեզուին կատարելութեանը ծառայեն անոնք:

Լեզուին կատարելութեանը կը ծառայէ նոր բառերու ներմուծումը երբ անոնք նոր նշանակութիւն մը կամ նոր երանգ մը կը բերեն: Ասիկա շարունակ կ'ընենք արդէն:

Լեզուին կատարելութիւնը կը պահանջէ նաեւ կանոնաւոր եւ պայծառ շարադասութիւն, որուն բաւական հոգածու չենք եղած, եւ ես այդ պատճառաւ այսքան կը ծանրանամ նախդիրներու անհրաժեշտութիւնը ցոյց տալու համար:

Ուղղագրական զգուշութիւններ ալ զանց եղած են մանաւանդ վերջին տարիներս եւ կարգ մը բառեր ի վտանգի են յստակութեան տեսակէտէ: Ինչպէս որ հէր կամ հար, մէր կամ մար, յէն կամ յայն, ծէր կամ ծար գրելու տեղ, ինչպէս են գաւառական ձեւերը, վերադարձած ենք հին կամ գրաբար ուղղագրութեան — հայր, մայր, յայն, ծայր, քայլ, այդ կանոնին հաւատարիմ մնալով պարտէինք ուղղագրել այս, այդ, այն, ինչպէս սովոր էինք 30—40 տարի առաջ, եւ ոչ աս, ադ, ան, ինչպէս ներկայի միտումն է: Միօրինակութիւնը պահել պէտք էր: Եւ աս ալ ոչ գրաբարին այլ լեզուին սիրոյն համար, կանոնաւորութեան եւ յստակութեան համար: Մեր լեզուին մէջ հար, մար, քալ, լան, լանք բառերն ալ կան, հայր, մայր, քայլ, լայն, լայնք բառերէն տարբեր նշանակութեամբ. ուրեմն հոմութենէ խորշած ենք

գրաբար ուղղագրութիւնը ընդգրկելով։ Նոյնը ճշմարիտ է ցուցական դերանուանց մասին, այն է մեզի պէտք եղածը, եւ ոչ թէ ան, որ ան մասնիկին հետ շփոթելու վտանգն ունի. երբ ըսենք անապահովութիւնը այլ եւս չկայ, կրնայ կարծուիլ թէ այն ապահովութիւնը ըսել կ'ուզենք. կամ ճիշդ հակառակը կրնայ պատահիլ. ան ապահովութիւնը կրնանք շփոթել անապահովութեան հետ։ Այսպէս նաեւ էր բան, եւ էր (իրեն) նոյնացուցած ենք, մինչ կարող էինք էր ըսել, ինչպէս ոմանք դեռ բարի սովորութիւնն ունին ըսելու։

Նման կազմաւորութիւն ունեցող բառերը, ոմանք հինէն եւ ոմանք նորէն առնուած, պէտք է որ նոյն ուղղագրական կանոնին ենթարկուին. այսպէս քանի որ գրաբարէն առած ենք ըղըղղալ, ծոյծոյել, յեղյեղել, ջախջախել, եւ այլն գաւառականին նոյն ձեւով եւ նոյնքան վաղնջական ու ոսկեղէնիկ բառերն ալ նոյն կերպով ուղղագրել պարտինք — ըֆըֆալ, ֆանֆանել, հարհարել, խուրրել, ըրըրել (բոլորել, մոլորել ձեւերուն նման)։

Կան սակայն կարգ մը բառեր զորս թէ հին եւ թէ գաւառական կամ նոր ձեւով կը հեգենք, բայց իբրեւ տարբեր բառեր, տարբեր շանակութեամբ։ Զ. օր. ունինք ալ եւ այլ, բռնել, եւ ըմբռնել, թոթվել եւ թոթովել, թափել եւ թօթափել, համբել եւ համարել, արել եւ առել, հանել եւ հառանել, նեղնալ եւ նեղանալ, ողբել եւ ողորել, վայել եւ վայելել, որոնց վրայ պէտք է աւելցնենք ճաշել եւ ճաշակել։ Ճաշել, Ակնայ բարբառով։ կը նշանակէ բաշխել (ուտելիք եւ այլն բաժնել)։

Թ.

Ինչ որ ցայսվայր բացատրել աշխատեցայ իբրեւ սկզբունք արդի հայերէնին կատարելագործումին համար, կը վերաբերի այնքան արեւելեան բարբառին որքան արեւմտեանին, եւ այս ուղղութեամբ միայն կարելի պիտի ըլլայ մեր երկու գրական ոճերուն ալ միացումը։ Արեւելեան ոճը պարտաւոր է չափով մը գրաբարին համակերպել ինքզինք, ինչպէս արեւմտեանն ըրած է ու աւելի եւս պիտի ընէ։ Երկուքին միութեան միջնորդն է գրաբարի ձեւը, որ, ինչպէս ցոյց տուի, մեզի հարկաւոր եղած էական բաներուն մէջ նոյն է գաւառականին հետ (Ակնայ եւ Սասնոյ)։ Ռուսահայը պէտք է փութայ եղանակաւորել իր ոճը քանի մը գլխաւոր բաներու մէջ եւ հրաժարիլ մանաւանդ հայցական հոլովի տեղ տրական գործածելէ եւ իր երկար ու դժուար հոլովումներէն. գ. օր.

Իրեն երեք աղջկերանցից մեկին տալիս է Սիւնեաց իշխանին։

Խօսքին մէջ խտացած են ռուսահայ ոճին բոլոր թերութիւնները. գրաբար աղջկանց եւ արեւմտեան աղջիկներէն կ'ըսուի, երկուքն ալ լաւագոյն են քան աղջկերանց որ ծանր եւ երկար է։ "Տալիս է„ ձեւը օտար է բուն հայ հին ոճէն։ "Մէկին տալիս է իշխանին„ ըսելով տրական հոլով գործածած է երկու անգամ, մէկը սակայն հայցականի տեղ։ Ի՞նչ ուրիշ լեզու կայ այդպիսի անհեթեթ անկանոնութեամբ վարուող։ Պէտք է ըսել՝

Իւր երկու աղջկանց մին կու տայ Սիւնեաց իշխանին։

Այսպէս պէտք է ըսել ոչ որպէս զի արեւմտեան հայերէն ըլլայ, այլ որպէս զի հայերէն ըլլայ, եւ կանոնաւոր քերականութեամբ ոճ մը։ Ջիջումը հայոց մէկ բաժինէն միւս բաժինին չպիտի ըլլայ այլ հայութեան, լեզուի կատարելութեան պահանջներուն։

Մինթէ ուսահայ հասարակութիւնը հեշտիւ չպիտի՞ հասկնար եթէ այդ բարեփոխութիւնը մուտ գտնէր հոն եւ ժողովուրդը կարդար թերթերուն մէջ.

Ուրքիները կամ ուրքիները կը բռնէ — Զինք կը պաշտպանէր, "փոխանակ որդկերանցը բռնում է„ — "Մինին պաշտպանում էր„ ձեւերուն։

Այս բարեփոխութիւնը զիրենք անծանօթ ոճի մը չի տանիր, քանզի իրենց լաւ ծանօթ է մեր հին կամ գրաբար ոճին հիմնական հանգամանքը, գոնէ եկեղեցական եւ կրօնական պաշտամանց շնորհիւ, եթէ արեւմտեան բարբառով գրութիւններ կարդացած իսկ չըլլան։

Ոմանք պիտի առարկեն թէ, թէպէտ այս կերպով բարեփոխուած քերականական ոճը ռուսահայոց հասկնալի պիտի ըլլար, բայց խորթ պիտի հնչէր։ Այո՛, կրնայ խորթ հնչել, բայց քիչ տարիներէն ականջները կ՚ընտելանան եւ խորթութիւնը աներեւոյթ կ՚ըլլայ։

Ուրիշներ աւելի բարձրահնչիւն առարկութիւն մը պիտի բանաձեւեն ըսելով թէ "գրական մարդիկ կը հպատակին եւ ոչ թէ կը տի-

րեն լեզուին... աշխարհաբարը գրագէտներու ջանքով չշինուեցաւ: Ժողովուրդն է միայն որ կը դարբնէ լեզուն կեանքի ամենօրեայ սալին վրայ:,,

Այդ առարկութիւնը սխալ է, վասն զի թերակատար հասկացողութեան մը վրայ հիմնուած է: Իրաւ, գրական մարդիկ չեն կարող լեզու մը ստեղծել եւ զայն բարբառել տալ հասարակութեան, բայց անոնք յոյժ կարեւոր դեր ունին լեզուին թէ ստեղծման եւ թէ մշակութեան գործին մէջ: Սխալ է ենթադրել թէ զլեզուն բոլոր ժողովուրդը կը ստեղծէ· ժողովուրդին բացառիկ, տաղանդաւոր անհատներն են եղած միշտ ստեղծողները, ինչպէս արհեստներուն, գիտութիւններուն, գործիքներուն, գաղափարներուն, անանկ ալ ատոնք բացատրող լեզուին: Հասարակ ժողովուրդն ալ դեր մը կատարած է լեզուի մէջ, այո՛, եւ այն եղած է գէշ սորվիլ եւ գէշ գործածել զայն, խանգարել հնչումներն, կոտրել քերականական կանոններն, ջնջել երանգներն ու նրբութիւններն որք ըմբռնուած ու յօրինուած են իրենց օժտեալ եղբայրներէն եւ նախնիքներէն. Գրական մարդիկ չեն կրնար հպատակիլ ռամկին այս ապօրինութիւններուն եւ զեղծումներուն բայց միայն սահմանափակ չափով մը. ընդհակառակն, անոնց պաշտօնն է լեզուն կոկել, յարդարել, ուղղել, կանոնաւորել, ճոխացնել, կատարելագործել շարունակ եւ, որքան հնար է, ռամիկն ալ բերել յուսումն եւ ի գործածութիւն մաքուր եւ ուղիղ լեզուին:

Արդէն արդի պայմաններն շատ տարբեր են հին դարուց պայմաններէն։ Հիմայ գիր, տպագրութիւն, լրագրութիւն, աժան մատենադարաններ, լսարաններ ունինք որք կը դիւրացընեն ուղիղ լեզուի տարածումն ժողովրդի ամէն խաւերուն մէջ եւ զլեզուն անդրագոյն աղաւաղմանց վտանգէն զերծ կը պահեն։ Լեզուները այսուհետեւ չպիտի կրեն այն խորին փոփոխութիւններն զորս հին դարերու մէջ կրած են։

Ուրեմն ռուսահայ եւ Թրքահայ գրագէտներ եւ գրողներ թող միաբանին արդի հայերէնը մէկ բարբառի վերածելու ջանքին մէջ՝ առաջնորդ ունենալով մեր լեզուին բնիկ նկարագիրն եւ ցեղային դրոշմը, որ բարեբախտաբար այնքան կենդանի կը մնայ մեր բարբառներէն ոմանց մէջ եւ կը դիւրացնէ գրական մարդոց գործը յօգուտ լեզուական վերակազմութեան եւ միութեան։

Ժ.

Ակնայ երգերուն, Գողթան երգոց եւ մեր հնագոյն շարականներուն միջեւ, տաղաչափական արուեստին տեսակետէն, սերտ նմանութիւնը ի վեր հանած եմ Ակնայ բարբառին ուսումնասիրութեանս մէջ (գլուխ Է)[1]։ Այս երեք դասու արտադրութեանց շինուածքին հասարակաց եղող հանգամանքներն իրաւամբ կոչած եմ հայ բանաստեղծական արուեստին բնորոշ յատկութիւնները։

[1] Հմմտ. Հանդէս Ամսօրեայ 1909, էջ 120 եւ յաջ.։

Ուրախ եմ որ Հայր Սահակեանի պէս Ներհուն քննադատ մը իմ տեսութիւններն վիճաբանութեան ենթարկած եւ, ընդունելով հանդերձ հաստատումներուս մեծ մասը, ինչ ինչ հարցեր յարուցած եւ դժուարութիւններ մատնանիշ ըրած է[1]։

Խնդրոյն լիակատար քննութիւնը ամբողջ հատոր մը պիտի պահանջէր, ուստի եւ պիտի շատանամ քանի մը էջերու մէջ ընդլայնելով ինչ ինչ կէտեր։

Տաղաչափական խօսուածքը հանդէպ հասարակ խօսուածքին է այն՝ ինչ որ պարն է հանդէպ հասարակ քալուածքին։ Հասարակ քալուածքն ալ կրնայ աւելի կամ նուազ գեղեցիկ ըլլալ, սակայն պարն է ամենագեղեցիկը, զի չափի եւ ներդաշնակութեան համեմատ են անոր շարժումները։ Նոյնպէս բանաստեղծութիւնը կրնամ անուանել պարող կամ երաժշտող խօսք. խօսուածքի ամէնէն աղուոր ձեւն է այն։

Սակայն ինչպէս պարելու այլեւայլ կերպեր կան, իւրաքանչիւր ժողովուրդի բարուց եւ խառնուածքին համապատասխան, նոյնպէս ալ կան բանաստեղծական շարժումի, ոտանաւորումի տարբեր կերպեր՝ ժողովուրդի մը լեզուին առոգականական յատկութիւններուն յարմարցուած։

Յոյն եւ լատին լեզուները կարճ ու երկայն հնչուող վանկեր ունէին եւ անոր համեմատ՝

---

1 Ամանակաւոր չափը եւ Տոքթ. Մ. Ս. Գաբրիէլեան, Բազմ. Նոյ. 1909։

ամանակով կը չափէին ոտանաւորի ոտքերը։ Անգղիերէն լեզուին բառերը շեշտ ունին, այսինքն շատ ուշագրաւ երեւէջ վանկերու առոգանութեան մէջ, եւ ոտանաւորի ոտքերը շեշտերուն համեմատ կը բաժնեն։ Հայերէնը ոչ դասական լեզուներուն սուղ եւ երկայն վանկերն ունի, ոչ ալ շեշտեալ լեզուներուն երեւէջը։ Ուրեմն Հայ ոտանաւորին պէտք է նայինք առանց կանխակալ կարծիքի, եւ փոխանակ ուրիշ լեզուաց քերթողական կանոնները մերինին բռնի հարկադրելու, դիտենք թէ ոտանաւորումը (versification) ի՞նչ սկզբունքով եղած է հոս, ի՞նչ կերպով խաղացքը, թրթռումը, շարժումը առած է իր չափն ու շնորհքը։

Հաւաստեաւ մեր դասական շարականներէն մէկն է “Անձինք նուիրեալք„ը։ Ի՞նչ կը տեսնենք, ի՞նչ կը զգանք զայն բարձրաձայն կարդալով։ Կարդանք.

Դարձեալ [illegible] արարչագործ զօրութեան,
Եւ դարձեալ Եդեմ [illegible] [illegible].
Քանզի ձայն կենաց հնչեցաւ ի դրախտին,
Բերելով մեզ [illegible] [illegible] [illegible]։

Ասոնք երկայն տողեր են, եւ, իբրեւ օրինակ “Հայկական„ տաղաչափութեան, նկատուած են քառանդամ, այսինքն իբրեւ չորս բաժանումներ պարունակող տողեր, սապէս.

Դարձեալ | [illegible] | արարչագործ | զօրութեան,
Եւ դարձեալ | Եդեմ | [illegible] | [illegible]

եւ այլն։

Ի՞նչ բանի մէջ է չափը։ Առաջին տողին առաջին անդամը երկու վանկ ունի, երկրորդ եւ չորրորդ անդամները երեքական վանկ, երրորդը՝ չորս վանկ։ Շարունակ այսպիսի անհաւասարութեանց կը հանդիպինք։ Ասկէ հանած են սա եզրակացութիւնը թէ հայկական տաղաչափութիւնը թուական է, այսինքն վանկերու թիւը կը հաշուէ, եւ տողի մը ոտքերն ալ այլեւայլ անդամներու կամ հատածներու կը բաժնէ, սակայն ամէն անգամ նոյն թուով ոտքերէ չի բաղկանար, եւ այլն։

Սա հարցը կը ծագի թէ ինչո՞ւ վանկերը կը հաշուէ, եթէ հաշիւը շիտակ բերելու դիտաւորութիւն չունի։

Դարձեալ, եթէ այդ չորս հատածներն մանր բաժանումներ եւ դադարներ կ՚ենթադրեն, պէտք չէ՞ր որ խօսքին իմաստը եւ բառերուն քերականական կապակցութիւններն արդարացնէին զանոնք, որպէս զի արուեստակեալ եւ հետեւապէս տգեղ կազմուած մը չառնուր ոտանաւորը։

Դարձեալ | վերադին | . . .

Այս երկու բառերը իրարմէ բաժնուելու պէտք չունին, ոեւէ դադար չի մտներ անոնց միջեւ, եւ ոչ ալ երկու շեշտ կրնան տանիլ։ Անբնական, տգեղ պիտի ըլլար զանոնք իբրեւ առանձին հատած կամ անդամ կարդալ.

Քանզի | ծառն յենա՞յ | պիտի կարդանք՝ թէ
քանզի ծա|ռըն յենայ

Առաջին ընթերցուածին մէջ քանզի պէտք է չեշտուիլ, ինչ որ սխալ պիտի ըլլար, շաղկապները չեշտ չեն առներ եւ ուստի առանձին անդամ չեն կրնար կազմել:

Երկրորդ ընթերցուածին մէջ "ծառն կենացը, որ մէկ բառ կը համարուի (յատկացուցիչ եւ յատկացեալ, պարզ եւ կարճ), կը զատուին իրարմէ եւ բոնի առանձին անդամներու կը բաժնուին:

Ընդհակառակն, երբ իմ վարկածին համեմատ տողերն երկուքական անդամի կը բաժնենք, ընթերցումը բնական կ'ըլլայ, քերականական կապակցութիւնները չեն բռնազբօսուիր, չեշտերը պատշաճօրէն կը դրուին, եւ ոտանաւորը ազատ ու շնորհալի շարժումով մը յառաջ կ'երթայ: Կարդանք քանի մը համարներ.

[illegible] մահաբերք | [illegible],
Եւ Ադամ վերստին | [illegible].
Փոխանակ Եւայէ՝ | դստերք նորա,
Մարտիրոսք եւ կուսանք | ընծայեալք Աստուծոյ:

Զօրք հրեշտակաց | ընդ մարդկան տօնեցին,
Եւ կանայք ի յերկինս | գրեցան զինուորք.
Կուսութեամբ ընդ մահու | պատերազմեալք յաղթեցին,
Խաչակից լինելով | կուսածին Արարչին:

Ընկերք [illegible] | մարմնական կենցաղոյս,
Նահատակք հաւասարք | եւ հոգւով միացեալք,
Միաբան ընթացեալք | ի տեղի [illegible],
Զինեցան հաւատով | եւ կացին յանդիման:

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Այս կերպ շինուած են բոլոր մնացած տողերը։ Անոնց ուշադիր ընթերցումը մեզի որոշապէս զգալի կ՚ընէ իրողութիւն մը — այն թէ իւրաքանչիւր տող երկու հատած կամ ստորաբաժանում կը ներկայացնէ։

Յիշենք ընկերաբանութեան այն հաստատումն ալ թէ մարդիկ նախ եւ առաջ սկսած են

բանաստեղծել պարելու ատեն եւ պարելու համար։ Երգի մը տողերն իմաստով եւ կազմով այնպէս ըլլալու են ուրեմն որ պարի շարժումներուն համապատասխանեն։ Պարին մէջ մարդիկ երկու ոտքով եւ երկու բազուկներով կը շարժին, որպէս թէ կը ճօճեն ու կը թրթռան, աջ ու ձախ, ետ եւ առաջ, մակընթացութիւն մը եւ տեղատուութիւն մը կը թուին պատկերացնել, ինչպէս որոշ դիտելի է հայկական պարերուն մէջ։ Իրօք, երգին տողն ալ երկու անգամի կամ հատածի բաժնուած է թէ իր բառերուն եւ թէ եղանակին մէջ։ Պարի երգն է նախատիպը բոլոր միւս տեսակ երգերուն, եւ ասոնց մէջ ալ նոյն երկուութիւնը զգալի է.

Գ. օր.

Աղուոր, քեղ ո՞ր | մար է բերեր,
Ան Բուխ-աղուէ | մարն է բերեր.
Մարն է բերեր | մեզի համար,
Մենք ենք եկեր | քեզի համար։

կամ

Ելէ յայնէ | Բագուար աղբար,
Ես քեզ գովեմ | գլխուդ է վար։

Գողթան երգերէն՝

Տեղ ոսկի տեղայր | ի փեսայութեանն Արտաշիսի,
Տեղայր մարգարիտ | ի հարսնութեանն Սաթինկանն։

կամ

Ընդ եղեգան փող | ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող | բոց ելանէր։

Ոչ միայն Ակնայ երգերուն, այլ եւ գասական շարականին եղանակին մէջ զգալի է տողին երկու հատածի բաժանումը.

Խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի | որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ։

Երաժշտագէտին անկ է այս մասին լուսաւորել խնդիրը, եւ Թերեւս Կոմիտաս վարդապետ կարեւոր բաներ ունի մեզի ըսելու։

Սա չափը ստոյգ է թէ Ակնայ մէջ ամէնէն աղուոր ու բնիկ հայկական հարմնիքի երգը կ'երգեն իւրաքանչիւր տող կրկին երգելով — սապէս

Աղուոր, քեզ ո՞ր մար է բերեր,
Աղուոր, քեզ ո՞ր մար է բերեր։

Այս կրկնութիւնը անբնական եւ տգեղ պիտի ըլլար եթէ տողը, փոխանակ ամբողջ նախադասութիւն մը կամ պզտիկ ամբողջ խօսք մը կազմելու, կիսկատար խօսք մը եղած ըլլար՝ զ. օր. եթէ ըսէր՝

Աղուոր աղջիկ, արդեօք քեզ ո՞ր
Աղուոր աղջիկ, արդեօք քեզ ո՞ր։

Ուստի վստահօրէն կը կրկնեմ թէ հայ բնիկ տաղաչափութեան բնորոշ հանգամանքներն են հետեւեալները,

1. Իւրաքանչիւր տող կազմուած է երկու անդամ հատածէ։

2. Իւրաքանչիւր տող խօսք մը, պզտիկ թէ մեծ, կը պարունակէ։

3. Իւրաքանչիւր անդամ կը կրէ մէկ ընդհանուր հարուածային շեշտ։

4. Անդամներն բնական բաժանումներ կը կազմեն, այսինքն՝ խօսքին քերականական առընչութիւններն կը յարգեն։

Հայր Սահակեան կ'ըսէ, երկրորդ հանգամանքին նկատմամբ, թէ "այս յատկանիշն է նախնեաց մտածման եւ ոճի պարզութեան, ոչ տաղաչափութեան։,, Անաւարտ մնացած խօսքի օրինակներ ալ կը յիշէ, զ. օր.

Եւ եհան գօսկէօղ չիկափօկ պարանն...

Նաեւ

Զմշէն եղանց եւ շմորթէն եղջերաց...

Առաջին օրինակը հաւասար է "եւ եհան գօսկէօղ չիկափօկ պարանն„ ըսելու։ Երկրորդ օրինակն ալ ինքնին պզտիկ ամբողջ մ'է, "ո՞ տայր,,ին երկայն մէկ խնդիրն է, պատասխանօրէն կը լեցնէ տող մը եւ կրնայ պատասխանօրէն ալ կրկնուիլ երգելու ատեն։

Լաւ թափանցենք սկզբունքին։ Այս չի պահանջեր որ իւրաքանչիւր տող ամբողջ համարի մը կամ ճառի մը լիութիւնն ունենայ, կամ թէ իրեն հետ սերտ առընչութիւն ունեցող մէկ կամ քանի տողեր չհետեւին իրեն, այլ համեմատօրէն խօսելով, պզտիկ կամ մեծ իմաստ մը աւարտէ։ Երբ տող մը երգի մէջ կրնայ երկու անգամ երգուիլ առանց անպատեհութեան, պզտիկ իմաստ մը ամբողջ ունի ըսել է. զ. օր.

[illegible] | [illegible],
[illegible] | [illegible].
[illegible] | [illegible]
[illegible] | [illegible]։

Այս տան չորրորդ տողն սեռի խնդիր է նախորդ տողին "ցուցին, բային", ինչպէս էր "զվազելն եղանց եւ զվարգելն եղջերուաց" ի պարագան։

Սկզբունքին ոգին աւելի պարզ կրնանք զգալ եթէ յիշենք արդի բանաստեղծներուն այս մասին ի գործ դրած ազատութիւնը որով բնական ստորաբաժանումի մը մէկ մասը կամ մէկ բառը յաջորդ տողին կ'անցնեն եւ կամ տողին մէջտեղ, ոեւէ անգամի վերջը՝ խօսքը կ'աւարտեն վերջակէտով մը եւ ուրիշ խօսք մը կը սկսին։ Զ. օր. (կ'ընդգծեմ դիտելի կէտերը հետեւեալ օրինակաց մէջ.)

And, having prayed together, *we*
Will go with you along.
Հետեւեալը Worthsworthէն է
Many are the poets that are *sown*
By Nature; *men* endowed with highest gifts;

փոյթ չէ այդ տողերը որքան նշանաւոր եւ տաղանդաւոր բանաստեղծէ մը ստորագրուած ըլլան, Գողթան երգիչները եւ Մեսրոպի դպրոցը անոնց չեն հաւնիր, ու երբեք այդ օրինակ ոտանաւորում չեն տար իրենց տողերուն։ Անոնք կը նախասիրեն մէկ տողի մէջ խօսք մը աւարտել, եւ երբ պատահի որ տողը ուրիշ տողի մը

խօսքը ամբողջացնելու ծառայէ, գոնէ առաջ խօսքին բնական մէկ ստորաբաժանումը կը ներկայացնէ։ Անոնք երբեք չեն արտադրած, զ. օր., այսպիսի տողեր.

Ի վերայ մայ պատուական
Մարգարտի ցնծալով
Խաղացին ամենայն
Հեթանոսք. արեւմտաք
Յարեւելս ընթացեալ հասին...

Անոնց տողերն սապէս են.

Ի վերայ մայ պատուական մարգարտի
Խաղացին ցնծալով ամենայն հեթանոսք.
Արեւմտաք յԱրեւելս ընթացեալ հասին
Քարոզել յայտնապէս շնորհաց տեսութեան։

Մեսրոպ չպիտի հաւնէր մեր ժամանակակից բանաստեղծութեան սա ոտանաւորումին, թարգմանութիւն մը Ալֆրէտ տը Վինեիի գեղեցիկ մէկ քերթուածին որ վերջերս երեւցաւ «Դաշինք»ի մէջ (4—4—4)

...Այլ քանի մէջ | էին խորանք | առաքեալներ,
Տէրոջ յայնէն | մանաներուն պէս | Պետրոսախաչեր։
Որդին մարդոյ | յամբօրէն էր | ելած լերէն,
Ինչպէս հովիւ | մ'Եփեզոսէ | նայէ երկին։
Այլ սեւ ամպ մը | Թանձր քօղին | պէս պատէ
Տարածուած էր | անապատին | վրայ այն վայրէ,
եւ այլն։

Այս օրինակն ալ կը ցուցնէ թէ հազիւ կարելի է բազմանդամ տողերով քերթուած մը

շատ առաջ տանիլ առանց արուեստակեալ անդամատութեանց բռնադատուելու, նոյն իսկ երբ Մեսրոպ Նուպարեանի պէս հմուտ ու փորձ գրիչ մ'է փորձն ընողը: Բռնազբօսիկ է բաժնել նախադասութիւնը իր խնդրէն եւ տարբեր անդամներու մէջ զետեղել զանոնք. Թանձըր քօղէն | պէս այրիի. — Անապատէն | վըրայ այն վայրի:

Մեր նախնեաց արուեստին ու մեր լեզուին կազմին համաձայն՝ յօրինելով այդ տողերը երկանդամ, կարելի էր հեշտիւ տալ քերթուածին բնական ու աղուոր խաղացք մը. Դ. օր. 6—6.

Սեւ ու մըռայլ ամպեր | հանգոյն այրիի քօղէն,
Ջտխուր անապատն | կ'ընէին տխրագին:

Հարկաւոր է հոս նկատել թէ երբ տողերը երկայն են, անոր երկու անդամները հեշտիւ կրնան ներկայացնել խօսքին երկու բնական ստորաբաժանումները, մինչ կարճ տողերը, հետեւապէս կարճ իմաստները, այդ դիւրութիւնը չեն ընծայեր: Գաւառական երգերու կարճ տողերը 4—3, 3—4, 3—5, 2—5, 4—4 չափերով են յաճախ, որոնց մասին Հայր Սահակեան կ'ըսէ թէ առանց անքամտառութեան են, “դրութիւն մը,” կ'ըսէ, «որուն գոյութիւնը արդէն Պ. Լեւոնեան ապացուցած է Աշխարհական Հանդէսի մէջ» ապացուցումը ինծի անծանօթ կը մնայ, սակայն կը կռահեմ որ թիւրիմացութեան մը վրայ հիմնուած ըլլայ: Ըստ իս, տաղաչափեալ բանաստեղծութեան տողը — ի բաց ա-

ուեալ այն կարճ խօսքը որ երբեմն իբրեւ մասնաւոր կարեւորութիւն ունեցող վերջաւորութիւն կամ յաւելուած կը դրուի — պէտք է որ այս կամ այն կերպով անդամատուած ըլլայ, առանց որուն չի կրնար խաղացք ունենալ։ Իրաւ կը գտնուին չորեքոտնեան եւ հնգոտնեան ոտանաւորներ, սակայն անոնք աւելի մանկական խաղալիկներ են քան քերթուածներ։ Այսպէս է, զ. օր. գաւառական խաղն

Հուսա եղիկ,
Հուսա մեղրիկ,
Հուսա վազէ,
Հուսա ուտէ։

Նաեւ հետեւեալը, ոչ նուազ խաղալիկ,

Ճակտիկն անբիծ.
Վարդկունքն այտից,
Ողջ իսկ մարմինն
Է իմ զարմին։

Գաւառական ճշմարիտ բանաստեղծութեան մը տողերն, նաեւ ամէնէն կարճերը, ունին երկու անդամ, թէեւ փոքրիկ, եւ ունին երկու հռետորական չեշտ, ըստ այնմ, թէեւ անդամները հաւասար վանկով չեն, զ. օր.

3—4. Գիշերո՛ւն տէրն | տրէ՛ս ըստնի,
3—5. Աղօթարէ՛ն | ճիչե՛րն է ցորեկ.
2—5. Գէ՛շը | ճիչերո՛վ երգայ,
3—5. Աղօթարէն | մաղէ՛ք նէ խօսէ։

Առաջին ու երրորդ տողերը եօթնոտեան, երկրորդ ու չորրորդ տողերը ութոտնեան են։ Սակայն, հակառակ այդ անհաւասարութիւններուն, տողերը երկուութիւն մը ունին, շեշտի ու շարժումի կողմէ, եւ շնորհալի են բանաստեղծական ոգւով, երեւակայութեան ոյժով եւ ճշմարտութեամբ։

Ուրեմն ինչպէս որ եռանդամ ու քառանդամ տողերը օտար են բնիկ հայ տաղաչափութենէ, նոյնպէս բնաւին առանց անդամատութեան տողերը զուրկ են ճշմարիտ տաղաչափութենէ։

Հայր Սահակեան անճիշդ կը համարի շեշտի մասին իմ այն հաստատումը թէ «ամէն անդամ հռետորական շեշտ մը ունի», եւ թէ «հիմնական գաղափարներ արտայայտող բառերն միայն կ՚ընդունին հռետորական շեշտը։» Ինքը կը կարծէ թէ «շեշտը գաղափարի կարեւորութեան հետ այնքան վերաբերութիւն չունի որքան քերականական աղերսներու։»

Նախ բացատրեմ թէ ինչ է հռետորական շեշտին տարբերութիւնը քերականականէն։ Քերականական շեշտ ըսելով կը հասկնամ այն զոր բառի մը, առանձին առած, կու տանք, եւ որ հայերէնի մէջ բազմավանկներուն վերջին վանկին վրայ կը դնենք, ինչպէս ԵՐԿԻ՛Ն, ԾԻՐԱՆԻ՛, ՊԱՏԱՆԵԿԻ՛Ն, որ թոյլ շեշտ մ՚է։ Իսկ հռետորական շեշտն այն է զոր մենք կը դնենք շարադրուած խօսքի մը այլեւայլ բառերուն վրայ՝ աւելի կամ նուազ ուժեղ՝ ըստ պահանջման

իմաստից։ Հռետորականը կրնայ քերականական շեշտին հանդիպիլ կամ ոչ։ Երբ անդամի մը մէջ մէկէ աւելի քերականական շեշտեր գտնուին, խօսքին պատշաճ առոգանութիւնը պիտի որոշէ թէ ո՛րն ըլլալու է տիրապետող շեշտը, այսինքն հռետորական շեշտը, որմէ կախում ունի բառախումբին արժէքը իբրեւ քերթողական տողի անդամ։ Զոր օրինակ

Ո՜վ երանութեա՜ն | իմաստուն կուսանացն,
Որոց ոչ յաղթեաց | Հեղգութիւն եւ քուն։
Ոմն պիտի կարդայ “իմաստո՛ւն կուսանա՛ցն„

երկու շեշտ եւ երկու անդամ ընծայելով. ոմն պիտի առոգանէ “իմաստո՛ւն կուսանացն,„ ածականը շեշտելով։ Ըստ իս, թէեւ երկու բառերն ալ քերականական շեշտ ունին իրենց վերջին վանկին վրայ, երկուքը միասին մէկ անդամ կը կազմեն եւ շեշտը “կուսանա՛ց„ անկ է։ “Իմաստուն կուսանք„ մէկ բառ կը համարուի, եւ գոյականը պէտք է առնուլ շեշտը։

Որոց ոչ յաղթեաց | Հեղգութիւն եւ քուն։

Ըստ ոմանց “Հեղգութիւն | եւ քուն„ պէտք է առոգանել, երկու անդամ եւ երկու շեշտ ենթադրելով։ Ես մէկ անդամ միայն կը տեսնեմ հոն, եւ հռետորական շեշտը, փոխանակ “Հեղգութիւն„ բառին վերջին վանկին վրայ դնելու ուր քերականական շեշտը կը թուի հրաւիրել զայն, կը դնեմ “քուն„ միավանկին վրայ որ քերականական շեշտ չունի։ Երբ երկու

մերձանիշ բառեր մէկ անգամի մէջ քով քովի գրուած ըլլան, վերջինը ընդունելու է շեշտը, եւ հոս օրէնքը նոյն է ինչ որ նշանակած եմ "խաղաց գնաց„ի նման ոճերու նկատմամբ (էջ 164)։

Հայր Սահակեան կը հարցնէ. "Չենք գիտեր թէ ինչու Տ. Գ. ածականը շեշտէ կը զրկէ գոյականի մօտ գտնուած պահուն, եւ թէ ինչու այս վերջինին կը վերապահուի շեշտը։ Միթէ չե՞նք ըսեր "[illegible]„

Ես խօսած եմ ընդհանուր կանոնին վրայ, թէեւ կանոնը շատ տեղ բացառութիւն կ'ընդունի։ Ամէն Հայ կ'ըսէ. "Բարի իրիկուն,„ "Բարի լոյս,„ "Գիշեր բարի,„ "Նոր աղջիկ„ եւ ոչ երբեք "Բարի՛ լոյս„ եւ այլն։ Ածականը կ'առնու շեշտը այն ատեն երբ հակադրուած ըլլայ ուրիշ ածականի մը. "Նոր աղջիկ„ — "Ոչ, ես բարի՛ աղջիկ եմ։„ Եթէ վերագոյն յիշուած օրինակին մէջ "[illegible]„ը "[illegible]„ի հակադրուած ըլլային, պիտի առոգանէինք "[illegible]։„

Նաեւ մասնաւոր կարեւորութիւն ունեցող ածական մը, գերադրական մը, կրնայ անշուշտ շեշտ առնուլ. "[illegible] աղջիկ,„ "[illegible]։„

Զարմանք է որ Հ. Սահակեան քննութեան կարօտ կը համարի նաեւ իմ հաստատումը թէ նախադրութիւնք, շաղկապք, եւ այլն, շեշտ չեն առնուր։ Ասիկա լոկ հայերէնի խնդիր մը չէ, այլ մարդկային լեզուին ընդհանուր մէկ սկզբունքն

է։ Յիշեալ մասունք բանի չեշտ կրնան առնուլ միայն արտակարգ բացառութեամբ, այսինքն երբ հակադրուած ըլլան ուրիշ բառի մը. զ. օր.

Թագաւորին աղջիկ կեցած էին նորա զօրավարներ.
Թագաւորին քո՛վ կեցած էին, ով աղջի՛կ։

Այս բացատրութիւններն պայծառ ցոյց կու տան թէ հայ ոտանաւորը իր շարժման զարկը հռետորական շեշտէն կ'առնու, ուստի եւ բնական եւ պատշաճ առոգանութեան կ'ապաւինի իր ոտանաւորի խաղացքը զգալի ընելու համար։ Ասկէ աւելի բան մը չ'ըներ շեշտը։ Անիկա անդամոց վանկերուն անհաւասարութիւնները դարմանելու պաշտօն չունի։ Շեշտը վանկին հնչումը կ'երկարէ բայց նպատակը հռետորական է, իմաստին պայծառութեանը ծառայել, ոչ թէ վանկերուն հնչումը հաւասարութեան բերել։ Ուստի Հ. Սահակեան կը սխալի այս երեւոյթին տարբեր մեկնութիւն տալով եւ հայ տաղաչափութիւնը ոտնաչափաւոր անուանելով։

Օրինակի համար առնունք

Ի Հօրէ ծագեցար | լուսաւորել զարարածս,
Արդարութեան արեգակն | Տէ՛ր, փառք քեզ։

Առաջին տողը 13 վանկ ունի, երկրորդը՝ 10. երկրորդ տողին առաջին անդամն ունի 7 վանկ, երկրորդը՝ երեք միայն։ Հեղինակը երեք միայն դրած է դիտմամբ, զի “Տէր„ եւ “փառք„ միավանկները ուժգին եւ երկար շեշտ կ'առնուն, իրենց իմաստին պահանջն է այդ։

Տէէէր, փա՜ա՜ա՜ռք քեզ: Նոյնպէս է «երկնէր երկին եւ երկիր»ը, յորում «երկնէր»ը երկար եւ ուժեղ շեշտ կը պահանջէ, որով երկավանկը քառավանկի կամ հնգավանկի երկարութիւն կ՚առնու:

Երկնէէէէէր երկին եւ երկէէր:

Այսպիսի օրինակները կը ծառայեն ապացուցանել միայն թէ մեր նախնիք ճշմարիտ բանաստեղծներ էին, եւ իրենց տողերը իմաստին պատշաճեցուցած են: Ուստի պէտք չէ որ անոնց ընծայենք այդ նպատակին օտար այն դիտումը թէ թիւ-պակաս անդամները կ՚երկարէին որպէս զի անոնց տեւողութիւնը հաւասարէր խոշոր անդամներուն: Ատիկա պիտի ըլլար բռնազբօսիկ ճիգ մը քանի որ, ինչպէս ըսինք, հայերէնը չէր կրնար լատին եւ յոյն տաղաչափութեան պէս ամանակաւոր ըլլալ՝ չունենալով անոնց պէս սուղ եւ երկար վանկեր:

Անհաւանական չէ որ մեր Գողթան երգիչներու արուեստը նմանութիւններ ունեցած ըլլայ հնագոյն արեւելեան տաղաչափութեանց, ինչ որ հետազօտութեան արժանի խնդիր է: Յայտնի է սակայն թէ Մեսրոպի դպրոցը ազգային, այն է Գողթան վիպասանութեան արուեստին հետեւած է, եւ ոչ թէ յոյն եւ լատին տաղաչափութեան:

Հայկական իսկատիպ տաղաչափութեան էական եւ գլխաւոր հանգամանքներն են սեղմ ու կոկիկ խօսք, բառերուն եւ իմաստին գիրկընդ-

խառնումն եւ ներդաշնակ միութիւնը, իւրաքանչիւր տողի անկրճատ եւ անխեղ կազմը երկու անդամներով, իւրաքանչիւր անդամի բնական եւ անբռնազբօսեալ շինուածը, իւրաքանչիւր անդամի շնչաւորումը հռետորական շեշտով մը, անկախ քերականական շեշտերէն, եւ, իբրեւ անդրադոյն գեղեցկութիւն, յաճախ բառերու եւ իմաստներու տողէ տող օղակաւորումն ու թաւալումը, մերթ ընդլայնումով իմաստի, մերթ զուգահեռականութեամբ, մերթ հակադրութեամբ։

Հայ բանաստեղծական հանճարը իր լեզուին ոգւոյն եւ մասնաւորութիւններուն պատշաճող ոտանաւորում՝ մը յօրինած է հիանալի ճարտարութեամբ։ Անվախ կ'ըսեմ թէ անիկա աշխարհի ամէնէն գեղեցիկ տաղաչափութիւններուն առընթեր կրնայ դրուիլ։

Մեր նախնեաց տաղաչափութեան էական հանգամանքները թող մեր ալ քերթողական արուեստին սկզբունքն ըլլան եւ թող հայ ոտանաւորման այդ գերազանցապէս բնական ու գեղեցիկ կերպը մշտնջենաւորի։

Մեր նոր բանաստեղծներն թող զերծանին մանաւանդ յանգերը էական նկատելու նախապաշարումէն որ պատճառ կ'ըլլայ ամէնէն տգեղ եւ ծաղրելու տողերը արտադրելու։ Շատերը կը թուին արդարեւ կարծել թէ երբ տողերը հաւասար ոտքերով եւ յանգով յօրինուին, այդու իսկ գրուածը քերթուած կ'ըլլայ։ Ու յաճախ սարէն ու ձորէն բառեր կը քաշէն կը

քերեն իրենց տողերուն ծայրը կը ղետեղեն յանգի սիրոյն համար, եւ ամբողջ խօսքը կը խաթարեն, երբեմն ստիպուելով ըսել ինչ որ բնաւ նպատակ չունէին ըսելու, եւ կը կարծեն բանաստեղծել երբ միայն անիմաստ նմանաձայնութիւններ կը շարեն։

Ամէնէն հիանալի քերթուածները յօրինուած են սակայն առանց յանգի, նոյն իսկ հայ գրողներէ, եւ գերագոյն օրինակ մը ունինք Վահագնի երգին մէջ զոր ստեղծած է հայ բանաստեղծ մը, շատ մեծ բանաստեղծ մը, թերեւս ներկայէս երկու հազար տարի առաջ։ Այդ երգը կազմով չնաշխարհիկ, ոչ նուազ սքանչելի է նաեւ իր ոգւովը, իբրեւ գործ ստեղծագործ երեւակայութեան, լի վեհութեամբ, լրջութեամբ, անկեղծութեամբ եւ ճշմարտութեամբ — յատկութիւնները ճշմարիտ մեծ բանաստեղծութեան։ Հայ բանաստեղծը հոն կը նկարագրէ թէ ինչպէս երկին ու երկիր երկունք կրեցին դիւցազն մը ծնանելու համար։ Այլով բանիւ, կ'ըսէ թէ ամբողջ տիեզերքը ճիգ մը ըրաւ գերագոյն զօրութեան վեհ մէկ արտայայտութիւնը անհատական էակի ձեւով ընծայել մարդկութեան։ Իրօք, մեծ մարդը, դիւցազնը, հանճար կոչուածը պտուղն է համայն մարդկութեան բազմադարեան երկունքին եւ ճիգին։ Հիները շատ խորունկ մտածողներ էին։ Նորերը աւելի գիտութիւն ունին, բայց ոչ աւելի հանճար։

“Երկնէր երկին„ը մեր բանաստեղծական գրականութեան ամէնէն չքնաղ գոհարն է,

վասն որոյ թելադրած եմ որ ամէն հայ մանուկի մտաւորական պաշարին մէկ տարրը կազմէ այն, եւ ամէն հայ մտաղատի սորվի արտասանել զայն պատշաճ առոգանութեամբ[1]։ Պէտք է ծանր, խոր, հիացող առոգանութեամբ արտասանել զայն եւ շեշտերը երկարել եւ ուժեղ դնել

Երկնէ՛է՛է՛ր երկին եւ երկի՛ի՛ր,
Երկնէ՛է՛ր եւ ծիրանի ծո՛ո՛վն.

Ե՛ե՛րկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղէգնիկն.

Ընդ եղեգան փող ծո՛ւ-ո՛ւխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բո՛ո՛ց ելանէր.
Եւ ի բոցոյն պատանեկի՛ի՛կ վազէր.
Նա հո՛ւ-ո՛ւ-ո՛ւր հե՛ե՛ր ունէր,
Բո՛ո՛ո՛ո՛ց ունէր մօրո՛ւ-ո՛ւ-ս.
Եւ աչկո՛ւ-ո՛ւնք էին արեգակո՛ւ-ո՛ւ-ո՛ւնք։

Ահաւանիկ քերթուած մը որուն կը պակսին չափի ճշդութիւններն, ինչպէս եւ յանգը, սակայն ունի իր յօրինուածքին մէջ երկանդամ տողը, եւ բանաստեղծութեան բարձրագոյն բոլոր տիրական գեղեցկութիւնները։

Արդի քերթողը կրնայ չափի ճշդութիւններ տալ իր տողերուն եւ անդամներուն, ազատ է նաեւ երբեմն յանգաւոր յօրինել զանոնք, սակայն պայմանաւ որ էականը չզոհէ չէականին։ Ոեւէ նորագոյն վայելչութիւն զոր կարելի

---

1 ՀԱՅ ՑԵՂՆ, էջ 23։

է աւելցնել հայ տաղաչափութեան վրայ՝ առանց վտանգելու անոր հիմնական, դրական սկզբունքը, ընդունելի է։ Միայն թէ բաւական յստակօրէն ցոյց տուի, կը յուսամ, թէ մեր հին քերթողական արուեստին յատուկ է երկանգամ տողը, իսկ եռանգամն ու քառանգամը շատ վերջէն մտած են մեր մէջ, ինչպէս յանգը։ Անվերապահօրէն կը մերժեմ բազմանգամ (երկուքէ աւելի) տողերով տաղաչափելու ձիգը իբրեւ չհայկական եւ անհաշտ մեր լեզուին ոգւոյն եւ երկար բառերուն։ Զուր վաստակ եւ անօգուտ տանջանք ըլլալու սահմանուած է 9, 10 վանկով տողերը եռանգամ, իսկ 12—15—16 վանկով տողերը քառանգամ յօրինել, այնպիսի անգամներով որոնց իւրաքանչիւրը հռետորական շեշտով մը թեւաւորուած ըլլայ եւ խօսքին բնական մէկ ստորաբաժանումը ներկայացնէ։

Նկատելով այն յոյժ կարեւոր դերը զոր բանաստեղծութիւնը միշտ պիտի կրնայ կատարել ժողովուրդ մը ներշնչելու, ոգեւորելու, առաջնորդելու մէջ, կը մաղթեմ որ բնիկ հայ տաղաչափութեան արուեստը գնահատող եւ կիրարկող ճշմարիտ բանաստեղծներ շուտով երեւան ելլեն մեր մէջ։

ԱԶԳԱՑԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Ա Գալէմքեարեան Հ. Գր. Վ. Ուսումնասիրութիւնք Լեհահայոց դատաստանագրոյն: 1. Պիշոֆ, Լեհահայոց հին իրաւունքը: 2. Գոլէր, Իրաւունք Հայոց: 1890: Էջ 85+59: Ֆր. 1.25

Բ. Մէնէվիշեան Հ. Գ., Ազգաբանութիւն ազն. զարմին Տիւզեանց: 1880: էջ 50: Ֆր. 1.—

Գ. Տաշեան Հ. Յ., Ագաթանգեղոս առ Գէորգայ ասորի եպիսկոպոսին եւ ուսումնասիրութիւն Ագաթանգեղեայ գրոց: 1891: Էջ ԺԱ+159: Ֆր. 1.25

Դ. Տան Դ., Արեւելեան Հայք ի Պուքովինա: Թրգմ. Հ. Գ. Վ. Գալէմքեարեան: 1891: Էջ 79: Ֆր. –.85

Ե. Տաշեան Հ. Յ. Վ., ՈւսումնասիրութիւնքՍտոյն-Կալիսթենեայ Վարուց Աղեքսանդրի: 1892: Էջ Դ+272: Ֆր. 3.—

Զ. Տըմշէ Ա. եւ Գ. Փիտոն. Ուղեւորութիւն ի Փոքր Ասիա: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1892: Էջ 82: Ֆր. 1.—

Է. Մառ Ն., Ամառնային ուղեւորութիւնից դէպ ի Հայս: Թրգմ. Ո. Անոփեան: 1892: 89: Ֆր. 1.25

Ը. Կարրիէր Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ: Հտ. Ա.: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1893: Էջ Ժ+51: Ֆր. 1.—

Թ. Գալէմքեարեան Հ. Գ. Վ., Պատմութիւն հայ լրագրութեան: Հտր. Ա. 1794—1860: (1 լուսանկարով:) 1893: Էջ 232: Ֆր. 2.50

Ժ. Կոնիբիր Փր. Կ., Քննութիւնք գրոց Դաւթի Անյաղթի: Թրգմ. եւ յաւ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1893: Էջ Է+92: Ֆր. 1.25

ԺԱ. Գովրիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յԵղիսաբեթու-պօլիս Դրանսիլուանիոյ 1680—1779: (1 զըն-կատիպ.) 1893: Էջ Ժ+533: Ֆր. 4.50

ԺԲ. Խաչաթեան Գր., Զենոբ Գլակ, համեմատական ուսումնասիրութիւն: 1893: Էջ Զ+78: Ֆր. 1.—

ԺԳ. Տէր-Մովսիսեան Փ., Հայ գիւղական տունը: Թրգմ. Հ. Բ. Վ. Պիլէզիկճեան: (6 տխտկ՝. 55 պտկ.:) 1894: Էջ Ը+103: Ֆր. 2.—

ԺԴ. Կարրիէր Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ. Հտր. Բ. կամ Յաւելուած: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1894: 8° Էջ ԺԱ+43: Ֆր. 1.—

ԺԵ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Ուսումնասիրութիւնք հայերէն փոխառեալ բառից: Ա.՝ Հ. Հիւպշման, Սեմական փոխառեալ բառեր հին հայերէնի մէջ: Բ.՝ Փոռքէլման Կ., Յունական փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ: Գ.՝ Հ. Հիւպշման, Հայկական Յատուկ անուանք: 1894: Էջ Թ+145: Ֆր. 2.—

ԺԶ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Մատենագրական Մանր Ուսումնասիրութիւնք. Մասն Ա: Ա–Զ. Նեմեսիոս, Պրոկղ Դիադոխոս, Խուսրովիկ, Գիրք Հերձուածոց, Պրոկղ եւ Սեկունդոս: 1895: Էջ ԺԲ+296: Ֆր. 3.60

ԺԷ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Հայկական աշխատասիրութիւնք հայագէտ Պ. Փէթթէրի, ամփոփուած եւ թարգմ. ծանօթութեամբք: 1895: Էջ Թ+202: Ֆր. 2.50

ԺԸ. Տիռրեան Կ., Սեւ ծովու ռուսական եզերքը: 1895: Էջ 92: Ֆր. 2.—

ԺԹ. Գովրիկեան Հ. Գ. Վ., Դրանսիլուանիոյ Հայոց Մետրապոլիսը կամ Նկարագիր Գերլա Հայաքաղաքի ի գիր եւ ի պատկերս: 1896: Էջ Թ+352: Ֆր. 3.60

Ի. Տաշեան Հ. Յ. Վ., "Վարդապետութիւն առաքելոց" անվաւերական կանոնաց մատեանը. Թուղթ Յակոբայ առ Կոդրատոս եւ Կանոնք Թադդէի: 1896: Էջ Թ+442: Ֆր. 6.—

ԻԱ. Տոմաշէկ Վ., Սասուն եւ Տիգրիսի աղբերաց սահմանները: Պատմական եւ տեղագրական հե-

տագօտութիւն: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկճեան: 1896: Էջ Է+62: Փր. 1.–

ԻԲ. Կարրիէր Ա., Աքգարու գրոյցը Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութեան մէջ: Թրգմ. Հ. Գ. Վ. Մէնէվիշեան: 1897: Էջ ԺԾ+107: Փր. 1.50

ԻԳ. Յովնանեան Հ. Ղ. Վ., Հետազօտութիւնք նախնեաց ուղղագրութեան վրայ: Ուսումնասիրութիւնք եւ քաղուածներ: Մասն Ա. Ուղղագրութեան մատենագրութիւնք: Տետր Ա: 1897: Էջ Ը+272: Փր. 4.–

ԻԴ. Յովնանեան Հ. Ղ. Վ., Հետազօտութիւնք նախնեաց ուղղագրութեան եւն: Տետր Բ: 1897: Էջ Ա–Ը: 273–522: Փր. 3.–

ԻԵ. Գէլցէր Հ., Համառօտ պատմութիւն Հայոց: Թրգմ. Հ. Գր. Վ. Գալէմքեարեան: Յաւելուածք 1. Ցանկ Հայոց կոտորածներու առթիւ լոյս տեսած գրքերու: 2. Գաւազանագիրք Կաթողիկոսաց եւ Պատրիարքաց Հայոց: 1897: Էջ Ը+130: Փր. 1.50

ԻԶ. Մէնէվիշեան Հ. Գ. Վ., Գիրք (կամ՝ յօդուած) գրելու արուեստը: Յաւելուած՝ Գիրք կարդալու արուեստը: 1898: Էջ Է+118: Փր. 1.25

ԻԷ. Խալաթեան Գր., Մ. Խորենացու նորագոյն աղբիւրների մասին քննադատական ուսումնասիրութիւնք: 1898: Էջ Է+53: Փր. 1.–

ԻԸ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Ակնարկ մը հայ հնագրութեան վրայ: Ուսումնասիրութիւն Հայոց գրչութեան արուեստին: (10 զնկատիպ պատկերով:) 1898: Էջ ԺԱ+202: Փր. 2.50

ԻԹ. Դաղբաշեան Յ., Փ. Բիւզանդացի եւ իւր պատմութեան խարդախողը: Քննութիւնն Մ. Խորենացու աղբիւրների մասին: 1898: Էջ Թ+175: Փր. 2.50

Լ. Մսերեանց Լ., Հայերէն բարբառախօսութիւն: Թրգմ. ի ռուսերէնէ Հ. Գ. Վ. Մէնէվիշեան: 1899: Էջ Է+26: Փր. –.50

ԼԱ. Քօսեան Հ. Յ. Վ., Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս: Հատոր Ա. Զմիւռնիա եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899: Էջ ԺԲ+369: Փր 5.–

ԼԲ. Քօսեան Հ. Յ. Վ., Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս: Հատոր Բ. Զմիւռնիոյ վիճակին գլխաւոր քաղաքները եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899: Էջ Ժ+161: Փր. 2.50

ԼԳ. Գովրիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յԾղիսաքեթուպոլիս Դրանսիլուանիոյ. Բ. Հտր. 1780—1825: 1899: էջ Լ+554: Փր. 5.—

ԼԴ. Գազանճեան Յ., Եւդոկիոյ Հայոց գաւառաբարբառը: 1899: Էջ Լ+120: Փր. 1.—

ԼԵ. Կարրիէր Ա., Հեթանոս Հայաստանի ուժ մեհեանները Ագաթանգեղոսի եւ Մ. Խորենացւոյ համեմատ: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան (1 քարտէզով): 1899: Էջ 43: Փր. —.70

ԼԶ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, ըստ Ն. Մառի, տեղեկատուութիւն ու քաղուածքներ: 1900: Էջ ԺԱ+193: Փր. 2.50

ԼԷ. Տաշեան Հ. Յ. Վ.. Մատենագրական Մանր Ուսումնասիրութիւնք. (տես ԺԶ:) Մասն Բ: Է—Ժ Խրիկար եւ իւր իմաստութիւնն, Ագաթեղոս եւ իւր Յորդորականք առ Յուստինիանոս, Թղթակցութիւն Աբգարու եւ Քրիստոսի ըստ նորագիւտ արձանագրութեան Եփեսոսի, եւ Գէորգայ Պիսիդեայ Վեցօրեայք: 1901: Էջ ԺԲ+384: Փր. 4.50

ԼԸ. Տէր-Պօղոսեան Գր., Նկատողութիւններ Փաւստոսի Պատմութեան վերաբերեալ: 1901: Էջ Ը+110: Փր. 1.50

ԼԹ. Վէբէր Ս., Արարատը Ս. Գրոց մէջ: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկճեան: 1901: Էջ Ե+77: Փր. 1.—

Խ. Սանտալճեան Յովսէփ Վ., Ասորեստանեայ եւ Պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւնք կամ որոնք Նախրի-Ուրարտու աշխարհին պատմութեան կը վերաբերին: 1901: Էջ 262: Փր. 4.50

ԽԱ. Խաչաթեանց Բագրատ, Հայ ժողովրդական դիւցազնական վէպը: 1903: Էջ Ը+72 Փր. 1.—

ԽԲ. Մէնէվիշեան Հ. Գ. Վ., Արդի լեզուագիտութիւնը: Հտր Ա.: 1903: Էջ Ը+204: Փր. 3.—

ԽԳ. Մարկուարտ Յ., Հայ Բդեաշխք: Թրգմ. Հ. Թ. Կէտիկեան: 1903: Էջ 39: Ֆր. —.75

ԽԴ. Գելցէր Հ., Սկզբնաւորութիւնք Բիւզանդեան բանակաթեմերու դրութեան (1 քարտէզով): Թրգմ. Հ. Գ. Գարանֆիլեան: 1903: Էջ Է+83: Ֆր. 2.—

ԽԵ. Կիւլէսէրեան Բ. Վ., Ծովք, Ծովք-Տլուք եւ Հռոմ-Կլայ, պատմական եւ տեղագրական ուսումնասիրութիւն: 1904: Էջ Ը+117: Ֆր. 1.50

ԽԶ. Կիւլէսէրեան Բ. Վ., Կոլոտ Յովհաննէս Պատրիարք. պատմագրական եւ քննասիրական ուսումնասիրութիւն: 1904: Էջ ԺԴ+227: Ֆր. 3.50

ԽԷ. Պեդերսըն Հ., Նպաստ մը հայ. լեզուի պատմութեան: Թրգմ. Հ. Գ. Գարանֆիլեան: 1904: Էջ Ը+87: Ֆր. 1.25

ԽԸ. Տէր-Մկրտչեան Գ. եւ Աճառեան Հ. Յ., Քննութիւն եւ համեմատութիւն Եզնկայ նորագիւտ ձեռագրին: 1904: Էջ Է+105: Ֆր. 1.50

ԽԹ. Գովրիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յԵղիսաբեթուպոլիս Գ. Հտր. 1825–1904: Էջ Ժ+658: Ֆր. 7.--

Ծ. Շտրէք Մ., Հայաստան, Քրդաստան եւ արեւմտեան Պարսկաստան բաբելական-ասորեստանեայ սեպագրերու համաձայն: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկճեան: 1904: Էջ Է+222: Ֆր. 3.--

ԾԱ. Խալաթեանց Գր., Հայ Արշակունիք ըստ Մովս. Խորենացւոյ, կամ Նոր ուսումնասիրութիւններ Մովս. Խորենացւոյ մասին: Թրգմ. Արսէն, Ս. Սիմոնեանց: 1906: Էջ Ը+124: Ֆր. 1.50

ԾԲ. Պեդերսըն Հ., Հայերէն եւ դրացի լեզուները: Թրգմ. Հ. Թ. Կէտիկեան: 1907: Էջ ԺԱ+257: Ֆր. 5.—

ԾԳ. Հիւբշման Հ., Հին Հայոց տեղւոյ անունները: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկճեան: 1907: Էջ ԺԶ+443: Ֆր. 7.—

ԾԴ. Պեդերսըն Հ., Հին հայերէնի ցուցական դերանունները: Թրգմ. Հ. Յ. Տաշեան: 1907: Էջ Է+90 Ֆր. 2.—

ԾԵ. Գալէմքեարեան Հ. Գ. Վ., Կենսագրութիւն Սարգիս Արքեպիսկոպոսի Սարաֆեան եւ ժամանակին հայ կաթողիկեայք: 1908: Էջ ԺԳ+433: Փր. 5.—

ԾԶ. Աճառեան Հ., Հայերէն նոր բառեր Նորագիւտ Մնացորդաց գրոց մէջ: 1908: Էջ 38: Փր. —.60

ԾԷ. Կիւլէսէրեան Բ. Ծ. Վ., Եղիշէ, քննական ուսումնասիրութիւն: 1909: Էջ ԻԸ+458: Փր. 7.—

ԾԸ^{1}. Ակինեան Հ. Ն., Տիմոթէոս Կուզ հայ մատենագրութեան մէջ: Էջ 1—60:

ԾԸ$_{2}$. Աճառեան Հր., Հայերէն նոր բառեր Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութեան մէջ: 1909: Էջ 61–106: Փր. 1.50

ԾԹ. Ակինեան Հ. Ն., Զաքարիա Եպ. Գնունեաց եւ իւր տաղերը: 1909: Էջ ԺԲ+87: Փր. 1.—

Կ. Ակինեան Հ. Ն., Կիւրիոն Կաթողիկոս Վրաց: 1910: Էջ ԻԷ+315: Փր. 5.—

ԿԱ. Մէնէվիշեան Հ. Գ. Ծ. Վ., Հայերէն լեզուի ուղղագրութեան խնդիրը: 1910: Էջ 73: Փր. 1.—

ԿԲ. Գիւտերբոք Կ., Բիւզանդիոն եւ Պարսկաստան եւ անոնց դիւանագիտական եւ ազգային-իրաւական յարաբերութիւնները Յուստինիանու ժամանակ: Թրգմ. Հ. Հ. Համբարեան: 1911: Էջ Ը+162: Փր. 2.50

ԿԳ. Սամուէլեան Խ., Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրքն ու հին Հայոց քաղաքացիական իրաւունքը: 1911: Էջ ԺԲ+344: Փր. 5.—

ԿԴ. Առաքելեան Հ., Պարսկաստանի Հայերը, նրանց անցեալը, ներկան եւ ապագան: Ա. 1911: Էջ Ը+97: Փր. 1.50

ԿԵ^{1}. Յովնանեան Հ. Ղ. Վ., Միջնադարեան ազգային տաղաչափութիւն ռամկախառն. Էջ 1–48:

ԿԵ$_{2}$. Ակինեան Հ. Ն., Յովնաթան Նաղաշ եւ Նաղաշ Յովնաթանեանք եւ իրենց բանաստեղծական եւ նկարչական աշխատութիւնք: 1911. Էջ 49–117: Փր. 1.50

ԿԶ. Մենեվիշեան Հ. Գ. Ծ. Վ., Գրիգոր Մագիստրոսի "Գամագտականի" ամբողջական լուծումը: 1912: Էջ ԺԱ+162: Ֆր. 1.50

ԿԷ. Գաբրիէլեան Դկտ. Մ. Ս., Ակնայ Գաւառաբարբառը եւ Արդի Հայերէն լեզուն: 1912: Էջ Ը+416: Ֆր. 6.—
